

ERDÉLY TÖRTÉNELME.

ÍRTA

KÖVÁRI LÁSZLÓ

ÖTÖDIK KÖTET

PESTEN RÁTH MÓR.

KOLOZSVÁRIT STEIN JÁNOS BIZOMÁNYA.

1863.

ERDÉLY TÖRTÉNELME.

ÖTÖDIK KÖTET

A Rákócziak és Apafiak kora.

Tartalmazza

- I. Rákóczi György
- II. Rákóczi György
- Ritádéi Ferencz
- Barcsai Ákos
- Kemény János
- I. Apáffi Mihály
- Tökély Imre
- II. Apáffi Mihály — korát.

Még egy pár szó a fejedelmikor jellemzéséhez.

A nemzeti fejedelemiség végnapjai felé közelgünk.

Erdély halára mikor a llákóoziak felléptek, — miután a halárt, mit Szolimán adott Isahellának, Bocskai és Bethlen Gábor helyreállítá, — csaknem az, mi a fejedelemiség kezdetén volt; Magyarhónól, a Zápolya állal ide csatolt, Zaránd-, Közép-Szolnok- és Krasznán kiviil, Bihar, Marniaros; a Bánság egy része folyvást ide tartoztak. Még elég tekintélyes kis országa arra, hogy a Magyar-királyság alkotmányos életének folytatója s fentartója legyen.

Története eddigi folyama már eddig is nagyszerű és viharos phasisokon ment át; mindenik fejedelem uralkodása mint egy-egy nagy jelenei szövődik Erdély történelme tragicus folyamába: Zápolya J á n o s, és neje

I s a b e l l a királyné a magyar trón helyreállításának gondolatával voltak elfoglalva; fiók

János Zsigmond lemondva a budai trón helyreállítása reményéről, itt a magyar királyság fellegvárában, mintegy renhelyül, az erdélyi fejedelemiséget alapítá;

Bál bori István átvevön Erdélyt, mintegy folytatólag a régi vajdai kort, a mint megerősödött, a török udvar protectioját keresve, fejdelemmé nőtte ki magát; bátyja

Báthori Kristóf még használja a vajdai czimet, de az ország fejdelemnek czimezi; folytatja a hagyományos politikát: a törököt adóval, Auslriát szép szóval tartani; — fia

Báthori Zsigmond a jezsuiták befolyására az osztrák veduralomnak a török felett elsőséget adván, a törökkel felmondott ... írónál elvesztette; — s következett a

Basta kora, melynek elve volt: úgy megtörni Erdélyt, hogy a már leigazolt Magyarhónba vissza lehessen olvasztani; mit a Bocskai I s t v á n forradalma, s illetőleg uralma szakasztott félbe, ki a törökkeli szövetekezést ismét helyreállítá. —

Báthori Gábornak a porta és a császár közti ingadozása a hon belnyugodalmát egy időre zavarba hozta; végre is az osztrákhoz hajolt; minek következtében elbukott; a porta

Bethlen Gábort trónra hozta, ki a török véduralmat állandóvá tette, s a haza tekintélyét künn, virágzását benn, megalapító.

Brandenburgi Kata német gravitáló,

Bethlen István ezt ellensúlyozni akaró rövid uralma, csak átmeneti episod; mire

I.Rákóczi György fellépvén, a Zápolyák, Bocskai és Bethlen Gábor elveit híven folytató; mígnem

II. Rákóczi György szerencsésében tulbizakodva, mint egykor Báthori István, a lengyeltrón után kapkodott, miért a török székéből kivetette, s Erdélyt majdnem basasággá változtató. A reá következő fejedelem-változások a török porta és osztrák befolyások mérközése:

Rhédei F ercit ez bórá terükhez szil; de mert nem volt elég népszerű

II. Rákóczi György trónéból kivetette; azonban ez a porta előtt kegyvesztett lévén, helyébe

Barcsai Ákost nevezte ki, ki ellen

Kemény János osztrák pártfogás alatt fellépett; de a török sergektől lesújtván,

I. Apaffi Mihály léptetett trónra, ki a török befolyást mindaddig tartotta, inig nem Buda elvesztésével a török hatalma Magyarhonban meggyengült, s az osztrák befolyási Erdélyből ki-vernem bírta.

II. Apaffi Mihály lett volna az első fejedelem Auslria véduralma alatt: de gyermek lévén,

Tököli Imre török sergek élén be jő, visszaakarja állítani a fejedelemséget, magát fejedelemmé választató; de az osztrák túlerő elől török földre vonult; Auslria gubernatorságot állított; s

II. Apaffit 1699-ben a névleges fejedelemségről lemondató. . . Ezzel megszűnt az erdélyi fejedelemiség, mit a török állal támogatott Rákóczi Ferencz visszaállított ugyan; de miként Tököli fenntartani, visszaállítani ő sem bírt.

Ez rövid átnézető az erdélyi fejdelemség által követett kül politika folyamának.

Mint láthatni, e kötetben még nehéz napok várnak Erdélyre.

Mi a belpolitikát illeti, az folyvást a régi... a vallásos és polgári szabadság folyvást teljes virágzásnak örvendett.

Mi a vallásügyet illeti: János Zsigmond az unitárius, a Báthoriak a katolikus, Bocskai és a Bethlenek, Rákócziak, Apafí a k a református vallást előtérbe hozták; de azért a vallásbeli türelem páratlan, mert mint másutt, itt a vallás miatt vér nem omlott. ¹⁾

Az alkotmányos szabadság a legszabadabb köztársasági formákkal vetekedett. Már 1 s a b e 11 a alatt végzéssé lőn, hogy a mit két nemzet meghatároz, a harmadik elfogadni tartozik; mit két nemzet elfogadott, nincs példa, hogy a fejedelem jóvá ne hagyta volna; s még is Barcsa i Ákos alatt törvénybe iktaták, hogy a mit a három nemzet határoz, a fejedelem ha szintén jóváhagyását nem akarná is adni, az törvény erejével bírjon. Ily alkotmány alatt annyi volt, mint republicában élni.

Hogy a Bethlen Gábor által megalapított izgalmas politika indokait felfoghalóvó tegyük, meg kell említenünk, hogy egy irat köröztetett az időben, mely szerint 1624-ben Bécsben a pápai nuntius, a spanyol és florenczi követ, mint a római császár felhatalmazottjai, s több főembr közreműködésével tanácskozás tartatott volna, mely tárgyául tűzte, hogyan lehetne Magyarországot a császár hűségére hajlani. Felállítatván az elv, hogy a magyar nemzet alkotmánya megcsönkittatásáért békétlenkedik s hajlik a törökhöz némelyek azt javasiák, adják teljesen vissza alkotmányát. A spanyol követ ellenben ura nevében serget ajánlván, azon tervet adá, hogy „ezen hitszegé nemzet gyökerestől irtassák ki.“ Mire a midőn azon ellenvetést tették, hogy a magyar nemzet vitéz lévén, nem oly könnyű vele elbánni, a spanyol követ folytatá: mindenek előtt a török pénzsomját ki kell elégíteni, s Bethlen Gábert kegyvesztésbe hozni; azután „ezen barbárokra“ teljhatalmú gubernátorokat kell tenni, kik hozassanak oly törvényeket, milyeket tetszik; nyomtatni kell minden módon: a magyarok erre panasolni fognak, az

¹⁾ Szász, Sylloge 348.

uralkodó mit se tudjon a gubernátorok kegyetlenkedéséről, s így „a rövidlátó magyarok a bűnt nem annyiban az uralkodóknak, mint a gubernátoroknak fogják tulajdonítani;“ kik mit se tágítsanak: mire kénytelenek lesznek fellázadni, külségséghez folyamodni — és ekkor megnyílik az út az ajánlott tervnek. A spanyol követ e terve győzött, aláírták; s megkezdésére a tanácskozásban jelen volt Wallensteint nézték ki; kinek feladata lett volna egyszer Magyarországgal végezni: s azután Erdélyre rontani a léjdelemséget, mint a honnan a békétlenség szíótdik, megsemmisíteni.¹⁾

Igaz voll-e vagy sem a végzés, nem tartozik a dologra: anyyi áll, hogy a nemzeti fejedelmek e programul ellen küzdöttek.

Mit tett e kis ország a vallás és alkotmányos szabadság őseinktől örökölt relicjuiái fentarlására, előttünk áll; mit tettek az egyes fejedelmek, koruk e legnagyobb magyarjai, tetteik beszélük.

Küzdelmök elég nemes, csak hogy faluin feküdt rajtok, azon szerencsétlenség, hogy dynastiát alapítani, a fejdelemséget unokákra hagyni, sem a Zápolya, sem a B á t h o r i, sem a B e t h l e n, sem a Rákóczi, sem az Apa!i uralkodó-háznak nem sikerült. Éhez járult, hogy fejedelmeink nagy része, mint Zápolya János, J á n o s Zsigmond, B á t h őri István, Bocskai, Beth l e n Gábor, I. A p a íi M. méreg gyanújával haltak el, inig mások mint Báth őri Zsigmond, Bál bori Endre, Báthori Gábor II. R á k ó c z i Gy., Barcsai Ákos, Kemény János erőszakosan léptettek le, vagy épen csatában veszték el. Miáltal a honügye a rendes menetből gyakran kikiesett.

¹⁾ Terjedelmesen I. Chronic. Fuchsio-Lap. I. 303—6.1.

Tizenötödik korszak. A Rákócziak kora. (1631-1660.)

Az egész nemzeti fejlődési korszakot öt korszakra osztottuk: a Zápolyák, Báthoriak, Bethlenek, Rákócziak és Apafiak korára. A három elsőt tárgyaltuk. A Rákócziak korához értünk.

A Rákóczi-család, ¹⁾ mely a A VI század elején megvévé Felső-vadászt s magát felső-vadászi előnévvel különböztető megarákoszi Rákócziaktól: Zsigmondban jött Erdély trónára, s fiában I. Rákóczi Györgyben szakadt be Erdélybe.

Sajátlag öt fejlődési korszakot adott Erdélynek: Rákóczi Zsigárd ondot († 1608), I. († Györgyöl († 1648), 11. Györgyöt († 660), I. Ferenczet († 1676), II. Ferenczet (1736), kinek aztán fiaiban, József és Györgyben, 1738-ban, a család ki is halt.

A család mindenik tagjának fényes lapok jutnak történetünk folyamában, csupán I. R. Ferencz az, ki nem jött ugyan trónra; de miként III. Napóleon egy II—ik, ép úgy II. Ferenczet egy I. R. Ferencz előzte meg, ki soha sem uralkodott: de azért mint választott Fejdelmel be kell soroznunk.

I. Rákóczi Ferón ez lia II. Rákóczi Györgynek. Született 1644-ben, apja öt 11 éves korában 1652-ben fejedelemmé választató; ²⁾ de mivel atyja a török elölt kegyvesztésbe jött, atyját a trónon nem követhető, anyjával kiment Magyarhonba; nejl vette a történeti emlékezetű Zrínyi Honát, kitől született fia, JI. Ferencz fejdelem, vagy mint nevezni szokták, a forradalmár. — Hogyan vegyült bele a Zrínyi—léle összeesküvésbe, hogyan ball 1676-ban, azt az Apaliak alatt fogjuk elbeszélni.

Hogy röviden legyünk a Rákóczi-korszúk jellemzésében, csak annyit említünk: hogy II. Rákóczi Ferencz, a forradalmár, a Rákóczi-induló teremtoje, csak ősei nyomdokait kívánta követni.

¹⁾ I. Krtély nevezeteseiül családoi 210 ²⁾ Megválasztását és conditioit. I. Approbata H. R. I. Tit. 8 art

I. Rákóczi György, fejdelem.

(1630 dec. *. — 1618 oet. 11.)

I.

Trónra Jő. A porta elismeri, II. Ferdinánd vonakodik. Csátára kerül. Fegyverszünet. A svéd király követe hozzá jő. Zólyomi Dávid bukása. Székely Mózes a portára fut. Ferdinánd elismeri.

Egy év alatt a harmadik fejdelem, ki a nagy Bethlen Gábor halála után Erdély trónán magát fenntartani megkísérettette. És Rákóczi, mint ügyes diplomata és tehetséges hadvezér, 'j mint Sárospatak, Ónod váruradalmak hatalmas ura: mérsékelt de biztos politikája által nem csakhogy megállóit, de egyszersmind Bethlen Gábornak méltó utódává, szabadságért lángoló elveinek buzgó folytatójává lőn.

A trónra, melyet már atyja Rákóczi Zsiginond is bírt, mint elbeszéltek, 1630 dec. 2-án választatott meg, Segesvárit. ²⁾ Ő akkor Váradon lévén, dec. 20-ára Fejérvárra beiglató gyűlés lőn hirdetve; a gyűlés összejött, maga is dec. 22-én Fejérvárra bevonult. ³⁾

Az elébe szabott fejedelmi feltételekre letette esküjét,³⁾ s uralkodását megkezdette. — Canozellára a Bethlen Gáborról reaszállt körtvefái Kovácsóczy István.

Rákóczi mikor trónra lépett, 36 éves vala,⁴⁾ a Rákóczi-vér még egész teljében buzgott ereiben. Mint Bethlen Gábor Ferdinánd elleni fővezére, a hadsereg bizalmát teljesen bírta; mint kipróbált ellenzéki főnök ellen, a honfiaknak sem volt kifogása. Csupán a porta s a magyar király, II. Ferdinánd véduralma s illetőleg jószomszédtsága megnyerése vala még hátra.

¹⁾ Kemény Ján. Őnéletírása 324. ²⁾ Kemény Jós. szerint. Magyar Irodalmi Berek II. 190. Joan Bethlen Rerum Transilvanicae Lihri quatuor. Claud. 1789 11 1. ³⁾ Fundgruben 1. 274 ⁴⁾ Cornlitio Approb. Const. 11. I. Tit. 5 art. ⁵⁾ Szül. 1594. Magy. Irod. Berek. II. 189.

A porta, ki a meglett dolgokat rendesen elszokta volt ismerni, mint fennebb látók, előlegesen beleegyezett; de azért a portára küldött. Nagyobb baj adta elő magát Ferdinánddal szemben, hol a klérus befolyása alatt álló nádor, Eszterházi Miklós, reá a hatalmas protestánsra azon elvet akará alkalmazni: „vessék ki fészékéből, mi előtt megtollasadnék.“ 11. Ferdinánd seregei tehát megindultak, 1631 jan. 7-n már Lőcsénél nyomultak Kassa felé.

Rákóczi, mint ki egyszer e tájon Bethlen Gábor hadai élén állt, s mint kinek uradalmi e tájon, a király kerületében feküdtek, a helyet jól ismerte: a háborút elfogadta, seregeit felülteté, sietett a csatátért a más területére tenni át. Fővezérévé a székegyek tábornokát, a lovagias albisi Zólyomi Dávidot nevezé, melléje ifj. Bethlen Istvánt, nagy-váradai főkapitánt adá. ²⁾ A két ifjú hős sereggel, melynek nagy részét székegyesség tévé, január folytán a hajduvárosokbn kiszállt;¹⁾ maga a fejdelem is febr. 27-én már Váradon volt.

Komoly volt a kérdés, mert Eszterházi Miklós nádor az udvartól magának teljhalalmazó levelet adatott, Kassára szállt, hadat gyűjtött, Káliót, Szathmárt őrséggel megrakatá, a Tisza partján Rakamaznál sánczot hányatott; minden készüléteket megtett, hogy a Tiszán át az Erdélyhez tartozó megyékbe beüssön, Rákóczit tönkre tegye.

Bár protectora, a török fegyvere Ázsiában volt elfoglalva, a körülmények sok részben kézei e játszódtak Rákóczinak: a császári sereget és pénztárt a svédek, a nádort ismét Pázmán „a veres vitéz, ki ha lehetne az egeket is nyakába szakasztaná“ — annyira sakkban tartá: hogy Eszterházi sem pénzt, sem katonát nem nyerhetett: smirc febr. folytán Rákóczi a nádorhoz békeköveteket küldött, kénytelen lón egyezkedésbe bocsátkozni.

A nádor egyezkedett ugyan, de azért egyre szorgalmazó a segélyt és pénzt, hogy felléphessék. Rákóczi ezt sejtve, katonáinak jelt adott, azok mart. elején Káliét megtámodák, a várost felgyújták, az őrséget a várba szoriták be; onnan a két ifjú vezér, B e 11 c n István és Zólyomi Dávid, mart. 15-én a rakamázi sánczokra rontottak, Eszterházi Pált belőle kiverték, népét a Tiszá-

¹⁾ Kemény J. Önéletírása, Huni. H. 17. ²⁾ Gr. Miké, Érd. Tört. Adatok 1. 143. ³⁾ Nemzeti könyvtár Eszterházi Miklós munkái 195.

nak ugraták, vagy fogságba ejtek: s oly helyzetbe hozák a fennől elhagyatott nádort, hogy kegyelemül kérte az udvartól azt, hogy ne lenn döntessék el az ügy, hanem engedtessek meg neki kimondani azt, hogy Rákóczit fejdelemnek ismeri, és hogy a Rákóczi mellé sereglett magyarhoniaknak s különösen „a kél fene iljunak“ ő adhassa meg az amnestiál.¹⁾

Apr. 3-án tehát fegyverszünet jött létre. Hadaink Váradra visszaszállítak, s nádor Eszterházi Miklós apr. 12-én, Kassán

aláírta az okmányt, melynek erejénél fogva királya nevében, Rákóczi Györgyöt Erdély íjéjdelmének ismerte el; a múltakra közösen fályolt vetettek; kötelezők magokat, hogy a két Magyarhon közli szerződéseket tiszteletben fogják tartani; a részletes megálapodás s Ferdinánddal aláírás, természetesen fenntarlatván.³⁾

Rákóczi szerencséje e percztől meg lón alapítva. Apr. 24-n a török megküldé a fejdelmi jelvényeket, s elismerő athnameját.⁴⁾ Máj. elején Nagy-Váradról hazajött,⁵⁾ megkezdette fejdelemsége rendezését.

Szükséges is volt, mert Brandenhurgi Katalin rövid de viharos uralma alatt, a Rethlen által megalapítóit ügymenet bomlásnak indult vala. Mindenben Bethlen Gábor nyomába kívánt lépni, csupán csak is az egy királyi pompát nem akarta helyreállítani. Ily gondolattal hívá össze az országgyűlést jún. 15-ére, Fejérvárra, hol legelső gondja volt, a megüresedett kincstárt ismét megtölteni: mi végre ásót, melyet eddig egyesek Portoson a feljövő török hajósoknak potom pénzért vesztegeltek, monopólium alá vetette, só-raktárakat állított;⁶⁾ a hon termékeit szintén ily áron sepevéen ki a bejövő idegenek: a mézet, viaszai, barommali külkereskedést a fejdelmi tárház részére foglaltaid le; s mint feljegyezték, magának Lengyelországon ál vámmmentességet szerezvén, évenként 3—4000 hízott,marhái hajtattott ki Pomerániáig.⁷⁾

A fejdelmi jövedelmek ilyszerii rendezése után, családjárá gondolt. Tisztába volt a gondolattal, hogy elődeinek legnagyobb szerencsétlensége a volt, hogy családjukban a fejdelemséget nem

1) Eszterházi Miklós munkái 191—206. 2) Szalárdi krónikája 79.

3) Okl. Kemény Jós. Apparátus Epistolaris VII az filézett nap. 4) Az alliname: Érd. Tört. Adt. II. 343. 5) Kemény, I. App. Kp. VII máj. I-liez.

6) Szalárdi krónikája 88. 7) Kemény J. App. Kp VII.

bírták örökölni: egész erővel ez eszme kiviteléhez fogott. S nem minden alap nélkül, mert oly szerencsés volt mint családapa, hogy e reményre méltán feljogosult: neje L o r á n d f i Z s n z s á n n a ¹⁾ ki a Rákóczi család ős jószágai mellé, még a sárospataki uradalmat hozá, egy mívelt nő, ki könyvet irt, e mellett a legjobb anya; György és Zsigmondhoz tíz éves fiai szintén nagy jövőt ígértek. Hogy tehát fejedelmi családot alapíthasson, nejének s gyermekeinek jószágokat kezdett inscribálni: Brandenburgi Katalintól F o g a r a s t kézre keríté.

Míg ilyszerű tervekkel foglalkozik, a nádorral tett kassai egyezkedés teljes végrehajtását sem hagyta háttérbe. A mint hazajött, cancellárát Kovácsoczi Istvánt s tanácsosát Kékedi Zsigmondot azonnal felindítá, hogy a trakta megkezdését sürgessék: azonban Bécsben erről hallani sem akartak, a nádor egyezkedését minden órán felbontható fegyverszünetnek tekintek. ²⁾ S bár a császári hadak Lipcsének sept. 7-i csatavesztése némi engedékenységet tanácsolt: a békét mégis felbontók, Kassa körül egy Császár Péter nevű népemberrel paraszt hadat támasztottak, mely a kassai generális elnézése mellett, az erdélyi részekre akart rontani: azonban Rákóczi ifj. Bethlen István, váradi kapitánynak határozottan megírá, „hogy lövőben vágja ki a gonoszt;“ ez Csomaközi András, váradi alkapitányt rájuk küldő, őket megtámadtatá, szétvereté; a vezért pedig kivégezteté. ¹⁾

Még belügycit sem rendezte volt, mire nagyszerű külügyi kérdéssel tiszteltgett meg. Svédhon királya, Gusztáv Adolf, kora legnagyobb embere, a prolestantisinus érdekében, mint fennebb látók, már Bethlen Gábor alatt is háborúban állt a katolikus érdek fejével, II. Ferdinánd császárral. Európa szíve a két hadakozó fél közt mondhatni ketté volt szakadva: Gusztáv Adolf részén Saxonia, kéz alatt Franciaország és a török udvar állt; míg Ferdinánd részén a VIII Orbán pápa által lelkesített némethoni katolikus fejedelmek buzogtak. A harminczévesnek nevezett háború tehát folyamatban volt. Ily körülmények között Gusztáv Adolf Strassburg Pál tanácsosát IV. Ainuráth szultánhoz követségbe indítá, meghagyó neki, hogy Lengyel- és Magyarországot érintve, Erdélybe jöjjön;

¹⁾ 1616 ápr. 18 jegyezte el. ²⁾ J. Strassburg jelentése, Kemény, App., Ep VII. 30 I. ³⁾ Érd. Tort. Adt. I. 144 ⁴⁾ Szilárdi Krónikája 84.

s sógorasszonya, Brandenburgi Kata jegyajándékai szabadhasználatának kieszközlése mellett, Rákóczit bírja reá, hogy mint előde, Bethlen Gábor, a háborúban vegyen részt. ¹⁾ Strassburg Ferdinánd népe miatt csak életveszéllyel érintheté Munkácsot, s hasonló bajjal látogatá meg Huszton id. Bethlen Istvánt 1632 jan. vége felé. Bethlen jól fogadván őt, mellé 800 fegyverest, s szekereibe 36 ökröt rendelt, s a járatlan utakon, úgy szállíttatá be Erdélybe. Dézsaknán már a fejdelem megbízottjai, Erdélyi István és Vitéz György vártak reája, úgy érkezett febr. 9-én Fejérvárra.

Mint Strassburg udvarát tudósítá, ²⁾ a fogadtatással tovább is meg volt elégedve: Fejérvárnál Kovácsoczi István cancellár 80 lovas s néhány szekérrel jött elébe. Másnap Mikó Ferencz kincstárnok küldetett hozzá, hogy megkérdje, követsége közügy-e; vagy csak is Brandenburgi Kati; javait illeti? mert az utolsó esetben szívesebben veszi, ha fejedelmi tanácsának adja elő: mire Strassburg kijelenté, hogy küldetése mind kettőt érintendi s főohajtása, hogy mielőtt ő a portára érne, Rákóczi jöne tisztába küldője, a svéd király nézeteivel. A fejdelem tehát ünnepélyesen kívánta elfogadni: febr. 11-én, reggeli 9 órakor, Kovácsoczi cancellár fejedelmi szekérrel, mit két felől apródok környeztek, a követnél megjelent; a fejedelmi udvaron az udvari had sorfalat képezett; a palota lépcsőjén Kékedi Zsigmond tanácsos és főudvarmester, az előszobában udvari nép s nemesség; a teremben pedig a fejdelem várta két fiával, veres bársonyba öltözve, fedetlen fővel; az asztalon a bavariai herczeg ajándékozta pompás óra és aranyos drágaköves buzogány: mint írja a fejdelem őt vidám arczczal, nyájas beszéddel fogadá; s miután ez megbízó levelét átadta, ³⁾ a fejdelem tanácsosai, Erdélyi István, Cserényi Farkas, Mikó Ferencz, Apafi György Haller István, Kékedi Zsigmond, Nagy Pál, Macskási Ferencz és Kassai István beléplek, s erre Strassburg előadta a Brandenburgi Katalint illető kívánalmakat,, Hogy mit végeztek a fejdelemmel, mit írásban a tanácsosokkal, arról Strassburg jelentése hallgat; de jelentéséből úgy látszik, ezúttal semmi lényegessem jött létre. Rákóczi beliigyeivel lévén elfoglalva, fegyverfogásra nem ajálko-

¹⁾ Pray, Principalus Bethlen II. 227. ²⁾ I. Kemény Jós. App. Epis. VII. jelentese 23—30. III. ³⁾ Pray, Epist. Prncermn. 430.

a ott; a követ mari. elején nem a legkedvezőbb benyomással el-
távozott.

Hogy mit sem ígérhetett, az nem benne, hanem helyzete
válságosságában feküdt. II. Ferdinánd nemcsak hogy el nem ismer-
te még, sőt Pázmán Péter primást Romába kiddé, ez ápril és má-
jusban ott mulatván, Gusztáv Adolf ellen segélyt sürgetett, s Rá-
kóczit úgy mutatá fel, mint a ki a törökkel szövetségbe, a katho-
likusokat Erdélyben kiakarja gyomlállatni. ¹⁾ Belátta, hogy min-
dent megmozgatnak ellene. Miután testvérét, Rákóczi Pált, katho-
likus hitre térítők s országbíróvá tevék; miután hallá, hogy a je-
zsuiták által fanatizált Wallensteint újra a sereg élére akarják ál-
lítani: nem merete szítani a tüzet, Strassburgnak Ígéretet nem tehetett.

És erre más oka is volt, mert függött még trona felett a
damoklesi kard, s Oláhország felől is, mely azon időben némileg
az erdélyi fejedelem véduralma alatt állott, vész lényegeié. Ugyanis
a vajdai székben Leó, görög eredetű vajdát találta, ki elől a bojá-
rok Erdélybe tutinak; mert maga sem bízott benne: kivetteté szé-
kéből, Mátét tette vajdává, egy Erdélybe menekültet; benne állan-
dó hű szövetségest teremtett magának. ²⁾

Rákóczi e zavaroktól fenn is minden áron kívánt szabadulni.
Folyvást járatott II Ferdinándra, hogy a traktál megkezdjék; míg-
nem végre valahára, majd két év teltével, 1633 jan. 14-én kö-
veteinek leküldék a salvus conduclust, s az Eperjesen összeülen-
dő értekezlet hatánapjául felír. 25-e tüzetett. A fejedelem cancellá-
rát, Kovácsoczi Istvánt Torda főispánját s Marosszék főkapi-
tánját, Í a p i András kolozsmegyei főispánt, tanácsosait, B a I á s-
házi Lászlót, középszolnoki alispánt és táblai ülnököt, azonnal fel
is inditá: de csak hamar tapasztalnia kellett, hogy a bécsi udvar a
traktál nem tette komoly ózdiójává, hogy követei hónapok alatt sem
juttak eredményhez.

Hogy a trakta folyamát, mit a Gusztáv Adolf halálával el-
bizakodott klérus húzott halasztott, Rákóczi ellenei mennyire bír-
ták zavarni; s hogy belügyei rendezését mennyire tudták akadá-
lyozni — pár episodot kell elbeszélünk.

¹⁾ L. beszédét Új m. múz. 181)5 VII. 370. ²⁾ Hogy 1632 végén volt.
mutatja levele, App. Ep. VII. febr. 15. A vajda esküjét 1635-ről ugyanott
VIII.,) Pray, Epist. Procerum III. 432.

Kőt párl volt még a hazában, mely Rákóczi tekintélyének nem hodolt: a fejtenkedőké, s azoké, kik más fejedelmet óhajtottak. Az anarchikus párt léje, Zólyomi Dávid, a békétlenké Székely Mózes. Mindkettő felültetni engedő magát, s Rákóczinak, ha valaha, most a trakta alatt, mely annyira keserítő, hogy egy leveleiben biztosaihoz még a si (lectere superos féle fenyegetéshez is folyamodott; boszujában a kemény fellépésre némi oka volt.

Zólyomi korának a leghatalmasabb, gazdagabb, legvitézebb férfúi egyike lévén, a fejdelem kegyében, tábornoki hatalmában s az iklári Bethlenek sogorságában bízva, lángvérét sehogy sem akará fékezni. Székelyhidát, hol lakott, mások erdeiből, mások embereivel erősittelé, s a lélszóllaló földesnrakat fegyverével némitá el; emellett, mikor mint székelyek generálisa Erdélybe jött, egész dandárral kísérleté magát, s mit sem gondolt a fejdelem azon többszöri intésével, mikép béke idején bandériumok tartása felesleges. E miatt ellene s fegyveres népe zsarlásai ellen országgyűléseken is panaszt emeltek; de mit sem használt; Rákóczi fegyverszünete, traktája daczára a svédek mellé készült, csatázni a császár ellen; ²⁾ mi végre a hajdúságot fel akará ültetni, s annyira fellázítá, hogy Csomaközi, váradi alkapitánynak sereggel kelle kiszállni, s majd csatára kerülván az ügy, egyezkedés útján ültethetek le.

Még ez esel után Zólyomi Erdélybe jött, a fejdelem megbocsátott neki, reversalist vett tőle, s hazaereszté. De azért életmódján, tervein mit sem változtatott; ¹⁾ s mire barátai önfékezésre intenék, azon merész szavakkal élt, hogy a mely karddal Rákóczit fejdelemnek tette, ugyanazzal le is tudja lenni,.. Ily auarchicus nyilatkozatokat Rákóczi tovább nem tűrhetett, komoly czéljául tűzte Zólyomit megzabolázní: mi csakhamar be is következett. A tör-ténik, hogy barátja és sogora ilj. iklári B e t h l e n István meghal, temetése mart. 24-érc tűzetett Fejérvárra. Zólyomit barátai váltig intek, hogy meg ne jelenjék, de a szép asszony iránti szivhajlamának nem lárván cllenlállani, bejött. Temetés után a fejdelem Görgömre hitta vadászatra; vadászat után a fejedelmet Maros-Vásárhelytt már fegyveres nép várta; másnap, apr. 4-én, hogy a traktát huzó halasztó nádornak őszinteségét ez által is bebizo-

¹⁾ Kemény J. App. Ep. VII. ²⁾ Joan Bethlen Likr. I. oct. 3, ³⁾ Kemény János Approb 147.—55. ⁴⁾ Szalárdi krónika 58.

nyítsa, Zólyomi ölébe reversalist tesz, hogy írja alá, hogy korlátok közt fog maradni. Azonban jó csillaga e perczen elhagyd, hatalmában bízva, megtagadta. A fegyveres nép tisztje, héjasfalvi Vallon Péter a kilépő elébe állt, kardját kérte. Nem volt mit tenni, engedett a hatalomnak. Másnap, T o l d a l a g i Mihály, hintán, Fogarasba fogságra szállítá.¹⁾

A nagy ember bukása roppant sensatiót idézett elő. A békédének megrémültek, s Rákóczit djabb zavarokba hozzák. Székely Mózes, Bethlen Gábor első nejének Székoly Mózes első férjétől fia, ²⁾ a gyalogság generálisa, Udvarhelyszék főkirálybirája, egy Bethlen Gábortól kapott jószág elvételéért rég sértve érezte magát; most mint a meghalt Geréb Andrásné második férje, a Fiafalvához tartozott Geréb jószágokat nem akarván a fiscus kezére bocsátani, a fejdelemmel nvilt ellenségeskedésbe jött. Mennyire függött össze Zólyomival, ki székelyek tábornoka volt, nincs felderítve; de hogy Székely Mózesnek pártja volt, az tagadhatatlan. Mi adott lökést az ő kérdésének, szintén titok. Csak annyit látunk, hogy Székely Mózes máj. 12-én még Fejérvártt mulatott;³⁾ azzal Derzs hatalmas ura, Petki Ferencz s Marothi Horváth György alkirálybirója, Szabó A n d r á s és mások kíséretében a a temesvári basához, onnan Konstantinápolyba futott, ⁴⁾ s az apjának, az egykori fejdelem Székely Mózesnek családjára szólólag adott alhnamc alapján, fejedelemséget kezdett keresni. ⁵⁾

Ily élére voltak állítva az ügyek aug. 21-n, a mikor Fejérvárit országgyűlés nyílék meg. Zólyomi fogva, Székely M. a portán. Hogy legalább egyiket megsemmisítse: a fejdelem Zólyomit Fogarasbél kihozatá, Sárosi János közügyek igazgatója általa fennebb elősoroltak alapján bevádoltatá ⁶⁾; s bár kénosi Gál Ferencz egy hosszú napon át védelmező, végre is notázák: Zólyomi minden javait elvesztő, csak is nejről iktári Bethlen Katárról gondoskodtak; azzal Kővárba vivők, hol tragikus életét 1649 aug. 1-én fogságban bovégezte. ⁷⁾ S z é k e l y Mózeset és dersi Petki

¹⁾ Érd. Tört. Adatok I. 144. ²⁾ Juan Bethlen 13. ³⁾ Cronic. Fuchsio f. 1, 313. Kemény, App Diplom. XVIII c naphoz. ⁴⁾ Aug. 6-án már Konstantinápolyban volt. Kemény, I. App. Dip. VII. ⁵⁾ Kundgruhen, 11. 112 Szalárdi 83—86. Kemény János Önéltir. Rum. II. 43. ⁶⁾ Kemény Suppl. Dipl. X, 33. ⁷⁾ Szalárdi Krónikája 92.

Ferenczet, ugyan e gyűlés szintén megidéztté és notázá, még pedig oly barbár módra, hogy még családjukat is proscribálák s minden jószágaikat elvevék.¹⁾

Hogy Rákóczi és hívei e kemény fellépését érthetővé tegyűk, a fejellenkedésnek, mely szítva látszik lenni, még egy példáját említűk. Széesi Mária, kora híres szépsége, mint ifj. Bethlen István fiatal özvegye, férjhez fut rosályi Kiin Istvánhoz. A „rosályi kamarát és konyhái kicsinyelvén“, a Tisza mellől jegyajándékba bírt tasnádi jószágára jó; ott lóra kapva, dévai hason természetű udvarába veszi magát. A bántott férj másfél száz lovassal egy éjjel Dévát meglepé, a delnő a várba menekűlt, ágyűkkal védte magát.²⁾

Zólyomi, Székely és Kun, ily kedvetlen jeleneteket szűttek az eperjosi trakta folyamába, mely az egész éven át húzódott. Ily hangulatban találta Rákóczit Strassburg, svéd királyi követ másodsor is, ki Konstantinápolyból, hol Rákóczi fegyverfoghátását kieszközlé, ismét Erdélybe jött: Rákóczi most sem vállalkozhatott, s a svéd királyhoz és ministeriumához máj. 20-án kiadott levelében, melylyel Strasburgot elbocsátá, most sem írhatva többet, minthogy a megtiszteltetést köszöni; de jó szolgálatát, egész hidegen, csak annyiban ígérheti, mennyiben a két ország közti távolság s Ferdinándali frigye azt megengedi.³⁾

Többet tenni nagy kockázat is lett volna, mert nem volt elég, hogy az értekezlet csigaléptekkel haladott, s hogy az okmányt II. Ferdinánd csak is „császári szavára,“ s nem mint Rákóczi kívánta, „keresztényi hitére“ kívánta kiadni: e mellett a nádor Székely M. mellé, még egy fejedelmi jelöltet léptetett fel, Prépostvári Zsigmondot, kivel a Bethleneket is ijesztgeték. E szerint sok felől meg volt támadva, de mégis tett a svéd királynak annyit, hogy Branden-

¹⁾ Székely Mózes udvarhelyi házál, lövőlei részét, a Gerébféle (iátfalvi udvarházát, s hozzátartozott keresztluralvi, boldogasszonyfalvi, betfalvi, csekefatvi részeket 1649 máj. 8. brenhidi Huszár Mátyás kapd et. Kemény, App. Dipl. VIII. Petki K javait, mint Derzssets a hozzátarozott H.-Szt.-Pétert, Kányádét, Egét, Oroszhegyet, Jástálvát, K.-Boidogasszonyfalvát, Magyarost, Bögözt, Agyagfalvát, Musnát, Vágást, 1635 dec. 17. sztamási Szatánczi Istv. cons. nyerte. Kemény , App. Dipl. XVII. ²⁾ Szalárdi 92. Kemény Ján. Önéletir. 156. Magy. és Érd. orsz. képekben: Kubinyi, Vahot. 111. 81. Új m. Muz. 1856 XI. ³⁾ Kemény, App. Epist. VII.

b u r g i Katalinnal, az eperjesi értekezlet ez egyik tárgyával tisztába akart jöni. Hogy a traktát siettesse, jún. végén Magyarországra ment, jún. 25-én Szigeten, aug. 10-n Eperjesen látjuk; ¹⁾ Br.Katalinnal találkozott, s miután vele kisebb liát, II. Zsigmondot fiának fogadtató, s Munkácsot neki vég hagyományoztatá: ²⁾ Munkács és Fogarasért 100,000 ftot ígért. De azért a trakta még sem akart végzödni. Rákóczi ebbeli bosszúságában épen félbe akará szakasztani, ³⁾ mire sept. 28-u a szerződést végre valahára aláírták. Az eperjesi szerződés pontjainál fogva 11. Ferdinánd öt fejedelemnek ismerte el; a bécsi, nikolsburgi s posoni békekötések Erdély részére megújítottak; s a Brandenburgi Katalintól kapott Munkács birtokában a Rákóczi-család meghagyatott. ⁴⁾ A fejdelem esküt ígervén a szerződésre, azt elfogadni, II. Ferdinánd oct. 4-én Mélyth Péter szathnári főkapitánt nevezte ki; de ellenei még ekkor is addig búzák, hogy az csak is dec. 8-n érkezeit Fejérvárra, hová a fejdelem, oct. és novemberbe tartott erdélyi kőrútjából, épen akkor érkezett. ¹⁾ Esküjét tehát letette, de csak is azon hozzáadás-sal, mennyiben a császár is a békeponlokál megtartandja. ²⁾ Mire II. Ferdinánd is (1634 jan. 18.) a szentesilctt diplomát leindítá.

Három hosszú év kelle tehát, inig Rákóczi magát a bécsi udvarral fejdelemnek ismertethető cl. Mit soha sem feledhetett.

II.

Székely Mózes trónkövetelése. Bethlen István fegyvert ragad. Csátára kél. Lesz a boros-jenöl béke.

Azon vívmány, hogy magát elismertette látta, Rákóczi dolgai folyamainak új lendületet adott. E percztől mindent alárendelt azon gondolatnak, hogy dynastiát alapíthasson.

Kormányzata szintén nevezetes átalakulást nyert. Kovácsoczi István az eperjesi traktáról betegen jöven haza, az általa birt Görgény-várában csakhamar meghalt; ⁷⁾ helyébe nem tett más

¹⁾ Kemény App. Dipl. XVII ²⁾ Joan Bethlen. I, ihr. I. sect. 2. V. U. Kemény J. Önéletír. Kund II. 27—37. ³⁾ Pray, Epis\ Procer. III. 433. 35 —37. ⁴⁾ Szalárdi 94 A szerződés fogalmát Kemény, App Ep. VII. ⁵⁾ Kemény, J. App. Dipl. XVIII. App Ep. VII. ⁶⁾ Katona XXIII Kemény, App. Ep. VII. ⁷⁾ Kovácsoczi kora történetét írva hagyta. Szalárdi 95.—97. De nem bírjuk. Bár ide teszük halálát, nem 1633, hanem 1634 oct kellett meghalnia Rákóczi levele. App. Epist. VII. nov. 5 röl.

cancellárt, hanem azt egykori nevelője, a különben eszes, s már a Bethlenek alatt ítélőmesterségre jutott, kolozsvári Kassai István tanácsos által helyettesíté. Ez ember segítségével, ki fősvénysége miatt a cancellári czímet nem vette fel: a jus privatum terén absolutismust hozott be, mi az ország főbjeit, mint mindjárt látni fogjuk, fegyverre kelté ellenében.

Magyarhon felől az eperjesi szerződés következtében elvonult vala a vész; de ellenei most már kelet felől akarták felköltetni. Miután a nádor által megbuktatni nem sikerült: a töröknél kezdtek ezen célra dolgozni.

Eszközül erre ifj. Székely Mózeset használták fel, ki a portára futott volt, s mint trónkövetelő figuráit.

Rákóczi ismerve künléte horderejét, arra dolgozott a portán, hogy Székely M. kiszolgáltassa; de nem sikerült: a basák politikáihoz tartozott, hogy mindig legyen közökén trónkövetelő, hogy azal a fejdelmeket ijesztgetve, zsarolhassanak. Ily ponton állt ez ügy, midőn 1634 elején veszi a hirt, hogy a szultán Lengyelország ellen hadra készül, s elrendelte, hogy Rákóczi is melléje kiszálljon. Szomorúan értette a nemzet, hogy a vele rokonszenvező lengyel nemzet ellen kell fegyvert fognia; de azért a Fcjérvárt, máj. 12-n tartott hongytilésen a felelést elhatározták. Azonban Rákóczi méltán tartván attól, hogy a török a lengyelügy folyamába az ő megbuktatását is belé szövi, jan. 21-én Csernél Györgyöt Ulászló lengyel királyhoz küldé megírta, hogy ő mit sem mulaszt el, hogy köztök békét eszközöljen, s ha még is csatára kerül az ügy, a lengyeleknek ártalmára nem lesz: de a lengyelek is Ígérjék meg, hogyha fordul a koczka, őt szintén támogatandják.²⁾ Ígérését elsőben is hídvégi M i k ó Ferencz esik főkapitánya és noszolyi Csekei László által váltá be, kiket a közelgő nagyvezér elé küldött, s közbejárását ajánlla. Léptei nem maradtak siker nélkül, mert a lengyel király júl. 5-n már indíthatá emberét a nagy vezérhez, hogy traktát kezdjenek, melyben Mikóék is részt vettek.³⁾ Erre a nagyvezér Oláhországban Gyirgyóváránál megállt; de miután csapatai Erdély széléig portyáztak, nehogy meglepessék, augusztusban a fejedele-

1) Kassai István neje Viczei Anna 1632. Rákóczitól Kajautét és Tinbrezot kapta; fiában kihalt, ő fia után 1645 végén halt el. 2) Rákocz' utasításait I. Kemény Appar. Epist. VII. 3) Kemény App. Ep. VII.

lem is felülteté hadait, ő maga Szászsebesnél, a székelység a Barczaságon, a magyarhoni részek és hajdúság K o r n i s Zs. alatt Debreczen mellett táborba szálltak. Végül is a lett az eredmény, hogy a nyárt kihuzák, s miként Bethlen Gábór egykor Huttinnál, úgy Rákóczi mostan, szintén békét eszközölt, anélkül, hogy véröröltt volna. Hadaink oct. 13.-n leszálltak; a nagyvezér hazament.

Így múlt el az év, melyben a fejetlenkedésnek egy új jele-
nete merült fel. Háromszék felső felén, a szt-léleki kastélyban egy
úrnő élt, királyfalvi Tarnóczi Sebestyén özvegye, Sára léá-
nyával. Mikes Zsigmond fia, János, szerelmes lett a szép hölgybe,
megkéréte, de kosarat kapott. A Mikes fiuk tehát, János, Mihály és
Pál ¹⁾ Szentlélekre rontának, a kastély kapuit betörék, s a léányt
anyja hon nem létében elrabolák, Zabolára vitték anyjokhoz, apjok
lionn nem lévén. Tarnócziné, Dániel Mihály, Háromszék főkirálybi-
rájával, megjött, kikérte léányát, de megtagadtatván, Fehérvárra
sietett, panaszt emelt. A fejedelem nov. 24. és dec. 1-ről rendel-
kezett: hogy ha a léálynak Mikes Jánoshoz férjhez menni jó szán-
tából kedve nincs, azonnal adják ki, bántatlanul. ³⁾J De ennek'sem
engedelmeskedvén, Rákóczi a léányrablókat perbe idézteté a leg-
közelebbi hongyülésre. Erre aztán a léányt kiadák, Moldovába fu-
tottak, a fejedelemmel ellenségeskedésbe élő Lupul vajdához. ⁴⁾

Míg Erdély ily családi drámákkal foglalkozott, Magyarhonban
zajos hongyülés folyt, melynek vége felé, 1635 jan. 2-n, a protes-
tánsok is elé akarák vétetni sérelmeiket; de félre veték, mert a
honnak ezenkívül is annyi sérelme volt, hogy ez egy gyűlés alatt
94 darab törvény czikket kelle hozniok. A vallás-üldözés maradt
tehát régi kerékvágásában; sőt a jézsuita befolyás oda emelkedett,
hogy P á z i n á n Péter bibornok, e szerzet számára, máj. 12. nagy-
szombatban, egyetemet alapított.

Megemlítők, hogy belássuk, mikép Erdély Magyarhonhoz
képest, Rákóczi minden nyomása mellett is még egész Eldoradó. De

¹⁾ Szalárdi krónikája 96. ²⁾ Mojos Ferencsi velekvolt; notázák.
Kemény Append. Dipl. XV111.³⁾ Thaly. Tört. Kalászok 101.⁴⁾ Notát
kaptak, javaikat elveszték, de 1639 apr. 9-n kegyelmet nyertek, (1639-ki
Lib. Régios III. 126.) apr. 10-n reversalist adtak. KeményJ. Suppl. Dipl.
X. 73.) Javaikat visszakapván, derék honfiakká váltak. A hölgy pedig
férjhez ment Haller Péterhez Szebenbe. Végül géégéjét elmetszd. Szalárdi
krónikája 98 — 100 I.

nehogy alkotmányából szintén kiforgattassék, a máj. 13-án tartót hongyúlésen elrendelék, hogy a fejedelemség kezdete óta hozott törvényeket codificalják, mi azonban ezúttal nem jöve létre. Mindamellet nem lehet tagadni, hogy a jóllét és virágzás, a harmincz éves belbéke e malasztjai, hatalmasan emelkedtek. Az anyagi jóllét hatalmas lendületet kapott: e téren a fejedelem maga ment elől; jószágai tele voltak gulyákkal, melyek kihajtását monopolizálta, hogy az övéi árát le ne nyomják, de azértegyesek göböljei is jól hajtottak. A fejedelmi kor azon alapelve, hogy a szász pénzt adjon, az oláh gabonát termesszen, a magyar és székely pedig hadakozzék, igen szépen ki vala fejtve. A s z é k e l y e k különös figyelemben részesültek. Mert a portára futott Székely Mózestől egyre félt, a székelyeket minden áron le kívánta kötelezni. Ez év nyarán személyesen lustrát vitt véghez, mint a mi szabadságok legnagyobb istápjá vala, minthogy ilyenkor a köz és magánjogon ejtett sérelmek orvoslás alá vétettek. Barilocz - fiúszék kilencz falvát: Vargyast, Olaszteleket, Száldobost, Bardoczot, Fülét, Hermányt, Bibarczfalvát, Kis-Baczont és. Telegdi-Baczont, vargyasi ü a n i e I Mihály, János és Ferencz, kis-bacsoni Benedek Keresztély, száldobosi Boda Márton, fülei Fosztó Máté s mások ezközlésére, un. 43-n kelt kiváltság-levelénél fogva, azon joggal ajándékozta meg, hogy magának önkcléből külön alkirálybirát választhasson, évenkinti szabad tisztújítással. ¹⁾

És ez elővigyázat nem vala felesleges, mert fősvénysége miatt a portán még mind kevés kegyben állott, s a szultán Ázsiából éppen hazatérőben lévén, sejtette, hogy a figyelem ide fordul; nem is csalatkozott, mert a temesvári basa Jenő át nem adásáért folyvást fenyegetődött; sárdi Sebessi Boldizsár, portai orátora sem titkolható azon aggodalmát, hogy a porta, a Konstantinápolyim menekült Székely Mózessel komoly szándékot forral. Úgy volt. Székely Mózes behozatala és Rákóczi kivetése egyszerre előtérbe lépett, Székely Mózessel sokan menekülvén ki, tekintélye volt, s s azon gyanút meriték fel, hogy Rákóczi Ferdinánd hive: mit azzal ndokoltak, hogy a svédekkel Ferdinánd ellen kezét nem fogott, sőt

¹⁾ Okl. Székely nemzet Constitutioi 86—93.

akimenni akaró Zólyomit is bebörtönzé; e mellett Lupul moldvai vajda is, ki az erdélyi elégületlenekkel Székely M. közlekedését fenn tartotta, keményen dolgozott ellene; ámbár, mikor a fejdelem B a r c s a i Ákost aug. hozzá küldé, keményen tagadta. Következése lón: Székely néhány embere octoberben Konstantinápolyból Moldvába jött, támodást akartak kísérteni.

A dolgok ily állásában Rákóczi komolyan kezdett a kérdésről gondolkozni. Mikó Ferencz kincstárnoka vezetése mellett, Hal l e r Péter, Szalánczi István, Torma György, Dániel Mihály, Daczó László hárómszéki főkirálybíró személyükben, országgyűlésilcg követséget néveztetett ki s indított oct. 15-n a portára, kik az adó bevitel mellett, a bajt elhárítani igyekezzenek. ²⁾Hogy magára Moldva felől jobban vigyázhasson, s a székelyek hűségéről meggyőződést szerezhessen, oct. 25-n a székelyek közt lustrát kezdett; ³⁾ azonban nem mulasztó el portai oratorát oda utasítani, hogy Székely M. embereit hazajövetelre bírja, sőt Székely Mózesnek is biztosító írást küldött, hogy szabadon visszajöhet hazájába. ⁴⁾

Úgy látszik, a porta S z é k e l y Mózes ügyében nem sokat bízott, azt annyiba hagyta: hatalmasabb vetélytársat keresett, kit idősb Bethlen I s t v á n b a n fel is talált.

Bethlen István, mint fennebb látok, midőn Rákóczi részére a fejdelem, ségről lemondott, Topán tartott előleges összejövetelök alkalmával reversalist birt vala tőle, hogy őt és családja minden tagját jószágaiban, tisztségében megtartja, mire Bethlen István Ígéretéhez képest Ecsedre vonult. Ellenben Rákóczi a Bethlen István családját azonnal megtámodta, sógorasszonyát, Bethlen Gábor özvegyét, mit jegyajándékképen birt a munkácsi és fogaraszvári uradalomból kiforgatta; ⁶⁾ vejét Zólyomi Dávidot börtönre vetető, javait elkoboztatá; S z é c s i Máriát ifj. Bethlen István özvegyét oda vitte, hogy szintén jegybe kapott javait, a tasnádi és dévai uradalmat alku útján volt kéntelen átadni; most az egyetlen fiú, az iktári Bethlenek egyetlen örököse is kelepczébe sodortatott.

¹⁾ Kemény, App. Epist. VIII. 70. 85. ²⁾ Pray, Epist. Proeer 111 439. ³⁾ Kemény, App. Epist. VIII. 85. ⁴⁾ Ugyanott VIII. 85. 94. 103. ⁵⁾ Kemény János Önéletir. Rumi 11 22—37. ⁶⁾ Szalárdi kronik. 92.

Ugyanis, Bethlen Pétert, gróf Ilyesházy Katiinak két éves ifjú férjét, azon véletlen érte, hogy egy szolgáját puskájával ugytalálta megütni, hogy meghalt bele; a Bethlen-család azon kor szokásához képest az illetőkkel ki akart egyezni, de a fejdelem közbe vágott s mint gyilkost üldözőbe vétette, ¹⁾ Az Ilvesházyak közbeveték magukat: Bethlen István mint apa,dee. 31-ről a legszívrehatóbban felkérte, szűnjék meg a család üldözésétől; de mit sem használt. Azonban mint az egykorú írók magokat kifejezték, „Bethlen István is résen tartá fülét,“ fiát kihívá Ecsedre, mi az erdélyi fejedelemségen kiviil, a magyar király birtokában feküdt; várait felszereié; Husztot aranyosszéki Horváth Györgyre, Ecsedet fiára B. Péterre bízá, ki Párducz Lukács vezérlete alatt hadat gyűjtött; kincseit szekerekre rakató; s azzal 1636 jan 12-n Ecsedből Rákóczihoz nyílt levelet intézett, melyben felhányta, hogy Rákóczi öt, ki magát a haza javáért előtte földig alázta, s családját, melynek javait Topán biztosította, s édes hazáját szabadságából kiforgatta; szemére lobbantá, hogy a testvére síremlékére hagyományozott 10,000, s a fehérvári kollégium építésére hagyott 20,000 forintot félretette.; kimondó, hogy ő felkelt az igát lerázni, s biztosító, hogy miután lerázta, a kit az ország fejedelmének választ, azt ő ép úgy fogja uralni, ha szintén 50 jobbágya nemes ember lenne is, mintha koronás királyi nemből volna. ³⁾ Ugyan e napról az erdélyi ^karoknak és rendeknek is irt: elmondó, mért lépett le mint fejdelem, miket fogadott Rákóczi; elősorolta, mint támadta meg családja javait, s hogyan bántotta meg öt, mint volt fejedelmet azáltal, hogy adományait megsemmisítette; kijelenté, hogy az 1613—bel i conditiok értelmében Rákóczi ellen, mint a ki a haza törvénye ellen kezét emelt, ezennel síkra száll.,,Azzal Budára ment, Huszszain basa szívesen fogadta; Bethlen hívét L a s k a i Istvánt a portára küldé; Bethlen e mellett Ferdinánd császárt és a lengyel királyt is pártolásra kérte fel.

Rákóczi, ki családja megalapításában olykor fejedelmi bíborára sem volt óvatos, ismerve Bethlen István befolyását, különösen a harc?iatlan természetű Bethlen e határozott fellépésére meg-

¹⁾ Joan Bethlen Lib. ²⁾ Sect. 3 ²⁾ Kemény App. Episl. VIII. 109.

³⁾ Okl. Új m muteum 185. V. 237 ⁴⁾ Okl. Riimy, Momimentn 11. 347, Kemény, App. Episl. VIII 141.

döbönt, hadjárathoz készült. Hogy a székelyeket megnyerje, mit a múlt évben hídvégi Miké Ferencz Csik-, s eresei T o l d a - l a g i Mihály Marosszék főkapitányai a székely Östörvények alapján követeltek, hogy a székelyföldön megszakadtán a fiskus ne örököljön: most szorultságában, jan. 30-ról okmány által, biztosítá. ¹⁾ Igen, mert Fejérvártt már nem látta magát bátorságban, helytartóját Szebenbe akará behelyezni, de a szebeniek csak harmadmagdval akarák bebocsátani; ²⁾ végül is véletlen esetére Segesvárt csináltak neki szállást. ³⁾ Azonban Kolozsvárra, febr. 15-ére, hongyűlést hirdetett, s mit alig remélt, a gyűlés kimondó, hogy Bethlen István ellen, még ha töröktől lenne is támogatva, utolsó csepp veríg oltalmazandjók ³⁾ De hogy a vést megelőzzék, Szalánczi Istvánt, váradi Iföröksi Istvánt, P c I k i Istvánt Bethlen Istvánhoz Budára küldék, s biztosítván, hogy bántatása nem lesz, felkérték, hogy térjen vissza hazájába.

Azonban az irt levél, ⁴⁾ s a követek utasítása is, inkább csak elnyomott küZvélémény hangja lévén, Bethlen, ki tetteiből s nem Ígéreteiből mérlegelte Rákóczit, a hívásra mit sem adott. A pártától várt, mely Bethlen Gábor emlékéhez is kegyelettel viseltetvén, titkon elrendelte vala, hogy a budai basa őt fejdelem-ségre behozza. ⁵⁾

Rákóczi jól sejtett. Hadait Huszt alá küldé, benne Bethlen István kapitányát ostrom alá vétette, 40 öltre furatott alája; ⁷⁾ azonban Bethlen Péter reájok küldött s az ostromló serget' szétvereté. Ecsedet Barcsai Sándor kapitánya állal tartalá szemmel. E mellett keményen készült, mert nem tudhatta, hogy a vallásos csatákban kimerüli H Ferdinánd semleges marad; s hogy a lengyel király egy pár ezer lovas táborozását is oly nehezen engedi meg Bethlennek. A fejdelem tehát máj. 25-re Fejérvárra új hongyűlést hívott össze: Bethlenhez új követség ment, hogy hagyjon fel a töröksegély kéréssel, térjen vissza előbbi helyzetébe; s ha megteszi: mind neki, mind híveinek amnestiát biztosítanak, külön-

¹⁾ Okl. Beikö, ImHgo nationis Sicul 72 I Erdély Túrt. Adt. I. 276.
²⁾ Kemény App Ep VIII. 141. ³⁾ Fundgruben II. 113. P) Benkö General Transil. I. 271. ⁵⁾ Credentionalis. Kemény App. Ep. VIII. 152. ⁶⁾ Joan Beth. Lilir. I. sec! 3. ⁷⁾ Szárdi krónikája 107 I. ait mondja, hogy a kút vizét akará elvetetni; Kemény pedig azt, hogy letakaró vetetni.

ben nótával fenyegeték.¹⁾ Bethlen erre sem tágított, mit sem felelt: hanem jún. 3-án Murát agát is a portára küldék, Laskaihoz egy utasítást küldött, melyben fejdelemmé tételése jó oldalait elő számláld.²⁾

Rákóczi látva, hogy az ügy mind setétebb alakot ölt, júl. 1-n a magyarhoni rendekhez fordult, hogy Bethlenéket, mint magyarhoni birtokosokat ne engedjék, hogy török segílyt sürgessenek.³⁾ A kívánt válasz helyett, aug. végén, Ali csauz érkezett, ki a fejdelemnek nem kevesebbet hozott, mint hogy, miután az országot önzése által magától elidegenítette, a szultán pedig Zolyomin elkövetett törvény tapodása által megharagította: rögtön hagyja ide Erdélyt, lépjen le trónáról.⁴⁾ Azonban Rákóczi sem volt az az ember, ki árnyékától is megijed: a csauzt letartóztató, s fegyvert ragadott. Hogy háta biztosítva legyen, Máthé oláhboni vajdát, szövetségesét, a közelgő silistriai basa elé állítá; Barcsai Ákos és Basa Tamás által, Lupul moldvai vajdát is felszolitá, de nem bizhatván benne, Dániel Mihályt és Petki Istvánt a határszéli szorosakra állítá.⁵⁾ Azzal kibocsátó rendeletét, hogy minden hadai sept. 16-ón Tordán legyenek.

A hadak kijöttek, de a török elleni csatázásra nem nagy kedvet hoztak; azonban Kemény János, mint az első megye, Alsó-Fejérm. főispánja megindult, oct. 1-n a többi is utána indula. °) Mig ezek haladnak, I b r á n y i Mihály váradi alkapitán, K o r n i s Zsigmond bihari főispán a marosszéki előre ment székelyekkel Szalontónál egyesült. Még a fejdelem az erdélyiekkel ki sem ért, Bethlen István a török sereggel Gyula felől már Szalontának tartott, támadást intézett, s Rákóczi vezérei egyenetlenkedése miatt, oct 6-án este felé oly csata keletkezett köztök, melyben mind a két fél verve hitte magát. Bethlen Gyulára, a Rákóczi vezérei Váradra vonták vissza magokat.

E csata kétes kimenetele Bethlen szerencséje felett pálezát tört: Húszain, budai basa Lippa felé vonult, hogy a Maros partján, Úyénél üssön be. Rákóczi utána sietett, Boros-Jenőnél megállt.

¹⁾ Kemény János Anthob II. 74. I ²⁾ Ugyanott 11. 73. ³⁾ Okl. Új m. múzeum 1856 V. 242, ⁴⁾ Kemény App. Epist. VIII. 173. ⁵⁾ Szalárdi 109, ⁶⁾ Kemény János Anthob. II. 80.

Csatára készültek. Mire a nála letartóztatva volt Ali csasz fellépett, Rákóczinak közbenjárását ajánlván, alkudozást hozott létre... A két sereg szembe állt s kezdődött a zálogcsere: legelsőbb is I z m a e l bég vágtatott elő, s azon kérdésére, ki lesz helyette zálog, Kemény János lovagolt elő; a szemben másodszor kiváló törökkel Farkas Ferencz szorított kezet, s másnap a basa azon izenettel bocsátá vissza őket, 'hogy küldjön a fejedelem biztosokat, kikkel békét kössön. Ennek következtében Kemény J. S z a l á n c z i István, Basa Tamás s Csulai György az udvari pap,¹⁾ oct. 26-n alkudozáshoz fogtak; ²⁾ s nov. 6-án létre jött a b o - rosjenői béke, melyben többek közt Kornis Zsigmond Bihar és Zaránd főispána, Pécsi Simon, Baresai Zsigmond, M a c s k á s i Ferencz fejm. főispán, Bornemisza Pál udv. hadak főkapitánya, Bethlen Ferencz, T h o l d i György, Nemes Tamás háromsz. kapit. J o s i k a, Gábor, K o r n i s Ferencz, Rhédei Ferencz, Yesse- I é n y i Boldizsár, Doboltam, főispán, S i in é n y János fogarasi főkapitány, Balogh László marossz. alkapitány, Földvári Ferencz, K e n d e f f i Miklós, C s e g c z i Mihály aranyossz. alkapitány, Iíál- n o k i István, D o m o k o s Ferencz és Pál, sztrontási Bereczki Mihály, T h o r i n a Kristóf, H e n t e r András, Thoroczka. László, Apor Lázár, Cserei Mihály aláírásával okmány adatott ki, melyben Bethlen Istvánnak, fiának és híveinek bántatlanságot, jószágaik visszaadását biztosíták, Zólyomi Dávidnak szabadon bocsátalást ígértek, kötelezték a fejedelmet, hogy a Bethlen Gábortól véghagyományozott 20,000 írtból a fejevári collegiu epul. e mellett Hunyadot a per alól Belliién Péter részére felszabadják Bethlen Istvánnak pedig, mint Hunyad és Máramaros örökös főispánjának, Máramaros adóját átengedték. ³⁾ Mit aztán decem. 4-én a Szászvároson táborzó fejedelem szintén aláírt. ⁴⁾

Karácsonra mind a két fél hazaszállt. ⁵⁾ Rákóczi mélyen érezte a sebet, mit a borosjenői béke rajta ejtett. Szerette volna meg nem tartani, de inég Kassai, belső tanácsosa is azt javasla, hogy a mit Ígért, jó kedvvel teljesilse. ®) A következett 1637 mart.

¹⁾ Szalárdi 129 I. ²⁾ Egyes ponljai I. kemény App, Epist. VIII. 161. 169. ³⁾ A szerződés Új nyugar muzeum 1856 V. 215. ⁴⁾ Kein. App. Epist. VII. 197. ⁵⁾ Szálkai m ⁶⁾ Kemény J. App Ep. VIII. '211.

1-én Medgyesen hongyülést tartott, a Bethlen István ellen hozott articulusokat hatályon kívül téteté. De azért a fehérvári kolégiumot fel nem építé, Zólyomit sem bocsátotta ki.

III.

Az oláhboni vajda adózása. Jozságbobzások. Az unitáriusokat üldözi. A szombatosokat nózáttatja, várfogságra veteti.

A dolgok új rendét II. Ferdinánd 1637. febr. 15-n, s P á z m á n Péter bibornok érsek mart 19-n történi halála, s a jezsuitákat még inkább kegyelő 111. Ferdinánd trónra lépte nyitja meg.

Mielőtt tovább mennénk, közbevetőleg megemlítjük, hogy ősszel Lupul moldvai vajda, Máté oláhboni vajdára hadat vitt: Rákóczi Kemény Jánost és Toldalagi Mihályt székelységgel beküldé, a moldvai vajdát visszaverette. ²⁾ Később a két vajda közt békét szerzett, miért (1638 oct. 33) az oláhboniak egy szövetségi okmányt Írlak alá, melyben Rákóczinak adóba 5000 Irtot s egy lovat ígértek évenként. ³⁾

A Bethlenek kielégítése után csend lón a hazában, liai már felserdülvén, a dynastia alapítás gondjainak adá át magát.

Hogyan vette czélba Rákóczi, nem kívánjuk hosszasan ecseletni, mert a dynastiaalapítás mindig és mindenütt így ment: ezer kis családnak kell áldozatul esni, hogy egy nagy fényre vergődéssel Két történészünk jellemzi ide vágó tetteit, Bethlen János és Kemény János: Kemény többek közt azt mondja, hogy Kassaival, czimtelen cancellárával, ki szintén családot igyekezett alapítani a törvényczikkeket, Ítéleteket oly ruganyosán fogalmaztatá, hogy ha per merült fel, a kérdéses jószág egy része Kassainak mint közbejárónak, a nagyobb rész a fiscusnak esett; s viszont azt állítja, hogy nejjén s kisebb fián kivid az egész ország reversalisok demoklesi kardja alá jutott; ⁴⁾ a Kemény Jánosnál is szigorúbb Bethlen János szerint a hongyüléseket (iscalis direktorok s ügyvédek

¹⁾ Törvényczikk, Mike, Art. Diel. II. 963. ²⁾ Kemény J. Ruminál II. 90. Kemény App. Ep. VIII. 286.: ³⁾ Kemény, App. Ep. VIII. 272. 29.3. Kemény, Onéletir. Romy. II. 46.

lármája lölté be, s mintegy a Tiberius kora nyílt meg Erdély lelett. ¹⁾

Mennyiben Rákóczi dynastia-alapítása nemzeti kérdés, nem lehetünk iránta túlszigorúak; de hogy történészeink felett se törjünk pálczát, a már említettek mellett, még egy pár jószágszerzési módot kell tüzetesebben tárgyalnunk,

Az u n i t á r i u s vallás Erdélyben a katolikus Báthori-ház fellépésével elveszté azon jogát, hogy hitczikkeit tovább tisztázza. Püspöke Dávid Ferencz, mert a Krisztus istenségét tagadni kezdé, Déván börtönben hala el. Dávid Ferencz bukta után E ö s y András, a Pécsi Simon fogadott atyja, új vallás szerkesztésére veté fejét, mint gazdag ember íródiákokat, fordítókat fogadott fel, hogy a bibliát az eredeti nyelveken tanulmányozhassa. Ez aztán őt vallásos ábrándokra vezette: többet akart az ó, mint az új testamentomra építeni; elakart hagyni mindent, mi a szent könyven nem alapult, többek közt a vasárnap meginneplését későbbi behozománynak tekintve, a szombatot kezdé ünnepelni. Pécsi Simon, Bethlen Gábor cancellára, ki miután megbukott, szintén vallásos ábrándokra adta magát, aszom b a t o s vallást még tovább terjesztett c: a székelyföldön főleg Udvarhelyszéken, hol Pécsi lakott, s Kolozsvárit követőkre talált.

Rákóczinak ez igen jó viz volt a malmára, mert a honi törvények a vallásos újításokat betiltván, az új vallás követői nóta s « így vagyonvesztés alá tartoztak. Hogy a kérdést előkészítse, B e k e Dániel unitárius püspöknek meghagyatá, hogy felekezete Krisztus felöli hitvallását formulázza, s adja be, ki— a Krisztust Isten fiának vallván — kathéját az 1638 apr. 23-n Fejérváron tartott hougylésre beadta.²⁾ E gyűlés elrendelő, hogy Sár ősi János a közügyek igazgatója a szombatosokat idéztesse meg, E beadványt, mint utolsó törvényes felceket dogmáját zsi-normértékül vevén, mi azontúl esett, azt hitújításnak tekintette.

Júl. 1-ére Dézsre conventust hivatott össze, s miként Magyarhonban a jezsuiták a protestánsokat, úgy idézte meg tömegeesen Rákóczi a más vallásokkal takarodzó szombatosokat. Egy mintegy 50 tagból álló bizotmányt hivotl egybe, mely inquisitiójával s

¹⁾ Joan Bethl Lihr. 1 sect. 4 ²⁾ Beadványait I. Kein., App. Ep. VIII 247

az unitáriusok Krisztusróli hitvallása megvizsgálásával júl. 7-én kész lévén: az unitáriusoknak a Krisztus imádását, segítségül hívását, az atya, fiú, szent-lélek nevében keresztelest kötele-ségükké tévé. Velők szemben a múltakra fátyolt vetettek: azonban a szombatosok, vagy zsidózók, judaizánsok, mint a „Krisztus istenségének káromlóí“ a fejdelem Ítélete alá adattak át. ¹⁾

A fiskális direktor fellépett, a fő- és vagyonesztés ellenek kimondatott, s a szigorú büntetés végre lón hajtva. Toroczkaít, kolozsvári ötvöst a piaczon kövezteték meg; a többít várfog-ságra küldözték, hogy — miként Írják — Várad, Székelyhíd, Jenő, Déva, Fogaras, Szamosujvár és Kővár nem győzék. békokkal, s mint gonosztevőket építkezésre fordítók.³⁾ Annyi áll, hogy a szombatosok nélkül is elég felekezetre volt már szaggatva a haza.

Hány család esett áldozatul, nincs összeállítva. Elég, hogy Rákóczi egy sereg jószághoz jutott. Azonban meg kell adnunk, a kik akkor, vagy később valamely bevett valláshoz visszatértek, azok kegyelmet kaptak. A szombatos főnökök, Pécsi Simon egykori cancellár, s lengyelfalvi Orbán Ferencz Udvarhelyszék jegyzője, egyik Kővár, másik Szamosujvárra estek rabságba. Orbán két év múlva református vallást vett föl, jószágait visszakapta, s a fejedelmi udvarban nyert alkalmazást. ⁴⁾ Legsomorubban ütött ki Pécsi Simonnak, ki még megtarthatott szép jószágait, mint Viszolyát, Paszmost, a répafalvi, korod-szent-mártoni, udvarhelyi, szénave-rösi, füleletki, korodi, solymosi rész jószágait, ⁵⁾ s a szent-erzsébeti udvarházához tartozott birtokait, s így az egykor oly hatalmas úr mindenét elvesztette; végül is midőn kegyelmet nyert, csak is 70 telket kapott vissza.

Nem mentjük, nem kárhoztatjuk Rákóczit, mert fanatikus volt maga a kor, melyben a protestáns Csehország három millió lakosát csupán a vallásért Ferdinand alatt egy milliónál kevesebbre pusztítók. ⁶⁾ Ezen időben Európában a vallásbeli véleménykülömb-ség mindenütt fegyverrel üldöztetett.

¹⁾ A végzés I. Kemény, App. Epist. VIII. 247. ²⁾ Szalárdi 134
³⁾ Szalárdi 135. ⁴⁾ Ugyanott. ⁵⁾ Ezeket Rákóczi 1639 febr 11. a fejde-
 lemnének adományozó. 3. Kemény Append. Dipl. XVII. ⁶⁾ Enge!, Geschich-
 te IV. 487.

IV.

Rákóczi családját megalapítja. Fiát R. Györgyöt utódává választatja, megházasítja.

Nyolcz esztendő telt tehát Rákóczi magának, míg belügyeit oda rendezheté, hogy titkolt tervét, a dynastia alapítást s Bethlen Gábor félbehagyott csatázásait megkezdhesse.

Mit pár év előtt Strassburg a svéd követ nála ki nem vihetett, miért a porta Bethlen István által székéből kiakará vettetni,— a romai császár ellen küzdő francia és svéd udvar szövetségét elfogadni, csak most látta tanácsosnak: s mint titkos jegyekkel irt levelei mutatják, 1639-ben a dolog érdeméről határozottan kezd levelezni. Hogy annál biztosabban léphessen ki, mindenek előtt Toldalagi Mihályt és Körösi Istvánt a portára küldé, hogy a szultánnál a szövetkezési és hadakozhatási engedélyt kieszközöljék. Erre nézve aug. 24-éről egy utasítást adott ki, melyben a francia követet felhatalmazd, hogy a szultánnak ezért 20,000, a helytartónak 10,000 tallért ígérjen, s arra köreté a portát, hogy miként egykor Bethlen Gábornak a császár ellen, úgy neki is török, tatár, oláh hadak adassanak rendelkezésére. ²⁾ S mindezt megnyerte, csak is annyi változást szenvedett kívánata, hogy a szultán 40,000 tallért követelt. ³⁾

Mielőtt azonban fegyvert fogna, családját s bukása esetére trónát családjában biztosítva kívánta látni. Fiai György és Zsigmond már nagyok. B e t l h e n János, Lázár György és más úrfiak társaságában kitűnő ügyességgel végezték a fejevári tanodát, s az 1640 máj. 7-én letett vizsgálatadással nagy reményekre jogosítának mindenkit. Mint már nagykorúakat, a fejdelem azonnal a közügyek terére kívánta léptetni. ⁴⁾ Nagyobb fiának Györgynek, a Zólyomitól elvett Székelyhidát és Diószeget, Zólyomi Erzsébet magvaszakadtén Solyomkö-várát és Élesdet adván; júl. 29-én a Báthoriak végsarjával, Báthori Gábor fejdelem testvére, András leányával, a még gyermek Somlyói Báthori Zsófiával mánakaságra léptette; aug. 21-én a hon legfőbb hivatalába, a váradi főkapí-

¹⁾ Engel 492—95. ²⁾ Okl. Érd. Tört. Adt. 1. 244 1. ³⁾ Rákóczi Gy. Rejtelmes levelei 35—36 1. ⁴⁾ Szalárdi 136.

tányságba igtattatá be. A kisebb fiú, Zsigmond, Kovácsóczi István magvaszakadtán Görgényvárat, Zólyomi után Gyaluvárat és Monostort kapá; s lón udvari főkapitány s székelyek tábornoka. Nejéről sem feledkezett meg, a mezőség egyik legszebb jóságát, Örményest udá neki.

Miként a nádor Eszterházi Miklós a herceg Eszterháziaknak, ugyan ezen években Rákóczi is alapot akart vetni családjának. Kora kárhoztatá, de a történezet, mely e jóságokat később a magyar szabadság mellett látta elporlani, a becsszomjas apának sokat megbocsát.

Hogy a császárnál politikáját lelezhesse, elnázte, hogy a catholicismus propagandája Erdélyre is kiterjesztessék; a katolicusoknak Salini Ferencz szerzetesben vicariust engedett. Azonban hogy önvallását se láttassék feledni, 1641 jún. 9-én Kolozsvárit zsinatot tartott, melyen a fejedelemnél vala jelen.

Ez alatt követei járták a hatalmasságok udvarait. A portával már tisztában volt, a francziával, svéddelel alkudozott; nov. 11-én Hollandiával is confoederatióra lépett. ¹⁾ 1642 januárja végén Magyarországra ment, értekezett; febr. 4-én Huszton Bethlen Istvánnal találkozott. S ekkor idejét látta belügyi terveire feltenni a koronát.

Febr. 16-án Fejérvárt országgyűlést nyitott meg. S mivel harci készületei éleiet könnyen koezkára vethetik, arra kérte fel az országot, hogy történhető halála esetére, nagyobb fiát Györgyöt válasszák meg utódául; mit a rendek mart. 4-én megszavaztak, ifj. Rákóczi Györgyöt fejdelemmé választék, a hűségesküt részére letették. ²⁾ A fejdelem a portára küldött, fia megválaszlatását bejelenté, a megerősítő athnamét júl. 7-én nagyserű ünnepélyek közt meghozák. ³⁾

Fia fejdelemségének keresztülvitele után azonnal annak nászára gondolt, mi-azonban az ara fiatalága s a nagyszerű készületek miatt a jövő 1643-ik évre húzódott át. Mikor is febr. 3-án Báthori Zsófia Fejérvárra hozatott, s a fejedelmi nász, melyen a római császár, primás, nádor, Lengyelország és a két Oláhon feldelelmei magokat illően képviseltetek, roppant pompával megtarta-

¹⁾ Tud. Tár. 1835 VII. 269. ²⁾ D. Fundgrub. 111. 337, Törv.czikk és Conditioi. Mike, Art. Diet 111. 1037. ³⁾ Ez ünnepély, Visel, és Szokás. 182.

tott. ¹⁾ Harminczhárom asztalnál folyt a vigalom. ²⁾ Csak egy aggodalom árnyolá a Rákóczi-család örömét, az, hogy az ifjú fejedelemasszony a rom. kath. vallásban nevededett, noha református vallásra tért vala. Meg volt tehát alapítva a család. A fiák mint hercegek vannak ellátva. A nagyobb fiú fejedelem, a kisebb fiú Rákóczi Zsigmonda fennebbiek mellé Háromszék főkapitányává neveztetett, s mint ilyen nov. végén Háromszéket beutazá. ³⁾ A fejedelemné Lorándfi Zsuzsánna javaihoz még Pocsájt is oda adá Ríharban. Debreczeni Tamás, kora leghíresebb gazdája, már Bethlen Gábornak is praefectusa, a fejedelmi jószágokban a legerélyesebb gazdálkodást fejté ki. A fejedelmi jószágokat hizó gulyák lépék el. A harminczadok, arany, ezüst és vasbányák rendbeszedett jövedelmei, a kéneső, só, barom, a mostani czukrot helyettesítő méz, viasz, a mostani ser helyén álló méhser egyedárusága megtölték a fejedelmi tárházat; a fiscalis uradalmak, mint Kővár, Fejérvár, Fogaras Déva, Alvincz, Balásfalva, Szamosújvár, Lóna, Bacza, Szent-Péter, s magyarhoni magán uradalmi, mint Sárospatak, Munkács, Szerencs, ünöd, Sárosvár, Felső-Vadász Debreczeni kezelése mellett a fejedelmi családot roppant kincs birtokába juttatók.⁴⁾

V.

Rákóczi a svédekkel, francziákkal Ferdinand ellen szövetségre lép. Kiáltványt bocsát. Csatára Indul. Kassát beveszi. Csatái. Nagyszombatban tractát kezd. Téli szállásra húzódik.

A nagy diplomata, Rákóczi csak most látta eljöve az időt, hogy kardot kössön, bár a szövetséget kereső hatalmaktól folyvást ostromolva volt. Torstensohn, svéd fővezér, ki a svéd-német seregek felett a parancsno kságot a múlt évben vette át, s a császári sergeken csakhamar hatalmas csatákat nyert s Olmüczet bevette, csak most kezdett nála sikerhez jutni. Febr. 8-n a svéd és francia követeket nyilvános kihallgatásban fogadá; s miután a rendkét Fejérvárra, apr. 24-ére összegyűjtötte, s a „német császár“ félő jövő sérelmek orvoslására az országgal magát törvényezikben

¹⁾ Hívó levél. Kemény. App Ep. VIII. 331. ²⁾ Érd. Tört. Ad. 1 1501
³⁾ Fundgruben III. 338 ⁴⁾ Szalárdi 143—144.

felhatalmaztatá: 1) apr. 26-n oly feleletet adott, melyből harczkészen létét teljesen láthatni. Harciba elegyedése feltételül a következőket tettei először, hogy a szultán ünnepélyes engedélyét s szerencsétlenség esetére tettleges támogatását eszközölkjék ki; másodsor, hogy a francia és svéd udvar biztosítsa neki az erdélyi fejedelemséget s trónvesztés esetére pedig illő tartást; harmadszor, biztosítsák, hogy Magyarországhoz és Erdélyhez semmi igényt se fognak alakítani; negyedszer, hogy a háború végczélja a protestáns vallás biztosítása s az (1608-tól) elszedett templomok visszaadása lesz; ötödször, fizessen a szövetséget kereső két fejedelem neki hadi segélykép első évben 20,000, a másodikban 15,000 forintot, hatodsor, hogy a Rákóczi sergében 3000 gyalogot fognak tartani; hetedszer, hogy a kötendő békébe Rákóczi is belé lesz foglalva. 2) Máj. 4-n még azt is hozzá adá, hogy mindezeket Torstensohn királynéjával is írassa alá.,. Bár kemény feltételeket szabott, a fővezér júl. 8-n Rebenstock ezredest beküldvén, tudatá, hogy bár a protestáns sereg győzelemről győzelemre ébrednek, a feltételeket elfogadja; s arra, hogy a királyné is aláírandja, két kezet ajánlott. A francia kormány ugyanezt de la Haye konstantinápolyi követe által fogadá sept. 6-áról. Minek alapján a bejött követek és fejedelem közt, sept. 16-n, az erdélyi, francia és svéd szövetség aláíratott. 3)

A magyarhoni békétlenekkel szintén egyezkedett; tisztába jött, hogy magokat a török könnyebb uralom, illetőleg Rákóczi fejedelemsége alá adni hajlandók volnának. Nagyobb nehézség a portán adta elő magát, hol azért, hogy Magyarhon osztrák része felett szabad kezet adjanak, 25,000 tallért; ha e hadjárata folytán a f. magyarországi 13 megyét megkapná, azért évenként 40000, ha pedig csak hét megyét kapna, 20,000 tallért követeltek.

Rákóczi megígérte. A szultán beleegyezését kiadá, 4) s a végre, hogy a császár hűgát tartó lengyel királyt, nehogy segítségre jöhessen, foglalkodtassák, tatárokat Ígért.

Rákóczi emberei, főleg Szentpáli István és Gaudi András, egy scot eredetű férfi, jöttek és mentek. A római császár csak nagy későre jött nyomára, mi nem kevésbé döbbsenté meg. Azonnal a

1) Törvcz.. Mike, Art. Diet. II. 1061. 2) Engel IV. 50) I. 3) Tud T r. Évkönyve 111. 63. 1. 4) V. ö Kernény, App. Ep. VIII. 345. 373

portára feles ajándékot küldött; a nádor Kéri Jánost szintén Rákóczihoz futtató, figyelmezteté a komoly következésekre. Azonban a fejedelem fel vala már készülve, s kimondó, hogy miután a császár Magyarország s különösen a magyarhoni protestánsok irányában ily eljárást alkalmaz, birodalmában személye ellen gunyiratokat büntetetlen enged terjesztetni: idejét látja, hogy fellépjen; mert azt is tudja, mikép Bécsben megbuktatására céloznak.

Rákóczi a császár elleneivel, a török, francia és svéd udvarral szövetségét tisztába hozván, itthon is hozzá kezdett a nagy munkához.

Legelsőbb is, mint egykor Hamilcar, ki fiát a gyermek Han-nibált megcsketteté, hogy Rómának örök ellensége lesz: Rákóczi is két fiától, György- és Zsigmondtól hasonló esküt vett a császár ellenében. *)

Azzal Erdélyben a szervezést útba indítván, dec. folytán fegyveres kísérettel sárospataki várába ment, Felső-Magyarország nagyobb embereit találkozásra szólítá fel s a fellépést s kölcsönös támogatást formulázák. ³⁾

Visszajöven, 1644 jan. 3-n Fejérvártt országgyűlést nyitott meg, hol a szokásba jött kapuszámtóli 20 fr. adót megszavaztató, s harci készülleteire bizalmat szavaztatott. ⁴⁾ A kezdendő hadjáratot az ország rendei helyben hagyván, kiadó rendeletét, hogy a hadak febr. 2-n Tordán legyenek. ⁵⁾ Míg ezek gyűltek, a székelyek felett hadiszemlért tartatott; a moldvai és oláhoni segély-csapatok szintén kiérkeztek,⁶⁾ kiáltványt bocsátott ki, s e percztől induló-készen állt.

Febr. 2-n egy tábor lengeté zászlóit, melyet Fejérvár nem sokat látott; az udvari fizetett had a várpiacson, a mezei hadak a szent-györgy kapu előtt foglaltak állást, a fejedelem gazdagon szerelt harci paripái kivezetettek, s megjelenvén a fejedelem, ő s szokás szerint egész udvarával a templomba ment, onnan kijöven, megszólalt a dob és trombita: megindult a had, melynek zászlóit a szél előre fuván, a seregre kedvező benyomást tön. Rákóczi elment, az

1) Ka'ona XIII. 228. 2) Gr. Eszlerházi M munkái 229. 3) IV ikóczi biztosító okmány I. Kemény J. App. Ep. VIII. 349. 4) Törvez. Mike, Art. Diet. II 1079. 5) Szalárdi 147. 6) Érd fört Adatok I lbb',

ország kormányát az ifjú fejdelemre Rákóczi Györgyre és Kassai István tanácsosára bízva, kiket a fejdele ené is férfiásán támogatott; készítették a harczy szereket, szerelék a várakat. ¹⁾

Tordára érve, a megyei dandárokkal egyesült, s népét három dandárra osztva, Magyarhonnak indult. Maga a had derekával Váradnak ment, febr. 6-n Gyalunál járt; fia Rákóczi Zsigmond Nagy-Károlynak tartott; Kemény János fogarasi főkapitány és fejérmegyei főispán, mint dandárparancsnok Szatmárnak vonult. Váradra érkezvén, Váradot Ibrányi Mihály alkapitányra bízta, Gyulai Ferenczet a hajdúság élére állítá: azzal neki indult. Febr. 15-n Kallóvár előtt állott, mit Barkoczi László feladott, hová másnap a fejdelem bevonult; Nyári Bernádot a vár főkapitányává nevező. Már az ellen földén érzvén magát, febr. 17-n Kallóból a magyarhoniakhoz kiáltványt bocsáta ki, hogy itt az idő polgári és vallásbeli szabadságuk visszaszerzésére; felemlíté, hogy a nádor méltóság naponta hanyatlik; hogy a protestánsok ügyét a jezsuita befolyás elnyomta; tudatá, hogy a vallásszabadság helyreállítására megérkezett, mert nemzete elnyomtatását hivalkodó szemmel tovább nem nézheti. ³⁾

Erre III. Ferdinánd, febr. 23—áról, szintén kiállvánnyal felelt: tudatván, hogy Rákóczi svédekkel levelezéseit elfogta, azokból szövetsége pontjait tüzetesen leleplezé; felhányta, mennyi jót vett a Rákóczi-család az osztrák-háztól; a magyarhoniakat ellentállásra, s a Rákóczi mellé menteket, amnestia mellett, hűségre térésre szólítá fel; az erdélyieknek feltárá, hogy Rákóczi szövetségesei által Erdély trónát fiai számára biztosítottá, s így a szabad fejdelemválasztást eltiporta; végül a fegyvert ragadó magyarhoniak ellen jószágaik elkobzása felemlítésével fenyegetődzött. ⁴⁾ Rákóczi azért mit sem tágitott, Kallóból Sárospatakra ment, hol a fegyverfogásra kész Zemplén, Borsod, Ung, Bereg, Ugocsa, s Abauj-vármegyék hódolatát fogadá. S azzal megkezdette hadjáratát.

Legelső gondolata volt Kassát, Felső-Magyarország fővárosát kézre keríteni. Febr. végén alája szállt, s benne gr. For-

1) Okl. Rákóczi rejtelmes levelei 53—57 1. 2) Kemény J. Authobi. 102—8. 3) Engel IV. 504 1. 4) Okl. Eszterházi munkái 228.

gács Ádám tábornokot ostrom alá vetteté, mire gr. Forgács, egyezkedés útján mart. 11-én feladá; s Bethlen Ferencz mart. 12-e hajnalán már tudósítá a fejdelmet, hogy a tábornok indul, katonái az esküt letették, Rákóczit a szobák készen várják, s még azon nap a fejdelem Felső-Magyarország fővárosába bevonult. ²⁾ Oltalmát volt alkaptányára, Bornemisza Jánosra bízta; maga is itt maradt, várta, hogy a tavasz az akkori hadak főkellékét, a fűvet meg hozza.

A bekövetkezett napokat, minthogy Ferdinánd mart. 16-ról cuene új kiáltványt intézett, ³⁾ a nádorrali tollharczra s a szomszédos várak megvételére fordítá. A mint az idő annyira nyílt, azonnal megindult: apr. 13—18-án Losoncznál, apr. 20—30-án Szécsénnél látjuk táborozni. E közben Szathmár-várát Kemény János megvette; ⁴⁾ kolozsvári Bornemisza Ferencz Tokajt feladta. S apr. végén a fejdelem szerencséje ott állott, hogy Felső-Magyarország 13 megyéje már mellette volt, Munkácsot, Szepesi, Regeczet, Szádvárt s Balogvárát kivéve, e tájon minden vár meghajolt neki. ⁵⁾ A roppant természetes háportoni Kapronczai György, Liptómegyét is hódolásra birta; Szendrő, Putnok vára is kézre jött; Bornemisza Pál és Bakos tábornokok a bányavárosok meghajtásán fáradoztak.

Míg Rákóczi e lépéseket tette, s a szultánnak az Ígért ajánlékot beküldé: ⁶⁾ a koczka nagyot fordult. Ugyanis Ausztria diploinatiájának sikerült Dániát a svédek ellen kelteni: mire Torstensohn svéd fővezérnek, kit Rákóczi epedve várt, Holsteinba kelle magát visszahúznia. De e még nem volt elég. E mellett gr. Puchaim tábornok alvezérsége alatt, ⁷⁾ Nagy-Szombatban osztrák serget vontak össze, mi nem kissé fenyegeté. Rákóczi, hogy e sereg magát meg ne fészkelhesse, ecsedi R e ö t h i Orbánt, kővári főkapitánt helytartójának hagyva, ⁸⁾ J apr. elején elébe indult. Tüzérségi főnöke Mikes Mihály, élésmestere Vécsei Bálint vala. Fileknek tartott:

1) J. Kemény App. Ep. VIII. 357. 2) Kemény App. Ep VIII. 357. 3) Pray, Epis Prnc. 111 446. 4) Kemény J. Auth. 11. 103. 5) SzaMrdi 156 6) Okl. Rákóczi rejtelmes levelei 42 1. 7) Hogy így és nem másképp volt a fővezérség I. Kemény J II 166. 195 1 8) Reölhy Kővárvidéken is birt néhány falut, Rákóczi adományából. Testamentumát!• Magyarország és Erdély képekben IV. 93.

de mivel Wesselényi Ferencz fia keményen tartá, Torma Ádámot ezer lovassal alatta hagyva, Losoncra ment, hol apr. 13-tól 18-ig mulatott; onnan apr. 21-n Szécsényre szállt, hol a bányavárosok hódoló követségét fogadá; s gálospetri Rácz Istvánt, Biharmegye alispánját a budai basához indítá, hogy segélyt küldjön.

Míg itt a törökre várva tétlen áll: nádor Eszterházy Miklós a császári hadakkal síkra szállt. Göcz tábornok a pár mértföldre fekvő Gyarmatra érkezett. Rákóczi a nélkül, hogy csatát állott volna, máj-7-n sergeit megfordítá, Rimaszombaton át, Sárospatakig húzó-dott vissza, hol sergeit egyesíté. Majd egy hónapig állott szemben a két tábor, egyik se támadott. Rákóczi látva, hogy a török segély mégse érkezik, Sárospatakot Stefán Ferencz, és Gaudi András kapitányai oltalmára bízta, maga Kassára ment, máj. 29-n onnan kiáltványt bocsátott ki; Ferdinándhoz és a magyarországi rendekhez leveleket intézett, melyekben felfejté okait, miért fogott fegyvert. ³ Azzal Kassát Beöthi Orbánra hagyva, kivonult; mire Kassát Göcz tábornok, jún. 3-n, ostro m alá vette.

Rákóczi jelen látta a perczet, melyet használnia kell: K o - mény Jánost, e hadjárat legkitűnőbb fér fiát, dandárvezérét, 15,000 emberrel Kassa megsegítésére;⁴) T oldalági Ferenczet és Jármí Ferenczet, a Sárospataktól nem messze eső Szerenesvár visszavételére indítá; mi a székelyek vitézségének csakhamar sikerült; azonban] Göcz katonái a fejdelem ősei porait szélnek ereszték. ⁵) Jun. 4-n Rákóczi is Kassa alá indult,⁶) a Kassánál táborzó császáriakat tartalékjoktól úgy elvágatá, hogy Kassát fel kelle hagyniok, s Lőcse felé kellett vonulniok. Rákóczi Zsigmond ez alatt Jeszenő-várát, a lengyel se rgeket hozó Homonnai Druget János birtokát, vette be, a várat szétvetteté. ⁷) Azonban Murányt Rákóczi is elveszté, S z é c s i Mária, a murányi Vénus, a We«selény kezére játszotta.

Kassa felszab adulása, s a német tábor elvonulása Rákóczinak kevés nyugtot adott. Június és julius nagyrészét Sáros-Patakon

1) Kemény J. App. Dipl. ez év. 2) Ötvös Ágoston, I. Rákóczi rejtelmes levelei „38 3) Okl. Cronic. Fuchsio-Lnpino-Últardiamim II 24 40. 4) Kemény, Önéletir. Rummy II, 141 Ez expeditioért júl. 8. Szintét és Terebest kapja. J. Kemény. App. Dipl. XVIII. 5) Szalárdi krónikája 174. 6) Ötvös A. rejtelmes 'levelek 50. 51. 7) Szalárdi 184. 8) Kemény, App. Dipl. XVII.

tölté. Augustus elején Kassára ment, ⁸⁾ hol a hó közepén gyűlést tartolt, s mind a rom. császárhoz, mind a lengyel királyhoz köve-
teket küldött.⁹⁾ Később Hernád-Németibe ment, Szendrő és Re-
gécz várakat ostromzár alá vetteté; míg Kemény János a fő-
sereggel Puchaim táborát tartá sakkban. Azonban H. Drugeth
lengyelekkel, s Zrínyi Péter horvá(okkal, Wesselényi Ferencz ha-
tárvédekkel Puchaimhoz csatlakoztak: Kemény Jánost megtámadák;
Kemény húzódott, Ibrányit a hajdúkkal maga mellé rendelé: de
mielőtt megérkeztek volna, Keményt Galgócnál, Ibrányit sept.
4-én Ónodnál inegvcrék; ¹⁾ de csak annyira, hogy Ónod tovább is
a Rákócziék kezén maradt. Ily kétes kimenetelű csatázások mellett,
miután látta, hogy a török Ígéri ugyan a segítséget, de nem adja
meg; látva, hogy szövetségesei 10 hónap alatt egy pénzzel sem
segíték, s a svéddekeli egyesülhetésben sem bizhatik: a nádor által
ajánlt békére kezdett gondolni.

Azonban, hogy alkudozó szándéka nem komoly, mutatja az,
miszerint fiát, Z s i g m o n d o t Erdélybe kiildé, hogy a gazdálkodni
haza bocsátott megyei és székely hadakat újra kivigye. Ezek Tor-
dára gyűltek, sept. 15-én az ifjú fejdelem felettök szemlét tartott,
s azzal Harangodra szálltak ki, ⁴⁾ hol a fejdelem táborozott. De
bár kimentek, Rákóczi mindinkább meggyőződött, hogy az apró
csaták, miket folytat, eredményt nem biztosítanak; meggyőződén,
hogy a budai basa, kitől csak 2.000 embert kapott, a nádor által
meg van vesztegetve:⁵⁾ hogy magának télire csendet biztosítson,
Lónyai Zsigmondot, Nyári Bernádot, Cs e r n e l Györgyöt,
K ö r ö z s i Istvánt, és Zákány Andrást oct. közepén Nagy-Szom-
batra indítá, traclat kezdetett,⁵⁾ ámbár a lehető eredményyel
előre tisztában volt, mert követei közt egyedül Lónyai volt, ki
Ausztriával békülni némi hajlamot tanúsítót. ¹⁾ E ponton állt, mi-
dön Torstensohn levele oct. 29-én megérkezett, s a svéd tábornok
jelenté, hogy győzelmesen közelget, hogy egyesüljenek; e mel-
lett az egri basa is küldött ezer törököt; azonban a nádor a svéd-
dek elé indult, s bár a fejdelem Rima-Szécstől utána nyomult, az
egyesülést létre nem hozhatók.

¹⁾ Rákóczi, ejtelniej levelei 69. t. ²⁾ Rejtelmes levelek 80. 83.
³⁾ Eszterházi M munkái 268—271. ⁴⁾ Szalárdi 186. ⁵⁾ Kemény App. Ep.
VIII 381. 390. ⁶⁾ Rejtelmex« levél 104 ⁷⁾ Kemény J. Auth. 11. 202 l. Esz-
tarházi munkái 280.

Így következett be a tél. A harcز oلسzűnt. Minclenik téli szállásra húzódot. Rákóczi is az erdélyi hadakat hazabocsátá; dec. 20-a tájt Ónod vidékére szállt; hová a fejdelemné karácsonra szintén kiment. Nagyszombatban a trakta újabb lendületet vett. A fővezérseget Bakos Gáborra, rokonára bizá, főbb vezéreit pedig, mint K e m é n y Jánost, fiát Rákóczi Zsigmondot, Barscai Ákost, több főurakkal Lupul moldvai vajda leánya lakadalmára küldé el.

VI.

A hadjárat második éve, A svéd sereg közelget. Rákóczi megindul. Velek Morvában egyesül. Fogadtatása. Becs ellen Indulnak. Ferdinánd békét ajánl. Fesz a Lines! békekötés.

A vallásszabadság biztosltatlk. Rákóczi hazajő.

Rákóczi bár pihent, s Nagyszombatban folytaid az alkudozást, a telet újabb készülétekre fordilá. 1645 jan.17-n Patakra, onnan át 28-n Zborára ment, hol a francia király követét fogadá, ki mindent megfeszített arra, nehogy Rákóczi megbékéljék. Azonban, hogy a Nagyszombatban összeirt békepontokat ne látszassák visszautasítani, azon ürűgy alatt, hogy a hatalma alatti 13 megye véleményét kihallgassa, febr. 16-ára Bártfára gyűlést hirdetett; következése lőn, hogy a megyék febr. 22-ről a császárhoz sérelmeik felett hosszas feliratot terjesztettek fel, s azzal a gyűlést márt. 2-n bevégzék.

Nem is lehetett máskép, mert a tavaszi szellő mindenfelől örvendetes híreket hozott: Erdélyből, hogy a fejdelemnek febr. 24-n megszületett unokája, R. Fcencz; Csehország felől, hogy Haszfeldet márt. 6-n a svédek megverték, elfogák, hogy Göcz tábornok elesett; hogy a császár Prágából Bécsbe, családja Stiriába szaladt, s hogy Torstensohn sebesen közég, hogy Rákóczival egyesüljön. E hirre a békebiztosok Nagyszombatból márt. 28-n szétoszoltak. Rákóczi Kassára ment, Gyulai Ferenczet és Gaudi Andrást, a hajdúsággal és székelységgel Szendrő, J á r m y Ferenczet, Mikes Mihályt Regecz alá inditá, s megfuvatván a harczy kürtöket, ostromot kezdett. ²⁾ Regecz csak hamar megadta magát. Azonban a fejdelem

1) L. a lahadalmi szertartás Kein. Ath. II 203—8, ²⁾ Szalárdi 188.

ezen örömei a derék Balling János munkácsi várparancsnok halála szötte közbe, mire mind maga, mint neje mart. 20-a tájt Munkácsra ment.

A traktán volt követek, a fejedelmet apr. 12-én Munkácson találták; apr. 15-n id. B e t h l e n István is idejött Ecsedből; a husvétot, mint két kibékült jó barát, együtt ülék meg. A francia követek is Croissy Antal és Marsilli szintén itt voltak, folyt az egyezkedés: és azon véd és dacszövetséget, mit a svéd a francia király nevében is aláírt ugyan, de a vallást illető pontok miatt, a Mazarin bibornok és miniszter befolyása alatt álló francia kormány máig húzott halasztott, — apr. 22-n aláírták. Rákóczi azonban kiköté, hogy azon esetre, ha a porta tán visszahúzódsát sürgetné? egy külön, de a többi szövetségesekeknek ártalmatlan békekötés mellett, a csatatérről visszaléphessék.')

Itt érkezett Rákóczihoz Törös János udvari tanácsos, hogy e szövetséget felbontsa, de már mit sem vihetett ki. Rákóczi apr. 25-n Munkácsról Ungvárra, onnan maj^elején Patakra ment, hadjárathoz fogott. 2)

A tavasz megnyílt. Az ilju fejdelem apr. 16-n Fejérvárt hongyűlést tartott. Azzal az erdélyi hadak is kimentek. De Puchaim tábornok is ott állt a Hernád partján. Sánczba verte Aszalónál magát, mert a magyar nemzetet nem merték felkelteni, nehogy a császáriak ellen forduljon. S miután Torstensohn már Morvába nyomult vala, nehogy Puchaim tábornok két tűz közé szoruljon, táborát visszahívák,.. És a mire Torstensohn Rákóczit felszólítá? hogy siessen magát vele összekötni: jól van — válaszoló — csak küldje Douglas tábornokot elébe.

Rákóczi tehát a tavasz nyíltával hadjáratának új korszaka előtt állott. Tokajon istentiszteletet tartott, megindult, Duglassal a Nyilra partján találkozott. Nagyszombatot máj. 28-án elfoglalók., Pozson fenyegetve volt,.. a koronát Győrbe vivék.,,, Rákóczi pedig a Fejérhegyen át, Morvába ment, s addig is, míg maga oda érkezhette, fia Rákóczi Zsigmond vezérlete mellett fizetett hadakat, s Dániel János alatt erdélyi magyar és székelységet küld előre a Brün ostromával foglalkozó Torstensohnhoz.

1) Kém. Auth. II 209. I. 2) Kemény J. Authob. II. 221 3) Törvot, Mike, Art. Diet. II. 1 ' < 87.

A fejedelem Douglas tábornokkal csak később érkezett. Ott állt herceg Lichtensteinnak Ainsgron nevű paradicsom szépségű kastélya, ott várták a fejdelmet, ki hátra hagyva derék-táborát, hada virágával közelgetett, kik közt szép erdélyi és székely lovasok. Torstensohn tisztikarával s a vele-harczó hercegekkel, két lovas ezred kíséretében, negyedmértföldnyire jött elébe. ¹⁾ Találkozván, a nap hősei előléptettek, lóháton kezét szorítottak; azzal a kastélyba kísérik a fejdelmet, ²⁾ hol díszes tábori ebéd várta. Rákóczi különös tiszteletben részesült. Az ebéd előtti mosdásban neki elsőség adatott; hogy a hatalmasságok egyenjoga megtartassák, a fejedelemnek és a szövetségeseket képviselő Torstensohn fővezérnek a kastély két szárnya adatott; az asztal úgy állítottatott fel, hogy két egyenlő rangú asztalfő készítettett, egyik a fejedelem, másik a vezér lakszárnya felől. Kijövé az ebédhez, a fejedelem balján Gustáv Károly szász herceg, később svéd király foglalt helyet, lejjebb ült Rákóczi Zsigmond, a francia követ, Kor ni s Zsigmond, Lónyai Zsigmond, Rhédei Ferencz, Nyári Bernád, Bornemisza János, svéd főtisztekkel elegyesen; a más asztalfőn ült Torstensohn fővezér, balján egy más svéd vezér, jobbján pedig K e m é n y János s más főurak. ³⁾ A fejedelem körül a főudvarmesteri hivatalt B e t h l e n Ferencz teljesíté. A protestáns fejdelmek e szövetségülésének toastjait utángondolni, az olvasóra bízuk.

Vége lóvén e szertartásoknak, dologhoz láttak. Rákóczi, fia Zsigmond és Kemény János vezérlete alatt egy hadtestet Briin alá küldött. ⁴⁾ Ott állt egy francia hadtest is Rattuit de Souchez ezredes vezérlete alatt; amint Keinényék ' oda érkeztek, a francia ezredes Brün ostroma helyett az erdélyiekkal Bécs alá indult. Rákóczi dicsőségének tetőpontján álla., Azonban az ő s vele a magyar nemzet reményeinek, a magyarokat pártoló török nagyvezér erőszakos halála csakhamar véget vetett. A reá következett nagyvezért a császáriak lekenyerezék, s megjött a porta azon menydörgő izenete, hogy Rákóczi ha vissza nem tér, Erdélyt török hadakkal borittatja el. Ez sokat jelentett. De az is tett valamit,

¹⁾ Kemény J. Authob II. 22. I. ²⁾ Szaláidi 210. ³⁾ Kemény J. II. 225 I. ⁴⁾ Joan Bethlen 23 ⁵⁾ Kemény J Autheb. II. 230.

hogy III. Ferdinánd e ponton magát a spanyol befolyástól egy pillanatra megszabadítván, világi tanácsosok véleményére hajtva, Rákóczival egyezkedni kezdett; minnek következtében, Toros János által aug. 8-án a következő kedvező pontok voltak Rákóczinak saját személyére s illetőleg Erdély részére biztosítva: O Tokajt és Tarczalt, melyek a Rákóczi ellen küzdő Homonnai Dr. János és Csáky Istvánéi valának, kapja Rákóczi úgy, hogy a tulajdonosoknak ő fizet 100,000, Ferdinánd 200,000 frtot; Regéczet, mely hasonlóan az ellene küzdő nádoré volt, kapja mint az előbbieket férfimaradékaira, a nőmaradékokra pedig 26,000 írtban kiválthatólag: fiai részére kapja Szabolcs és Szathmár megyéket, az utánok következhető Rákóczi családbeli fejdehnekére cspk Szathmárvárát és várost; negyedszer, a Bethlenek kihalása esetére Eosedvára szintén oda ígértetett; ötödször, Rákóczi a hét magyarhoni megyét, melyeket Bethlen is bírt 1622-től, éltéig megtartja; hatodszor, kapni fog 500 mázsa rezet; végre biztosított, hogyha e békéért meglámadtatása lesz, a császár őt oltalmazni fogja. Ezen kedvezményekkel szemben, a fejdelem felmondott a svéd és francia szövetséggel; visszaadd az elfoglalt megyéket és várakat; megígérte, hogy Magyarhon ügyeibe nem fog másképp vegyülni, mint más földbirtokos, a foglyokat visszaadja; és hogy sergeit visszahúzza saját birodalmába. Ily magas árt szabott Rákóczi az erdélyi sereg táborozásának a maga részére; s miután az előzmények alá lőnek Írva, Rampersdorftól, honnan egyezkedését folytatid, aug. 20-án megindult; sepl. 15-én Váradon volt; sept. végén Fejérvárra ért, magával hozván, miért fegyvert fogott, a protestáns vallás elismerését, a 1 in ez i béke előleges projeclumát, mit 111. Ferdinánd dec. 15-én ünnepélyesen aláírt.

A vallástörténet folyamában oly nevezetes linczi békekötés következőket biztosita: Az első pont a szabad vallás gyakorolhatása mellett a protestánsok részére templomokat, harangokat, és temetőket biztosít; három csekélynek látszó pótlék, miért mégis annyi vér önlék; a második pontban ugyanaz biztosítátatik a jobbágyok részére földesuraik nyomása ellen, de itt a harang, templom és temető nem ismételtetelt, tán hogy új viszály-

¹⁾ Katona XIII 338.

nak lehessen kibúvó ajtaja; a harmadik a papokat biztosítá az elkergethetéstől, s az elkergetettek visszahívását köté ki; a negyedik az elvett templomok visszaadatását, melyek számát némelyek 70, mások 200-ra teszik, s a vallási sérelmek egy jövő országgyűlésen leendő tárgyalását szabá meg; az ötödik büntetést kért az országgyűléstől a tán felmerülendő vallásháborítások ellen; a hatodik ígérte, hogy e pontokat a jövő magyarhoni országgyűlés törvényezikké fogja felvenni — mi meg is történt. —

Nem folytatjuk tovább, jónak látjuk a békekötést egész terjedelemben ide ígdatni, mint következők:

Mi harmadik Ferdinánd, Isten kegyelméből választott Felső-római császár és Német-, Magyar-, Cseh-, Dalmát-, Horvát-, Tótország stb. királya, Ausztria főhercege stb. emlékezetül adjuk ezennel jelentvén mindeneknek, kiket illet: Hogy miután az elébbi, legközelebb elmúlt időkben, bizonyos belső mozgalmak és ellenségeskedések támadtanak Magyarországunkban, s azok által a béke és csend, s az ország nyugalma felzavartatott: Mi, atyai és kegyes indulattól rábiratva, az ily gerjesztett háborgásokat, hogy a keresztén vér ontása megszűnjék, s az országban mindennemű meghasonlások eltávolíttassanak, a hazafiak nyugalomban és csendben élhessenek, inkább a megalkuvás szelidebb eszközeivel, mintsem fegyverek erejével, lecsendesíteni és leszállítani kívánva; méltóságos Rákóczi György Erdély fejedelmének, Magyarország némely részei urának, székelyek ispánjának, s a vele tartó magyaroknak kívánságai és követeléseire, magunkat kegyelmesen elhatároztuk.

A mely kegyes engedvényeink sora (miképen a nagyszombati békealkuban, mint szinte végül, a fennevezett erdélyi fejedelemhez követül küldött hívünk, nemzetes Törös János, különben magyar kamaránk tanácsosa, által megalkuvónk) ily módon következők:

Először: A mi a vallás ügyét illeti; érvényükben meghagyva az 1608. esztendőben hozott koronázás előtti I. cikkelyt; s a királyi hitlevelek 6 feltételét s más azután bekövetkezett országrendeletéit; s ellent nem állva az eddig felmerült különféle aka-

¹⁾ Engel IV. 513. Lásd Szatárdi 214—17. I.

dályok és magyarázgatások, kijelentetett és végeztetett: hogy az ország minden karai és rendei, és magok a szabad városok, nem kevésbé a kiváltságos mezővárosok, s a magyar katonák az ország végeiben, vallásuk szabad gyakorlatával bírjanak, a templomok, harangok és temetkezés szabad használatával együtt, és senki vallása szabad gyakorlatában, bárkitől, bármely módon, bármely ürügy alatt, ne háborgattassék és ne gátoltassék.

Másodszer: a parasztoknak hitvallásukban nem akadályoztatására vagy is háborgattatására nézve kijelentetett és végeztetett: hogy azok is az ország békéje és csendessége tekintetéből, akár végbeliek legyenek, akár mezővárosheliek, akár falusiak, bármely földesuraknak úgy a fiseusnak jószágain, a fennirt czikkelynek és feltételnek ereje szerint, vallásuk szabad gyakorlatában és használatában, s hasonló módon mint feljebb, Ő királyi Felsége vagy anak ministerei, vagy a magok földesuraik által, bármely módon, vagy bármely ürügy alatt, ne háborgattassanak vagy akadályoztassanak: Az eddig akadályozottak, kényszerítettek és háborgatottak pedig vallásuk szabad használatát ismét felvenni, gyakorolni és folytatni engedtessenek, s az ő vallásukkal ellenkező szertartások végzésére ne szorítottassanak.

Harmadszer: Megegyesülés lőn köztünk a felett is, hogy ezenül ugyanazon mezővárosheliek és falusiak parochiáiban, a lelkipásztorok vagy is prédikátorok, bárkik által elmozdítani, és kizavartatni semmiképen ne engedtessenek; A kik pediglen elmozdíthatnak volna, szabad legyen azokat visszahozni, vagy helyükbe másokat beállítani.

Negyedszer: Azon kérdések pedig, melyek a vallás ügyét, s a templomok elfoglalása körüli sérelmeket illetik; mind azok, melyek 1638-ban Ő Felségének beadattak, mind a később következettek: a jövő, legelső országgyűlésen, az ország csendesebb megmaradása s az elmék egyesülése végett, vagy az országiai ké urak barátságos egyezkedése által csendesíttessenek le, vagy Ő felsége tekintélyével intéztesse el véglegesen, az Evangélikusok kielégítésével: És a kiknek a templomok használata el fog határozatni, a parochiák jövedelmei is azokat illessék; se ennek utána templomok elfoglalásai ne történjenek; azon templomok pedig, melyek e zavarok idejében mind két részről erőszakosan elfoglaltattak,

mindjárt az oklevelek kiváltása után, a fennmondott evangélikusoknak visszaadassanak, valamint a katolikusoknak is. Azon sérelmeket pedig, melyek jövőben is, azon vallási ügyben mind katolikusok, mind evangélikák hitvalláson lévők részéről felmerülnének; valamint más sérelmeit is az országglakóknak mind evangélikusok, mind katolikusoknak: a tizenkét feltétel szerint, Ő Felsőge országgyűlésenként, teljesen elintézi, az evangélikusok rövidsége nélkül.

Ötödször: Közösen elhatározatott az is, hogy Ő Felsőge, a rendeletek áthágóira nézve, a vallás ügyében is, a jövő országgyűlésen, vagy az Ulászló király 6. törvénykönyve 8. cikkét megújittatja és megtartja; vagy illő büntetést határozni méltoztatik, bizonyos végrehajtót rendelvén.

Hatodszor: Végeztetett pedig, hogy mindezen előrebocsáttottak, a rendeletk bővebb felvilágosítására, s az országglakók jövőendő meghasonlásai megelőzésére, a legközelebb leendő országgyűlésen megerősíttessenek, s az ország közzvégzeményeibe beiktattassanak.

Hetedszer: Hasonlóképen végeztetett, hogy a többi, ezen békealkuvásban mindkétfelől sürgetett és tárgyalt kérdésekben, milyenek: a szentszékek állapotja; a jezsuita atyák személyes eltávozása az országból, II. András törvénykönyvének I. Lajos által lett megerősíttetése; az 1548 esztendei 61 cikknek a dézmák árendájáról megújittatása, é« sikeres megtartása; az ősi javaknak egyháziak vagy világiak által megtörténendő el nem idegenítéséről; az országgyűlésre hivatni szokott személyek különbségéről, s a szavazatok azon országgyűlésen összeszedéséről, s a szavazatok megvizsgálásáról; a külföldi katonáknak az 1625 esztendei 24—ik cikkely szerint az országból kitakarításáról; hasonlóképen a magyar katonáknak az ország végheleiből ki nem viteléről; a nagyobb és kisebb tiszték és hivataloknak valláskülönbség nélkül való osztogatásáról; a törvény és köz igazság szolgáltatásáról; nemkevésbé minden, Magyarországot illető békealkuvásoknak, a törökkel, vagy bármely más szomszéd nemzetekkel, született világi magyarok által tárgyalásáról; úgyszinte minden más, a haza szabadságait, s az ország és országglakók védelmét és magatartását illető ügyekről; mindjárt a legelső országgyűlésen valami bizó-

nyos határoztsáék, vágya már határozottak ugyanott tetteg esz-
közöltessenek.

Nyolczadszor: Az ország ezen közgyűlését pedig Ő legsz. cs. és kir. Felsege, három hónap alatt a jelenvaló békealkuvás be-
végzése s a kicserélendő oklevelek napjától (az erdélyi fejdelem-
mel levő háborúság leszállításával) kegyelmesen kihirdetni; és
minden további elhalasztás, vagyis elmulasztás nélkül akép meg-
tartani méltóztatik; hogy mindazoknak, kik az 1608. esztendei
koronázás utáni 1. cikk. szerint az országgyűlésére meghivatni
szoktak, azon bátorságosan megjelenni és eljárni, a régtől fogva
szokott országgyűlési szabadsággal, lehessen. Melyben a többi, az
ország javát illető, s eddig nem teljesített, czikkek az 1638. esz-
tendei 72 cikk szerint, tetteg sikeressítsenek, és megtartassan-
nak.

Kilenczedszer: Ő legszentségesebb Fels. közbocsánatot mól-
tóztatik adni az országglakóknak öszvesen és egyenként, a bécsi
békekötés elébbi közbocsánati formája szerint: úgy hogy mindnyá-
joknak jószágaik és birtokjogaik, melyek e háborgások idején Ő
Felsege, vagy az országos nádor ur, vagy mások által, bárkiknek
adományoztattak, adattak és átírtak, vagy Ő Felsege bármely hí-
vei által, bármely módon elfoglaltattak és elvették, élöbbeni
birtokosaiknak, vagy azok örököseinek, mindjárt és tetteg vissza-
bocsáttassanak; hasonlóképen a folyamodó országglakók részéről is
viszaadassanak. És az ily közbocsánatról legsz. Ő Felsege egy kü-
lön oklevelet méltóztatik engedményezni.

Mi tehát az elébbirt engedményeket és czikkelyeket, öszve-
sen és egyenként, s mindazokat, mik bennük foglaltatnak, együtt
és külön, miképen azok megalkudtattak és elvégeztettek, és ezen
mi levelünkbe szóról szóra beiktattatok, elfogadjuk, helyeseljük
és jóvá hagyjuk. Biztosítván a fennevezett Erdélyi Fejdelmet s a vele
tartókat, ugyszinte ezen tekintetes Magyarországunk egyetemes és
egyes karait és rendéit, királyi szavunkkal és keresztyén jó hitünk-
kel, hogy mind ezen czikkelyeket, öszvesen és egyenként, azok-
nak minden pontja iban és záradékaiban, mind mimagunk szentül
és sérthetetlenül megtartandjuk; mind pedig más minden alattva-
lóink által, kiket illet vagy illetend, bármely rendbeliek és állapo-
túak legyenek, megtartatni fogjuk. Melyeknek megtartására utóda-

inkát is, t. i. Magyarország törvényes királyait, kötelezetteknek lenni akarjuk: e jelen, saját kezünk aláírásával megerősített leveleink erejével és tanúsága szerint. Kelt Linczi várkastélyunkban, Felső-Ausztriában, december hó 16-n, az úrnak 1645-ik esztendejében, uralkodásunknak, a romainak kilenczedik, magyar és több; országunkban huszadik, Csehországban pedig tizenyolczadik évében.

Ez a linczi békekötés, mely által Erdély fejedelme Magyarhonban a protestáns vallást mondhatni bevett vallássá emelé. E béke valódi vívmány a nemzetre nézve; de vívmány volt a svéd és francia udvartól megtámadott III. Ferdinándra nézve is, mert már Becs maga is fenyegetve volt. S mihelyt Rákóczi visszavonult' Brün az ostrom alól azonnal felszabadult; Slézia és Csehország nem soká a megtámadok kezéből kiesett.')

VII.

A portával összejö. A francozlával újra szövetkezik. Hadjárata készül. A linczi béke teljesedésbe megy. Lengyeltrónt keres. Rosszal lesz, meghal.

Rákóczi majd két évig tartott hadi expedíciójával hazajött. A Rákóczi név meg lón alapítva, mert mi Bethlen Gábor háromszori hadjáratának nem sikerült, a protestáns vallás törvényes elismertése — azt Rákóczi szerencsésen megoldotta.

Azonban ideje volt haza jöni, mert jóllehet Rákóczi kérlelhetlen ellene, nádor Eszterházy Miklós sept. 11-n meghalt, s erről visszatárlástól nem félhetett: a portán az új nagyvezér alatt más szelek kezdetek fújni. Mire nov. 16-n Szalánczi Istvánt, az adóval, mit sztinárton napkor vala szokás beindítani, a portára beküldé: hogy csak 10, s nem 15000 aranyot vitt, nem akarták elvenni; megparancsolák, hogy az ismét Erdélyhez szakadt hét magyarhoni megyéért az 5000 aranyot, mit Bethlen Gábornak csak különös kegyből engedtek le, azonnal küldjék be. Kemény parancs; a tanács hajlandó lett volna, de Rákóczi ellenszegüli; megírá, hogy bár a porta az Ígért segélyt meg nem adá, a kiindulásakor ajánlott 20000 tallért megadja ugyan, de az 5000 aranyat nem. A határozat

¹⁾ Kemény János. Authob. II. 231. ²⁾ Joan Bethlen 25. 1.

fellépés a portán boszankodást idézett elő. S bár e tárgyban levelezéshez kezdett: ¹⁾ a szultán Szalánczit elzáratá, Rákóczi személyét haddal fenyegeté. Végre saját személyére, magáéból megígérte ugyan, azonban a porta rendes adót akarván belőle csinálni, ajánlatát nem fogadta el: a lett belőle, hogy Rákóczi a rendes adót is megszünteti. ²⁾

Ily kétes volt helyzete a portával szemben, de azért, mit Magyarhon érdekében elkezdett, ha mindent kockára tesz -is, végre akará hajtani. Febr. 22-én a szövetségesekhez levelet intézett, megíró, hogy miután a római császár a magyarhoni országgyűlést, mit három hó alatt összehívni ígért, máig sem hitta egybe: azon esetre, ha a hadiségély hátralevő részét kifizetik, s költséget előlegeznek, újra kész fegyvert fogni. Bár a császár a linczi békekötés egyes pontjait kiegyenlítő trakta megkezdésére most már hajlandónak mutatkozott, s az Tokajban mart. 31-én összeült: Rákóczi Erdély kormányát ismét fiára, az ifjú fejdelemre bizá, Magyarhonba ment, apr. 22-én XIV. Lajos francia királylyal új szövetséget írt alá. ³⁾ Hogy e nevezetes traktára, mely elé a császár 51, a fejdelem 24 pontot terjesztett, kellő befolyást gyakoroljon, künn maradt: máj. 19-én Váradon, máj. 27-n Boros-Jenön: júl. 7—20. Szalhmáron, aug. 26-án Munkácson látjuk; ⁴⁾ a kapott magyarhoni megyéket, várakat szervező, üres idejét, mit annyira kedvelt, nagszerű vadászatokkal töltölte. ⁵⁾

De azért a közügyeket, sőt a vallásügyet sem hagyá háttérben. Miként 1638-ban az unitárius vallást, úgy ez év júliusában a Szathmár-Németiben tartott zsinaton a reformátusok vallását is revisio alá vételé, reformokat hozá be; többek közt meghatározatá, hogy a népiskolákban magyar legyen a tanítási nyelv, mely állal nemzeti iskoláink alapját megvetette, s nemzetiségünk fejlesztésére sokat tett. ⁸⁾

Végre valahóra Magyarhonban is megtartatott a linczi békére következett országgyűlés, mi aug. 24-én kezdődött. Nádornak négy lón elő terjesztve: köztök Bethlen István, de a buzgó

¹⁾ Kemény App. Ep. IX 17—61. ²⁾ Kemény J. Authob. II. 249. ³⁾ Emlékeret róla, Magy. Tud. Társ. évkönyvei III. 1. 64. ⁴⁾ Kemény Jós App. Dipl. XVIII. ⁵⁾ Szalárdi 225. I. ⁶⁾ Szalárdi krónikája 220 I.

katholikus Draskovics János lőn megválasztva; a két koronaőr közül egyik evangélikus lett; a linczi békepontok törvénybe mentek, a templomok visszaadására biztosokat kelletvén kinevezni, hosszas keserű vitát idézett elő, mi két hónapi ellenküzde után mégis 90 templomot jelelt ki visszaadás végett. Az erdélyi fejdelein által kötött linczi béke ez országgyűlésen 155 törvénycikkelyben kifejtetett, végrehajtatott. *)

Rákóczi e percztől mint a magyar alkotmányos élet megsza-
badítója állt a nemzet szemében. Folyvást Magyarhonban időzött; hogy a karddal eszközölt vívmányokat életbe léptesse. R e ö t h i Orbán, kassai helytartója meghalván, 1647 febr. 6-n helytartónak kisebb fiát, Zsigmondot nevezé, hogy míg egyik fia Erdélyt, a másik Felső-Magyarország kormány gyeplőjét tartsa kezében. Azonban a megtagadott adóért a török porta hadizenete még mind feje felett függvén, febr. végére Erdélybe jött, a várakat rendre járta; oly tevékenységet fejtett ki, hogy sept. 2-n Görgényhen, s már sept. 10-én ismét túl a királyhágón, Sárospatakon látjuk,²⁾ mert szerencse-csillaga Ibrahim szultán ez évben történt halálával e bajt is elfordítá.

Míntha már csak örömnapok várnának reá, egyik szerencséről a másra viradott. Bethlen István 1648 jan. 10-n történt halála által Ecsedvárát is megkapd.

Jan. 18-n Kassán a magyarhoni 7 megye ünnepélyes átadása ünnepét ülő meg. Sőt a lengyel trón is megnyílt számára: Zsigmond a lengyel király meghalt, a lengyel nemzet Rákóczinak a választásnál pártot szervezett, a fejdelem Mikes Mihályt és Bethlen Ferenczet, fejmegyei főispánt és tanácsosát 40,000 arannyal és 20,000 tallérral Varsóba küldé,³⁾ hogy miként Báthori István Erdély fejedelemségét, ő is a lengyel trónon mint király végezhesse.⁴⁾

E reményeivel ment ki Ecsedre júl. elején Erdélyből, hová a tél folytán visszajött vala. Az ecsedi lép szabályzását vette vala czélba,.. A mint visszajöne, Kolozsvárit rosszul lett; sept. 24-én Örményesen át Görgénybe ment; rosszul volt, de azért útjában az erdőket megvadásztatá. Lupul moldvai vajda azon izenetére, hogy

1) Szalárdi 222—24 1. 2) Kemény, Append. Dipl. X VIII. 3) Kemény János Autliob. II. 252. 4) Joan Bethlen. Libr. I. Sect. 5.

Kemény Jánost hozzá küldje, Keményt, kinek Vécsvárat hagyományozd, Görgényből még Moldvába küldte, s az addig ellenséges vajda a lengyel királyság elérésében jó szolgálatát s Rákóczi Zsigmondnak leányát nejlül ajánlotta.¹⁾ Minden késő már. A fejedelem mind inkább gyengült. Vásárhelyen át Fejérvárra ért, s megérkezte után azonnal, mint egykor Bethlen Gábor, oct. 11. d. e. 11 órakor 55 éves korában — meghalt.

Ravatalát sajnálva állta körül az ország, mint kiben egy második Báthori Istvánt és Bethlen Gábort láttak lehunyni. Ha voltak árnyoldalai, erényekben sem volt szegény. Miként Bethlen Gábornál, szintén megemlíjtük, hogy az ótestamentumot 13, az úja 32-szer olvasta át. Ha megalapítá családját: a honnak békét szerzett, melynek árnya alatt a hon is felvirágzott, mert ellenség lába nem tapadta alatta határunk; ellenben ő fegyvert ragadott, Magyarhon alkotmányát, s az elnyomott protestáns vallást helyreállítá. Ha a reformata vallást tulkegyelte, többek közt Kolozsvárit a farkasutczai, s az ó-tordai templomot helyreállítatá; nem szabad felednünk, hogy a rom. katolikusok részére vicariust engedett, a jezsuitákat bár kémkedtek ellene, megtűrte, s az oláhoknak (1648) bibliát nyomatott. Ha takarékos volt családjá részére, csak jó példával ment népe előtt, ebben látván nemzeti jóllétünk alapját; de azért Fogaras, Szamos-Újvár, Görgény, Déva, Székelyhid, Nagy-Várad várain költséges javításokat tétetett, a fejedelmi palotát megújittatá, mellé országházat építtetett.²⁾ Elgazdagott, elgazdagítá családját, de az országot is. Csak egy szerencsétlensége volt, hogy fiaira a lengyeltrón-keresés eszméjét is örökül hagyta, mi az általa megalapított örökösödési fejedelemiséggel együtt családját is megbuktatá.

A linczi békekötés s tokaji trakta örök emléke marad. A vestphaliai békére, mii 648-ban a harmincz éves háborúnak véget vetett, s mely által a protestáns államok és vallás függetlensége elismertetett—ha nem folyt is közvetlen be, de a menyt tehetett, megtett érette.

Eltemettetett Fejérvártt 1649 jan. 10-n, a fejérvári templomba.³⁾

¹⁾ Kemény János Authob II 254 1. 264. ²⁾ Szatirái 237—45 1.
³⁾ Fa jgruben 11 339. Temetését I Tud. Gyűjt. 1821, 11. 111.

II. Rákóczi György, fejedelem.

(1648 oct. 11. — 1657 nov. 1.)

I.

Rákóczi szerencsés napjai. Lupul moldvai vajdára serget küld, székéből kiveti. Sorban Constantin oláhoni vajdát, személyesen bemenvén, szintén kiteszi.

II. Rákóczi Györgyben egy nagy név örököse, sok fejedelmi tulajdonokkal felruházott férfi lépett a trónra. Vannak, kik Báthori Zsigmondot látják benne. E hasonlat nem egészen talál; de azt sem lehet tagadni, sok benne mi találkozik. Mindeniket két előd előzte meg Erdély trónán, mindkettőt még atyja életében megválasztok mind a kettő lemondott s háromszor foglalta vissza trónát; azonban Báthori Zsigmond cserélte, bérelte a hazát, végre is fogságban halt el: Rákóczi pedig végső csepp véréig védte e hont, végül is csataterén esett el; mindkettő fiatal és nagyravágyó: de Rákóczi-ban Báthori szép külsője, harcias bátorsága mellett, nagy szellemi; fenség párosult, szóval Rákóczi Báthori Zs. mellett óriási jellem.

Mint említök, már 1642-ben fejdelemmé voltválasztva, de azon kikötéssel, hogy a míg atyja él, uralkodásba ne vegyüljön; ') nem is vegyült, kivéve, hogy atyja hadjárata alatt fő kormányzósággal volt megbízva. Ez meghalván, 1649 jan. 23-ra Fejérvárra országgyűlést hirdetett, hol elődét és atyját jan. 10-n ünnepélyesen eltemette, s jan. 24-n fejdelemméigtattatván, elkezdte uralkodását. ²⁾ Egyébiránt Erdély egyetlen fejedelme sem lépett fel kedvezőbb kilátásokkal, mint éppen ő. Egy Bethlen Gábor és I. Rákóczi által szervezett kormányzást könnyű volt folytatni; mert tele kincstár maradt reá, melynek párját az akkori uralkodók udvarában keresni kellett; e mellett fegyvertár, rendezett hadinép, mely elődei alatt csak a dicsőség útját ismerte.

¹⁾ Conditioit I. Approbata II. Rész t tit. 6. art. ¹⁾ L Approb. Hl. R. 83 tit. Fundgruben Hl. 342. Kemény App. Diplom. XVIII. 26 oct. 1651. febr. 12. Fejérvári hongyüléi Mike, Art. diet. III. 59.

A mint fellépett, hogy a magyar király jó szomszédságát biztosítsa, a megyéket, melyek atyja életéig voltak átengedve, visszabocsátotta; hogy a portát, melytől atyja három év óta az adót megtagadta, kiengesztelje, úgy mint követeltetett, évenkénti 15,000 aranyokban, S e r é d i István, Bánfi Zs, K á l n o k i István s Fodor István szászvárosi k. bíró által beküldötte: kik júl. 16-n egy kapucsi basával érkeztek vissza, ki a fejedelmi jelvényeket meghozta, ¹⁾ Hogy a kincstár javait evidenciában tarthassa, s az atyja alatt tapasztalt surlódásokat kikerülje, Bethlen Gábor fiscalitásokról szóló lajstromát az által, hogy az uradalmak részeit is beléíratta, kiegészítette; azt az 1650 mart. 20-i fejevári országgyűlésen helyben hagyatá. Ennek volt következése, hogy oct. 10-n Törcsvárt s a hozzá tartozott uradalmat Brassó városnak adta oda. ²⁾

A szerencsés kezdetet csakhamar családi csapások zavarák meg. Testvére, a derék Rákóczi Z s i g i n o n d, székelyek generálisa, Udvarhely- és Háromszék főkapitánya, 1651-ben nejlül vette Pfalz-Rheini V. Frigyes leányát Henriettet, kit nagy pompával hozlak Sárospatakra, azonban az ifjú hercegné néhány hó múlva himlőben meghalt. Az öreg fejdelemné, a derék Lorántfi Zsuzsánna, hogy bánatát feledtesse, Zsigmond fiával Erdélybe jött; de újra azon csapás érte a családot, hogy Zsigmond a kóranyagot magával hozta, Fogarasban himlőbe esett, s 1652 február 4-én nejét a sirba követte,, Még e sem veit elég, a himlőt a fejdelem is elkapó, élete szintén kockán forgott. Nehogy a családjában megörökölni indult fejdelemséget elejtsék: a rendeket febr. 18-ra Főjevárra összegyűjtő, s ez ötletből 11 éves fiát, Ferenczet, választás alá bocsátván, a rendek azon esetre, ha atyja meghal, fejedelmökké választók; melléje Kemény Jánost, fogarasi főkapitányt, fejérmegyei főispánt, s minden hadak fővezérét gubernátorrá nevezték.³⁾

Azonban a betegség elvonult. A fejdelem ismét felvehető a kormány gondjait. Nagyratörő lelke előtt semmi sem látszott kívánatosbnak, mint jó alkalom, hogy haroztérre szállhasson.

¹⁾ Fimdrubeu III 341. Joau Bethlen 31. ²⁾ Tüv. Miké, Art Diet. Ili, 11. Fundriiben 111. 339. A condiliobat I Approbata II R I. tit. 7, 8. art. Törvényei. Mike, Ari. Diet 111. 81.

Az alkalomra sem sokat kelle várnia, mert Vaszil Lupul moldvai vajda, saját bojárai s Bassaraba Máté oláhboni vajda besugásai miatt, a porta előtt kedvetlenségbe jött, s Rákóczi rendeletet kapott, hogy Lupult ki vesse. Mind a két vajda önkéntes adófizetője lévén, hosszasan húzta halasztotta a beütést; de nyomára jöven, hogy Lupul a magyarboni jezsuitákkal ellene kezét fogott, magának is kedve jött öt megbuktatni. ¹⁾

A mint tehát 1653 tavasza nyílt, hadjárathoz készült. Kazimir János lengyel királyt, mint jó szomszédját, mart. 25—éröl tudató, hogy hadjárata hírére legyen nyugton, mert csak a hozzá s szövetségéséhez, az oláhboni vajdához hütlenkedő Lapult kívánja megfenyíteni. ²⁾ Azzal Boros Jánost, érdemetlen kegyenczét, néhány hordó borral, mintha azt ajándékba küldené, Moldvába inditá; Kemény János, mint a hadak fővezére, néhány ezer emberrel s kevés ágyúval, husvét előtt néhány nappal, nyomban követé. Azonban a csel nein sikerült, mert a ravasz Lupul odább állt: ifjú vejéhez, Smil Timocsenhez, a kozákok hetmanjához futott, s három hét múlva Smillel visszatérven, Kemény Jánost Foksánnál megverték, Moldvából kinyomták.³⁾ Lupulék azzal hirtelen Oláhországba nyomultak, azt égették, pusztították, mígnem Máté vajda elejőkhöz állt, őket megverte s visszaüzte Moldvába. ⁴⁾

Rákóczi a nem várt vesztesre, nagyobbszerű készületek után látott. Nehogy ezek Erdélybe is beüssenek, máj. 28-án a megyei hadakkal a Barczaságon termett, egész őszig személyesen ott táborozott. ⁵⁾ Máté vajdával magát összeköttetésben tartván, a lengyel királyhoz, hogy azt is fegyverfogásra bírja, követséget küldött; hadait felülteté; királyhalmi P e t k i Istvánt a székelységgel, s fizetett hadakkal újra beindító; augustushan a lengyel király Lubomirszki herczeg vezérlete alatt szintén segítségét küldött, ⁶⁾ s a hadjárat a maga teljes komolyságában megkezdődött volna: de a vajda és veje az egyesült erőnek nem bírván ellentállani, Lupul elmenekült, királyikig gazdag tárházát, nejét, fiát és leányát Szucsáva várában hagyta, a kozákok védelme alatt. A lengyel és az er-

¹⁾ Joan Bethlen 3. Chronic. Fuchsio II. 50. ²⁾ Jós. Kemény App. Ep. IX. 139. ³⁾ Thaly, tört. kalászok 12 I. ⁴⁾ D. Fundgruben 111. 34!. ⁵⁾ Ugyanott 343. ⁶⁾ J. Kemény, App. Ep. IX 149.

délyi had Szucsávát ostrom alá vette, a kozákok a sánczba vették magokat, s heteken át nem sikerült őket kimozdítani: mígnem Kemény János ostromgyúkkal bement, a kozákok vezére él-éséit, a többi alkuba bocsátkozott, szabad elmehetést nyertek, a vár pedig Lupul családjával s roppant kincseivel a Rákóczi kezébe esett. Mely győzelméért oct. 29-én ünnepet ületett.

E győzelem Rákóczit, a feles kincs mellett, azon vívmányhoz juttatá, hogy Moldvában István moldvai cancellár személyében barátságos vajdát tehetett. Sőt többhez is jutott, kész mezei hadait Lubomirszki mellé adá, hogy Lengyelországba menvén, a királyt a kozákok ellen megsegítsék. Kimentek, a sereg fővezére Mikes Mihály, a hadat a lengyel királynak bemutató követ Bethlen János, a történész vala. A kozákok és lengyelek közt békét idéztek elő, s innen is győzelmesen tértek vissza decemberben. Mire a lengyel rendek, hogy a fejdelem és az erdélyiek barátságos fellépését megköszönni látszassanak: Rákóczi azon óhajtására, hogy kedvesen venné, ha fiát és néhány főurat lengyel-indigenatussal tisztelnének meg, ²⁾ a varsói 1654-iki országgyűlés fiát s több főembert honfiusított; Kemény Jánosnak jún. 23, Rhédei Ferencznek jún. 29-ről a honfiúsításról szóló okmányt kiadák. ³⁾

Igen jól hangzó jelenet, s mégis aligha csalatkozunk, ha azt mondjuk, hogy sajátlag itt kezdődik II. Rákóczi György bukása. Mert a míg egyfelől győzelmei őt elbizakodottá tették, s a lengyel indigenatussal fia számára trónt keresett; másfelől a basák, mert a Lupul kincsei feletti prédára ők is oda siettek, de elkéstek, s viszont a szultán, mert a lengyelekkeli nagy barátságon megütközött, ellenségivé lőnek.

De azért II. Rákóczi, a pezsgő vérű tanácsosok tanácsát az érettebbeknél többre becsülve, mit sem tágitott, haladt a maga útain. És az események becsvágyának csakhamar új alkalmat nyújtottak. Ugyanis, szövetségese Bassaraba Máté, oláhhoni vajda, apr-19-én meghalt, helyébe természetes fiát, Sorbán Constantint választák, ki, mert üres pénztárt kapott, se miatt a seményeket, —

¹⁾ Thaly, Történelmi kalászkok 13. Kemény App. Ep. 1X153. Chron. Fucli8fo 11. 52. ²⁾ J. Kemény, App. Ep. IX 156. ³⁾ Keményét Tud. gyűjti 1830 IV. 4, Khédeiét J. Kemény App. Dipl. XIX.

rác, bolgár, magyar s egyéb nemzetből gyűlt gyalogságát, elbocsátá — a fővárosra rontottak, a vajdát elfogák, helyébe Heriza nevű bojár tettek vajdának.

II. Rákóczi ez Erdélybe hallszó játékot nem szivesen nézte, nov. elején Váradra, onnan magyarhoni birtokaiba: Eosedre, Munkácsra, Sárospatakra ment, rendezé ügyeit; s 1655 febr. elején hazajövé, febr. 20-án Kolozsvárit hongyülést tartott, mart. 23-n Fejérvárra ment; májusban sergeit a Barczára renddé, s azok élén jún. 24-én Oláhországba indult, hogy a fellázadt seményeket Constantin vajda részére megfektezze.

Mielőtt bement, Moldva általa teremtett vajdáját, Istvánt, szintén oda utalá; azonban, inig a rák lábón járó vajdát Plojestnél várja, a gyorsabb semények jún. 26-án, mikor az egész tábor forró délben sátraiban pihent, hirtelen II. Rákóczira csaplak, a készületlen tábort három felől megtámadták. Hogy teljesen tönkre nein verték őket, csak Rákóczi lélekéberségének lehetett köszönni, ki a nagy zavarban lóra kapott, dobot ütett, s oly kemény csatát rendezett, hogy mintegy 1000 semény csatatéren maradt, a többi szélyelver te, s Heriza vajdát elfogta. Ekkor érkezett István, moldvai vajda, hozva a hozzá menekült Konstantin vajdát, kit Rákóczi, naert ez hűség okmányt adott ki, s az elődei alatt adni szokott 2500 helyett évenként 3000 aranyot Ígért, ³⁾ székébe visszaülte; mire a két vajdától kísértetve, az elfogott vajdát s más hadifogyokat, a kapott 33 ágyúl, 55 zászlót maga előtt vitetve, mint egy triumphator Fejérvárra érkezett. Azonban az örvendezés korán volt, mert a lázadók magokat ismét összeszedték, aug. 8-n a Bodzán szintoly váratlanul Erdélybe törtek; mintegy a szultán haragját tolmácslandók, aug. 15-én a tatárok is berontottak, Hétfalut, a Székelyföldet felkoberlák, Zajzont, Rosnyót, Feketehalmot, Vidombákot leégeték; már Fogarasnak nyomultak, midőn aug. végén Fejérvárról a hadak elejekbe mentek, kiűzték Erdélyből

¹⁾ J. Kemény, App. Diplomát. XIX.)2 D. F'undgruhen Itt. 343.

³⁾Okl. mely az egészet elbeszéli I, Kemény Notitia Cap. Alb. I. 129.

⁴⁾Magy. Irodalmi Berek II 201. Joan, Bethlen 32. Chronic. Fuchsio II 53.

II.,

II. Rákóczy lengyelhoni hadjárata. A svédekkel, kozákokkal szövetséget köt, Lengyelhonra megy. Csatak. A császári sereg reá mennek. Hazajő. Kemény Jánosékat a tárok rabságra viszik.

A pályatéren, melyen eddig II. Rákóczy György dicsőséggel haladott, szerencse-csillaga tovább nem kísérte.

A szerencsétlen Lertgyelhon forradalmi zavarokkal bajlódott. E mellett királya Kázmér, mint a Vasa-ház katolikus ágának tagja, mire X Károly svéd király trónra lépett, azon okból, mert őt, mint a protestáns Vasa-ág tagját, a svéd trónon tűrni nem akará, hadat izent. A svéd király, hogy a vést megelőzze, a harminczéves háborúban edzett svédekkel (1655) Lengyelországban termett, s Kázmért eliizé. Azonban a lengyel nemesség ez invasiót nem szívelhetvén, mert erejében nem bízott, Rákóczyhoz küldött, őt, mint a ki neje, Báthori Zsófia után lengyel birtokos volt, trónjára meglátta. Rákóczy nem sokat habozott: 1656 febr. 20-án Fejérvárt hongyülést tartott, seregket szavaztatott, hadjárat rendszabályokat hozott s készülődött. ¹⁾ Ez alatt a lengyel nemesség X Károly ellen felkelt, s Kázmér királyukkal, ki Sleziából visszajött, kezét fogva, hadjáratához kezdett; s Rákóczyhoz új követséget küldének, mely azon ajánlatot tette, hogy segítse meg őket, s ha fiát átádja, hogy a katolikus vallásban neveltessék, Kázmér után királyokká teszik.²⁾ Azonban a lengyel trónra beült X Károly svéd király sem hanyaglá el Rákóczyt, nem kevesebbet ígért, mint azt, hogyha Kázmért megbuktatni segít, a porosz részek nélkül neki magának engedi át Lengyelországot. A lengyel elégületlenek ezt megsejtve, szintén azon Ígéretet tevék, még pedig a Lengyelországtól elszakadni akaró kozákok küldöttségével csatlakozottan., Ennyi felhívást egy Rákóczy vissza nem utasíthatott. Csak a volt a kérdés, melyik mellé nyilatkozzék. Személyes nagyravágása egy Báthori István példáját lebegtető előtte. Határozott. Okul adván, hogy hívasukra felkészült, s az által, hogy most már nem őt, hanem fiát

¹⁾ Fundgruben III. 131. ²⁾ Okl. Tud. gyűjt 1637 XI. 61

hijják a trónra, mint kijátszott, fegyverrel akaró magának a választást biztosítani. Ez indokolás után vallásos s politikai meggyőződését követve, a protestáns svéddekhez nyilatkozott, a lengyel királyt elűző X Károlylyal Kolos-monostoron, úgy szintén nov. 20-án a kozákok főnökével, polgári és vallásos szabadságokat biztosítván, — frigyét irt alá. ')

Erre rögtön harci készülétekhez fogott. A megyék és székek felülését elrendelé. A hadi készleteket szállító szekerek az országutakat ellepék. Dec. 31-n kolosmonostori táborából Mikes M. kancell. ellenjegyzése mellett, kiáltványt bocsátott ki, melyben tudatá, hogy a lengyelek öt trónra híván, útra kel, hogy a tiz év óta hadak által marczangolt Lengyelország csendjét helyreállítsa s a vallás-szabadságot biztosítsa. Erre 1657 jan. 2-n megindult Szamos-ujvárfelé, hová anyja is elkísérő, s honnan jan. 6-ról a császárhoz követet küldött.³⁾ Erdély fényesebb scrget még nem látott. A fejdelem keleti drága prémekkel, drágán szerelt paripákkal látta el magát, mintha csak koronázásra indult volna. Viskre ment, Máramarosba, hová a hadak rendelve valónak. Családja s a helytartókul hátrahagyandó R h é d e y Ferencz, S e i é d i István és Barcsai Ákos szintén oda kísérek. Megalapíták a hadi tervet. Jan. 14-ére a megyék is beérkeztek. Jan. 17-n hadinépével országgyűlést rögtönzött, a hadjáratot jóváhagyatá, adót vettetett ki; ⁴⁾ s azzal január 18-n beindult. ⁵⁾

Az orosz udvar ide érkezett követe minden áron le akará beszélni szándékáról, de nem sikerült. A roppant hó és hideg, a rákövetkezett olvadás, minden útjában akart állani; de akadályoka többé nem ismert. Kerné ni Jánost mint fővezért elől küldve» ágyúit csigákon vontatva, a hófuvatagokat széthányatva, a máramarosi havasokon át, utat nyitattott magának, s jan. 29-n a fejdelem a hóborított Kárpátok ormain állt, előtte terült Lengyelország.

Benyomult.⁶⁾ Schol semmi ellentállás. Stryben tiz napot mutat, hogy egyik szövetségesével, a kozák hetman sergeivel egyesüljön,

¹⁾ V. ö. Kein íny, I. Aljp. Ep. IX. 201. ²⁾ Okl. Kemény J. App Ep. X. 221. V. ö. 225 251. ³⁾ Instrucl ijtát Rmny, Monumenta I. 241263.

⁴⁾ Mike, Art. dlet- 111 145. V. ö. az. 1659 máj. 24, 2 1. art. cassulták. Mike, Art. Diet. Ili 209. ⁵⁾ Okl. Rmny, Monuinenta I. 271. 273. ⁶⁾ E hadjárat Monographisját Szilagyi S. Családkönyve 111. IV. 2 ;0—93.

Premysl mellett a kozákokkal egyesült; s övéit szigorúbb fegyelem alá véve, Krakkó felszabadítására sietett, honnan az ostromló sereg, hogy öt megakadályoztassa, egyelőre ellene fordult, de később félre vonult. ³⁾ Hogyan fogadta a lengyel nép, mutatja, hogy már Sámbor lakosai ellent álltak, s csak is három napi ostrom utáni febr. 17-én hajoltak meg.

Febr. 25-én Jároslávba ért, hol Ferdinánd császár hat tagú fényes követségét fogadta, ⁴⁾ kik azért jöttek, hogyha visszatérésre nem bírhatják, legalább békés kiegyenlítést kísértsenek: Szelepcsényi, korlátnok, a küldöttség feje, neki ígéré a szepességi városokat, a krakkói vajdaságot; hogy látta, mikép nem hajol: a császár sergeivel fenyegette, de e sem használt.

Előbb nyomult. Mart. 28-án Krakö alá ért, hol Briz, X. Károly tábornoka nagy ünnepélylyel fogadta; Bethlen Jánost a történészt, 3000 főnyi őrséggel benne hagyta; elébb nyomult, s apr. 12-én elérte diadalérzete tetőpontját. Simson falu mellett X. Károly svéd királylyal egyesült, ki öt királyilag fogadta, s azzal átkeltek a Visztulán.

A hosszas út, sanyarú hideg kifárasztotta a tábort, és sehol semmi csata, mert, a lengyelek az előcsatát a kifárasztás cselére bízták. S az egyesült sereg jún. 14-én Varsót is megvívá, e szerint mind a két főváros kezükben volt.

Rákóczinak szerencséje e tetőpontján kellett belátnia, hogy Bethlen Gábor s atyja Rákóczi György, nem annyiban mint hadvezérek, hanem mint diplomaták nyerték a győzelmeket; hogy a falat fővel törő merész politika, az önbizakodó nyílt kártyával való játszás, a ravasz Európával szemben nem egyéb, mint a nemzet vére feláldozása. Elődei, mielőtt hadjáratához fogtak, véduroknak, a portának legalább szinleges beleegyezéséi magoknak mindannyiszor biztosíták: Rákóczi a portát, váradi T i s z a István konstantinápolyi követe által csak utólagosan tudosítá; a nagyvezér visszaintő parancsa már későn érkezett. S most már arra ébredett, hogy egy hatalmas coalitio keletkezett ellene, s hogy a porta parancsára Ti-rei Mahomed kriiniái tatár kháminál 100,000 tatár indult ellene, s

¹⁾ Ugyanott IX. 741. ²⁾ Edictum niilitaréja I. Kemény J App. Ep. 255. ³⁾ Kemény, App. Ep. IX. 233. ⁴⁾ Ugyanott IX 237.341.

a III. Ferdinánd halálával trónra lépett I. Leopold Kazuárral szövetséget kötött, 17,000 embert adott segítségül;¹⁾ a dán pedig» szövetségese X Károly birodalmába ütött be.

A beütés nem csak Svécziába, de hozzánk is megtörtént. Lubomirszki herceg 8000 lengyellel Magyarhon Erdélyhez tartozó részeibe csapott; s Munkácson jún. 19-ről manifestumot bocsátott közre, melyben felemlgetve azt, hogy a lengyel és magyar nemzet századok óta barátságban élt: bevalló hogy Rákóczit az unitárius lengyelek trónra hívták ugyan, de véletlen másunnan segílyt kapván, azt az itju Rákóczit meghívására voltak kénytelenek változtatni; ezeket előre bocsátva felhányták, hogy királyválasztási szabadságukat megtámadta, hogy Rákóczit népe s a vele ment oláhoniak, moldvaiak, kozákok tüzzel, vassal pusztítják őket; tudatuk, hogy berontottak a kölcsönt kölcsönnel fizetni. ²⁾ E kiáltvány kibocsátása mellett hozzá is láttak a visszataláshoz, de Barsai Ákos helytartó harci készületeire, miután Szathmárt kipusztíták, Márinaros felé kivonultak.

E hírekre a Rákóczival tartó lengyelek sorsukkal alkudozni kezdettek; az erdélyiek szereltek volna otthon teremni: Kemény János fővezér, Mikes Mihály cancellár már jún. 2i-én többé nem titkolák, miszerint oda dolgoznak a fejdelemnél, hogy fegyverszünet s háborítatlan elvonulás feltétele mellett, visszavonuljanak.⁴⁾

Az eszélyesebb X Károly svéd király belátva helyzetét, azon okból, hogy saját határait megtámadva látja, sietve visszavonult; jún. 23-n a magyar seregtől elvált, hazament; ⁵⁾ Rákóczit is elvonulás után látott, de rakonczatlanná vált sergünk prédálása, „) sa valláss izgatás által felbőszített nép között, miután visszavonulhatását haditan szerint nem biztosító, a legnagyobb akadályokra talált.

A szövetséges két tábor Nyugot-Galiczia határszélén vált el. Rákóczit Iielet-Galiczia felé vette útját; itt hallják meg, hogy a latár khám, kiket a török szultán Rákóczit szövetségese s a vele tartó

¹⁾ Az egyezkedés pontjait I. Kemény, App. Ep. IX. 279. ²⁾ Okl. Chronlc. Kiichsio-Lupino-Oltardiamim II. 62. Magyarra fordítva Sznln'rdinál. ³⁾ A helytartók közül Serédi meghalt, Khédei visszalépett volt, gr. Bethlen E. II. Rákóczija 51. 53. ⁴⁾ Kemény, App. Ep IX. 283. 291. ⁵⁾ Chronic. Fnchsio 66. ⁶⁾ Thaly, Tört. Kalászkok 17.

kozákok ellen indított: Galicziában és Lodomeriában már benn vannak. Keletre kezdtek tartani, hogy Moldvába meneküljenek, jún. 2-n a Visztulán már nagy vesztesékekkel költözhetnek át, júl. 10-én már csatával kezdik nyitni az utat. Tarnopolnál júl. 16-n Podolia felé fordultak; a Iázmér király lengyeléi nyomukban lévén, 4000 emberünk, hogy magát Moldvába kivágja, elválik, de csaknem egy lábíg oda veszett; júl. 21-n már ott álltak, hogy Potoczki, Cserneczki és Szépia lengyelvezérek által bevoltak kerítve. Csata helyett, a talárok megérkeztétől rettegő fejdelem egyezkedéshez fogott; júl. 22-n a kozákok is odahagyák, hazamentek, s a iett belőle, hogy júl. 23-n Mikes Mihály és Kemény János aláírta a megalázd wierzbodzi békekötést, melyben Rákóczi kötelezte magát, hogy a lengyeleket megköveli; a kozák és svéd frigyét felbontja; kárpótlásul 1,200,000 lengyel forintot fizet, a foglyokat, elfoglalt erődöket, templomi edényeket visszaadja; 0 s mindezek kezességül s ogorát Apafi Istvánt s G y e r ő fi Györgyöt ott hagyja.²⁾ E történetünkben példátlan békekötés után a tábor szép lengyel kíséret mellett megindult, hogy Moldvába meneküljön; júl. 26-n Galiczia keleti szélén veszik a leverő hirt, hogy a tatárok már csak néhány órára állanak; a fejdelem azonnal haditanácsot tartott, meghatározók, hogy a fejdelem mentse meg magát, hagyja ott a tábort:³⁾ mire G y u l a fi László, Petki István, Bethlen Farkas, Bethlen Gergely, Mikes Mihály, R h é d e i László, Bánfi Krisztof és más híveivel, 300 fegyveres kíséretében, a seregtől elvált, s az ütőn, hol egykor diadalmason haladott, most mint futó érkezett vissza hazájába.

De hátra maradt a sereg, 116 zászló alatt mintegy 5000 fegyverfogható ember, 14 ágyú s 10 podgyászos szekér; fővezérek K e m é n y János, vele vannak Kornis Ferencz, Béli Pál, Domokos Tamás s más főemberek, mert ha nem maradnak, a sereg szétfutott volna, s fejdelmestől oda vesznek. Így haladnak járhatlan szoros utakon, a tatárok már nyomukban vannak; Trombowlónál már 10 ágyút el kellett hogy hagyjanak; innen alig haladnak pár órát, a talárok eiőcsapata már rájuk ütött. Egy tó mel-

1) Gr Bethlen Elek II. Rákóczi György 57. 2) Ott voltak 1667-ig, mikor is magok váltók ki magokat, fhaly, Tört kalászkok 31 3) Kemény János önéletir. 204.

lett állást vesznek, hogy visszaverjék; egész nap tartják a csatát, Jármí Miklós és mások elesnek; éjjelre egy régi sánczba húzódlak be, melyben az éjét és másnapot étien, szomjan, nyilzápor között valahogy kihúzák; de harmadnap a tatár khám is megérkezett; Kemény János hozzá küldött, alkudozott, azonban a khám azt kívánta, hogy Kemény János személyesen menjen hozzája. Negyednap, júl. 31-én Muradin szultán a táborba jött, Kemény Jánost a khámhoz kísérte; de alig érkezett át, az Allah—kiáltás megkezdődött, a tatárok adott szavuk ellenére a miéinket megrohanták, Kom is Ferencz mint helyettes fővezér, hosszasan visszaverte őket; de végre is a mintegy 60,000 tatár körülfogta, foglyul estek.

Ily gyászosan végződött a szerencsétlen lengyel hadjárat. A fejedelem aug. 4-én Ecsedre, aug. 17-én Szamosujvárra ért. Hogy az ellene fellázadt kedélyeket lecsillapítsa, Dézsre országgyűlést hirdetett; mit azonban gyengélkedése miatt Szamosujvárt nyitott meg sept. 3-án. Fejdelmi előterjesztésében tudatá a gyászos eseményt, felhitta a rendeket, hogy a rabok kiváltására működjenek. ²⁾ A B e t h l e n Jánossal Krakóban maradt csapat, kiket a lengyelek szabadon bocsátónak, ide érkezett. ³⁾ Kemény János aug. 6-ról irt levelét is meghozták, melyben felkérte a fejedelmet és az országot, hogy kiváltásukról gondoskodjanak. ⁴⁾ Hogy a levert helyzet még szomorítóbb legyen, mintegy 600 gyászba öltözött, árvaságra és özvegységre jutott nő lepte el Szamosujvár^tczái^ rimánkodva, hogy elhurczolt férjeiket, fiaikat, testvéreiket szabadítsák meg. A rendek megdöbbenve láták, hogy a tatár khám beküldött s a rab urak jószágait becsülteti, hogy sarczukat ahoz mérje; belátva, hogy a rabok értéke a kiváltást megbírni nem fogja, elhatázzák, hogy a leendő sarcz negyedét az ország, negyedét a fejedelem fedezze. ⁵⁾ Balogh Mátét a khámhoz indíták, hogy az egész felett bocsátkozzék alkuba. Azonban csakhamar kiderült? hogy a fejedelem a sarczban résztvenni nem kíván, mert mint mon-

¹⁾ Kemény János Önéletírása 506.—14. ²⁾ Gr. Bethlen Elek, 11. Kákéczí György 75—78. ³⁾ Chronic. Euchsio 68. Thaly, Tört. kalászok 36—42. ⁴⁾ Okl. Kemény János önéletírása 516. Bethlen Elek. II. Ilákáczí 148. ⁵⁾ Okl. Magyar Hírlap 1851, 619, sz.

dá, nincs többje 40,000 tallérnál: mire a rendek Mnnkács, Patak s Ecsedvár kincstáiraira gondolván, oly ingerültségbe jöttek, hogy a gyűlést félbeszakasztván, Szamosujvárt oda hagyák. ¹⁾

És a szegény rabok Krimiába hurczoltaltak, kiktől vakságot reméltek, Bekcse-serály nevű városba helyezők, a többit a törököknek eladák. Nagyrésze oda vezett, mert oly nagy árat szabtak nekik, hogy Kemény Jánostól 116,000, K o r n i s Ferencztől 60,000 tallért követeltek; s miután sem a fejdelem s a beállott zavarok miatt az ország sem segíthette őket, vagy kezességén jöttek haza, mint Kemény János, vagy oda pusztultak.

A szerencsétlen hadjárat és a szamosujvári jelenet miatt a közvélemény Rákóczi felett pálezát tört. Ily hangulatban találta az országot a szultán rendelete, melyben megjratott, hogy Rákóczit, mint a ki a császár adózó népét engedőimé nélkül Oláh- és Lengyelországra vitte, vessék ki székéből; helyébe mást válaszsza-nak. ²⁾ A sorsa lelett kétségbe esett Rákóczi a levél meghallgatására, oct. 26-án Fejérvártt részletes országgyűlést tartott, felolvastatá a rendeletét, melyre midőn a levelet hozó agák azon szóbeli ígéretet telték, hogyha Rákóczit elmozdítják, a Kriiniába hurczolt rabokat sarcz nélkül kapják vissza: a szultán óhajására ígent mondtak; Rákóczi a közvélemény előtt meghajolt, leköszönt, szabad fejdelemválasztást engedett. ³⁾

A rendek, — kik közt Bihar, Máramaros, Szeréin-megye köveit is látjuk — nov. 1-én okmányt adtak, ki mely R h é d e i Ferencz, H a l l e r Gábor, János és Pál, K e m é n y Simon és Fevencz, Mikes Mihály, Bánfi Zsigmond, Kristóf és György, Lázár György, Barcsai Ákos, B e t h l e n János, D a n i e l Ferencz és mások, úgyszintén a követek aláírása mellett, Rákóczinak, fiának és nejének fénye fenntartására Görgényt 22,000, Gyalut 40,000, Csanádot, Sorostélyt, Monorát, Holdvilágo!, a két Csergedet 24,000 tallérba inscribálák; Fogarast nála hagyák; ezen kívül b a l á z s f a l v i, r a d n ó t i, székelyhídi, sólyomkői, tasnádi, ö r m é n y e s i jószágait biztosítók, mintegy hat hét ezer jobbágy urává tevék; kötelezők to-

¹⁾ Joan Bethlen 43 Chronic Kuchsio 70. Thaly, Tört. kalászok 42—44. G ²⁾ Bethlen Elek 11. Rákóczi 155. ³⁾ Joan. Bethlen 41.

vábbá magokat, hogy magyarhoni uradalmi megtartásában, ha kell védelmezik. Végre megígérék, hogyha a porta kegyébe viszsza tudják helyezni, hűségébe visszatérnek s a választandó fejdelem részére leköszön.¹⁾ Rákóczi ennek ellenében magát lemondásra s csendesen maradásra szintén okmány által kötelezé.

Azzal megkezdődött a fejdelemválasztás. A rendek szavazata R h é d e i Ferenczre esett.

Búcsút vett. Sorsát mélyen érezte. A fejdeleni palotából könnyezve távozott. Barsai Ákos társaságában gyalog ment ki Fejérvárról.³⁾

¹⁾ Okl. gr. Bethlen E. II. Rákóczi 158 Törvényei. Mike 111. 153.

²⁾ Okl. gr. Bethlen E. II. Rákóczi 156. ³⁾ Chronic. Fuchsio 70.

Rhédei Ferencz fejdelem.

(1657 nov. 1. — 1658 Jan. *5.)

A kormányt átveszi. Rákóczi nyugtalankodik. Gyűlést hirtet. Rákóczi meglepi. Lemondatja.

II. Rákóczi György lemondván, helyébe 1657 nov. 1-ön Rhédei Ferencz, bihari és maramarosi főispán választott megki az elébe tett feltételeket nov. 3-án aláírta, 0 mint választott fejdelem uralkodását megkezdette, de esküjét nem tette le. ²⁾)

Rhédei, mint az iktári Bethlenek sógora, mint régi edzett hadvezér meglehetősen tekintélyben állott; de egy Rákóczival nem mérkőzhetett. Nem csoda, ha az ország nagyrésze tovább is csak Rákóczit nézé fejdelemnek.

Alig bomlott el Fejérvárról a fejdelemválasztó hongyülés, a végzéshez képest a követek, hogy Rákóczi visszaállítását szorgalmazták, azonnal indultak: a szultánhoz Rákóczi nevében Sebesy y Ferencz, az országében K e r e s z t e s i Ferencz, Kynán budai basához B á n ü Zsigmond küldetett. De hogy mit vihettek ki, előre lehetett gyanítani, mert a törökök előtt még a Rákóczi név is tilos vala.

A bukott fejdelmet még ez sem csüggeszté el. Még mind bízott és remélt. Szívósabb jellem volt, mintsem a lemondással ki tudott volna békülni. Hogy lemondott, Fejérvárról Balásfalvára, Görgénybe, onnan Gyaluba ment; Gyulai Ferencz, váradi alkapitánynyal levelezésbe lépett; s oda vitte a dolgot, hogy Gyulai Várad átadását Rhédeinek megtagadta, hasonlót tett Szamosujvár kapitánja B á n fi György, mit Jenő s más várak is szívesen utánoztak.

Rhédei Ferencz ez el nem ismerése nagy zavart idézett elő. A porta e zavart használni akarván, eszébe jutott, hogy Jenő-várárt, melyet hajdan elfoglalt és birt, mit Báthori Zsigmond visszavett, Bethlen Gábor visszaigért, de vissza nem adott — köveitelje, s ha Erdély elnézésére számíthat, fegyverrel is visszavegye.

¹⁾ Mike, Art. Diet. 111. 153, ²⁾ Thaly, Tört. Kalászkok 46.

A török már készült e lépésre, midőn Rákóczi ez alkalomból ismét fellépett, Jenőnek segílyt ígért; a fejedelmi czímet ismét felvette, szerte irt, hogy ő Jenőt elesni nem engedi, s rendelkezett, hogy a hadak keljenek fegyverre.

Rhédei sem tartván magát Rákóczinál kisebb hazafinak, ne-hogy belviszály támadjon, Medgyesre hongyúlést hirdetett, állítólag, hogy a rendek megértsék, mivel tértek vissza a budai basától a követek: ¹⁾ valójában pedig, hogy a fejedelemiség kérdését eléjék bocsássa. Rákóczi az egybegyülendő rendekhez dec. 18-ról levelet intézett, szemökre veté, hogy a minap csak a szultán leirata meghallgatására s nem fejedelemválasztásra hitta volt egybe, azért engedve akarattjoknak lemondott: s ímé, a mit megjövendőlt, teljesedésbe indult; a török mihelyt öt, a pásztort mellölek kiszakaszthatá, már kéri Jenőt s más várak után horgász, oda munkál, hogy basaságot állítson Erdélybe; s ezek után kijelenté, hogy ő nem várak eladásával akar fejedelemiséget keresni, hanem azokért kész életét is feláldozni. ²⁾

Ily manifestumot bocsátott II. Rákóczi a medgyesi gyűléshez, mely 1658 jan. 9-én nyílt meg. Levele nagy sensatiót idézett elő, de a szultántól a követség még vissza nem érkezhén, az ország egy része habozott; a más rész azon volt, hogy Rhédeit beigtassák: azonban a nagy többség, s élökön Barcsai Ákos az országos elnök, úgy vezette a tanácskozást, hogy bár a templomban készen volt már a szék a fejedelem részére, hogy esküjét letegye, a beigtatás mégis elmaradt. ³⁾

E közben megjövén Rákóczi készülődésének hire, a rendek B á n fi Dénest Rákóczihoz Gyaluba küldék, szóval és Írásban felkérék: kedvezne e szegény hazának, tartsa meg esküjét, hagyjon békét a fejedelemiségnek. ⁴⁾ Azonban a lemondani nem tudó Rákóczi Bánfit, szép Ígéretekkel, ha mellé, fenyegetésekkel, ha ellene állnak, a rendekhez visszaküldő; hozzá vetvén azt is, hogyha a török visszahelyezéséért Erdélyt megtámodja, térdet hajtva állja ki a halálbüntetés azon nemét, melyre a rendek méltónak ítélandik.

A rendek előre sejtven a választ, a csíkiakat fegyverre szólíták, Medgyesre rendelték. Már útban is voltak, a midőn sejt-

¹⁾ Magy. írod. Berek 11. 221 ²⁾ Okl. II-. Rákóczi élete 166 1.

³⁾ Tbaly, Tört. Kalászkok 47. ⁴⁾ Szalárdi, Sir. kron. 353

telni engedék, hogy Mikes Kelemen és György vezérkedése alatt, Rákóczi pártját jönnek támogatni. Újra a kiegyenlítés útjára léptek. Most Barcsai Ákost, országos elnököt, küldék többekkel hozzája. De ezeket már mint megbántott fejdelem, haraggal utasította vissza. S mire a Magyarhonból berendelt hajdúság hozzá érkezett, azonnal útra kelt, Barcsaiékot az úton beérte, táborába vette; jan. 24-ke éjjelén Medgyes alatt termett, s azon ürügy alatt, hogy egyesek önkénye a szabad tanácskozást elnyomta, egész váratlanul hajnalban Medgyest körülfogató.

Ily érvek ellen a gyűlés nagyrésznének mi ellenvetése sem lehetett. Követtséget küldöttek ki Rákóczihoz. O hogy Barcsaiékot bebocsáthassa, zálogul Zólyomi Miklóst, a Rhédei sógorát kérte ki. Végre is a fejlett ki, hogy a rendek ünnepélyesen elébe lovagollak, Rákóczit Medgyesre bevivék.,¹⁾ És azon kikötés mellett, hogy az országot a török ellen felülni nem kényszeríti: jan. 25-én újra fejdelmüknek ismerék, s másnap a gyűlés eloszlott.²⁾

Rhédei Ferencz lemondott... Medgyesről Küküllővárra ment, onnan Husztra. Biharmegyei s maramarosi főispánságát újra felvette, 1659-ben gróffá lett. Soha többé Erdélybe nem jött.

¹⁾ Fundgruben 111. 344. ²⁾ Törvényez.. Mike, Art. Dlet. 111. 165.

II. Rákóczi György, másodszer.

(1659 Jan. 35. — 1659 oct. 10)

1.

A portának köményen átír. Az fenyegeti. Leopoldhoz fordul. A török készíti, Rákóczi szintén. A török előcsapatot megveri.

II. Rákóczi György 1658 jan. 25-én tehát újra elfoglalta fejedelmi székét. ¹⁾ Rákóczi személyes erényei, férfias jelleme, tüzes szónoklata, oda hangoló az erdélyi rendeket, hogy a fejedelmisékbe újba lett beültetését tudató okmányban megírák a portának: „isjkóp Erdély ragaszkodik ugyan ö felsége fényes köntösehez, de jelentik, hogy mind Rákóczit visszatevők, mind pedig a török által annyira sürgetett Jenővárat, inig fejők fynn áll, oltalmazzák; mert ha Erdély minden fejedelem botjáért egyegy várat ad oda, végre fejedeline nem országnak, hanem botnak lesz ura“. ²⁾

A kis ország e határozott fellépése, Európa akkori legnagyobb hatalmassága, a nyers erejében elbizakodott portánál, mily kellemetlen benyomást tön, könnyen képzelhetni. A nagyvezér is fordítá a pennát, « még mérgesebb hangnyomattal megírá, mily veszélyeknek vitte neki Rákóczi már néhányszor hazánkat; felhánnya, hogy Rákóczi a két Oláhonban vajdákat tett, s az által a szultán souzarenitása jogait magához kívánta ragadni; s határozottan kifejezd azon akaratát, hogy mind Rákóczinak, mind az ö szárnyai alatt lappangó oláhboni vajdáknak kezeit lábait összekössék s a portára küldjék: különben mind a fft, mind a közrendet lovak lábai fogják eltapodni. ³⁾ Rákóczi — ki febr. 10-én Enyed városát, illetőleg minden egyes lakóját, hogy fegyvereseit szaporítsa, nemesekké tette — ⁴⁾ azt hitte, hogyha újra fejedelmi széken ül és sereg élén áll: mind barátot könnyebben kap, mind elleneivel könnyebben békülhet. Most belátva helyzete veszélyességét, apr. 9-re,

¹⁾ Törvényei. Mike, Art Diet. III. 165. Okl. II. Rákóczi György élete 169. ³⁾ Ugyanott 173. ⁴⁾ Kemény J. Append Dipl. XIX.

Fejérvárra gyűlést hívott össze, hol a krimiai követségből visszaérkezett Balog Máté tudatá, hogy a khám a rabokért tömegesen alkuba nem bocsátkozik, hanem fejenkinti váltságot követel; a tatár rabságban sinlő Kemény Jánostól is levelet hozott, s így a latárok Erdélyre készülődése világosan állt a rendek előtt. A dolgok e komoly fordulatát érett tanácskozás alá vevén: törvény-cikkbe igtaták, hogy a ki valaha Jenőt a töröknek átigérné, száműzessék; a Kemény János és Kornis Fevencz váltságdíjának negyedét újra megszavazták;¹⁾ e mellett a portára követeket választónak, kik míg egyfelől Rákóczi megmaradására munkálnak, igyekezzenek athnámet szerezni az országnak arról, hogy a porta az adót nem emeli, s a határszéli várókat, jelesen Jenőt átadatni nem kívánja. Ezen kívül a főrendek, megyéjé, székek és városok követei apr. 16-án okmányt Írtak alá, melyben Rákóczit arra kötelezték, hogyha a portával egyenlíteni nem lehet, le fog mondani, s ezért azon uradalmakat, melyeket a mull év nov. 1-én neki adományoztak, újólag átírták és biztosították.²⁾

Rákóczi e lépések után azon ötletre jött, hogy a török ellen a magyar koronánál keressen segílyt; elődei politikájától eltérőleg, I. Leopoldhoz fordult, kihez az ország B á n f i Dénesi már az előtt felküldte volt; s mivel még nem jött vala értésükre, hogy Bánfi apr. 6-ról egy szép, de üres válaszszal van útban:³⁾ Rákóczi a gyűlés hallgatólagos beleegyezésével cancellárát Mikés Mihályt, lángoló vérenek még tüzesbre korbácsolóját szintén Leopoldhoz indítá. Általa azon ajánlatot leleté, hogy az Erdélyhez szakadt Szathmár, Kálló, Ecsed varokat, Sleziában kapandó kárpótlás mellett ígérje vissza, ha segílyt adnak a török elfen. Segélyt nem kapott, mert I. Leopold fegyvere is el volt foglalva: hanem nyerte azt, hogy Felső-Magyarországon figyelőtáborot vontak össze, mely ezen várak ellen operáljon; s egyszersmind a portán levő ausztriai követ, Reniger Simon, azt az utasítást kapta, hogy a dolgok ily fordulatában gondja legyen, nehogy Erdély, fél Magyarország mintájára basasággá alakíttassék.

Rákóczi e sikertelen követség daczára is rendíthetlen maradt. Készülődött. Meglehet, látnoki lelke azon meggyőződésben élt, hogy

¹⁾ Érd, Diet. végz nyomd. I 173, ²⁾ Kemény App. Dipl. XtX ³⁾ Eredetije nállam.

vagy visszaretenti a törököt foglalási szándékától; vagy ha nem, úgy Erdély függetlensége már is kockán van. A mint tavaszodéit, megjött a sejtett, de hitelre nem talált hír, hogy a szultán európai és ázsiai hadait a kis Erdély ellen indította. Mire ezek már Erdély szélétől nem messze álltak, Rákóczi máj. 22-én újra összehívá Fejérvárra az országot: Selyei István ref. pap a talár khám követével, valamint a budai basa követei is megjelentek, felhitták Erdélyt, fogadják el a szultán biinbocsánatát, tegyék le Rákóczit, s ne várják a boszu menykövét fejökre. Az ország, bár fegyverben állt, megértve, hogy a török hadaknak egész özöne áll már a határon, máj. 29-én kimondá, hogy ekkora erővel szembeszállni magára képtelen. Mig a fejedelem távol lesz, kormányzó-helytartókul a három nemzet részéről Barcsai Ákost, P c t ki Istvánt s Ilor-ma n n Mihály brassói királybíróvá választék, s azzal másnap eloszlottak,— de nem a tábor, mert Rákóczi nevének roppant vala népszerűsége.

Közelgetett tehát a végpusztulással fenyegető vihar. Előcsapatát a budai basa képezé azon meghagyással, hogy Rákóczi személyét vegye céljául. Lippa felől jött. Rákóczi jún. 16-án a kormány gyeplőjét a helytartóknak, ezek közt kölönös hívének, Barcsai Ákosnak átadván, Haller Gábor és Bethlen János tanácsosait maga mellé vevén, Várad-felé kiment, a hajdúsággal jún. 23-án Szalontánál egyesült; S z u h a i Mátyás kállai kapitány is megérkezett az ónodiakkal. Erre, azon reményben, hogyha fegyver van kezében, könnyebben leültetheti a törököt, sergét jún. 27 Jenő felé inditá. ³⁾ A benmaradt helytartók a közelgő Küprüli Mellemet nagyvezérhez, Bánfi Zsigmond, Dániel Frenecz és Lutsch János szebeni királybíró személyében júl. 9-én egy minden nemzetet képviselő követséget küldtek; a kik utjok negyedik napján megdöbbenve halíák, hogy Rákóczi, ki az országnak azt Ígérte volt, hogy a török elől félre vonul: a vele volt 7000 lovassal s 2000 gyaloggal a budai basát, a mint L i p p á n á l sergeit a Maroson átszállítaná, Szuhai, Gaudi és Gyulai Ferencz szárnyvezérek által megtámadta, megverte, a Maros hídjára szorítá, mely lesza-

1) Benkő Gén. Traqs. I. 285 1. 2) Szalárdi 419 Kemény, App. Ep. IX 371. 375. 3) Szalárdi 357—8 1.

kadván, mintegy 2000 török, köztök az egri basa s az esztergomi bég a vízbe fűlt; 0 mire Tótváradját, mint a mely török kézben volt, Gaudi tábornok által megtámadtatá, leégetteté; ²⁾ s azzal Váradra fényes bevonulást tartva, júl. végén Ecsedre ment, ³⁾ hogy új sergeket gyűjtsen.

A nagyvezérhez indult követség e hírekre belátta, hogy követsége sikretlen, hogy Rákóczi a török előtt magát lehetlennó tette: Várhelyről visszaindult.

Itt állt Rákóczi, illetőleg Erdély ügye, a midőn I. L e o p o l d o t, kinek nevéhez annyi emlék van kötve, ki a múlt évben III. Ferdinánd után a magyar trónra ült — júl. 18-án német császárrá választék, s júl. 21-én megkoronázták.

II.

A tatárság betört. Roppant pusztítás. Brassótól Fejérvárig, onnan Váradig mindent feldúltak. A nagyvezérhez követség megy. Barcsait fejedelemmé teszi.

Történetünk láthatarán ismét setét fellegek tornyosulnak. A török tábor ott áll határinkon, hogy a félszázados béke vetéseit, mintegy pusztító árviz döntse.

Rákóczi az előcsapatot megverte, s azzal elvonult. Erdély egészen a helytartók ügyességére s a nagyvezér kegyére bízott-Szomorú kilátások. A török, mely egy századon át, ha jött, mellettünk harczolt, most mint ellenségünk közeledett.

A nagyvezér, mielőtt Erdély határát átlépné, Rákóczihoz és az erdélyiekhez kiáltványt intézett. Rákóczinak oláhoni és lengyel hadjáratait felhányva, felszólítá, jelenjék meg táborába, biztosítván, hogy baja nem lesz; Erdélynek felróva azt, hogy Rédeit a fejedelemségből letette, fenyegetések közt meghagyó, mondjan le Rákócziról. ⁴⁾

Erre a helytartók aug. 18-ra Nagysinkre hongyűlést hirdettek. Összegyűltek. A helytartók közül Barcsai Ákos, a fejedelmi tanácsosok közül Ila 11 er Gábor, Bethlen János, Lázár György, a székelység közül Dániel Ferencz, B e d ö h á z i s többen megjelen-

¹⁾ Kemény, App. Ep IX 397 ²⁾ Kernény, Append. Dip. X1X1 15. júl.-hoz. ³⁾ Szalárdi 362. 72. ⁴⁾ Okl. Szalárdi krónikája 373—8.

tek. ¹⁾ Rendkívüli gyűlés, még rendkívülibb a tanácskozás tárgya. Végre abban állapotok meg, hogy a nagyvezérhez, ki aug. első napjaiban a Dunán Belgrádnál már átkelt, engesztelő követség folyamodjék. De ki vállalja a kétes követséget? Barcsai Ákost, Dániel Ferencz Udvarhelyszék főkirálybíráját, és Lutsch János szebeni királybíróvá választék; sa gyűlés azon egyhangú szózata: „A kegyelmek elmenetele a mi megmaradásunk, a kegyelmek visszavonulása és el nem menése, a mi veszedelmünk és elpusztulásunk“ győzött a választottak ingadozásán, s fejöket koczára vetve, megindultak Jenőhez, hová a nagyvezér közelgett.

Minden késő. A távozó követek megelt a haza füstfellegben maradt hátra. A bodzái szoroson át, mit Mikes Mihály a székelységgel hasztalan védelmezett, aug. 15—19-én 80,000 prédára vágyó ellenség ronta be: a tatár khám, a silistriai basa, kísértetve a két Oláhország vajdája táborától, a Barczaság és Háromszék buza-keresztes rónáját előnték. Miként mondák, azért jöttek, hogy új fejedelmet tegyenek, s azzal irtóztató pusztításhoz fogtak. A nép futásnak eredt. A székely és szász falvakat válogatás nélkül rabolák, pusztíták és égeték. ²⁾ Brassó aug. 26-án a tatár Irhántól 30,000 talléron váltá meg magát, s kötelezvényt adott, hogy az új fejedelmet elismeri. ³⁾ Fogarast be nem vehetvén, tovább haladtak, egy falut sem hagyva magok után. Az előcsapat aug. 30-án S z e ben előtt állt; ⁴⁾ sept 3-án ide érkezett az egész tábor. Csak a magokkal hurczolt foglyok száma már mintegy 10,000. Szebent körül fogják. A körüle fekvő faluk templomostól, tornyostól lángban állnak. Mert bevenni nem bírák, Szebenre 25,000 tallért vetőnek, inig összegyűlt, a disznódi várba szorultaktól váltságul minden ezüstjüket s 1300 tallért csikartak ki; Szelendekon csak a vár maradt épen.

Szeben sarczát kifizetvén, s a porta által kinevezendő fejedelmet elfogadván, ⁵⁾ sept. 4-én előbb a tatárok, utánok a törökök, végül az oláhoniak felkeltek, Fejérvárnak indultak. Keresztény-Szigeten a kastélyba szorult népet belé perzselték. Nagy-Apold és Szerdahelynek csak helye maradt utánok. Mi

¹⁾ Fundgruben I. 289 1. ²⁾ Joan Bethlen 62. ³⁾ Okl. Chronic. Fuchslo-Lupino-Oltard. 11. 73. ⁴⁾ Fundgruben II. 148—49. ⁵⁾ Chronic Fuchs. 75.

harmat találtak, összefűzték, a Verestoronyon kiküldték. Szászsebes 12,000 tallérban egyezkedett ki. Fejérvárt, a fővárosnál álltak már: benne kevés ágyú, még kevesebb ember; — a fejérvári tanulósság egyelőre hősi halált akart halni, de látva a nagy erőt, az is menekült, s az ellenség vad csordája Fejérvárra berontott.

A tatár az egész országot előnté, rabolá, égeté, pusztítá; a török már a fejedelmi székvárosban, és a nélkül, hogy serget láttott volna. Azon hiedelemben, hogyha a török sehol semmi ellenállásra nem talál, pusztítani nem fog: az ország szép haddal előbb Déva, majd Maros-Vásárhely fele vonula el. ") Rákóczi, ki a Marosnáli győzelme után Ecsedre ment, hogy a hajdúságot felültesse, aug. 24-én Tasnádnál, aug. 31-én Váradon alól Jánosinál táborozott: hogy miután az erdélyiek bejövetelét és harczba vegyülését nem javallák, a nagyvezértől körülfogott, s visszafoglalni szándékolt B o r o - J e n ö oltalmára siessen. De elkésett, mert a vár, mit Báthori Zs. visszavétt, miért Bethlen Gábor és a Rákócziak annyit küzdöttek: sept. 2-án magát egy ágyúlövés nélkül feladta. ³⁾

Fejérvárt t, mint fejedelmi lakhelyen roppant kincsre számítottak. A templomokat, fejedelmi palotát feltörék, leégeték; kincszomjukban a nagy templomban a Zápolyák, Báthoriak, Bethlenek gyönyörű emlékeit összetördelék, poraikat szélnek ereszték. ⁴⁾ Nem volt elég, a káplalanbeli levelek nagy részét, mi a segrestyéjében maradt, felégeték; a templombeli székekkel a két tornyot felgyújták; a Bethlen Gábor által alapított könyvtárt porrá tévék, s mert Rákóczit nemielék ott, a polgárságot verék agyon. Ennyi Vandalismus után tovább mentek. Falu itt se maradt utánok. E n y e d e t leégeték, s mert a kastélyba vonult polgárság keményen tartá magát, sept. 10-én néhány ezer tallérban kiegyezkedtek; s mikor azt lefizették, ennél sokkal többet, három szüzet követelt s kapottá khám. ⁵⁾ Innen a tábor egy része Toroczkónak tartott, azonban az oda vezető szoros utakon a magyar és oláh nép közáporral

¹⁾ Szalárdi krónikája 419. ²⁾ Jós. Kemény, Appar. Epist. IX. 415. 431. ³⁾ Szalárdi 382,—3 l. ⁴⁾ Fundgruben II 154. Chronic. Fuchsio 76. ⁵⁾ E gyászos megszabadulás emlékére Enyed az aug. 20-át megelőző vasárnap úrvacsorával élt s tán él ma is. (Egy röpirat Enyed háromszori pusztulásairól.)

fogadd. Törd a szintén hamuba dőlt. Kolozsvárról egy lovas csapat a Felekre elejekbe ment, csatát kísértett, de hasztalan; a város alá jöttek, nem volt mit tenni, mint a várost megváltani: selyem, bársony s egyéb kelmékkal 30,000 tallért vitt ki Auner Márton városbíró. Nem elég, a tatár többet kívánt, különben ostromolja. Auner a tatárokkal azon üriigy alatt, hogy kielégítésükre munkál, magát a város falai alá viteté, s ott felkiáltott: oltalmazatok magatokat, legyetek vitézek, mert ha mindeneteket kiadjátok is, kirabolatják a várost. Auner hiába monda, hogy néhány eszendeje templomostól, tanácsházastól leégett, több pénz benne nincs, a tatár khám nem hitte: egy drága öltöny darabot küldött be eladás végett. Kivette meg? Egy szegény özvegy asszony. Hol a szegény özvegyek annyi pénzzel rendelkeznek, ott pénznek kell lenni, s Kolozsvárnak 100,000 tallért kellett fizetnie.

Kolozsvárról a khám serge egy részét a Szilágyinak indítá. Almás-várát azon csellel, hogy a szoroson csak át akar menni, körülfogák, bevenék, fclgyujták. ²⁾ Sept. 13-n Várad alá ért, mit a vitéz Gaudi András oltalmazott. ³⁾ Hogy láták, mikép a vár elég erős, feldúltak a Tiszáig mindent, onnan hazafelé fordultak, vért, üszköt, néptelen falut, csordátlan mezőt, temetetlen testeket, százezer rab árváját, özvegyét hagyva magok után. A mi kegyetlenséget tatár kigondolt, mindent elkövettek a nyomorult hazán. ⁴⁾

A nagysinki hongyülésen kinevezett küldöttség ez alatt haladt Boros-Jenő felé, hol a nagyvezér Küpriili Mellemet 150,000 törökkel J e n ő t s más ottani Erdélyhez tartozó várainkat ostromolta, hogy azután ránk ronthasson.

A követek augusztus utó napjaiban Déván voltak, a nagyvezérhez útlevelért küldtek. Sept. 1-én megjött az útlevel, meg Sebossy Ferencz, azon izenetet hozva, hogy Barcsai siessen, mert a fővezér fejdelemnek akarja nevezni, pedig Kemény János a tatár khám által szintén kereste. Megindultak. Sept. 4-én a fővezér Boros-Jenőnél teljes pompával fogadtató őket, fényes sátrak vártak reájok. Sept. 6-án a budai basa kává mellett értekezletet tartott velök. Az ünnepélyes fogadtatás sept. 7-én következett: 50

¹⁾ Fundgruben 11. 156. ²⁾ Szalárdi 393—5 I. ³⁾ Ugyanott 391—2.
⁴⁾ Joan Bethlen 62.

lőhátos csauz vezeté őket a fővezérhez, egy húsz öl hosszú selyem kihallgatási sátorba, hol török főurak fogadák. A nagyvezér bejövén, törpe bársony széken helyet foglalt, a követség ruhája szélét megcsókolá, s Barcsai magyar nyelven eladá a pusztításokat, elé a hon mentségeit, s felkérte, szüntesse meg a pusztítást. Másnap a budai basánál haditanács gyűlt össze, s Barcsaiék elé a megszüntetés feltételül a következő pontokat tevék: Ígérjenek adóba évenként 40,000 aranyat; most hadiköltség fejében fizessenek 500,000 tallért; ¹⁾ s Lúgost, Káránsebest engedjék által. Mire a követség kimondá, hogy ajánlatokat tenni egyedül az ország dolga: B a r c s a i t a nagyvezér magához hivatá, egy negyedórai beszéde után Dániel Ferenczet és Lutschot is hivatja, s elöltök Barsainak fejedelemséget ajánlt. Barcsai vonak 'oK; de azzal bocsátá el, hogy hazájokat csak ez egy utón menthetik meg. ²⁾ Az elészabott feltételek elfogadásával több nap megkisérték őket. A követség — s köztök Barcsai, mint káránsebesi és iugosi bán — sept. 12-én Lúgost és Káránsebest felszólítá, hogy adják uieg magokat a töröknek, hogy a hon több részét megmenthessék: mint krónikáink Írják, a két derék végvár a papir paltantyura megadd magát. ³⁾ Másnap sept. 13-án a basa kijelenté, mikép feltételeinek meg kell lenni, s mégis ez adót a szultán előtt úgy kell felmutatni, mint önkéntes ajánlatot. A követségre nézve nehéz pillanatok álltak be: a haza prédára volt vetve, a tatárság még ki sem húzódott, a nagyvezér 150,000 berontani akaró tábor élén törvényeket ír, fejedelmet nevez, lova patkóival a hont, tollával a haza alkotmányos szabadságát tiporja. Barcsai a kockát elvété. Másnap, mely nap a talár N.-Váradot vivá; s Rákóczi Debreczen körül tévedezett, sept. 14-én, a fővezér Barsait mint fejedelmet fogadta, kaffány, fejér tollas bársony főveg, buzogány, szóval a kinevező jelvények, gazdagon nyergeit paripa várt reá, s nagyszerű zenével kísértetett vissza sátrába. Barcsai sept. 16-án mint kinevezett fejdelem Erdélybe, a nagyvezér pedig haza indult. Lutsch Jánost, Várad Istvánt, Iónocz Mihályt a sarezért kezeskép magával Konstantinápolyba vivé. ³⁾ A tatár khám Várad alól sept. 20-án szintén hazaindula.

¹⁾ Chroric. Fuchsian 77. Thaly, Tört. Kalászkok 55. ²⁾ Fundgruben I. 299. I. ³⁾ Szalárdi 406 I. ⁴⁾ Fundgruben I. 303 I.

Barcsai hazajövetén, Déváról Segesvárra oct. 5-re hongyülést hívott össze. ¹⁾ Nem sokan jelentek meg. A gyűlés folyama alatt egy kapucsi basa mintegy 40 török kíséretében megérkezett, meghozd n fejedelmi jelvényeket. Mivel a tatár khám még nem messze járt, s Ilaicsai mellett Haczi Mustafa bég alatt 2000 török maradt hátra: a jelen voltak Rákócziról lemondanak s Barcsait fejedelmüknek ismorék; ²⁾ oct. 10-n, hol a gyűlés tartatott, a kórház templomában, lövöldözések közt beigtaták; ³⁾ a megígért 40,000 arany adót 500,000 tallér sarczot kéntelen, kelletlen megszavazák.

Rákóczi pedig az ostrom alól felszabadult Váradra beült s így Erdélynek két fejedelme, két székvárosa lön: Barcsai Erdélyt, Rákóczi a magyarhoni megyéket, Szilágyot tartá kormánya alatt. ⁴⁾

Mint lett harmadszor is fejdelem,, mint vévé Barcsait Szelenben ostrom alá,, mint jönnek ismét reá a törökök,, mint esett el,, Barcsai uralkodása közben kell elbeszelnünk.

¹⁾ Érd. Diéták végz. 1. 24 ²⁾ Fundgruhen 11. 160 Joan Bethlen f4. ³⁾ Fundgruben II, 117 I. ⁴⁾ Szalárdi 408. 1.

Barcsai Ákos fejedelem.

(1658 oct. 10. — 1660 dec. 1)

A porta sarczát szedeti. Rákóczi ellen törvényczlket hozat. Rákóczit felbőszül. Reá jó, Temesvárra futtatja. Rákóczi harmadszor is fejedelem lesz.

Egy fejedelem jö trónra, kil Erdély nem választott, sőt nem is választott volna: egy szelíd jó ember, derék miniszter, de gyenge hadvezér s-a leggyengébb fejedelmünk ¹⁾

Barcsai, születés és gazdagság, értelmiség és tevékenység tekintetében sok kortársával nem versenyezbelett, de mint ifjúkorától fogva hunyadi főispán, káránsebesi és lugosi bán, mint a dévai, piski uradalom s több nyert jószágok ura, s mint Rákóczi lántorilhatlan hive — a közügyekre meglehetősen befolyással hirt. Mégis a rendek csak azon feltét mellett fogadók el, hogy ha Rákóczinak a porta megkegyelmez, ő azonnal visszalép, s c szavát folyvást be is akará váltani. Hogy a porta alkotmánytapodása ellen óvásukat kijelentsék, s azt ellensúlyozzák, kijelenték, hogy csak azért fogadják el, nehogy basát tegyenek Erdélybe; ^ a Barcsai elé szabott feltételek 9-ik pontjába nem kevesebbet igtattak, min hogy a mit a három nemzet közösen határoz, „tartozik confirmálni, melyet ha nem cselekednék is, articulusba irattassékés ereje legyen.“ ²⁾ Mely republicanus színezetű határozat, aztán Apaffi alatt is érvényben maradt.

Barcsai uralkodása mindjárt úgy kezdődött, mint végig folyt, futással. Rákóczi György Váradról egyre küldé a leveleket, hogy Barcsainak az ország az esküt le ne tegye. Rákóczi hívei tehát, hogy a kérdést függőbe hagyják, a segesvári gyűlés folyamába azon hirt vegyíték, hogy a város körül Rákóczi katonái mutatkoznak, mely hírre, a gyűlés szét futott. Barcsai, ki Rákóczinak most is feltétlen hive, a fejedelmi jelvényeket: a zászlót, kardot, buzogányt, tollas főveget és nyeret a segesvári tanács kezébe adá őrizés végett; ³⁾

¹⁾ Conditioit I. Compilata II. R 1 tit. Jonn. Bethen H7. ²⁾ Fundgruben II. 117. ³⁾ Bethlen Miklós szerint Barcsai ekkor mintegy 40 éves, középszerű, karcsú termetű, szeme kék, orra görbe, tekintele vidám, hiányzott benne a méltóság. Beth M. Ifjúkori élete 54, 1.

s oct. 17-én M.-Vásárhelyre, onnan Szamosujvárra ment, mit kapitánya B á n f i György neki feladott; onnan Dézsre, hol Rákóczi küldöttével, Kapi Györggyel találkozott.

Mit végezett Barcsai Rákóczi küldöttével, titok maradt ²⁾, de a következés csak hamar gyanítani engedé. Barcsai november elejére M.-Vásárhelyre új hongyúlést hirdetett, mely a segesvárinál nem volt kevésbé zajos, mert a közvélemény még mind Rákócziért buzgólkodott: s Barcsai a közvélemény s Rákóczinak annyiszor tett ígérete előtt annyira meghajolt, hogy részére leakart mondani. Azonban jelen lévén a nagyvezértől egy kapucsi basa, jelen Haczi Mustafa bég, ki 2000 török élén Barcsai mellett hagyatott: a bég magyarul jól tudván, a lemondani akarást sejtve, a gyűlésbe rontott, s lörökös phrasisok közt a lemondás elfogadását megtiltá, mert mint monda, feladata Rákóczinak még nevét is kiirtani. ³⁾

E jelenetre Petki István fsik főkapitánya, Rákóczi legrendit-hetlenebb híve, a csíkiakkal utjából visszatért. A rendek pedig törvénczikk Íráshoz fogtak. Hogy a Segesvárit félbeszakadt fejdelmi beigtaiást bevégezzék, a fenn említett feltételeket formulázzák, világosan codificálák, hogy Barcsait azért fogadják el, mert azzal fenyegetődznek, hogy különben basát tesznek Erdély élére; s az esküt csak azon feltét alatt tevék le, hogy ha a porta Rákóczit kegyébe veszi, Barcsai visszalépik. S mindent, mit Barcsaiért tettek, annyi volt, hogy meghatározók, hogy öt nap alatt minden ember melléje jöjjön. ⁴⁾

E gyűlés után, mely nov. 6-án végződött, Barcsai Segesvárra ment, törökjei a környékbe, maga pedig a városba szállt. S hozzá kezdett az 500,000 tallér felhajtásához, mely Ugrón András pénztárnokhoz Szecbenbe volt beadandó; ⁶⁾ mi az országot szörnyen kezdé ellene ingerelni.

Rákóczi Váradon, Székelyhidon, Ecseden hol mulatott, fejdlemségéről lemondani nem akart. Barcsai H a 11 e r Jánost, Rákóczi ellenben neveltjét Teleki Mihályt, főpostaraesterétküldé Bécsbe. Német fogadott katonáival a törökökre reá reá csapott s főleg az előkelőket fogatá; szép szót^, Ígéretet, fenyegetést, mindent fel-

1) Joan Bethlen 69 2) Joan Bethlen 70 74. 3) Joan Bethlen 71.

4) Törvéncz. Mike, Art. Diet. 111. 177. G. Érd. Diet. végz. nyomdokai 1. 240. 6) Fundgruben 11. 117—18 1. 6) Kemény, App. Ep. IX 433/

használt, hogy vagy a török kegyébe vegye, vagy Ausztriától segílyt kapjon. Erdély kézentartására is mindent megtett, a Barcsainak meg nem hajolt Szamosujvárt, Kővárt, Bethlenvárat segítségel látta el. A nép az adóért, a főnemesség a Barcsai személye gyengeségéért neheztelvén, minden Rákóczin függött reményével.¹⁾ Hogy Barcsai nehéz helyzetét jelezzük, meg kell említenünk, hogy az adóért az egyik török követ a másiknak adta az ajtót, fenyegetőztek, hogyha nekik kell utána jöni, kő kövön nem fog maradni. Bolgárfalvi Sebcssi Ferencz Barcsai követé nov. 18-án Temesvárit Deli-Huszejn újonnan nevezett, dec. 23-n a visszatett Gurdzsi Kynán budai basának ismételve előadta Barcsai és az ország helyzete nehézségeit; mit sem használt, a basák megízenék, hogy Barcsainak két szíve ne legyen, a porta és Rákóczi közt szívéet meg ne ossza, az ország pedig fizesse be az 500,000 tallért, különben a tatárság ismét berohan. ²⁾ E fenyegetésekre a kipusztított szegény hazában minden pénzt összehordtak, az ezüst és arany edények és ékszerekből pénzt verettek, smégis 100,000tallérnál többre menni nem sikerült. Hogy a kedélyeket lecsillapítsák s Rákóczitól a népet elvonják, az egri basa 1659 jan. 5-én a hajdúsághoz intőlevelet bocsátott;³⁾ Barcsai is tollhoz nyúlt; mire azonban Rákóczi még izgatóbb kiáltványban felelt. ⁴⁾ Hogy a tollharcznak véget vessenek, s Rákóczit lemondásra bírják, Lázár György ítélőmestert, Rákóczi iskolatársát hozzá küldék Szathmárra. Egybegyűjtén Bihar, Kraszna és B.-Szolnok megye tisztjeit hosszas alkudozáshoz fogtak. Rákóczi mert a bécsi udvartól nem sok biztatást kapott, a lemondásra hajlandónak mutatá magát, ha a következőket neki formasierint biztosítják: hogy sem a haza, sem Barcsai az ő fejdelemségre juthatása ellen nem dolgozik; hogy szabad akaratjából ellene nem harczolnak; hogy a magyarhoni megyéket ha vele akarnak tartani, nem bántják; végül követelte, hogy azon jószágokat, miket anyja és neje kaptak, visszaadják. E pontokkal Lázár György megérkezhén, Barcsai febr. 26-án Beszterczén hongyűlést tartott, e pontokat az ország aláírta. Minek következtében

1) Fundgruben II. 162 I. 2) Sebessy követségé. Delejti 1861. 4. sz. 3) Oki II Rákóczi élete 192. 4) L. Egy pár példányt Szalárdi 413—28 1.

Rákóczi lemondása bevégzett ténynyé válván, Várad és a magyar-honi megyék Barcsai hűségére tértek. ¹⁾

Rákóczi tehát másodsor is lemondott. A kezébe volt erősségeket visszabocsátá, saját váraiba húzódott el s elfoglalt jószágait visszakapá. ²⁾ De azért magát folyvást fejdelemnek czimezé, s a magyarhoni megyék felett fensőséget gyakorolni meg nem szűnt.

Ha a sarcz nem nehézkedik az országra, Barcsai ügyei még ezért rendbe jöttek volna. Így a békétlenség mind tovább tovább harapódzott. Csik, főkapitánya P e t k i István unszolására, teljesen Rákóczival tartott, nem fizetett. A megyék a fegyveres adót szintén rász szívvel fizették. Nem volt mit tenni, mint megkísérteni a portán, hogy a sarcz egyrészét engedjék el. A begyült száz-ezer tallérral Bán fi Zsigmond tanácsost, a székelyek közül Pünk ö s t i Ferenczet, a szászok közül Czák Dávid brassai tanácsost be is inditák, ezek mart. 25-én Lionstanczinápolyba érkeztek: azonban, nem hogy elengedésről akartak volna hallani, sőt, mert a bevitt pénz csekélységét Rákóczi befolyásának, Rákóczihoz ragaszkodásnak tulajdoniták, Bánfiékat jedikulába vették.

A sarczot előteremteni s Rákóczi befolyását inegsemmissültnek mutatni fel, e lön most Barcsai feladata. A mint a portai követek apr. 1-ről irt levelét vette, a hatóságokhoz azonnal kiirt, a követelt portai adó felhajtását keményen elrendelte; ³⁾ s következőben májusban 50,000 tallért újba beindíthatott. ⁴⁾

Hogy Rákóczi befolyásának az utolsó csapást is megadja, máj. 24-ére Szász-Sebesre országgyűlést hirdetett, mely a Sejdi Mellemet budai basa leküldött követe közreműködésével a porta kielégítésére új adót vetett; Rákóczi ellen pedig tüzetes rendszabályokat hozott. Minthogy Rákóczi mint fejdelem még ez időben is saját peccsétével okmányokat állított ki, meghatározók, hogy az ország számára négy peccsét metszessék, egy a megyék, más a székelység, harmadik a szászok, negyedik a partium részére, s azokba azon jelvényeket vevék fel, melyek a mi időnkre jöttek le; minthogy Mikes Mihály Rákóczival kimenvén, a cancellárságot ott folytatta, a rendek helyébe Bethlen Jánost választók; minthogy Rá-

¹⁾ Szalárdi 429—31. Törvényczikk Mike, Art. Diel. 111. 195. ²⁾ Cron. Fuchsio 11. 98. ³⁾ Jós Kemény, Appar. Epist. X. 24. ⁴⁾ Fundgruben 1. 325

kóczi emberei folyvást mentek és jöttek, jún. 3-án meghatározzák, hogy senki is Erdélyből Rákóczihoz menni, küldeni, izenni vagy irni fejvesztés büntetése alatt ne merészeljen; várad kapitányá Ébeni István helyébe H a 11 e r Gábort nevezték; Rákóczi okmányáig mik Rhédei Ferencz fellépte óta keltek, cassálák; a Rákóczi mellett lévőknek a hazatérésre 8 napot adtak, s mi legérzékenyebben sujtá Rákóczit, a török porta rendeletére, a fiscális jószágokat, melyeket lemondásakor magának íratott volt át, visszavétetni határozták.

Ennyit akartak tenni Barcsaiért s a törökért a rendek, ez értelemben jún. 3-ról nyilatkozványt kívántak szerkeszteni: azonban Nadányi Mihály ítélőmester túlbuzgósága a szerkezetbe Rákóczi ellen sértő kifejezésekre ragadtató magát; Rákóczi Erdélyben fekvő jószágai felett a hatalomra vergődött párt emellett Barcsainak szabad kezet adott, mi, mint látni fogjuk a hazát új válságokba sodorta. ²⁾

Rákóczi a szászsebesi gyűlés végzéseit Sárospatakon vette, megaláztatása s javai elvételére bőszen haragra gyűlt: Barcsait és pártját minden áron megsemmisíteni, e lett egyetlen gondolatja. Egyelőre Rhédei Ferenczet szólítá fel, hogy vegye ismét fel a fejdelelmséget; majd Kemény Jánosra gondolt, ki a tatárabságból hazatérő útjában az oláhországi vajdánál mulatott. Szamba vette, honnan kaphatna segílyt. Meggyőződve lévén, hogy a basákat hasztalan járhatja és ajándékozza, mert csak biztatásokkal fizetnek: Magyarhonhoz, illetőleg a bécsi udvarhoz fordult, hol egy ily férfinak török elleni ajánlkozása nem kis sensatiót okozott. Már júl. 4-én azt írta Rhédei Ferencznek, kivel ez időben szoros levelezésben állott, „hogy a császár követe nála járt, megelégedve távozott“, s azzal végzi levelét, hogy Ónodba megy, Tököly Istvánnal, mert már át mer menni a Tiszán“, azaz, a császári Magyarországon már szívesen látott vendég; majd júl. 19-én a husztoni ágyúkról kérdezősködve, közbe veti: „különben ágyút eleget adott az Isten“. ³⁾ És nem hasztalan remélt, mert Pozsonban júl. 21-én országgyűlés nyilék meg, melyre Rákóczi is bizonyos embert küldött

¹⁾ Törvényczikk Miké, Art. Diet. 111. 209 ²⁾ Szelárdi kronik 438. Fundgruben II. 182 Joan Bethlen 75. ³⁾ Kemény, App. Ep. X. 51. 69

s úgy látszik szerződés jött létre, mely Rákóczinak nem biztosított ugyan nyílt segítyt; de igen annyit, hogy serget gyűjthetett, s a inellett Kállót és Szathmárt részére védsereggel rakák meg. Már aug. 8-án azt írhatá, „miután erdélyi jószágait elvették, a császár megkezdi engedni, hogy Erdélyben requisiliót tétethessen“; aug. 9-ről arról értesít, hogy ily értelemben manifestumot bocsátott ki; aug. 12-ről Rhédeinek azt írja, miután hallja, hogy Barcsai Erdélyben hadat gyűjt, lehetlen neki is nem mozogni s magára gondot nem viselni. ¹⁾

úgy volt. Barcsai azon ürügy alatt, hogy az oláhthoni vajda beakar rontani, már aug. elején a megyéknek készületet, mustrát rendelt. ²⁾ Rendeletet adott ki, hogy aug. 20-ára a megyei és székely hadak Tordára gyűljenek; hogy a hadi nép prédavágyát felköilsék, itt azon hírt kezdték terjeszteni, miszerint Rákóczi ellen mennek, hogy öt magyarhoni jószágából is kiforgassák. ³⁾ Barcsai vagy Rákóczi előzte meg a készülettel a másikat, nincs hatalmunkban felderíteni: úgylátszik, az egymás ellen indulás egyszerre fogamzott mindenik agyában. Azonban Rákóczi, ki hosszason készülödni nem szokott, s hallá, hogy Váradra, Husztra biztosok jöttek, kik legalább semlegességet követeltek: Barcsai tervével azonnal tisztába jött. Barcsai s a hadak még Tordán mulattak, mire Rákóczi sergének romját még egyszer összeszedé, a hajdúságot, e magyar tatárokat, kik annyi dicső napjainak voltak részesei, zsoldjába vette; aug. 20-án Ecsedből kiáltványt bocsátott ki, melyben felhányta, hogy ő, mit tőle kívánlak mindent meglett, s nem volt elég: most már jószágait is elvevék, magát számúzők, nevét megbecstelenítők. A koczkat e szerint újra elvető. Útban volt, hogy Erdélyt, illetőleg fejdelemségét ismét visszafoglalja. Váradot Haller Gábortól kezére kapá. Azzal beindult. Aug. 25-én Székelyhidről 31 i k e s Mihályt az előcsapattal az Almás vize felé beindítá Barcsai fizetett hadát Gorbónál felvereté, aug. 28-án Somlyóról maga is Erdélybe indult. ⁵⁾ Barcsait, bár sereg élén állott, a hir, teljesen leverte. Kemény Jánost., ki krimiai rabságából ekkor érkezett, Gerendröl a táborba hivatván, elébe küldé, hogy vissza-

¹⁾ Kemény, Appar. Epist. X. 88. 91. 95. ²⁾ Chronic. Fuchsio L. 99.
³⁾ Fundgruben 11. 164. ⁴⁾ SiaJárdi 447. Kém. App, Ep. X. 90. ⁵⁾ Kemény App Ep. X. 102.

térésre bírja; ¹⁾ de ez oly sebesen nyomult, hogy sept. 2-án még Esküdön van, sept. 3-án Kemény már Zsuknál találta; még azon nap eslve Tordára ért, s a tordai futó tábor helyéről levelet írt. ²⁾ Mert közeledtének hírére a Rákóczit bálványozó tábor egyszerre felbomlott.

Barcsai magát elhagyatva látva, Fejérvár felé húzódott. Meghallván, hogy Rákóczi katonái már Enyeden vannak, az ország hadát, székelységet haza bocsátó, maga fizetett hadával, Bethlen János, Lázár György, Zólyomi Miklós s mások kíséretében, tovább ment, Dévára, mint Rákóczitól kapott saját birtokába. ³⁾

Rákóczi Kemény Jánost magával hozva Fejérvárra érkezett: Barcsaihoz küldött, hogy kezdjenek traktát. Barcsai cancelára Bethlen János hozzáküldése által felelt, ki Fejérvárra jövén, Barcsai lemondási szándékát kijelenté, azonban a Kemény János részére; mit Rákóczi visszautasított, mennyiben Kemény Jánosnak ő akará szabni a feltételeket, mi által veszteit jószágai s befolyása visszaszerzésére czélt. Megtérvén Dévára Bethlen, Barcsai minden hadát elbocsátá, maga udvari népével a várba húzódott; Bethlen Jánost, Toldalagi Mihályt, testvérét Barcsai Andrást és Páskó Kristófot a budai basához inditá, de Tótváradjánál tndokra esett, hogy minden hasztalan, ha Barcsai is ki nem megy. Mire Barcsai a dévai várt s nejét testvére Barcsai Gáspár oltalmára bízván — kiment; hol a temesvári basától fejeddel pompával fogadtatott. ⁴⁾

Nagyon jókor, mer ha csak pár órát késik, Rákóczi katonái kezébe esett volna.

Rákóczi ura lévén ismét helyzetének, Maros-Vásárhelyre sept. 24-re országgyűlést hirdetett, melyre a magyarok és székelyek Biharmegyén, a szászok Szebens Brassón kívül megjelentek. ⁵⁾ Maga is radnóthi kastélyából, mit Serena Ágoston olasz építészszel pár év előtt emeltetett, a gyűlés napjára, nagy pompával bevonult. A fejdelemséget maga, R h é d e i Ferencz és Kemény János között szavazatra bocsátá; a gyűlés, melyen a székelység Mikes

¹⁾ Joan Bethlen 79. ²⁾ Kemény App. Ep. X. 29.105. ³⁾ Joan Bethlen 94. ⁴⁾ Thaly, Történelmi Kalészkok 55. ⁵⁾ Szalárdi krónikája 453.

Mihály cancellár, ennek testvére Mikes Kelemen marosszéki főkapitán s Lázár István csíki főkirálybíró vezérlete mellett,¹⁾ nagy szerepet játszott, őt harmadszor is fejdelemnek választá.

Barcsai a hazát itt hagyta,.. A temesvári basa oltalmába tette magát,.. Toldalagi Mihályt a szultánhoz kiildé, hogy visszahozatalára sergeket eszközöljen., Mint jön vissza s folytatja uralkodását — később kiderül.

¹⁾ Joan Bethlen 94

II. Rákóczi György, harmadszor.

(1659 sept. 94. —1660 máj. 99.)

Szervezetések. Barosal törökséggel reá Jó, Vaskapunál megveri. Barcsai Szebenbe beül. Rákóczi ostromolja. A török Ismét be jó. Rákóczit Gyalunál megveri. Elesik.

Rákóczi e szerint 1659 sept. 24-én harmadszor is beült a fejedelmi székbe. A hon magát szabadsága, függetlensége harcziás bajnoka mellett, újra koczkára veté. Maros-Vásárhelytt, hol Rákóczit harmadszor is megválaszták, a Rákóczi személye ellen hozott törvényczikket cassálák, a jószágait illető eladományozásokat megsemmisíték; s mennyiben e törvényczikkekben Barcsairól szó sincs, Barcsai fejedelemiségét nem léteztnek nyilvánítók; végre általános amnestiát hirdettek, melyből csupán Nadányi Mihály ítélő—mestert, s Mészáros Pétert hagyák ki: az első, mert Rákóczi ellen piszkos iratokat fogalmazott, az utolsó, mert Szamosujvárt jutalomért adta fel; kiket később ki is végeztetett. ¹⁾

Bár az ország azon feltétel mellett igtatta fejedelmének, hogy a portától el nem szakad: Rákóczi, mivel a portávai kiegyezésben nem bízott, azonnal törökellenes szövetségesek után nézett. Legelőbb is a törökkel szintén ellenséges lábbon álló Minye oláhoni vajdával oct. 4-én Marosvásárhelytt szövetségre lépett, oct. 15-n vele a hon határán, Törösvár mellett Rukornál nagy pompával személyes találkozást tartott; ²⁾ Moldvába az Erdélyben menekültként élő Constantin vajdát tette vissza; oct. 6-án a magyarhoni rendekhez és királyhoz követeket indított, segítséget sürgetett. ³⁾ Mig künn ekép keresi a támaszt, a hon erejéről sem feledkezett meg. Keményen fegyverkezett. A határszéli szorosutakat elzárátá. Dévát, hol Barcsai nejit hagyta, mint oly várat, mely egyedül nem nyílt meg Rákóczinak — ostrom alá vetteté. Mert még Várad is meghajolt, mit nagyrészt az őrség vonzalma után, a

¹⁾ Törvénycz.. Magyar Törv. Tár VII. 130 Szalárdi, 453. 465. Fundgruhen II. 65. ²⁾ J. Kemény, App. Ep. X. 115 121. Thaly, Tört. Kaláz. 64, ³⁾ Kemény, App. Ep X 143.

Jenőből ide szorult Teleki Mihálynak lelete köszönni, miért is mint lovassági hadnagy, az őrsegnél hagyatott, míg a Barcsai által tett Haller Gábor helyett, Gyulai Ferencz fő- és alpestesi Balogh Máté alkapitánynyá tétett.

Rákóczi trónra lépte után, néhány héti csend állott be. A fel-dült hazában szervezéshez kellett volna kezdenie, de az ellenség berohanása elleni működés, minden figyelmét igénybe vette. Régi híveiből sokan, igen sokan hiányoztak. Egy része a török bejárásának áldozata lett, a másrészt Rákóczi ejté tatár rabságba, kik most, oct. 1-től azt irák, hogy boldog nyaruk volt, mert együtt valónak Bakcsi-Szeráljban, a fővárosban, a khám udvarában, hol köhordással, téglatoréssé 1 foglalkoztak, s megszabadításukért esengtek. A régi bajtársak, mint Kemény János, Kornis Ferencz, Bethlen János szintén hiányoztak. Kemény János Arauyos-Medgyesre, Szathmármegyébe húzódott el, hol a még tatárrabság előtt eljegyzett Wesselényi Annával, nádor Wesselényi Ferencz hűgával harmadszori házasságra lépett. Bethlen Jánosék Barcsaival bujdosnak, s a szultántól eszközölt parancs következtében a budai basa támogatása mellett készültek berontani, ³J s Bethlen János, Csáki László, Barcsai András, T o l d a -lagi Mihály, Páskó Kristóf, aláírása mellett nov. 15-ről így kezdék honfájdalmukat: „Noha hazánkon kívül, de itt is igaz hazafiai lévén édes hazánknak“, s Írásukat folytatván, tudaták az országgal, mikép Barcsai ide menekülte kedvező hatást tett, különben azt hitte vojna a török, hogy az ország egyetért a török ellen Rákóczival, kit a porta nem ötszáz, de százszor százezer tal-lérért sem vesz többé kegyébe, s azzal fenyegetőztek, hogyha Barcsai mellé nem térnek, a tatár khámuak megvan hagyva, hogy bejőjjön, s hét évesen feljül az ország minden lakosát levágya. ⁴J

E felszólítás természetesen elhangzott, mert Rákóczi, ki még Oláhországban is toborzott,, ⁵) a Kenyérmezőn már meglehetősen tábor élén állott. Azonban Szejdi Ahmet, budai basa, kinek a szultán

¹) Szalá:di 453—63. Joan Bethlentől. ²J Az eredetiből, mi ifj. b. Kemény Istvánnál Kiadatlan. Aláírva többek közt: Arany János, déri Borbély István, Kovács István, Sütő István, Szacsвай István, Jaks György háron'szék.ek ³) Joan Bethlen 107. ⁴) Kiadatlan eredetije ifj. b. Kemény Istvánnál. ⁵) Szalárdi 467.

Barcsai behozatalát s Rákóczi kivetését azonnali kötelességévé tette, Huszszaim egri basát felvévén, a kezdődő tél daczára hadjáratot kezdett. A Vaskapun indult volna be, azonban Rákóczi e szorost sánczakkal látta el, s beléjek háromezer embert állított. A basa, a Vaskaput jobbra hagyva, nov. 21-én a határszéli hegyek járatlan útain tört be, a sánczvédet hátulról megtámadta, szétverte. A benyomulás hírére Rákóczi a Kenyérmezőről nyilsebesen a basák elébe sietett, s másnap Várhelynél egymással szemben álltak. A török sereg az oldalokon, Rákóczi a romokon foglalt állást, de veszedelmére sergét igen szét osztá. Mit látván a budai basa, serge legjavával egyenesen a jobb szárnyra csapott. Véres ütközet fejlett ki, Vér Zsigmond az említett szárny vezére csakhamar elesett, dandára megfutamodott... meg a balszárny... a gyalogság nem menekülhetett; s másfél órai harcz után, 8 ágyú, mintegy 3000 ember maradt a csatatéren. ¹⁾

E szomorú véletlenre Rákóczi elhúzódott. Barcsai pedig kiáltványt bocsátott ki, felszólítást, hogy táborába jöjjenek: azzal Dévára betegeskedő nejéhez ment, hat napot mulatott, tán várta, hogy kiáltványa megtegye hatását. Azonban senki sem jött. Ellenben Rákóczi időt nyert magát összeszedni, két zászlóalj hajdúság is érkezvén melléje, Enyeden túl a magaslaton állást foglalt', parányi sergével újra elleni akart állani, de nem sikerült. ²⁾ Azzal Radnóti felé tartott.

Barcsai és a budai basa Fejérvártt meg sem állapodva, Rákóczi után nyomultak. Barcsai bejöttével az országhoz, Felvincztől a székelységhez kiáltványt bocsátott, hogy táborába siessenek. ³⁾ Mig itt mulat, meghozók, hogy Torda felől mintegy 2000 magyarhoni gyalog Rákóczi mellé most érkezik: maga a budai basa vágatott elejekbe, Torda előtt dec. 2-án találta őket, az ujonczok Tordát kikerülve, akarlak menekülni, de a sóbányák közt vészének; a próbált katonák együtt maradtak, Torda utczáin sorfalat képezlek s a tüzet egész estvig kitárták. ⁴⁾

¹⁾ Juan Bethlen 110. Kundgruben II 167. Kemény App. Bp. 127. Cbrnnc. Kuchsio II. 101. ²⁾ u. Kundgrjben II 168 ³⁾ Jós. Kemény, App, Ep. X. 126. ⁴⁾ Juari Bethlen 123.

Ez alatt Barcsai haladott, Gerenden át Radnolra ért, honnan Rákóczi Maros-Vásárhelyhez, s e hir hallatára Dézshez tette át táborát.

És e sakkvonás teljesen sikerült. Míg Barcsaiék Radnóton pár napot mulatnak, meghozták, hogy a Rákócziai szövetekezett oláhhoni vajdák, kik közül a moldvait Mikes Kelemen, az oláh-országit Mikes Mihály dandára segítette vala trónára, jftnek, hogy Rákóczit megsegítsék. E mellett feltűnt az is, hogy az ország népe, bár Barcsai többször felszólítá, nem akart mellette mutatkozni, végre idejárult a beállott nagy hideg: mi mind oda hatolt, hogy a budai basa keresni kezdé a tisztességes ürügyet, hogy Erdélyből visszavonuljon. ¹⁾ Radnotról Medgyesre ment, hová dec. 11-re gyűlést hirdettek volt. A basa fel is vonatta dízsátorát, várta a rendeket, hogy az ország hódolatát bemutassák; azonban a rendeknek nem sok kedvek mutatkozott oly tábor közepette gyűlésezeni, mely a Rákóczi párti fejeket aranyával fizette, s szalmával töltve küldözé Konstantinápolyba.

Innen tehát Balásfalvára mentek. Ott a basa a táborban jelen volt magyarokkal értekezletet tartott, s meghatározák, hogy a basa kimegy, Barcsai pedig egy csapat töröktől támogattatva vonuljon télire Szebenbe. Hogy biztosan távozhasson, a basa a szebeniekhez levelet intézett, melyben azon fenyegetés mellett, hogy különben tavasszal visszajő, s az erdélyi városoknak még helyét js keresni kell: Barcsainak és törökjeinek szállást kért.

E levél a különben török érzelmű Szebenben roppant mozgást idézett elő. A polgárságot összegyűjték, felolvasók. Egy rész tartott, hogy csak a soha töröktől nem tapodott Szebent akarják kézre keríteni; a más rész Rákóczi ostromát rettegé. Azonban bizva városuk erős fekvésében, rae y néhol kettős kőfalra, vártornyokra, földdel töltött bástyákra, halastókká alakított vársánczokra támaszkodott; ³⁾ és meggondolva azt is, hogy míg Erdély a törökkel ujjat nem húzott, mi szép és virágzó békét élvezett; e mellett a basa biztosító esküjére is adtak valamit: ezeknél fogva kívánt választ irtak; mire a basa Barcsai mellett 1000 gyalog jancsárt s 500 lovast hagyva, a Vaskapu felé haza indult.

¹⁾ Joan Bethlen 123. ²⁾ Fundgruben II. 170. Szilárdi 474. ³⁾ Szilárdi 476.

Elment. Barcsai pedig Balásfalvára várta az ország követeit.¹⁾ Azonban egész váratlanul, a követek helyett, Mikes Mihály közlített, 17 zászlóaljjal, hogy körül kerítse. Barcsai rögtön dobot veretett, dec. 18-ka délutánján Szeben előtt termett, hol a bástyákon megdördülnek az ágyúk, Barcsai és a törökség ez új véletlenre megállt. De csak üdvlövés volt., Barcsai pompával fogadtott, s egész fejedelmi udvarával, pártjával bevonult.²⁾

Ideje is volt, mert Mikes Mihály Szebenig nyomban kísérte,³⁾ Rákóczi Kolozsvárról szintén utána nyomult, dec. 23-án előcsapata már Szeben alatt mutatkozott.

Rákóczi nem annyiban erejében és Szeben bevehetőségében, mint abban bízott, hogy Barcsai, ki neki oly hosszasan volt feltétlen hive, mint ingatag ember, a várost végül is felfogja adni s lefogja tenni a fejedelemségct. Azonban a mellette lévők másképp számítottak. A szebeniek az előcsapat megjelenésére dec. 24-én kicsaptak, a Szeben alatt fekvő majorokat, bogy szállással ne szolgálhassanak, minden takarmánnyal együtt felgyújtották. S mire Rákóczi az nap oda ért, látva, hogy az ostromot csakugyan elfogadják, Fogarasból ágyúkat rendelt, Disznódra vonult, a Karácson első napját ott tölté. Másodnapján megjelent Szeben előtt, felszólítá a várbelieke', hogy küldjenek ki Kis-loronyra valakit, kivel értekezék: H a l l e r Gábor jelent meg, egy óráig beszéltek; meggyőződén, hogy Szeben magatartása komoly, Szelindekre ment. Dec. 29-én a várost körüljárta.⁴⁾

Fogarasból öt faltörő s több apró ágyúkat hozatván, 1660 jan. 3-án ostromhoz készült. Tábort három részre osztá, egyik dandárát Kis-torony, a másikat Szt-Erzsébet, a harmadikat Selenberkre helyezé el, mint a mely utolsó faluban magának főhadiszállást vett.

Az ostrom sajátlag jan. 7-én kezdődött, mint a melynek éjjelén, keletlelől sánezetek hányatott, öt ágyút helyezvén bele, Gaudi András, a tüzéség tábornoka, az 5. 8. 12. 26 és 28 fontos golyókat repítettni kezdé: mit főleg a basa a bástyákról keményen vizsánozott. Nehány lövés után Gaudi a város szónokát magához kéréte, de visszautasíták.

¹⁾ Fundgruben II. 219. ²⁾ Fundgruben II. 174. III. 681. ³⁾ Thaly, Tört. Kalászok 70. ⁴⁾ Fundgruben II. 176. 111. 382 Chronic Fuchs. 11 103.

Négy napi ostrom után, jan. 11-én eslve Rákóczi beküldött, hogy mint fejedelmeknek nyissák meg a kapukat: a városnak bánatatlanságot, a basának 5000 aranyot s szabad elvonulhatást ígért; utána vetvén, hogyha ostrom útján jut Szebenhez, senkinek sem fog kegyelmezni. A levelet a fejedelem tanácsa, a török őrizet és szebeni tanács jelenlétében bonták fel: sínért választ másnapra ígértek, Rákóczi új sánczot hányatott, új ágyútelepeket állíttatott. Reggel megjött a válasz: Szeben mentegetőzött, hogy a fejedeleinségből le sem tette, fel sem veheti; Barcsai maga részéről kimondá, tétesse magát vissza a portával, részéről szívesen lemond; a basa pedig megizené, hogyha a nagy tornyot tölti is meg arannyal, még sem itatja meg vérét kutyákkal. ¹⁾)

Rákóczi az ellentállás komolyságáról még jobban meggyőződván, keményebben vette az ostromot. A romboló golyók ismét repültek, hogy Szebent nyugtalanítsa, cstvénként lármát csináltatott, éjjelenként tüzes golyókat hányatolt be; értésére esvén, hogy Barcsai a feladásra hajlandó lenne, de sajtálag a szebeniek részéről Fleischer András comes és Meltzer András polgármester, a belvő magyarok részéről főleg Bethlen János és H a l l e r Gábor tanácsosok vannak ellene, hogy ezekre hasson, a két tanácsos jószágait ki prédáltatá, Bethlen nejét, Váradí Borbárát Zsófi nevit leánykájával Bünön elfogatá, előbb a táborba hozatá, de miután Bethlen erre sem hajolt, Kóvárra záratá.

Erre az ostromlottak is felléplek. Jan. 14-ke hajnalán a disznói kapun kisuhantak, a sánczokat megrohanták, az őrséget, mely a roppant hideg miatt nem nagy számból állt, lesujták, az ágyúkat beszegzék, az ostrom vezére Gaudi jelen lévén, alig me—nekült: az elesettek fejét a bolondokháza előtt halomra hányták, a foglyokat lefejeztették. ³⁾) Mire Rákóczi jan. 19-én Kistorony félfő is ágyúkat állítván, az ostromot erről is megkezdette.

Mi alatt Szeben ostroma folyt, Mikes Mihály egy dandárral Brassót támadta meg, jan. 17-én a város Rákóczi fejedelemségét elismervén, Mikes alóla elhúzódoott: e szerint Barcsai hűségében csupán Szeben és Déva,állott még. ¹⁾) Rákóczi, hogy magának az

¹⁾ Fmndgruben II 180—81. ²⁾ Joan Bethlen Í34. Fmndgruben II 121. ³⁾ Fundgruben II 182 111. 384. ³⁾ Fundgiuben 111 398.

országgal újlag bizalmat szavaztasson, jan. 19-re főhadiszállására Sellenberkre országgyűlést hirdetett, melyre azon reményben, hogy e gyűlés Szebenben fog végződni, sokan megjelentek. E remény nem is volt minden alap nélkül, mert Rákóczi Barcsai testvérével, Andrással találkozáván, abban egyeztek meg, hogy Barcsai lemond, Rákóczi pedig a lemondásért neki Örményest adja, mit Barcsai nem csak hogy nem titkolt, sőt hivatván tanácsosait, Szeben előljáróságát a feladást elrendelte, mit azonban a basa teljesen meggátolt. ¹⁾ Ily előzmények után nyílt meg a sellenberki gyűlés, melyre a szebeniek két tanácsost, a benlevő magyarok Ugrón Andrást, Bedőházi Tamást, Mészáros Andrást, Lekenczei Andrást és Keresztúri Demetert jan. 21-én szintén beküldök. ²⁾

A gyűlés után, melynek végzéseit nem ismerjük, Rákóczi még nagyobb mérvben fogott az ostromhoz. Jan. 24-én egy harmadik, jan. 29-ón egy negyedik, febr. 11-én egy ötödik ágyútelepet is állíttatott; febr. 20-án Fejérvárról a Báthori Zsigmondtól öntetett Farkast, ³⁾ kora híres 50 fontosát is elhozatá; Földvári Mihály alatt Magyarhonból 17 zászlóaljnyi új csapatot kapott;⁴⁾ Brassó alól Mikes Mihály is ide érkezett hadával; ⁵⁾ febr. 26-án a hatodik sánezot is megveték; mart. 8-án a vársánczabani tavakat kezdők lecsapolni, s a szép halak kedvéért hatalmasan folytatók.

Mart. 18-án Szebenben megzudultak a harangok, Barcsai ne-jének, a Déván elhalálozott S z a l á n c z i Erzsébetnek harangozhatott: a seb, mi Barcsai szívéen ejtetett, hihetőleg jól hatott Rákóczira, ki nem gyanítá, hogy Sárospatak harangjai neki is megzudultak, hirdetvén, hogy anyja, Lóránt fi Zsuzsánna épen e napon.gutaütésnek lett áldozata, tán hogy fia bukását meg no érje.

Ily jelenetek közt jött meg a tavasz, mire apr. 31-én Barcsai már tudatá Rákóczival, hogy a török sergek Erdély felé már mozgásban vannak, felszólítván, ne tegye ki magát és hazáját új szerencsétlenségeknek; mit máj. 1-én az országgal kiáltványban tudatott.⁶⁾

Rákóczi e hírekre Szeben ostromát Mikes Mihályra bízva, rendeletet bocsátott ki, hogy az ország hadai Szászsebesre gyűljenek. Itt Apr. 29-én kemény hadparancsolatot adott ki. ⁷⁾

¹⁾ Joan Bethlen 129. ²⁾ Fundgrüben 11. 188 Chronic. Fuchs. II 105.

³⁾ Szalárdi 477. ⁴⁾ Fundgrubeu II 122 ⁵⁾ Kemény, App Ep. V 151, ⁶⁾ Oki Fökcirm. levéltár. ⁷⁾ Érd. niuzentn 111 181.

Tábor gyűjtés után látott. Ellenben Mikes még tüzezebben vette Szeben ostromát. Nem múlt nap, hogy rohamot ne kísértettek volna; máj. 4-én ostromlétrákat vitetett a város alá; máj. 8-án még az utolsó sánczot is meghányatta; máj. li-én minden sáncz felől rohantatott.,,,

Minden késő, minden hasztalan már, mert a törökök jnár sikra szálltak. Szeben, mely a száraz hideg tél, száraz és meleg tavasz miatt vizéből kifogyott; s mert a holtakat a városból ki nem takarítható, betegségeknek volt már kiteve, minék a basa, egy szép fiatal ember is áldozata lett: ') máj. 13-án, egy éj után, melyen át mind a kilencz sánczból omlott a golyó, egész váratlanul arra ébredett fel, hogy reggel az ostromlóknak csak hült helye maradt hátra.

Nem is lehetett máskép, mert Szejdi Alimét basa, miként dcczemberben megígérte volt, ismét közelgett Barcsait ineg°egíteni. Feladata volt, a hajdúságot Rákóczi erejének főfészkét s Rákóczit magát tönkre tenni. April végén a hajdúságnak tartott, G y u l ay Ferencz váradi kapitány ellent nem állhatván, a basa neki esett a hajduvárosoknak, rendre mindeniket feldulatá, Debreczent megsarczolá; máj. 9-én Pocsaj-várát bevette, máj. 10-én Székelyhidnál kegyetlenkedett; s miután az egész Bihart és Nyírt kipusztítá, Erdély felé tartva, máj. 14-én már Szilágy-Somlyónál járt, mit, mint Rákóczi birtokot felperseltetett. 2)

Rákóczi máj. 11-én a basa.elé indult N.-Váradnak. 3) Gyalunál alpestesi Balogh Máté váradi alkapitány sereggel érkezett melléje. Megállt, mert meghalld, hogy a basa a Karika-utján közelgőt; mire a basa nem soká Kolozsvárhoz érkezett, Szamosfálnánál tábort ütött.

A török és Rákóczi közt két órai távolság, köztök Kolozsvár, mi a völgyet egészen elfoglalja. A basa, nehogy Rákóczira mentében Kolozsvár háta megett ellenségképen maradjon, a három meghódolt megyéből, Biharból Szilágyi Jánost, Krasznából ilosvai Nagy Jánost, Közép-szolnokból dobai Décei Tamást a városba küldé: mit Rákóczi meghallván, őket magához viteté, Gaudi András, mintegy tudta nélkül mint árulóknak fejét vétel.

1) Fundgruben II. 213. 111. 393. 2) Szalárdi cronikája 490—503. 3) J. Kemény, App. Ep. X 196.

A basa a szerencsétlen követek által a várostól azt kíváná, adja fel magát, hogy Kolozsvár kapuin át mehessen az oda egy órára álló Rákóczi elé. Felhívására Lintzig János királybíró társaival a basánál megjelent; s mire ez a város kultsait átadni vonakodnék, Szejdi bős haraggal sátrait felszedeté, Kolozsvárnak indult, Lintzigit jancsárok között előre küldé, hogy utat nyisson: Lintzig, mint egy hazájáért áldozatra kész M. Attilius Regulus, felkiáltá, hogy meg ne nyissák. Hátra vezeté,, kész volt a pallós... s ím, a nagylelkűt játszó basától társaival együtt ajándékot, kaftánt kapott. ¹⁾ úgy húzódott át a basa Kolozsár külvárosán; de harmadnapra 60,000 tallér lőn Kolozsvár váltsága. ²⁾

Szejdi Amhet basa Kolozsváron átmenve, Monostor magaslatain sátrakat huzatott. Rákóczi, ki eddig Kapusnál táborozott, sergeit Gyalu és Fenes között szintén felállítá. A basa máj. 22-én dobot üttel s Fenesen átvonul. Rákóczisokat tusakodolt, kísértsen-e szerencsét, de Gaudi és Mikes Mihály tüzelésére: hisz az ő melléből is nem téj hanem vér fogna ömleni — szólt — s lóra pattant. A trombita mindkét részen harsog ipár, a magyar sereg a szokott Jézus, s a török az ő Allah kiáltásával csatára tört. A csata kezdete Rákóczinak sokat ígért, hiszen szabadsághősök, kik vele vannak. Azonban a török rohamot rendez. Roppant forgósziel támad, a felvert por és füstben a mint kardra kerekednek, felbomlik a rend. A Rákóczi jobb szárnya, hol a székelység állt, nehogy bekeritessék, a völgyön fel, Oláh-Fenes felé a hegyeknek húzódott, mi a többiek felbomlását is maga után vont. Rákóczi erre, mint minden csatáján, feledve fővezéri szerepét, személyes bátorsága hevétől elragadtatva, hogy a rendet helyreállítsa, neki vágtat, rohantában török csapat közó kerül, oroszlány bátorsággal küzd, hogy kivágja magát: azonban, a mint a két tábor közti elfolyó patakon átugrat, sisakja fejéből kiesett, négy nehéz sebet kapott, ³⁾ melyek ketteje fejére esett. Mind ez egy percz műve vala, mert mire ónodi vitézei, kiket testőrei gyanánt tartott,

¹⁾ Lintzig szül. 1606. + 1679. Nagyatyja Lintrből származott be, a mi Lintzigünknek anyja, nagyanyja magyar; maga is Kolozsvár krónikáját magyarul hagyá fenn. Új magyar muzeum 1855 336—40 ²⁾ Okl. Felső Magyarországi Minerva 1826. 1899 1. ³⁾ Szatírái 507. Joan Bethlen 148. Okl. F. Magyarországi Minerva 1826 nov. 953 1.

nyomában voltak, már a törökök a fejdelemre kezet tettek; de szétverték őket, hős feláldozással megsebesült fejedelmeket kartárszáron kivezeték. Szekérre tevék, Váradfelé indíták.

A csata sorsa el valu döntve. A sereg balszárnyát a Szamosnak nyomák. A had zöme, a gyalog nép vonulna, de a török lovasság beéri, körülkeríti., elhulltak ök, háromezer felett azon három sirdomb emelkedett, melyeket Gyalura menőleg jobbra, ma is messzire lát az utas. Hősük sírdomjai azok, kik Erdély szabadsága legtüzesebb bajnokának végső csatájában hultak el.

A fejdelem sátra, nyolcz ágyúja, minden hadi készlete oda veszett. A basa nem tudván ellensége balesetét, nem merte üldözőbe venni. Barcsaihoz küldött, hogy a jancsárokkal rögtön mellette teremjen; maga pedig vissza, Bonczhidához húzódott. ¹⁾

Rákóczit az elébe hozott váradí orvosok, Csokási Márton és Keresztúri István ápolás alá vették; de késő volt. Váradra vivék. • Hol 12 nap múlva, Munkácsról idejött neje s fia könyhullatásai közt, negyven éves korában jnn. 7-én meghalt. ²⁾

Benne Erdély utolsó szabadsághősét veszté el... Erdély függetlenségének lön áldozata. Ha nemes tüzet mérsékelni tudja, egyike lett volna legnagyobb fejedelmeinknek.

Vele együtt a Rákóczi-ház szerencse-csillaga is leáldozott, le Erdélynek a Báthoriak, Bocskai, Bethlenek és Rákócziak által megalapított tekintélye.

E férfi eleste egyszerre mindent megváltoztatott. A török porta politikája, mely Erdély basasággá alakítását már czélba vette, — mind követelőbb lett; a bécsi udvar, hogy a törököt ellensúlyozza, Erdély függetlensége megsemmisítését, mit Bocskai, Bethlen Gábor és a Rákócziak egyidőre elvetettek, — e percztől mindinkább erőszakolta.

Azonban a szabadság szent szerelmét, miért elesett, családjára örökül hagyá. S mint látni fogjuk, fia és unokája a Rákócziak végtelen honszeretelének szintén áldozatul estek.

¹⁾ Szalirdi 509.10 I. Tört. Emlékek a magyar nép életből.

²⁾ Szaládi 511. I.

Barcsai Ákos folytatja.

(1660 in aj. 33 — 1661 jan. 1)

Barcsai Vár ad alá megy. A basa letartóztatja. Vár ad a török kezébe esik. Környéke hódoltsággá lesz.

Rákóczi eleste s eszerint 1660 máj. 22-ke egész epochát képez hazánk történetében. E naptól fogva Erdély függetlensége egyre hanyatlik; az erdélyi fejedelemség nimbusa árnyba kezd borulni; Erdély fejedelme mint hatalmasság, a régi színvonalra emelkedni nem birt.

Barcsai az említett naptól trónkövetelők nélkül látszott maradni: mert R h é d e i Ferencz nem lépett fel; a szintén megválasztva volt R á k ó c z i Ferencz még gyermek; Kemény János pedig, ki csak megvolt kínálva, jogos igényekkel nem birt.

A gyalui csata híre Szebenbe másnap, máj 23-án már megérkezett, Barcsai azt ágyúdörgések között hirdettelé. Hogy Szebent elhagyhassa, hírnököket repítetett szerte a hazában, kik a hatóságokat felszólíták, hogy meghozván hódolatukat, táborába siessenek. De hogy jelezzük azt, mennyire népszerűtlen volt e felszólítása, meg kell említenünk, miszerint To l d a l a gi Mihályt, tanácsosát a székelyek közé indítá, hogy felültesse és kihozza: azonban mire Segesvárra ért, s Rákóczi elestének híret terjeszteni kezdé, a szász polgárság reá rontott, a polgármestert lakából kihurcolá s mint árnitót és árulót főbeveré. ⁴⁾

Barcsai máj. 28-án Szebent elhagyva, Medgyesre ért; Segesvárra keményen átirt, hogy a merény elkövetőit adják ki, de sikere nem volt. Mert a szebeni török őrizet haza lón bocsátva, a budai basa Barcsai elébe 600 lovast küldött; Küküllővárnál velők találkozáván, a városok és várak hódolatát várta volna, de gyéren mutatkoztak. Sőt ennek ellenében Udvarhelyszék a folyvást ellenálló Segesvárra két Pálfi testvért küldött le, hogy véd- és daczsözövséget kössenek.,²⁾ De végre is Rákóczi bukása kiderült, a nép megadta magát, Segesvár is jún. 4-én az öt rabbal együtt

¹⁾ Fundgruben II. 122. Joan Bethlen 153. ²⁾ Fundgruben 11. 125.

szintén megjelent.¹⁾ Így ért Barcsai a budai basához, ki őt pompával fogadta. Bonczidáról Dézsen, Zsibón át Rákóczi üldözésére indultak, mert halálát a basa elől, nehogy Erdélyt elfoglalja, még folyvást titkolák.

A porta, mert azt hitte, hogy Szejdi basa Rákóczi tönkretetésére nem elégséges, Ali Szerdár alatt egy negyvenezerből álló új serget indított Magyarországra. Barcsai e meglepő hirt a Szilágyban vette, H a l l e r Gábort és Dániel Ferenczet, Udvarhelyszék főkirálybiráját, Ali Szerdár elé indítá, ki már ekkor Temesvárnál járt, hogy a tényállást előadván, visszatérésre bírja; azonban Alinak Váradal is terve lévén, Haliért, mert a Barcsai által Ígért*sarczot meg nem vitte, előbb csak letartóztatá, később mert Váradat Rákóczinak feladta, fogságra veté, 63 fontos vasat veretett rcája. Haller esetét Barcsai Ecsednél vette, melyet vele és a budai basával szemben Mikes Mihály oltalmazott. Hogyan oltalmazta, meg kell említenünk, hogy testvére Mikes János kővári parancsnok népe Kővárt feladván, ide hurozoltatott, s mire Ecsedhez nem juthattak, a basa Mikes Jánost akasztófa alá állítatá; hogy Mikes Mihályt feladásra kényszerítse, kötelet vettetett nyakába; de erre is csak annyit izent, hogy ismeri ő testvérét, tudja, hogy kész inkább a halálra. ²⁾ Erre Szejdi basa maga is Ali elébe indult. Barcsai Aradnál szintén Alihoz megy, kit Konstantinápolyban személyesen tanult volt ismerni: de őt is hidegen fogadá, s jancsárokat adván fedezetül, tisztességes fogságszerű helyzetbe tévé. Úgy vitte őket Várad alá. ³⁾

Nagy-Várad, Erdély őrszeme, nagy várdája, a Tiszán inneni Magyarország fővárosa, védbástyája, a Rákóczi mellett annyit harczolt hajdúság középpontja, ostrom alá jött. ⁴⁾ Mindamellet, hogy Várad már Barcsainak, illetőleg a töröknek meghajolt, Ali basa azon ürügy alatt, mért ereszté be a sebesült Rákóczit, de sajátlag mert basát akart belé helyezni — ostrom alá vette. E jelenet Váradon és az erdélyieknél roppant elkeseredést idézett elő, de az mind

¹⁾ Szalárdi 516 1. ²⁾ A basa erre megkegyelmezett. Pelkő Gergely krónikája, folyt. Kálnoki S. 201. Fundgruben 11. 124 ³⁾ Thaly, Történelmi Kalászok. 79—83. ⁴⁾ Lásd N. Várad akkori leírását Szalárdi krónikája 362—71 I. Joan Bethlen 167 Továbbá 434—37. Oltalmi készüléteit 527—546. Ostromát 546—589 I.

nem számított. A váradiak előre sejtve a basa szándékát, nejeiket már júl., elején elköltöztették, a bástyák védelmét elrendezteték, júl. li-én estve a várost önmagok felgyújták. Így fogadták Ali szerdárt, mikor júl. 14-én a vár alá érkezett. A vár, mely most a városban, de akkor a városon kívül, sik helyen feküdt, hatalmasabb erősségeink közé tartozván, hogy megvehesse, Ali nagyszerű készülétekhez fogott. Mert Gyulai Ferencz Rákóczi holttestét elkísérte, a vár oltalma a régóta szereplő alpestesi Balogh Máté alkapitányra maradt. ‘) Három héti kemény ostrom, s mintegy ezer török eleste szükségeltetett arra, hogy az első rés megtöres-sék. A golyók leronták ugyan a várfalakat, de a sánczban levő víz miatt még se férhettek hozzá. Nagy erőfeszítéssel a vizet a Körösbe csapolták, de célra nem vezetett, mert sok víz maradt. Vég-re reá jöttek, hogy Bethlen Gábor, midőn a nevérol nevezett bástyát építeté, a Pecze felé csapoltatta volt le, mi Alinak is sikerült. Azonnal töltéshez fogatott, hogy a résen behatoljon, de az utá-szokat ágyúgolyók fogadák. Mire Ali annyira dühbe jött, hogy Barcsait és főembereit a török nép dühének akará oda vetni: alkalmasint sejté, hogy a haza jobbja is a fejdelem a bevétel ellen dolgoztak.

Azonban az ostrom harminczkettődik napján, aug. 14-én, kézből kiejtett gyertya által egy bástya légbé repült, minék több épület és emberélet lón áldozata, de még ez sem nyitott utat. Az oltalmazók minden rést testeikkel fedezlek. Azonban bekövetkezett az, hogy Ali a veres bástya alá minát vitetett, mi e bástyát aug* 24-én légberepité, mi 24 ölnyi nyílást hagyott hátra maga után. Megkezdődött tehát a roham. A nagy jutaloinigéretre a törökök, bár a nők kezéből a forró víz, égő szurok, a férfiakéből golyózá-por fogadá, mirmidonokként bújtak elé a sánczokból. De Alit még ez sem vitte céljához.

Azonban másnap a gyülevész semények átszöktek, s elárulák, hogy Ali 40,000 embere ellen csak is 850 ember volt benn, s az is már 300-ra apadott. Ali szakálát tépte boszujában, s rohamra rohamot vezényelt: mire aug. 27-én, heves ostrom köze-pette, Balogh Máté a fejér lobogót kitüzeté: a feladás feletti alku-

1) Szalárdi 512. Az oltalmazók főnökeit 1. Szalárdi 538—59.

dozás megkezdődött; okmány jött létre, mely 8 pontban többek közt biztosítá: hogy a török több várat nem foglal, az erdélyi fejedelemiséget jogaiban megtartja, a vár népe mindenével szabadon mehet, Váradot feladák. Midőn aug. 28-án a várból a kevés nép kijött, Ali, ki 10,000 embert vesztett, alig hihetett szemének, mint hősöknek szekereket rendelt, szabadon hagyá menni Debreczen felé, kiknek egy része a pusztán álló Új-Tordán, más része Dézsen telepedett le.¹⁾

Várad tehát be volt véve, de érette Erdélyt veszette el. Mert mi eddig nem sikerült, a bécsi udvar a pártalakításhoz mondhatni ez úton jutott... Erdély a törökben ez órától fogva többé nem bízott.

Mig ezek folytak, mint említők, Barcsai a le nem tisztázott sarezért, tisztességes fogságban volt Ali basánál. Hogy lefizethesse, s Erdélyt Ali basa executorságától megmentse, testvéreinek Barcsai Gáspárnak és Lázár György tanácsosának és ítélőmesterének, mint helytartóinak többször átírt, hogy a sarcz és adó hátralevő részét hajtassák fel. Szívükre köté, hogy az Ígért sarezot gyűjtsék s ha Erdélyt basasággá tételni nem akarják, fogjanak fegyvert, s folyamodjanak külsegélyért. ³⁾ E végre júl. 5-re Segesvárra hongyülést hirdettek, s mivel a sarczból még 350,000 tallér s két évi adóhátrálék volt behajtandó, hallatlan adót róttak ki, melynek beszédését 35 törv.czikben szabályozók. Már maga a törv.czikk szigorú volt,de oly szigorral hajtattott végre,hogy a megrott nemesség és polgárságnak ékszereit, ezüstjét kelle, hogy tallérokká veresse, ⁵⁾ a népnek pedig egy jó ökrét 2, középest 1 írtjával «zedeték el. Csak is úgy sikerült a pénz 'egyrészét felhajtani, mivel Gilányi Györgyöt Váradra inditák, ki Várad bevétele után harmaduapra érkezett meg. Sept. 5-én a szilágyi két megye is meghozó hódolatát. ⁶⁾ E szerint Várad és környéke a török kezébe esett, Erdély sarcza nagy része be lön fizetve: mi Ali basát oda hangoló, hogy mind Barcsait, mind Haliért szabadon bocsátá.

¹⁾ Joan Bethlen 170—193. A feltételek ugyanott 185 Sztlárdi 572
1. Új magy. múz. 1858 x. f. ²⁾ Gál L. Érd. Diet. végi. I. 182 l. Apafi
8ket 1668 jan. 25-kén megnemesíté. Jós. Kemény Diplumaiar IX 121.
³⁾ Joan Bethlen 193. ⁴⁾ Tfrivényczikk, Magyar Tört. Tár. VII 136 ⁵⁾ Ktind-
gruben I). 227. ⁶⁾ Szalárdi krónikája 592.

II.

A székelység felkel. Barcsai megtámadta a. Egyezkednek.
Kemény János beront. Barcsait leteszi.

Barcsai hazaindulhatott már, de országát a legnagyobb zavarban találta. Várad elbukása, bár oka nem volt, minden népsz' rüségét eltemette. Ide járult az, hogy helytartóihoz intézett leveleiben Erdélyt a basasággá változtatástól féltvén, arra hitta fel, hogy fegyverkezzék, sőt külsegély után nézzei.:¹⁾ oly eszme, mely mint látni fogjuk, megfogja buktatni.

Aug 6-án írt levelére a helytartók a főbbecket ismét összehitták, s határozatba ment, hogy Bán fi Dénes menjen ki Aranyos-Medgyesre Kemény Jánoshoz, kérje fel, hogy sógora, a nádor útján I. Leopoldtól segílyt eszközöljön. Barcsai a mini szabad lón, már Váradról ellentmondott a külsegély keresésnek; de már késő, mert Kemény János Banfi Dénest már nádor Wesselényi Ferenczhez küldte volt, s ez a bécsi udvarnál a segílyadás kérdésében lépéseket tett.

Még ez sem volt elég, a roppant sarcz és a külsegélykérés mellett egy harmadik bajnak is ide kellett járulni. A helytartók a Barcsai által ígért sarcz által felbőszített országgal szemben, még azon eszélytelenséget is elkövették, hogy a Rákóczi-pártiakat túlon túl üldözték. S ez üldözés legnagyobb súlya éppen a székelyföldre nehezült.

Mint elbeszéltük, midőn Barcsai Szebent elhagyó, s Rákóczi elesett, a nép nem akarta hinni, s a hir terjesztőit lesujtá. Rákóczi éleiben létének híre a székelyföldön hosszasabban tartá fenn magát, mint kellett volna, c miatt Barcsainak meghajolni nem akart. Mielőtt kiábrándultak volna, a fejdelem azon elvétett lépést tette, hogy jun 13-ról a székely népnek amnestiát hirdetett, de a kolomposokat, mint Apor Lázárt, Barabás Pétert nyakon köttetni rendelé. A nép ábrándjait még kevésbbé respectáló Barcsai Gáspár a székely főbbeck ellen fellépett. Bakó Istvánt, Marosszék főkapitánját kihallgatatlannul felköttető; szárhegyi Lázár Istvánt, Csik főlyrálybiráját el-

¹⁾ Szalárdi 594. Joan Bethlen 193 Katona XXXII. 211.

fogata, Görgönyvárába zárata, s mire ez az ablakrostély kiverése által menekült, aug. 10-ről kötelességévé tévé Kálnoki Mihály, csiki főkapitány és Cserei Mihály ottani főkirálybirónak, hogy vagy őt vagy nejét fogassa el.

L á z á r István ezen megszökése gyújtá meg a forradalmat.

Ő haza sietett; a nagy sarczoltatás s Barcsai Gáspár kegyetlenkedése miatt ingerült népet könnyű volt felkölteni. Aug. 16-n már tábor volt alakulva, Lázár István Gyergyóból ide jött, Csikót felkölté, Háromszéket szintén fegyverfogásra szólítá; Csik-Szereda várára rontott, a főkapitánt, Kálnoki Mihályt elfogató, a főtiszt^ Cserei Mihály, Mádéfalván a nép dühének lett áldozata. ²⁾ E jelenet Háromszéket is talpra állítá, fegyvert ragadtak, s Maksán sept. 28-án Szonda István, Apor Mihály, M a k s a i Bálint »Székely Bálint, Vájná Gáspár és Miklós, P ü n k ö s t i Pál, Elekes István s többek aláírása mellett végzést hoztak, melyben kimondák, hogy Székely Sámuel vezéreknek választék s ezennel Lázár István rendelkezésére bocsátják magokat. ³⁾ Donáth Istvánt, Háromszék főkapitányát elfogák s kivégezték.⁴⁾

Barcsai Gáspár, mint helytartó, megrémülve e váratlan eseményre, testvérénél amnestiát sürgetett, de az, megtagadta. A székelység tehát haladt a maga útján, új fejdelemről kezdett gondolkodni: egyelőre ifjú Rákóczi Ferenczre gondoltak, ⁵⁾ majd Kemény Jánoshoz fordultak. ⁶⁾

A fejdelem, ki már Várad alól haza jött vala, erre a forradalom elnyomását elrendelte. Barcsai Gáspár a megyei s hű maradt udvarhelyi fegyveres erőt felülteté, magának Kőhalomban főhadiszállást vévén, az érkező hadakat a szomszédos falukba helyezé, hogy onnan Háromszék ellen beindulhasson. Azonban Székely Sámuel a háromszékiekkel reájok ront, Kaczánál az udvarhelyszékieket szétveri; mire Barcsai Gáspár Kőhalomból elényomult, Székely Erdővidékére húzódott vissza, hol Baróth és Köpecz között, a Cseme-rétjén a dolog ütközetre került, még pedig hogy a háromszékiek mekkora veszteségével, azt a domborodó sirhalom máig is mutatja. ⁷⁾

1) Gr. Lázár M. Gr. Lázár család 160. 2) Gr. Lázár család 161 3) Okl. Lázár család 162. 4) Joan Bethlen 197. 5) Trausch, Annales Hungar. et Transil. II. 122. 6) A. H'nrz, Magazin, II. 455 7) Benkd, General, Transilv I. 295, Joan Bethlen 199.

Ez által Háromszék meg lőn törve. Barcsai Gáspár, hogy Csikót is önmegadásra bírja, győzelme helyéről, a köpeczi táborból oct. 13-án kiáltványt bocsátott ki, melyben a csikiakat fegyverletevésre, s Lázár István és Székely Sámuel kézbeadására szólítá fel. Azonban, a székely nép, mely ős jogainál fogva a vérárulót lesújtható, most főtisztei lesújításában östörvényét látta megújulva: a kiadás által a követelt vérárulást nemzetül végre nem hajtható, Csik alsó felében, Lázárfalvánál tábort ütött, a Nyergeshegyet, melyen be kelle jutni, védelmi állapotba tette. Barcsai tehát hogy rémítsen, Háromszéken akasztatott és csonkított. S táborával a csiki határhegyek alá, a Kászon völgyére nyomult elő.

A csikiak a dolgok komoly fordulatát látva, mert segínyt sehonnan sem várhattak, az erő előtt megkívántak hajolni, de úgy, hogy vezérek se legyenek a kegyelemből kizárva. Oct. 19-én levelet szerkeztek, melyben felkérék a fővezért, hogy várjon, míg az ország végez felettek, mert különben készek magokat mind egy lábíg levágnak, s ezzel páter K á s z ö n i Mártont Barcsai Gáspárhoz küldék; a mire midőn ez oct. 20-án tűzzel vassal felel, Kászonit a fejdelemhez futtatók Segesvárra. Következése lett, hogy köztök oct. 29-én ez alapon fegyverszünet jött létre, s Barcsai Gáspár, Keresztesi Ferencz, H a l l e r Pál és Péter, Kemény Péter, Zsuki Ferencz, Bodoni György, R á e z Péter, Földvári Ferencz, Nádudvari István, Kopasz István, R h é d e y Ferencz, Maksai Ferencz, Jósika István, — valamint a táborban jelen volt Fejér-, Küküllő-, Hunyad-, Torda-, Doboka-vármegye és Udvarhely-, Háromszék-, Aranyos-, és Marossszék aláírása mellett, a csikiak részére okmányt íratott alá, melyben biztosítók, hogy a míg az országgyűlés felettek nem határoz, sem ők meg nem támadják, sem másokkal meg nem támadtatják. ²⁾

E ponton nyílt meg a segesvári hongyulás, nov. 10-én, ⁵⁾ mely a csikiak felett volt határozandó. A tábor is ide érkezett, a csikiak is megjelontek küldötteik által. Heves országgyűlés lett, de

¹⁾ Gróf Lázár család 165. ²⁾ Az oki. eredetije a gr. Láz.ír csatád levéltárában, közölte gr. Lázár Miklós Hetilap 1853. ³⁾ Az ismeretes kézirati s Szilágyi Sándortól kiadott (Magy. Törr. Tár VII- 145) törvényezikk oct. 29-ra teszik e gyűlést; ellenben egy segesvári krónikás (Fundgruben II 126) nov. 10-re teszi; ide mutat Bethlen János (202 1.) előadása is, ki a dilpokat beszélvén, a segesvári gyűlést megnyiladónak írja.

hogy mit végeztek felettek, sehol sem látjuk; hogy nem bántak igen kegyelmesen mutatja az, hogy a törvényczikkben eléfordul azon, a székely alkotmány felforgatására készült határozat, hogy ezután a fejedelem a székely székek felébe főkapitánt nem csak a székelyek közül tehesen.

Egyébiránt, hogy e gyűlés a székelyek ügyét tüzetes megfontolásra nem igen vetette, annak három oka is volt. Egyik, hogy a fejedelem nem sokat törődhetett az ügygyel, mert a gyűlés folyama alatt egész váratlanul s Haller Gábortól a nász perczéig titkon intézett második házasságát tartá dobokai főispán Bánfi Zsigmond Ágnes nevű leányával; ²⁾ másik ok, mert Ali basa küldötte, az 500,000 tallér sarcz hátralevő részét keményen sürgeté, ³⁾ s ennek kirovásával voltak elfoglalva; a harmadik, mi a legfontosabb, hogy a gyűlés vége felé azon hír terjedt el, hogy Kemény János sereg élén közég, mi oly meglepőn hangzott, hogy Barcsai Gáspár, ki mint már módunk volt meggyőződni, a vértől nem sokat irtózott, a hír hozóit, mint lázítókat, megcsonkíttatá. ⁴⁾

Pedig volt a dologból valami. Mert Kemény János sógorától nádor Wesselényi Ferencztől német gyalogság- s magyar lovasságai ellátva, a Rákóczi végcsatájából Magyarhonba menekülteket maga mellé véve, s a felkelésben álló székelyektől támogatást remélve, nov. 20-ról a karokhoz és rendekhez levelet intézett, melyben fejedelemségre jövetelét nyíltan bevallá; ⁵⁾ s nov. 22-n Aranyos-Medgyesről kiáltványt bocsátott ki, melyben tudatá, mikép jó, hogy „a haza belső tüzet kioltsa“ s a nagy sarcolás alól a nemzetet kiszabadítsa. ^{UJ} Sok szép szót használt, de úgy látszik, a körülményekkel magasabb politikai szempontból számot nem vett... A fejedelem Kemény jöttének bizonyos hírért Görgényvárában nov. 26-án vette, Tisza István kővári kapitánya kezéből. Rögtön intézkedett, hogy a hadak felüljenek; Budai Pétert a hírrel Konstantinápolyba, testvérét Gáspárt pedig Kemény elébe indítá. De már késő, mert Kemény János meglepte őket: Barcsai Gáspárt Örményesen, mit testvérétől nem oly rég nyert vala, Szentpáli János

¹⁾ Törv.cikk Magyar Törv. Tár. VII. 145. ²⁾ Szal.irdi 594. ³⁾ Cronica Kuchio II. 124. ⁴⁾ Joan Bethlen 20[^], ⁵⁾ Okl. Magy. Tört. Tár. VII 155
⁶⁾ Kemény, App. Ep. X 199. Kivonatban Szalárdi 596.

menekült által körülfogatá és lesújtatá; a fejedelmi serget pedig innen nem messze, Búzánál, maga Kemény verte szét.

A dolgok ily szerencsétlen fordultára Barcsai benső tanácsosai után küldött, de Kemény Vécsen, emberei pedig Vásárhelynél jártak, figyeltek, nehogy az önállástalan Barcsai tanácsosaival üzszejhessen. A tanácsosok visszatértek: Lázár György egyik helytartó és tanácsos Szt-Demeterre a Gyulafi László özvegyéhez, H a 11 e r Gábor testvéréhez Pálhoz Fejéregyházára, Bethlen János Ebesfalvára Apafi Mihályhoz futott, e szerint mindenik a más kastélyába. Kis András, egy magyarhoni férfi, Szt-Demeterre ment, gyalakuti Lázár Györgyöt, Kemény biztosító levele mellett kicsalás legyilkoltatá; Haller Gáborhoz fiát Kemény Simont, Bethlen János cancellárhoz Bethlen Farkast a történészt küldő, kik ezeket bántatlan Kemény Jánoshoz kísérek. ²J

A csikiak, kik mint látók, fegyverben maradtak, s kiknek feje Lázár István a kegyelemből még mind ki vala zárva, Kemény János bejöttének hírére, átjövén a nagy erdőn a Barcsaihoz hül maradt Udvarhelyszékre rontottak, pusztítani kezdék; de Kemény betiltó, s mert ellenséget nem látott, visszavonulásra inté. Fiát Simont Fogaras alá küldé, hogy ott Barcsai másik testvérét Andrást vesse ostromzár alá. Maga pedig Görgényvárában a fejedelmet fogta körül,

Szépszerint akarván Barcsait lemondásra bírni, hozzá fordult, személyes találkozásra szólítá fel; miután nem vonakodott, hogy a találkozást előkészítse, B á n f i Dénest hozzája küldé, s elvégeztette, hogy Jec. 11-én Görgényben összejöjjenek.

Eljövén a kitűzött nap, Kemény János magával hozva a letartóztatott Bethlen Jánost és Haller Gábort,, Görgényben a vár alatti udvarban megjelent, kíséretét Petki István, Ébeni István, Bethlen Farkas és Gergely visszatért menekültek képezik. Barcsai Ákos a várból többek közt apósával B á n f i Zsigmondal jött alá. Egyelőre hosszas öngazoláshoz fogtak, majd heves vita keletkezett, végre a kíséret Barcsait és Keményt négyszemközt magára hagyta, s mire pár óra múlva a tanácsosok ismét beléphettek: Barcsai Bethlen János cancellára tollába egy okmányt mon-

¹) Élete gr. Lázár család 60—78. ²) Joan Bethlen 208

dotl, melyben lemondva minden külsegély keresésről, kötelezte magát, hogy az országot hűsége alól feloldozza, s a fejdelemséget az országgyűlés határozata alá bocsátja. ¹⁾

A lemondás ki lévén csikorva, a végrehajtás következett, mire nézt abban egyeztek meg, hogy az országot mindketten hűjék össze, s ez értelemben dec. 14-én a regalisokat kibocsáták, az országgyűlés dec. 24-ére Szász-Régenbe össze lön hiva.

A rendek összejöttek. A gyűlést Kemény János nyitá meg egy szivrázó beszéddel, melyben a török iga ellen keményen kikelt. ²⁾ A fejdelemválasztás horderejét mindenki mélyen érezé. Letenni a porta által tett Barcsait, nyílt hadizenet; de megtartani, annyi mint Várad után Kolozsvárt is a török kezére bocsátani: ellenben Kemény Jánost tenni fejdelemnek, ki miként Barcsai török, úgy ez német sereg élén jött, a szabad fejdelemválasztást épen úgy tapodja. Ezeket kellett mérlegbe vetni., Hosszasan tanácskoztak, bár sokan abba voltak, hogy Barcsaival együtt az általa ígért nagy török adó alól is megszabadulnak: úgy látszik, végre is Kemény, mintegy Brennus kardját veté mérlegbe, hojy részére billenjen. A Szász-Régen körül elhelyezett kir. sergok érvei végre is győztek: 1661 jan 1-ép. fejdelemmé választék. Barcsai 1661 jan. 6-án az országot hűsége alól feloldozd, fejdelemségéről leköszönt. ⁴⁾

Barcsai e szerint a fejdelemségről lemondott., Kemény és az ország önkéntes lemondásáért lakásul Görgényvását adá, jövedelműi hozzácsatolván még Szt-Pétert és Zsukot. ⁵⁾

Mint élte le hátralevő rövid napjait., mint veté Kemény János őrizet alá, mipt küldé júniusban innen tovább., s mint ölék meg a Mezöségen Répa nevű falunál — Kemény János fejdeleinsége folytán fogjuk elbeszélni.

Donáciéit huszonnégj év múlva, 1684 mart. 8-án, mert erőszakkal jött a trónra, Teleki Mihály óhajtására, a rendek semmisnek nyilváníták ⁶⁾

*) Okl. Majfý. Töt. Tár. VII. 163. SzaláriH 5 8. ²⁾ Töredék. Chron. Fuchsio Lup. II. 124. ³⁾ Magy Tört Tár. VII 160 165. ⁴⁾ Jós. Kemény, Appnr. Epist. X 215. M.így. Tört. Tár. VII. 162. ⁵⁾ Ssalárdi 599. Joan Beth Jen 214. Jós. Kemény, App. Ep. X 222. ⁶⁾ (†r Bethlen Miklós Önéletírása I 545-

Kemény János, fejedelem,

(1661 jan. 1 — nov. 20.)

Kemény osztrák pártfogást hoz be. A török ellene készül.
Barcsait megöleti.

Egy férfi fellépéséhez értünk, kit, ha nem uralkodott volna, a történet sajnálna, hogy miért nem uralkodott, s miután uralkodott, sok részben el kell hogy Ítéljen. ¹⁾

Nem sok van a fejdelmek közt, ki oly sokat ígérő múlttal lépett volna trónra, mint Kemény János. Mint öcsfalád ivadéka, ki ösjószágait a gerendi és a kövesdi uradalommal szaporító; minta ki Bethlen Gábor udvarában növekedett s már huszonnégy éves korában főispán s Brandenburgi Katalinnak kincstárnoka, mint I. Rákóczi Ferencz mellé kinevezett gubernátor s II. Rákóczi György íohadvezére, mint ki hazájáért Krimiában két évig tatárabságot szenvedett, s hadjáratait leírta, — mint egy bevégzett Julius Caesari alak magaslott kortársai szeme előtt.

Mint rontott be sereg élén, mint inondatá le Barcsait, mint hitta össze az országgyűlést Szász-Régenben s választatá meg 1601. jan 1-én magát fejdelemnek — elbeszéltük.

Azonban, minthogy Kemény János fellépése minden eddigi fejedelmeink fellépésétől elüt, még egyszer visszatérünk a szász-régeni gyűlésre.

Eddigi fejedelmeink a Zápolyák által megalapított politikát követték, mely Erdélyt a török souzerainitása alá helyezé. Kemény János egészen ellenkezőleg a magyar királyságot viselő császári oltalomba kívánta áttenni. Vájjon eljött volt-e már ideje? vájjon a közvélemény meg volt-e nyerve az új politikának? vájjon a török kormány elég gyenge, s a császári kormány elég erős volt-e hogy Kemény ezt megkísértse — erre fog fejedelemkedésének története feleletet adni. Hogy nem volt akkora államférfi, mint hadvezér, azt folyvást fogjuk tapasztalni.

¹⁾ Kemény János fejedelemségéi Szilágyi Sándortól I. Buda-pesti szemle X. 21—70. Okmányokat ide Magy. Tört. Tár. VII. 127—210.

Összegyűjtven a rendeket, a Rákóczi mellett kibujdosott főrendeknek egy hódítókép fellépett népszerű férfi fejedelemiségét keresztülvinni, nem volt nagy feladat. De megtartani a fejedelmi széket, ez Kemény merész politikáját a legkeményebb próbára tette. S mint látni fogjuk, a falat fővel törő politikusaink közé tartozott, még azon eszélyt sem fejtette ki, mit Békés és Homonnai, kik magyar katonasággal jöttek.

Mindjárt a szászrégeni gyűlést megnyitó beszédében a török uralom sanyarait vérfagyalón ecsetelte. Mire jan. 1-én fejedelemmé választatott, s Bethlen János vezérlete alatt üdvözlő küldöttség ment hozzája, a törököt úgy festé, mintha lavasszal Erdélyt végkép el akarná foglalni, mire hogy még ok nem volt, az Apafi uralkodhatása bizonyítja; s a midőn a rendek jan. 3-ára a fejedelmi conditiókkal készen voltak, s kiköték, hogy a portától semmi időben el nem szakad, bele téteté, hogy ha pedig a porta nyilvánvaló romlásunkon igyekeznek, tanácsosai tetszéséből, a haza megszabadítására minden módot elkövethet. ¹⁾ Mi nem volt egyéb, mint nyílt kártyajáték, mi diplomatai taktikáját épen nem bámultatja.

Elvété tehát a kockát. Jan 3-án a fejedelmi feltételekre az esküt letette s jan. 4-én az ország tettele hódolatát; jan. 5-én Görgényben Barcsai lemondását, s a lemondásért részére tett jószágátírásokat formulázák; mire Barcsai jan. 6-án lemondásáról s az ország ügyeibe nem avatkozásról fogadalmat adott ki. ²⁾

A mint ezekkel készen volt, következett az államcsíny. A jan. 9-ki ülésben, miután a Barcsaival szemben forinulázott okmányokat a ház asztalára tette, s el lőnek fogadva: a nádor és esztergami érsek leveleit olvastatá, melyek Erdélyt felszólíták, hogy miként Báthori Zsigmond alatt, magokat császári oltalom alá bocsássák; hogy jobban indokolja, a budai basától is mutatott fel egy levelet, mely Erdélytől Bihart, Kraszánát és Középszolnokot Váradhoz kívánta csatoltatni engedni. S a csak pár nap előtt letett esküje ellenére kimondá, hogy Erdélynek a törökkel szakítani, s I. Leopolddal szövetekezni kell. Kemény János e fellépését a haza,

¹⁾ Conditióit I. Compillala I. R. 1. Tit Magyar Tört. Tár VII. 167. 171. ²⁾ Magyar Töri. Tár. VII. 162. Jós Kemény, App, Ep. X. 215—25.

mely Rákóczi törökellenes merényei siralmait még ki se nyögte vala, fájdalmas hallgatással fogadta. Nevelte a kétes helyzet setétségét az, hogy jan. 10-én Szilvási Bálint, Váradi István és Lutsek Jánostól Konstantinápolyból levél érkezett, melyben az említett követek megírák, hogy Barcsai küldötte szintén oda érkezett, s a szultán Keménynek német segélylyeli berontását oly zokon vette, hogy azzal fenyegetődzik, mikép tavasszal mindazon várost és várat, mely Keménynek meghajol, el fogja foglaltatni.¹⁾ Kemény, hogy a rendek megett a hidat még jobban felszedje, a január 11-diki ülésben a lemondási okmányokat hitelesíté, s azzal másnap a gyűlést bezárta.²⁾

Mint a gyűlés folyamából láthatni, az ország nem tartá tanácsosnak a portától még elszakadni, annál kevésbé kívánta magát vakon a bécsi udvar karjaiba vetni. Feltételekről gondolkoztak, tartottak, hogy majd a győzelmes Ausztria feltételei nem lehelnek igen kedvezők.³⁾ Hogy a feltételeket kipuhatolják, Bán fi Dénesi, páter K á s z o n i Mártont Bécsbe indíták.⁴⁾

Keményt tehát a rendek fejdelemnek ismerék el, már csak a várak voltak hátra. Barcsait Régenbe hivatá s átíratott vele a várparancsnokoknak, hogy a várakat adják át. Több meghajolt, azonban Szeben, Déva és Fogaras ellenszegült, mire nézt, febr. 8-áról, Radnóthról, a szebeni polgármesternek, Meltzer Andrásnak személyesen irt, biztosítá, hogy a portától elszakadni nem akar: minnek következtében, Szeben azon feltét alatt, hogy a töröknek ellentállani nem fog, febr. 15-én szintén meghajolt.⁵⁾

Hogy a rendek kívánatának eleget tegyen, a szomszédos basáknak megválasztatását jelentette: mire febr. 19-én Radnóthon azon választ kapá, hogyha a porta hűségében marad, dolga jól léssen, ellenben tatárok beküldésével fenyegetődztek. A szultánhoz is beküldte volt a szokott követséget, mely athnamét szokott minden új fejdelem részére kihozni: ezt a szultán febr. 16-án fogadta, ha megválaszták, ám legyen — hangzott, a válasz: de a két évi adót s a sarcz hálrálékát küldje be, s e mellett fiát, Simont adja zálogul;

1) Katona XVXIII. 228. 2) Törvényei. Magy. Tört. Tár. VII. 169.

3) Joan Bethlen 232. 4) Magy. Tört. Tár. VI. Sialárdi 607, 5) Katona XVXIII. 229—32.

a fejedelmi jelvényeket pedig Ali basától Temesvárit, személyesen vegye át.

Kemény mindezekből csak annyira vállalkozott, hogy ha biztosítják, Temesvárra kész elmenni, mi azonban a portát ki nem elégíté. Annál több okot látott, hogy a várakat minelőbb kézre kerithesse. S mire értesült, hogy a váradi basa a Várad körüli várakat, mint Papmezőt, Solyomköt, Szent-Jobot egymásután foglalja el, Dévát és Fogarast ostrom alá vetteté. D é v a a sziklavár kettős várfalában bizva, daczolt, a bennelevő őrség mór török segélyért folyamodott, mire Springer Tamás az őrség német részének kapitánya, a magyarok főnökeit elfogató, maga a várat feladta. Fogarasra Barcsai András ült vala be, vízzel telt széles sánca hosszasan feltartotta volna az ostromot, azonban Barcsai Ákos udvari papját 'Csengeri Istvánt testvéréhez küldé, mire ez mart. 15-én szintén feladó.

E szerint Keménynek egész Erdély meghajolt, csak két ember nem, Barcsai Ákos és Barcsai András. Barcsai Ákos bár lemondott, s hogy a portára nem írogat, magát Írásban kötelezte, mindent elkövetett, hogy török segélyt nyerjen. Fogaras eleste után testvére is Görgénybe szorulván, a basákat jártni kezdék, hogy újra régi helyzetökbe juttassák. E lépések Kemény előtt nem maradtak titokban. Hogy őket felügyelet alá vethesse, Barcsait arra szólítá fel, hogy hívsége jeléül Görgénybe fejedelni őrizetet fogadjon be; mit meg is nyert tőle.

E közben Bán fi és Kászoni Bécsből visszatértek, még pedig biztató válaszzák Kemény apr. 23-ára Beszterczére országgyűlést hirdetett. Magának kapunként 8 ft. adót s a katonák tartására egy köből gabonát szavaztat. ³⁾ Apr. 28-án a tanácsurakat s a követek főbbjeit magához hivató, elejekbe adá a feltételeket, melyeket, ha athnametakar nyerni, a porta elébe szabott: s főleg a sarczés adó követeléséből érvet merített arra, hogy a portát mint vérszipót fesse. Mit tegyenek hát? ezen tanácskoztak a rendek másnap, midőn Kemény János küzikbe lépett, s a császártól kapott biztosító levélre mutatott; délután páter Kászoni is megjelent a rendek előtt, előadta, hogy a császár kész ugyan Erdély oltalmát felvenni;

¹⁾ Kundgiuben I. 334. Jós Kemény. App. Ep. X. 233. ³⁾ Katona XXXIII 236. ³⁾ Törvéncikk. Magy. Tört. VII. 169.

azonban biztosítékot kíván, nehogy — mint Báthori Zs. alatt — újra megcsalódjék. Határozatba ment tehát, hogy Bánfit ultimaria plenipotentiával küldjék fel, kösse meg a frigyet; s kimondák, hogy török az ellenség. ¹⁾ Ennek következtében Kemény Bánfinak még azon napról utasítást adott ki, melyben felhánván, hogy a török, a tatárokkal Erdélyt felprédáltatá, basáival a szélvárat elszedeté, a szélső megyéket basaságaihoz szakasztásával fenyegeti; hogy az adót felemelte; hogy a hon választási joga ellenére fejedelmet maga kezdett tenni; hogy athnamet neki nem akar adni: e szomorú helyzetben arra kérte a császárt, hogy Erdélyt vegye oltalmába, mert ha a török teljesen elfoglalja, innen a tüzet könnyen terjesztheti; biztosíttá az udvart, hogy bár szinleg a törökkel tartand, de azért hűsége odahajlik, s Ígéri, hogy azon esetre, ha a császár a törököt megtámadná, ő is fegyvert fog, vagy ha csak nekie kellene a törökre fegyvert húznia, azon esetre kéri, engedje meg a császár, hogy birodalmában fegyvert vásároltathasson s katonát tohorztathasson; s ha a harezban megbuknék, oda menekülnie szabad legyen. ²⁾

Bánfi Dénes felindítása után Kemény János Barcsai elfogott leveleit adá a rendek elébe, hogy ellene mint áruló és hitszegé ellen törvényt lássanak: mire határozatba ment, hogy a fejdelem producáltasson ellene. MI által Barcsai személye egészen hatalmába esett.

Bevégződvén a gyűlés, Kemény megelégedve nézhetett volna el munkáján, mert mit a szász-régeni gyűlésben átvinni nem sikerült, a törökkel felmondást, most teljesen keresztülvitte. Sietett tehát Barsait s benne a török pártot tönkre tenni. A mink a gyűlés május 5-én elvégződön, másnap fényes kísérettel Vécsre ment, Barsaiékat Görgényből vadászatra hívatta. A vadászebéd után a két Barsainak felmutatja elfogott leveleiket, foglyoknak nyilvánítja: Ákost visszaküldi Görgénybe, de nejétől külön helyezteti el; Andrást pedig Fogarasba küldé, hol máj. 16-kán felasztatá. ³⁾

Kisszerű rendszabályok azon nagyszerű vész ellenében, mely

¹⁾ Törvényczikk Magy. Tört. Tár VIII. 189. ²⁾ Okl. F. Magy. orsz. Minerva 1828. 1990. Kemény János önéletírása 524. ³⁾ Katona XXXIII. 237.

Kemény trónét fenyegeté. Azon ábrándban élt, hogy a bécsi udvar érte mindent kockára vet. A török készülleteinek híré, a mint a tavasz megnyílt, folyvást lehetett hallani. Bánfi Dénes megjelölésében bízott, s im, Kálnoki Mihály érkezik Ali basától, s nem kevesebbet kíván, minthogy a fejedelemségről mondjon le, az ország helyébe válasszon más, s az új fejedelem, három nemzetbeli 16 löember kíséretében, a pénzhálalékot vigye hozzá. E jeletre Kemény jún. 2-ára Medgyesre ismét összehitta az országot a Kálnoki által hozott feltételeket eléadta; azonban személyesen megjelenvén a templomban, hol a gyűlés folyt, ismert ékesszólásával újra kivitte, hogy a rendek felkérék, sürgesse a német confederatiót, s a töröktől elszakadást még határozottabban törvényczikkbe ígtaták. S hogy Barcsait végkép megsemmisítse, a gyűlés utolsó napján, jún. 6-án, ellene újabb bizonyítványokat hozott fel arra, hogy a törököket híjjá: ennek következtében oly törvényczikket hozatott Barcsaira, melynél fogva javai és élete felett úrrá tétetett, ')

Kemény e határozat horderejét kizsákmányolni nem is soká késett. A mint megjött a hir, hogy a török ellene felkészült s Erdély felé közég, nehogy Barcsait Görgényből kiszabadíthassa: Kövér Ferenczct, étekfogóját, s Váradí Jánost kapitányát Görgénybe küldé, hogy Barcsait Kóvárba belebezzék. Mégis indíták, de mint a mezőségen Répa nevű falunál vinnék, a lovas kíséret, mely fedezetül volt adva, Barcsait átlóvé,²⁾ s ott hagyá; míg nem a kozmatelki lakosok eltemették s temetőjét, mi Kozmatelkén ma is latható, egyszerű síremlékkal jelelék.

II.

A török beront. A német segély nem érkezik. Kemény el*
húzódik. A török Keményt kinyomja. Apafit fejdelemmé
teszi.

Barcsai halálával Kemény János vetélytárs nélkül láthatta magát, Hogy annak pártját is tönkre tegye, Apor Lázárt befogatta, D o b a i Istvánt felakasztatá, s mások ellen is oly rendszabályokhoz

1) Törvényei Hagy. Tört. Tár. VII. 201. Szalárdi 607. Joan Bethlen 227³⁾ Kazi Hist. Regni Hang. II 244.

nyúlt, hogy Zólyomi Miklósnak ki kellett futnia. Azonban az erőszak, melylyel Barcsait trónjából kiveté, a merény, melylyel lába alól elmozdítá, a kiontott vért megboszulni szokott Nemesist látszék Kemény ellen felidézni.

Kemény eljárása sokat hasonlít ahoz, mintha azt hitte volna, hogyha vetélytárs nélkül áll, a török lassúbb, az osztrák segély gyorsabb léptekkel közeledik. Mindkettőben csalatkozott.

A mint a török beütés előszelét vette, nejét több főrangú úrnóvel Kővárba szállíttató; maga jún. 18-án Marosujvárnál táborba szállt; Teleki Mihályt s páter Kászoni Mártont pedig Bécsbe indítá, hogy ott mulató követét, B á n fi Dénest, a segély eszközlésben sarkalják. Ki is adták fenn a parancsot, hogy az örökös tartományokból a hadak Montecucculi lövezérsége alatt Magyarországra induljanak: azonban míg Montecucculi Komáromnál állva, a haditerv felett levelezett, míg az előcsapat Stahremberg Richárd tábornok alatt Tokajnál készülődött, s míg Heister szathmári parancsnoknak Kővár, Szamosujvár elfoglalását elrendelék: a török, mint Engel írja, nem irkáit ide oda, hanem dologhoz látott. ²⁾

Ali szerdár két felölről tervelte Erdélyt megtámadni, a Vaskapu és Királyhágó felől. Mint tudatá, jő, hogy Erdélynek új fejedelmet adjon, mi végre a mint Temesvárról kiindulta Hunyadvár urának, Zólyomi Miklósnak Husztra, hová menekült vala, azonnal Íratott, hogy siessen hozzá, mert fejdelemmé akarja tenni, de Zólyomi nem fogadta el. ³⁾

Leopold császár, hogy a vészt elfordítsa, Metzger Konstantinápolyba, Vischert Alihoz küldé: de azon feleletet kapták, hogy Kemény pártolásában a szultán békeszegést lát. ⁴⁾ A török sergek tehát benyomultak, az első csapat Várad felől rontott be, jun 28-kán, s mindjárt Bán fi-II unyadon a templomba szorult népet kardra hányta; s más csapat Ismail budai basa alatt, jún. 30-án a Vaskapun omlott be; pár nap múlva maga Ali is bejött a tatárokkal s Hátszegvidéken megkezdődött a pusztítás. Kolcz-várat kezükre keríték, urával K e n d e ffr Gáborral levelet intéztének az országhoz, hogy tüstént Ali élébe siessen, más fejedelmet válasszon mert addig a törökség az országot ide nem hagyja. ⁵⁾

¹⁾ SzaMrdi 611. ²⁾ Enjrel, (ieschichle V, 15, ³⁾ Szaldrdi 61. ⁴⁾ Ka-l tona XXVIII. 257, ⁵⁾ Ugyanott 242.

Kemény János e beütés hírére táborát, melylyel Décseig, majd Enyedig nyomult vala elő, bár Kapi György a hajdúsággal mellé érkezett, nem tartá elég erősnek ellentállani: a székelységet P e t k i István alatt hazaküldte; maga pedig a megyei hadakkal Egerbegyen át, Bonczidáia húzódott, Kolozsvár mellé. Ide érkezett vissza B á n f i Dénes a bécsi udvartól, gyémántos aranykeresztel,¹⁾ s azon még mind nem sokat nyomó izenettel: hogy ő flge Erdélyt kegyelmébe fogadta, s régi állásába visszahelyezi.²⁾

A kegyetlenségéről ismeretes Ali, egész váratlanul, egyelőre szelíden lépett fel: várt, az országnak időt engedett, hogy elébe mehessen. Pár hetet mulatott Így, s mire látta, hogy felszólítása elhangzik, júl. 15-én még ötezer tatárt rendelt be, s neki bocsátó a helységeknek. Szászváros kastélyostul, úgy S z á s z s e b e s porrá lón égetve.³⁾ Fejérvártt templomot, mindent felgyújtott. S az országot újra felszólítá, jöjjön hozzá, válaszszon fejedelmet s ő kész visszavonulni. A felszólítás ismét elhangzott, s Ali előbb nyomult.

Kemény János látva, hogy Montecucculi még sem érkezik, s a tatárság személye kézbeejtésére tör, Bonczidáról megindult; júl. 28-án Szamosujvárnál haladt, melynek védelmét Brazen Hektor kővári kapitánra bízta; Emberfő és Négerfalva közt tölté az éjt, júl. 20-án Oláh-Láposbányán állapotott meg, hogy felviradván, a vasárnapot ott töltse. Azonban a tatárság jókor reggel mutatkozott, a fizetett hadak felkerekedtek, a fejdelem a megyei dandárokkal szintén követé, s kimentek Márainarosba; Huszt alatt, Erdély akkori végpontján, tábort ütöttek.

A dulás részleteit, mit Ali véghez vitetett, leírni majdnem lehetetlen. A tatár és török az égetés és pusztításban, az emberek felfűzésében egymással vetekedett. Nem volt elég Erdélyt egész hosszában kipusztítani, Nagy-Bányaig, Szathmárig felnyomultak. Mindem, mit a roppant csapás közepett szerencsének lehetett nevezni, abban állt, hogy Ali a kerített városok és várak ostromát nem tűzte céljául. Villámgyorsan haladt át Erdélyen, úgy, hogy aug. 2-án már maga is Nagy-Bányánál járt, Keményt Husztól a Tiszáig nyomta.

¹⁾ Miliói a, Hist. Geneal 16. ²⁾ J. Bethlen 231. ³⁾ Chtonic. Fuchsio II. 127. ⁴⁾ Szalárdi 612 Joan Bethlen 228.

Míg- Kemény János Semlyénnél, Zemplénmegyében Montecuculira vár, Ali mintha bevégezte volna hadjáratát, fejdelem tevéshöz kezdett. Hasszán basától Husztra levelet küldött, megírván abbéli csodálkozását, hogy egy ember kedvéért hazájokat kockára vetik, arra szólítá fel őket, hogy Rhédei Ferenczet vagy fiát Lászlót, vagy Zólyomi Miklóst küldjék hozzá, hogy tegye fejdelemnek: mire azonban B á n fi Dénes ágyúkkal felelt. Látván Ali, hogy ezek Kemény hívei, visszafordítá táborát, Erdélybe jött, Dézs és Bethlen között táborát ütött: hogy Erdélyt megtörje, az egész Szamosmentét lángba boríttatá; aug. 29-én Beszterce előtt állott, a tanácsot magához hivatván, a szász hatóságokhoz levelet intézteiét, hogy siessenek hódolatukat meghozni; sept. 3-án pedig Maros-Vásárhelyre érkezett, százhetvenezernyi foglya felett szemlét tartóit: ²⁾ megszált, várta, hogy az ide rendelt nemesség és városok követei érkezzenek.

Kemény János ezalatt végrevalahára segélyhez jutott, Montecuculli aug. 18-án Tokajnál járt, s szép lassan haladva, aug. 30-kán Kemény János háromezerre olvadt sergével Majténynál egyesült; mit Kemény Déva, Görgény, Fogaras és Szamosujvár várparancsnokainak, a szász városoknak s Pét ki István által a székelységnek azon felhívással adott tudokra, miszerint maradjanak hivek, igyekezzenek fegyverkezni, s beérkező sergéhez csatlakozni. Azonban a szászokra nézve, Kemény felszólítása már későn érkezett, mert a szász városok követei, Hermán Lukács superintendensökkel együtt, sept. 12-én Maros-Vásárhelytt Alinak hódolatukat bemutatták. ³⁾J

A szászvárosi követek ideérkezése Alit a fejdelemtevés gondjaiból egészen kiragadta. Zólyomi s a Rhédeiek után P e t k i Istvánt, Csik főkapitányát is megkínálta volt, de az is visszautasítá, a közvéleménytől elhagyott Barcsai esete még igen új lévén. Ali tehát a szász követekből gyűlést, rögtönzött, meghagyó nekik, hogy ha a választási jogot kockára tenni nem akarják, rögtön fejedelmet válasszanak. Sept. 13-án össze is ültek, de hosszas tanácskozássuknak is a lett eredménye, miszerint kimondák, hogy a magyar és székely nemzet jelen nem lévén, nem érzik magokat erre fel-

¹⁾ Katona XXXIII. 257. ²⁾ Chronic Fuchtio II. 127. ³⁾ Katona XXXIII 258

jogosítva. ¹⁾ Azonban másnap, sept. 14-én a főbbek közül Basa Tamás és Kassai Ferencz, a vidéki kisebb nemesség közül többen Ali táborába érkezvén, a fejedelem választás a maga egész komolyságában szőnyegre került.

De kit tegyenek fejdelemnek, a mikor a nemesség virága vagy tatár rabságban, vagy Keménytől elüldözve, vagy Kemény-nyel táborozva, pusztán hagyta a hazát. A közfigyelem tehát Apafi Mihályra esett, ki onnan néhány órára, ebesfalvi kastélyában elvonultan élt, s mint hazaszabadult tatár rab, ²⁾ a hadjáratbani részvételtől felmentetve, éppen neje Bornemisza Anna betegágyánál virasztott. Ali a hongyülési küldöttséget török fedezet mellett Apaffi után indítá; ki, mert e méltóságról nem álmodozott, a követség belépése által annyival inkább meg volt lepetve, mert indulása után, már az ebesfalvi határon beérte az örömhír, hogy fia született. ³⁾ Apaffi, mint fiatal deli alak, mint öcselád ivadéka, Alira kellemes benyomást gyakorolt; fényes sátorba vezettedé őt, diszörizetet rendelt, másnap sept. 5-én a Libancs nevű réten a választást megtartatá, s sept. 16-án fejdelmi jelvényeket adott kezébe. *) Apaffi sept. 17-éről a radnóti török táborból, mint fejedelem kiáltványt bocsátott ki, melyben tudatá, hogy a szegény haza gondviselése reá bízott, alája ló, kezébe fegyver és zászló adatott; ne kapdossanak tehát árnyékhoz, gyülekezzenek zászlója alá s siessenek a felhúzott fegyvert a hazáról elfordítani. ⁵⁾

III.

Kemény Kolozsvárig nyomni. Több várat német őrséggel megrak. Visszamegy. Apafit belgtatják

Míg ezek folynak, Kemény János, miután Montecucculival Majténynál aug. 30-án egyesült, folytatta útját Erdély felé, azonban oly lassan, hogy két hét kellett, míg Kolozsvárhoz érkeztek. Kemény mit sem tudván Apafiiról, két havi bujdosós után álmai valóulásánál látta magát, sept. 15-én Korodnál járt, másnap Kolozsvár előtt állott, felszólítá, hogy német őrséget fogadjon be.

¹⁾ Chronic. Fuchsio 11. 127 ²⁾ Rabságát I. Érd. Múzeum 1859.10.

sz- ³⁾ Beth Miklós ifjúkori Élelir 243—15. ⁴⁾ Szala'rdl 622. Joan Bethlen 249. Cronic. Fuchsio 11.118. ⁵⁾ Kemény. Append. Dipl. XI.

E ponton vették a hírt, hogy Ali Apaffit tegnap fejdelemnek választatá. Keményre nézve hír mint menyköcsapás hangzott. Fáj-dalmát legfelebb azon remény enyhítheté, hogy Alit sikerülend ki-vernü. De képzelhetni ébredését, midőn Montecuculli 56,000 ember 54 ágyú élén kijelenté, hogy ő flge sergét, melytől a keresztény világ ügye függ, ily körülmények közt nem koczkáztathatja;¹⁾ s annyit is alig nyert meg, hogy Kolozsvár német őrséggel rakas-sék meg.²⁾

Redan Dávid ezredes parancsnoksága alatt hatszáz lovas s ezer német gyalog hagyatott Kolozsvártt, kiket azon feltétel alatt vettek falaik közé, hogy csak harmadnapig élmezik, de majd három esztendő lett belőle: mi alatt a várost annyira kiették, hogy négyszáz ház volt már pusztá, mikor tőlek megszabadultak.³⁾ A mint Kolozsvár meg vala szállva, sept. 17-én Kemény táborához beszédet tartott, visszavonulását tudatván, nagyobb segítség reményével indokolta. Erre másnap a visszavonulás megkezdődött; a megyei nemesség visszamaradt; a többi kiment: a fejdelmi hadak egyelőre Erdőszáda és Kővár, a német hadak Aranyos-Medgyes mellett ütöttek tábort.

Hogy Kemény Ali előtt másodszor is kivonult, még a mi kis népszerűsége maradt, azt is elvesztette. Ellenben Ali egyszerre szabad kezet kapott. Azokat, kik Apaffit fejdelemmé tevék, haza bocsátá. A székelyekhez levelet intézett, hogy térjenek Apaffi hűségébe: de a gyergyóiakat Lázár István, a csíkiakat Petki István, a háromszékiet B é l d i Pál reá bírták, hogy ellentállásban maradtak.³⁾ Azonban saját vesztökre, mert Ali basa Apaffit maga mellé vevőn, Radnótiiról a székelységnek indult, az ingadozó Maros- és Udvarhelyszéket megkóboroltatá; Segesváron a Barcsai féle sarcz őket illető részeképen 33,000 tallért csikart fel.⁴⁾ Udvarhely alá ért, a bel székelyföldet hódolásra szólítá fel; mire Háromszék csakugyan meghajolt, s mivel Csikszék erdőkoszorús rengetegjei védelmében bízva, meghajolni vonakodott: az eltorlaszolt utakat megkerülve, Izmail budai basát felültötvéü, álutakon beron-

¹⁾ Joan Bethlen 351. ²⁾ Szatirái krónikája 671. ³⁾ Készleteit 1. Fosztó Uzoni kézirati Eccl Hist ⁴⁾ Szaiárdi krónikája 621. ⁵⁾ Ugyanott 625 gr. Lázár csalid 187. ⁶⁾ E pénz további történetét I. Eundgruben II. 87—91.

látott, s a csíkiak, kik n határ védelmével foglalták el magukat, oct. 17-én arra ébredtek, hogy hátok megett a fálvak lángban állnak. A nép haza szaladt, meghódolt, Petki és Lázárnak csak nagy nehezen sikerült Görgénybe menekülni. ¹⁾

E lépés Alit azon vívmányhoz juttatá, hogy Kemény mellett senki se állt többé síkon, pártja még csak a várfalak közt tartá fen magát. A várak még folyvást Keményt uralák: a mint a csíkiak védelmére beindult s elbukásukat hallá, Bethlent, Szamosujvárt még jobban megerősíté; Fogarasba Bethlen Gergely vezérlete alatt kétszáz magyar, kétszáz német lovast csempesztetett be. És igen jókor, mert Ali Csikszék három napi dulása után, Udvarhelyről Fagarasnak vette útját, mit Apafii udvari papja Enyedi János által felkéretett; s mire látta, hogy nem adják, Szeben felé vonult, honnan országgyűlést hirdetett; azzal, mert a tél, mi a török hadjáratoknak véget szokott vetni, beállt, Temesvárra kivonult, Ibrahim basát tekintélyes török csapattal Apaifi mellett hagyván.

Így következett be nov. 20-a, mint a mely napra, Kis-Selykre országgyűlés volt hirdetve. Apafii Szebennél Alitól elválva, tábor élén ide jött s a luth. papilakban az országgyűlést megnyitá. Nem kevesebbre czélt, minthogy fejdelemmé választásának a kellő formát megadja: mi könnyen sikerült, mert a jelenlevők megválasztását törvénycikkbe ígtaták, conditiókat Írtak elébe, ugyanazokat, melyeket Kemény János elébe adtak vala; csupán annyit kapcsolak még hozzá, mennyit szükségesnek láttak arra, hogy Apafii és tanácsa magát az ország alkotmánya fölé — mint Kemény Jánossal történt — ne emelhesse. ²⁾

Apaffit beigtatták. A gyűlés nov. 23-n eloszlott.

E szerint Kemény János letetett. Hogyan kísérti meg trónát visszafoglalni,... hogy veszi el csatájával együtt életét — Apaffi fejedelemsége alatt beszéljük el.

¹⁾ Joan Bethlen 255. Szalárdi 626. ²⁾ Conditioi, Ompillata II. R. I, Törvénycz.. Mike, Art. Diet. III.

TIZENHATODIK KORSZAK.

Az Apaffiak kora.

(1661—1691.)

A Rákócziak és Apaffiak kora közti két fejdelein szerepelt, Barcsai Ákos és Kemény János; de sajátlag mindkettő a Rákócziak korába esik, mennyiben Barcsait a török II. Rákóczi György ellenében, Keményt pedig a II. Rákóczi György menekült pártja Barcsai ellen állítá fel.

Egyik se birt a trónon megállani, mindkettő erőszakkal taszított le. E szerint II. Rákóczit is ide számítva, három év alatt, (1660- 62) három fejdelem bukott meg s esett a II. Rákóczi lengyel expedíciójából keletkezett zavar áldozatául, mig nem beállt az Apaffiak kora

Apa-nagyfalvi Apaffi Mihály egy családot hozott trónra, mely a Bethlenekkel egy törzsből ered s azzal osztályos atyafi. E család két fejedelmet adott, az apái és fiút, I. és II. Apaffi Mihályt, kik közé Tokóli Imre fejedelemsége szövődik, mielőtt II. Apaffi M. Erdélyt I. Leopold császár és király kezébe ejté.

Az Apaffiak kora helyreállítása akart volna lenni a megroggalt erdélyi fejedelemségnek, mit a török az újonnan felállított váradi « jenei basák által a hódoltság terjesztése útján elnyeléssel fenyegetett. Jenő és Várad török kézbe esvén, a fejdelemség többé nem volt a régi, a török nem respectálta többé; mig nem Bécsnéli megveretése, Buda elvesztése által magyarhoni uralmának végórája ütött, s Erdély nem támaszkodhatván reá, visszament, honnan elszakadt, a magyar koronához.

Mi az erdélyi fejedelemségre a zárpontot féltévé.

I. Apaffi Mihály, fejedelem.

(1660 nov. »0 — 1690 apr. 15)

I

Uralkodni kezd. Kemény János aergez hoz ellene. A török segílyt küld, Keményt megverli, elejti.

Mint fennebb látók, I. Apaffi Mihályt Kemény János kiverése után, Ali basa bosniai vezér tétette fejedelemnek, a vásárhelyi táborban rögtönzött gyűlésben 1661 sept. 15-én; mire Apaffi nov. 20-ára, Kis-Selykre gyűlést hirdetett, magát forinaszerint megválasztatá, conditiókat íratott maga elé, melyekre az esküt letévén, ünnepeylesen beigtattatott. ¹⁾

Apaffi, mikor fellépett, még fiatal ember, s nem valami lángész, nem valami hadvezér és diplomata: mindazáltal mégsem lehet minden képességet tőle megtagadni, s különösen nem a szivjóságot, miáltal elleneit lefegyverzé.

Nem volt elég bajnak az, hogy Kemény, mint ellenfejedelem sereg élén állt vele szemben; hozzájárult még az is, hogy, három év óta török, talár és némettől dúlt, kipusztított haza, szétszórt nemesség, fegyverrel meghajtott székelvség, üres fejdelmi pénztár, s pártoskodásban széztzilált fegyveres erő vo't az, mivel egyelőre rendelkezhetett; vagyis egy szétmállani indult országot kapott, melyet már csak a beavatkozni akaró szomszéd hatalmak egymástóli féltékenysége tart még fenn, melynek szervezésére oly talentum kívántatott volna, mely Erdélyt, mint egy második Svájcot semleges helyzetben tartotta volna.

Apaffi a kisselyki gyűlést nov. 23-án bezárván, Szebenbe ment; de a helyett, hogy a szervezésben segítenék: a kis országokra oly üdvös semlegesség elvét felfogni nem bíró, határozott politikát erőltető, idegenektől inspirált párt, tovább folytatató tusait.

Kemény János kiveretése után Márainarosban Bikszádra, Montecucculli Tokajba ment, téli szállást vettek. ²⁾ Azonban Ke-

¹⁾ ChrO'dc. Fuchsio It. 128. ²⁾ Joan. Bethlen 265.

inény János, ki sem sergét tartani, sem vágyairól lemondani nem bírt, s mint egy II. Rákóczi György uralkodni vagy meghalni, csak e kettő között kívánt választani: a mint Ali basa elvonulását meghallá, vissza akart térni, Montecucculitól és gr. Wallis szathmári várparancsnoktól segítséget kért, hogy beronthasson. S bár vele volt tanácsosai, H a 11 e r Gábor és János, B á n f i Dénes, Bethlen János és Farkas, Pelki István, Szentpáli János nem helyeslők, 1662. jan. 3-án beindult.

A hideg esőre válván, az utak megbomlottak, mintha a természet is időt akart volna adni a gondolkodásra, a vesztére rohanó Keménynek. Nejét Nagy-Bánya közelében Dobraviczán elhagyja, nem sejtve, hogy utolszor bucsuzik tőle az életben. Szentpáli Jánost 2000 lovassal előre küldé, hogy Kolozsvár parancsnokával Ébeni Istvánnal egyesülve, siessenek előre, Apafiit, ki dec. 16-án Szebenből Medgyesre jött vala, ¹⁾ fogják körül.

Apaffi e váratlan hír hallatlára, összehívá híveit, s követséget küldött Keményhez, mely biztosítsa jószágait s kérje fel, kímélje a hazaiúit vért, ne idézze be újra a törökség dúló ostorát, s végül Ígérje meg, hogy ha a törökkel kibékül, Apafi kész lemondani. ²⁾ Kemény, ki egész éltét honának szentelő, mint egy Coriolán, ki szeretett hazájára idegen sergeket vezérelt, s kinek szívében az elébe jött Róma a legfájdalmasabb hurokat pendíté meg — aként állt a követtséggel szemben: nem bírván coriolani lelki erővel, ki magát szeretett hazájáért a hódításra vágyó idegenek boszuságának odavető — a követeket hidegen fogadta, letartóztató. Az oly hosszasan dicsőített hadvezér lelkét epercztől végtelen habozás homálya árnyalá be, mi végül is vesztét okozá.

Apaffi helyzetét belátva, mert Szentpáli közeledett, s Medgyes falaiban nem bizhatott, jan. 12-én Segesvár alatt megjelent, bebocsátást kért; de a polgárság nem akarván magát ostromnak kitenni, félt, hogy úgy jár mint Szeben, mikor Barcsait befogadta — ellenmondott, s a tanácsnak nagy nehezen sikerült kivinni, hogy legalább az alió várba bebocsáttassék. ³⁾

Apafi helyzete nem tartozott a kellemesek közé, szorult

¹⁾ Fundgruben II. 129. I. ²⁾ Joan Bethlen 271. ³⁾ Kúri, Magazin 11. 438. Fundgruben 11. 129.

ságát még az is súlyosbító, hogy a védelmére hagyott 18 század oláhoni katonaság odahagyta. Váradi János, kit Kemény szintén előle küldött, január 14-én már Holdvilágra, Szentpáli pedig Segesvár alá érkezett, s jan. 16-án a tanácsot felszólítá, hogy Apaffit adják ki, de ez a levelet felbontatlan Apaffi kezébe szolgáltá, a törökség pedig a támadást visszaverte.

Szentpáli az ellen csekély voltát látva, gyors-futárt indita Kemény elébe, hogy siessen: azonban ez természeténél fogva is késedelmes ember lévén, tiz tizenegy óraker indult meg s kis állomásokot vett, e miatt Szásznádas felől jöve, csak is jan. 19-én érkezett meg. Sergét Segesvár körül raká el, maga Fejéregyházán, a vele volt Halierek kastélyában vett szállást. Másnap Apaffit találkozáásra szólítá fel, mit ez nem fogadott el; Segesvárt felkéréte, de a tanács kitérőleg válaszolt. Jan. 21-én a várost körüllovagolja, ostromhoz készül. Azonban meghozzák a leverő hirt, hogy Kucsuk jenei basa, kit Ali Apaffi sürgetésére segítségül küldött 2000 törökkel, s az utjából visszatérített oláhoniakkal Medgyesre érkezett. Haditanácsot tart, a vele volt német tábornokoknak a volt tanácsuk, hogy Kucsuk elébe menjenek, verjék meg, mielőtt Apaffi táborával egyesülne; egyedül Kemény volt ellene, bár jól tudta, hogy Segesvár az ostromot ki nem állja. Jan. 22-n, vasárnapon napon sergeit összehúzza, az ágyúk már készen állnak, midőn érkezik egymásra a tudósítás, hogy Kucsuk a Segesvártól néhány órára fekvő Medgyesről megindult. A harci sorban álló sereg Keményt újra unszolni kezdé, hogy a szándékolt ostrom helyett, Kucsuk elé menjen, de ő mintha a végzet kötötte volna le, sergét ott hagyá állani a havon, Apaffi letartóztatott követeit Segesvárra bocsátó, lovagolt és gondolkozott; ²⁾ mire délután három óraker sergét. a helyett hogy a csekély erővel érkező Kucsuk kifáradt népe ellen vezesse, mintegy visszaindította, Hétúr felé. Itt haditanácsot tartott, mely alatt Segesvárról ágyúdörgés jelenté, hogy a két kis sereg magát, Kemény 10,000 hadezett tábora szemeláltára, szerencsésen összekötötte. A német tábornokok erre teljes visszahúzódot javasoltak, Kemény pedig, tán hogy Apaffi

¹⁾ Fundgruben 11. 129. 31. ²⁾ Joan Bethlen 228. ³⁾ Fundgruhen

ebesfalvi kastélyát koprédáltassa, estvefelé, egy kis patak völgyén Nagy-Szöllösre ereszkedett le.

Másnap, jan. 23-án, Kemény abban bízva, hogy Kacsuk fáradt sergét nyugtatni fogja, a papilakban egész nyugodtsággal Montecucculihoz. Wallis szathmári parancsnokhoz segélyt kérő leveleket irata. Serge pedig pihent.

Azonban ebédelt, azon idő számlálása szerint 9—10 óraker jelenték, hogy Kucsuk hegyről völgybe tartó tábora feltűnt, s köztök csak félóra tér fekszik már. Kemény trombitát fuvat, (áborát a falu szóién felállítja. A kis völgy, melyet egy kis patak hasit, s melynek déli részén erdő, északon lankás hegy, a két tábor lovasságának igen szűk pályatért ígért. Kucsuk, ki csak 5000 embert hozott, meglátva ellensége két akkora táborát, megcsokolá a földet, fővegéből egy kerecsen tollat nyomván fia fővegébe, e szavakkal: jobb ellenség fegyvere által elesned, mintsem futót atyád kardja verjen keresztül, a balszárny élére állítá; akkor a törökökhez fordult, figyelmeztető, hogy Erdély közepén állnak, s ha futnak, a hon széléig a nép veri agyon, s az oláhoniaknak pedig tudokra adá, hogy ha csak hátra tekintenek, mint kutyákat fogják a törökök lesujtatni. Ez eljárás után repül a parancs, hogy mindenki lovára fekdüve, minden lövés nélkül nyilsebes rohammal kardra vegye az ellenséget. Ily fanatikus intézkedés ellenében, Kemény tábora, mely előcsatákat remélt, vontatva sorakozott. Egy hófehérbe öltözött magyarhoni lovag Keményhez tart, s figyelmezteti, tartsa távol az erdélyi urakat, mert éltere leselkednek: erre főbb embereit, kik közt H a 11 e r Gábor és Pál, Bethlen János és Farkas, B á n fi Dénes, Huszár Péter, Rhédei Ferencz és U g r o n András, a német lovasság közzé rendelő, mellette csak fia, Simon és híve Ébeni István maradott. ¹⁾ Más lóra ült, azon végzetes lóra, melyet második bejövetelekor az Örményesen legyilkoltatott Barcsai Gáspártól hoztak vala neki.

Készen voltak, kezdődött a csata. Kucsuk tábora a parancsot betüszertint teljesíté, mint böszült áradat rontott Kemény táborára, melynek balszárnya csakhamar megbomlott, mi a többit is maga után vontá. Futottak, hogy a falun átmeneküljenek, de a törökség

¹⁾ Joan Bethlen 219—86.

körül fogta. Kemény, kinek gyanúsan nyergeitek, futtában lováról lefordult, Gyulai István étékfogója a bizonyos halál előtt lováról lepattant átajánlta neki; de hiába áldozta fel magát, mert mindketten eltiportatának.¹⁾ Kucsuk győzelme teljes volt, 18 győzelmi zászlóval s 448 kópjára tűzött német fejjel tért vissza Segesvárra.²⁾

Így bukott el Kemény János, ki fejdeleinségét annyi erőszakos halál, annyi honfivéren építé. Barcsainál, kit átlövetett, alig talált szebb halált, inég holttestét se találhatták meg.³⁾ Hihetőleg ő is ott fekszik Nagy-Szöllös falu végén, azon sirdombok alatt, melyek egy részére a falu káposztás kertjében a kegyeletes nép virágokat ültet, a melyekkel szemben az ut mellett, e csatát szerény emlék-oszlop jeleli.⁴⁾

II.

Apafit Kemény híveit notáztatja. A várak meghajolnak. Kolozsvárt ostromolja. A török a Kemény melletti beavatkozásért fegyvert fog a osászár ellen. Apaffi is kimegy. Lesz a vasvári béke.

Kemény János eleste mindenesetre jelentékeny lendület, de azért Apaffi tróna nem volt túl minden veszélyen. Mivel Kemény Erdélyt osztrák pártfogás alá bocsátotta, s az országgyűlés a pártfogást törvénybe igtatta: I. Leopold mint magyar király s illetőleg a magyarhoni rendek Erdélyről le mondani nem akartak, mi két évi hadjáratot vont maga után.

A nagy-szöllösi csata után, Kemény János és fia Simon bukott, pártja egyrészével Magyarhonba, Aranyos-Medgyesre futott mostoha anyjához, a másik rész, mint Bánffi Dénes, Beth-

¹⁾ Joan Bethlen 284. Cserei Histor. 8. 1. ²⁾ Fundgruben 11. 132. Kucsuk Segesvárit helyt febr. 20-ig mulat. Fudgr. 11.134 1. ³⁾ Bethlen Jánosként (288 1.)testét korán nem keresték, nem tudák, elesetl-e vagy menekült, s így nem kapák meg. Csereiként (10 1.) köntösét másnap Apaffihoz vitték, holttestét keresleté, de nem kapták meg. A mondaként megkapták, s ss-gora Bethlen Ferencz, ki Kata nevű testvérét tart!, Keresdre viteté titkon, nehogy guntárgya legyen; de Keresden most is földön heverő sírköve ellenkezőre mutat. Az emlékoszlop téglából épült, mintegy 3—4 öl magas, mit Nagy-Szöllös 1851-ben megújított. Leírását Magy. Hírlap 1851. L. Erdély Régiségei 278—9 1.

len Farkas, Bethlen-várába, Hallerék, Rhédei Ferencz, Görgénybe, Ebeni István Kórod-Szent-Márton ura Szamosujvárra, mások Fogaras, Déva, Kővár, s más magokat tarló várakba vonultak. Bár le voltak verve, de hogy le lennének győzve, azt nem hitték; azon gondolatra jöttek, hogy Kemény Simont kísérték meg fejdelemmé tenni, s hogy erre támogatást nyerjenek, Macskási Boldizsárt Bécsbe küldék. ¹⁾ Reményükben nem is csatlakoztak, mert I. Leopold febr. 28-ról több Kemény párti főember részére leveleket jegyzett alá, ²⁾ s azokkal az erdélyi születésű Szentgyörgyi Ferencz váci püspököt Aranyos-Medgyesre küldé: hol párlgyűllést rögtönzöttek, s Kemény Simont a fejdelemséggel nyíltan megkínálták.

Az akarat és terv megvolt, csak a kiviteli tehetség hiányzó, mert Apaffi sem sokat habozott: Sárosi Gergelyt, később Daniél Istvánt szintén Bécsbe küldé, s hathatósan sürgeté, hogy a császára Keménypárt támogatásával hagyjon fel, Kolozsvárról a németörtséget parancsolja ki. ³⁾ Mig ezek fenmulalnak, Görgényvárat a belemenekült főemberek, Bogarast Bethlen Gergely, Dévát Keresztesi Ferencz feladá. Mire Apaffi, hogy a habozókat felébressze, Nagysinkről, febr. 23-án Görgényszentinrere országgyűllést hirdetett, ⁴⁾ mely mart. 10-én megnyílván, a Keménypárt ellen hatalmasan fellépett: Kemény János donatióit, mivel fegyverrel s a török beegyezés nélkül lett fejdelem, eltűrölteté; híveit, mint testvérét Kemény Pétert, Hát Simont, Bán fi Dénesi, Kapi Györgyöt, Kőrösi Gáspárt, Torma Istvánt és Jánost, Teleki Mihályt, Bethlen Farkast, Domokos Jánost, Macskási Boldizsárt, HenterPált, Alvinczi Istvánt, Székely Istvánt, mint pártosokat notáztatá. ⁵⁾ Zólyomi Miklóst — később — mert a fejdelemséget kereste, Fogarasba záratá. Mely erélyes fellépése által, ha az osztrák pártot nem semmisíti is meg, de Erdélyt kormánypálezája alá kapá.

De még sem teljesen, mert Kolozsvár, Szamosujvár, Kővár s Bihartnegyében a Székelyhídi erőd még mind német őrség kezé-

¹⁾ Joan Bethlen 291. Cserei M. Hist. 10. ²⁾ Okl. Joan Bethlen 308. ³⁾ Joan Bethlen 292. ⁴⁾ J. Kemény, Appa. Epist. X. 254 ⁵⁾ Törvénycz. Mike, Art. Diet. 111. 341. Azonban az 1663 százszkzdi febr. 22 ki 12-ik, sept. 24-ki 9-ik t. ez. felolozóá őket.

ben van: mi annyival inkább aggasztó Apaffit, mert a bécsi udvarral ellenségeskedő porta megírta, hogy siessen visszavenni, mert ha ő veszi vissza, törököket rak beléjük.

A mint tehát a tavasz annyira nyílt, Apaffi hadjáratához fogott. A támogatására bennhagyott Kucsuk basával apr. elején felkelt, Kolozsvárnak tartott, de ágyúk nélkül, s oly lassan, hogy tizenkét mértföldet hús nap hagyott hátra; mert várta Dániel Istvánt Bécsből, s miután ez apr. 15-éről azon szóbeli választ hozta, hogy a császár őrségét csak akkor fogja kihúzni, mikor Erdélyt veszélyen túl látja: ¹⁾ Apaffi a vele volt Kucsuk basával, a Görvényből hozott bél ágyúval, Szamosújvár alól Kolozsvár alá jött, apr. 25-én ostrom alá vette. Redan ezredes feladásról hallani sem akart. Majd bogarasból három nagy s két kisebb ágyú érkezett, a temetőről a várost lövetni kezdék, de minden erély nélkül, mert attól féltek, hogy Kucsuk basa bele fog ülni. ¹⁾

Míg Kolozsvár lassú ostroma foly, Magyarhonban I. Leopold máj. 1-én országgyűlést nyitott meg, felkérte a hont, adjon segílyt, mert a török Erdélybe lelt beavatkozásáért fenyegetődzik. Heve« hongyülés lett: a nádor Wesselényi Ferencz a segílyt sürgetők élére veté magát; a protestáns követek a jezsuiták befolyása által elszedett templomok visszaadását, a rendek előbb sérelmeik orvoslását sürgették, addig segílyről beszélni nem akartak. Zrínyi „Ne bánts a magyart“ czimü röpirata ekkor jelent volt meg; a protestáns vallásnak Erdélybeni teljes szabadsága, mint keserű ellentét hatott az izgatott kedélyekre; a lett belőle, hogy a protestánsok a gyűlést odahagyák, s másutt akartak összegyűlni: de a kormány tudván, hogy a török ez évben «ikra nem száll, haragjukkal nem sokat törődött.

Azonban a bécsi udvarnak Erdély forrongásban tartása is terveibe vágott: e végre Teleki Mihályhoz jún. 4-éről kegyelmes levél érkezett, mely őt hűségben maradásra intette; hogy a Kolozsvárba szorult német őrsegen is segítve legyen, Szentgyörgyi Ferencz, váci püspök Apaffihoz jött, jún. 15-én fegyverszünetet kötött; s azon ürügy alatt, hogy Redan ezredessel az átadás felett végezni megy be, kieszközlé, hogy Kolozsvárra bement s az ez-

¹⁾ Cserei M. Hist. 13. Joan Bethlen 29; ²⁾ Okl. Joan Bethlen 317.

redesnek tudtul add utasítását, hogy csak úgy adja fel, ha tovább nem tarthatja. Kacsuk basa, mert fel nem adák, a püspököt jancsárai őrizete alá vetteté; s mire júl. 5-én, a kiűrités helyett N. Bányúrói új sergeket csempésztek be, Kucsuk Szentgyörgyil Ali basához küldé, hol nem soká ineghala.¹⁾ Folytatta inég az ostromot, de Daczó János a portáról azon izenetet hozta, hogy szünjen meg minden ellenségeskedése:²⁾ mire Kolozsvár ostroma félbeszakadt. Appaii táborát Kocsárdra telte át, hol oct. 6-án kiadta rendeletét, hogy az egykor Fejérvára alapított, s most Kolozsvárit székelő Bethlen Gáborféle tanoda az ellenséges Kolozsvárit hagyja oda, települjön át E n y e d r e, mi meg is történt.³⁾

Kolozsvár ostromát a porta azon reményben hagyatá félbe, mert azt hitte, hogy a közte és Ausztria közt folyamatban volt egyezkedés Erdélyt a német őrsegtől szép utón megtisztítja. Az alkudozás folyt. De azért Kucsuk basa Apaffi mellett maradt. S hogy élelmezhessek, oct. 20-án Medgyesen hongyüüést tartottak, s azon időre, inig a török bennelesz, még a székely szabad és jobbágy népet is adó alá veték.²⁾

Hogy ez által nem a székely szabadság megrontása czéloztatott, hanem kényszer volt mi a rendeket erre vitte, fel kell említenünk, hogy ez időben Erdély egyrésze már mint hódoltság a váradi s jenei basáknak adta fele adóját, a más rész a meg nem hajolt s német őrség alatt álló várak nyomása alatt nyögött, s így az állam uradalmi mit sem hajtottak. S hogy a fejedelmi pénztár silány állását, s a kegyetlen Kucsuk basáskodását jelezzük, meg kell említenünk, hogy mindamellett, hogy a rendek a basának M.-Vásárhelyt jelelték téli szállásul, ő Medgyesre szállt be, s 1663 jan. 11-én, a fejdelemmel együtt, a tavaly annyit sanyargatott Segesvárra szállt be.⁵⁾ Mi febr. 22-én Szászkezdén egy országgyűlést vont maga után, hol most először, a nemesség még magára is adót vetett, minden jobbágy után egy tallért; s hogy a Kemény-pártiakat megnyerjék, az egy Kemény Simonon kívül, másokat a nóta alól felszabadítottak.⁶⁾

¹⁾ Joan Bethlen 340—362. ²⁾ Ugyanott 337. ³⁾ Okl. J. Kemény Suppl. Dipl. X. 257. ⁴⁾ Törvényei. Mike, Art. Diet. III. 363. Benkő, in-mago Bat. Sic. 82. ⁵⁾ Fundgruben II. 136. ⁶⁾ Törvénycz. Mike, III. 377. Fuadgruben II. 137.

És e felszabadítás igen jókor esett, mert a porta és a császár közt az alkudozás még mind folyt, szinte ki voltak egyezve, Erdély németörségtől kiűritése már csaknem alá volt írva: midőn a fiatal nagyvezér harczvágya a diplomatia majd egy éves munkáját egyszerre keresztül húzta, 200,000 embert fegyverzett fel, s Ausztriát a Kemény János melletti beavatkozásért készült megátamodni. S hogy ez nem pusztá hir, Erdélynek 300 málhahordó tevé beérkezése jelenté, mi mart. 8-án jöve meg.

Egyszerre belátták, hogy nehéz napok következnek. Hogy Apaffi is készüljön, a rendelet máj. végén érkezett; szerették volna, hogy e pohár elműljék; Halle r Gábort Ali basához futtatók. ²⁾ Azonban a török sergek megindultak: a két oláhoni vajda, a talár kháin fia táborával Erdélyen húzódott keresztül; Kucsuk basa is kiment: Apaffi pedig Szebenbe félre vonult, megigéré, hogy mihelyt egészsége engedi, maga is vezérli népét, húzta halasztotta az indulást; de a mint Achmet nagyvezér roppant táborával Buda felé közeledett: Szebenből kiszállt, a keczei táborban, júl. 20-án, hongyulést tartott, adót vetett; ³⁾ P e t k i Istvánt, B é l d i Pált, Literali Fleischer Andrást, szebeni kir. birót helytartóinak nevezvén, N a l á czi István alvezérével, táborával megindult. ⁴⁾ S mire a honból kiment, helytartói sept. 24-én Maros-Vásárhelytt országgyűlést tartottak, s Petki István kükülliői főispán, sBéldi Pál, belső-szolnoki főispán, háromszéki főkirálybiró, s fővezér nevében törvényczikkeket hoztak, melyekben a nóta alól Kemény Simont is felmenték; e mellett az aulicus Bán fi Dénesnek Gyalu-váráal inscribálák; de hogy Apaífinak is kedvét keressék, megemlítvén, hogy ország javáért a nagyvezér mellé ment, hogyha tán odaveszne, nejenek és családjának F o g a r a s-v árát hozák, 80,000 ftban. ⁵⁾

Ily előzmények után ért ki Apaffi Magyarországra, mely önhibáján kívül két hatalmasság dulakodásának lón ismét vermezeje. A múlt évi országgyűlésen a katolikusoktól megszavazott insurválást az ellenzékét képező protestánsok lehetetlenné tevén, a felülés határnapjára, jún. 27-re a nemesség alig volt képviselve. Mire a török közelgett, a nádor Wesselényi Ferencz aug. 29-én véres

1) Fündgruben 11. 137. ²⁾ Jelentés Tud. Gyűjt. 1821. VII. 135. Jenn Bethlen 374. ^{a)} Törvénycz. Mike, Art. Diet. III. 385. ⁴⁾ Benkő Trans. 1. 303. ⁵⁾ Törvénycz. Mike, Art. Diet III. 389.

kardhordást rendelt, hogy ki a 16 évet betöltötte, fegyvert fogjon.

Mit sem használt: a török majdnem csata nélkül nyomult felfelé, mintegy 100,000 rabigába fűzött embert hnrzolt maga után.

Apaffi az erdélyi sergekkel szintén kiérkezett, s mert a nagyvezér Magyarhon fejdclmének akarta őt tenni, roppant pompával fogadta, s vele oct. 22-ről Magyarhonhoz kiáltványt bocsátott, melyben felszólítá, hogy magát Erdély példájára török oltalom alá bocsássa; a nádor oct. 31-én ellenkiáltvánnyal, I. Leopold császár pedig nov. 10-ről külföldi segélyek Ígérétevel felelt. De azért a csaták és várfoglalások folytak. Apaffi is Érsekújvárt bevette s miután benne török és erdélyi őrséget hagyott, téli szállásra visszaindítá táborát. Egyedül a derék Haller Gábor nem láthatá Erdélyt, mert a fővezér az útból visszaviteté, s ismeretlen okból nov. 26-n fejét vételé.

Apaffi visszafelé jövetelét a neki meg nem hódít várak megkapására használta lel: S z é k e l y h í d alá jövéen, az őrség fejenkénti öt tallérért dec. 5-én feladta; Kolozsvár német őrsége 1664 jan. 21-én Székelyhid példáját szintén követte; s mint Apaffi írta Naláczihoz, kit Nándorfejérvárra a nagyvezérhez küldött, Kolozsvár 4572 talléréba került. ³⁾ Azonban Kővár, Szamosujvár és Bethlen német őrségtöli megtisztítása még mind nem sikerült; hogy czélját érje, cselhez nyúlt, a császárnak hűséget Ígért, s Székelyhidat visszaigérte, de Vér Györgynek a parancsnoknak ellenkezőt rendelt. I. Leopold mart. 22-ről Apaffinak többek közt azt írta, hogy a várak átadásába beleegyezik, csak azokat, kik a várőrségekből átálltak, szolgáltatassa ki megbüntetés végett; tudtul adá, hogy titokban akarván tartani írásait egyenesen neki írjon, s felkéré, hogy hűvége zálogául tudassa, kik voltak azon magyarhoni urak, kik a töröknél akartak keresni oltalmat. Apaffi a levélre, mely több ily bizalmas pontokat foglalt magában, mert már tavasz volt, s a török hadjáratokhoz kezdett, kissé emelkedettabb hangon felelt: jún. 12-ről tövisi táborából a császárnak az átálltak kiadását megtagadta; azt, hogy egyenesen írjon elfogadta;

¹⁾ Okl. Tud. gyűjt. 1834. X 83 ²⁾ Cserei 12. 1. Apaffi trónféléstét gyanítja okának. Bethlen János törökellenségét állítja ³⁾ Apaffi levelei F, m. országi Minerva 1829 I. 26 28.

arra pedig, hogy a magyarhoni békétleneket elárulja, csak annyit felelt, hogy írásban senki sem panaszt: de azért igen jó lesz, ha a császár a vallásbeli sérelmeket orvosolni siet. Táborá ismét kénszen lévén, újra neki indult Magyarországnak. Júl. 14-én Gerendnél járt. Mire megjött a hír, hogy a török tábor egy része győzelmesen halad Bécs felé, de a más részen Montecucculi aug. 1-én Szt.-Gothárdnál fényes győzelmet aratott; Ő s hogy ezek következtében aug. 10-én megkötötték a vasvári-béke, melyben 20 évi fegyverszünet alapján Ausztria Erdélyről a következő pontokban mondott le: először, a császár a még kezén levő fennebb említett három várat kiüríti, de a törökök is elhagyják Erdélyt, * a fejedelmválozás esetére a szabad választás biztosított; a második pont által Szathrnár és Szabolcsmegye s így a hajdúság a császár kezébe esett; a harmadiknál fogva Székelyhid, hogy egyiké se legyen, töből kihányalott; a negyedikben Rákóczi Ferenczet és Lí e ni é n y Simont a fejedelemségből végkép kizárák; végre N.-Várad s az Apafiától bevett Érsekújvár a töröknek hagyatott. ²⁾

Apaffi, ki aug. 12-én Lonánál táborozott, ³⁾ ezeket hallva, táborát megfordítá, s aug. 18-n már radnóthi kastélyában látjuk.

A fejedelem, s illetőleg a két magyar haza e felette, de nélküje kötött szerződést nem kis megilletődéssel fogadta. Erdély, melynek főleg Várad elvesztése fáj, Teleki Mihályt gr. Róttál János császári parancsnokhoz küldötte; ki éppen a Segesvárit nov. 1-én megnyílt gyűlésre érkezvén vissza, miután vigasztalást nem hozott, Várad nélkül Erdély tarthatása felöl kétségbe esvén, a béke ellen tiltakoztak, s ezt megvinni Telekire bizák. ⁴⁾ A magyarhoniak hasonló szellemben léptek fel, s mire I. Leopold 1665 elején a magyarhoni főrendeket Bécsbe hivatta, ezek a béke nyílt rosszallása mellett, a német sergek kivonását s a korona visszakozását követelték; sürgették, hogy a Iionstantinápolyba ratificalás végett menendő követség magyar legyen, de még a kíséretbe se tettek magyart.

¹⁾ Cserei M Hist. 14. ²⁾ Katona, Hist XXXIII. 564. ³⁾ Kemény Suppl Dipl. X. 285 ⁴⁾ Törvénycz. Mike, 111. 433. E gyűlésen Balázsfa I v á t Apafitak adták.

Apaffi trónában megerősödik. A Zrínyi-féle összeesküvés szövődik. Apaffi őket támogatja Zrínyilék vérpadra kerülnek.

A vasvári béke, ha egyebet nem sokat hozott is, annyit minden esetre köszönhetett neki Erdély, hogy Ausztria a Kemény János útján felmentett követeléséről lemondott, Apaffiit fejedelemnek ismerte, Kucsuk basa megszálló tábora Erdélyt idehagyá, — s Apaffi békés kormányzáshoz kezdhett.

Négy hosszú kínos év, s az összes török haderő fellépése kellett, mint látók, arra, hogy Kemény János s fia Simon pártja megbukjék; négy évi küzdelmébe került Apaffinak, hogy a bécsi udvarhoz szító sógorai, Bánfi Dénes és Teleki Mihály ellenében székét fenntarthassa.

A küzdelem lefolyt, Ausztriát a török fegyver visszalépteté: Kemény Simon, Bánfi, Teleki s mások Apaffi hűségébe tértek. Ausztria ez úttal befoglalási tervével felhagyott: de úgy látszik, mind az udvarnak, mind Bánfinak és Telekinek már ekkor kedvök lett volna e politikát tovább folytatni, ha egy fordulat, mi Magyarországon merült fel, vissza nem riasztja őket.

Ugyan is, míg Erdélyben egy Bethlen Gábor, egy I. Rákóczi uralkodott, a magyarhoniak szabadsága meglehetősen kíméletben részesült. De mióta II. Rákóczi György Erdély politikai súlyát tönkretette, a kormány mind mélyebben nyúlt a hon összabadsága alapozlopaihoz. Végre a nyomás békétlenséget, s a békétlenség a nyomástól bármi utón való megszabadulást idézett elő: s következése lett, hogy Magyarhon főurai közt hatalmas összeesküvés szövődött, mely a töröknél vagy francziánál akart oltalmat keresni.

A terv az erdélyiek, illetőleg Apaffi előtt se soká maradt titokban. De Apaffi meg akarván tartani a jó szomszédságot, mit sem akart kezdeni: annyit mégis megtett, hogy mielőtt a vasvári békét ratificálató követség Konstanczinápolyba indult volna, Bánfi Dénest Bécsbe küldé, általa míg egyfelől arra kérte az udvart, hogy a követség által munkáltasson oda, hogy a váradi basa tovább ne terjeszkedjék; s felhitta arra, hogy Rákóczi Ferencz-

nek tiltsa be a fejedelmi cím viselését: másfelől nem mulasztá felkérni, hogy a magyarhoni protestánsok elvett alapítványait, a csend fenmaradása érdekében, adassa vissza. ¹⁾

Bánfi e künn jártáról a radnothi sept. 10-ki gyűlésen számolt: Leopoldtól egy levelet hozott, melyben Apaffi biztosított, mikép a követség Erdély óhajításához képest van utasítva; megizentetett, hogy Rákóczi a rendeletet megkapta; a vallásos kérdésben pedig a mondatott, hogy a panaszt emelő magyarhoni megyék már megkapták a kedvező választ, s csak a van hátra, hogy Apafiinak is Erdélyben legyen gondja a kath. vallásra. Apaffi a császár e feleletével teljességgel nem látta magát megnyugtatta: Paskó Kristófot « R o s n y a i Dávidot mint ennek titoknokát Konstantinápolyba indítá, hogy Leopold követségét szemmel tartsák, ha kell támogassák; s jó siker esetére Lesle grófnak, az oda küldött főkövetnek liz ezer tallért biztosítsanak. És Apaffi ez óvakodása igen okszerű volt, mert a követség nem hogy érdeke mellett működött volna, ²⁾ sőt szóba hozta, hogy helyébe a katholicussá lett R á k ó e z i Ferencz hozassák Erdély trónára; mi azonban a portánál viszhangra nem talált.

Apaffi tehát e pereztől a magyarhoni békétlenek mozgalmát kettőzött figyelemmel kezdé kísérni. Ezek, mert az összeesküvés feje, Zrínyi Miklós, a múlt öszön állítólagosán egy vadkan dühe áldozatául esett, ³⁾ a vezérletet nádor Wesselényi Ferenczre bizák. Ausztria beolvasztó politikájának hadat izentek; s septem-berben Rákóczi Ferencz és Z r i n y i Ilona közt inátkaság tartatván, ezt összejövételre használták: többek közt határozattá lett, hogy a budai basa bevonását megkísértsék.

A bécsi udvar sejté az elégületlenséget, s tudta, hogy Erdélyre támaszkodnak: miután tehát Apaffi megbukatása nem sikerült, fenn a lassú aláadás politikájához fordultak. Ausztria a sors láthatlan gondviselésével szokott dicsekedni, azonban ez úttal is meg fogunk győződni, hogy a gondviselés mindig az olygarchia és klérus titkos utain szokott volt segíteni. Hogy e láthatlan kéz Erdélyre is kiterjesztessék, a többször említett csiki születésű jesuita

¹⁾ Engel, Geschichte V. 41. ²⁾ Katona XXXIII, 612. 908. ³⁾ Cserei. M. Histor. 30. 1.

K á s z o n i Márton, kit mint bécsi alumnustj a primás 1563-ban küldött volt Erdélybe káplánságra, s kiszorulván Kemény János-sal, dcmesi prepostságot kapott: 1666 elején Erdélybe küldetett s a fogarasi febr. 1-én tartott hongyülésen ²⁾ a bécsi udvarnak azon óhajtságát terjeszté elé: hogy, miután a császár Erdélyért a portán oly sokat tett, viszonzásul a jesuitákat helyezték vissza Kolosmonostorra. A kérdés a rendek elé nem kerülhetett; de a tanácsosok szabadságot vettek őszintéknek lenni, s kimondák: hogy tudomások szerint a császár a portán Erdély érdekében nem sokat tetts a jesuiták bebocsátásáról szó sem lehet, miután Magyarhonban a protestánsok templomait egyre szedik el. ³⁾

Mig Erdély ily keményen tartja magát, Magyarhon csaknem forradalom szélére sodortatott. A törökkel szövetségben élő francia udvar politikája Magyarhon leghatalmasabb családait, a Rákóczi-, Nádasdi- és Zrínyieket, politikai elvből sogorságba hozta vala: ezek összejövételök minden alkalmát felhasználták arra, hogy osztrákellenes tervüket létesítsék; s aRákóczi Ferencz lakadalmán már annyira mentek, hogy Apaffit felszólíták, küldene hozzájok valakit, mert ők is török oltalom alá akarják Magyarhont bocsátani. Apaffi kapott az alkalmon, tavasz felé Teleki Mihályt és B e t h l e n Miklóst ki is küldé; Szécsi Mária, nádor Wesselényi Ferenczné várában, Murányon jöttek össze, határozattá ment, hogy Apaffi tervüket adja a portának tudtára, s felhatalmazák, hogy oltalmáért 60,000 tallér évi adót Ígérjen.

Apaffi tanácsosai kihallgatása után a békétlenek ügyét felvette, s hogy a portán ajánlatukat bejelenti, határozottan vállalkozott. Augustusban Baló Lászlót Konstantinápolyba küldé; de ez decemberben azon kedvetlen hírel tért meg, hogy a nagyvezér Kréta szigeténi háborújával lévén elfoglalva, vele nem találkozhatott. Az elégtületlenek sürgetésére, Apaffi 1667 januárjában Balót újra kiküldötte; azonban most icsakjún. 1-én sikerült a nagyvezér elébe juthatni, s jún. 11-én azon kiterő választ kapá, miszerint Apaffi gondoskodását kedvesen veszi; de a jelen háború, s Ausztriávali békeszerződésök miatt most mit sem tehet. ⁴⁾

¹⁾ Kászonihoz, 1. Kemény, App. Epis. I. 147. App, Diplomát. XXII. 1663. mart. 17. 1664. febr. 23. jut. 20. 29. 31. ²⁾ Törvénycz. Mike A. Diet-III.489. ³⁾ Kemény App. Ep. X. 331. ⁴⁾ Cserei M. Histor. 33. I.

még azon szerencsétlenség is tetézte, hogy a nagyvezér tolmácsa, osztrák zsoldban állván, ugyanazon hajóval, mely Balót Krétából partra szállítá, egy levélben az ügyet Bécsbe feljelentette: Úgy hogy a békétlenek Apaffi útján az izenetet, s a titkos tanácsban ülő Nádasdi útján az áruitatást, ugyanazon egy időben vették; sőt még annak is hozzá kellett járulni, hogy Wesselényi Ferencz nádor (mart. 28-án) meghalván, a békétlenek élére Zrínyi Péter jutott, ki Zrínyi Miklós és Wesselényi mérsékeltebb tervénél még tovább ment, vejét, Rákóczi Ferenczet, mint különben is választott erdélyi fejedelmet állítá fel Magyarhon fejedelme jelöltjéül: mi Rákóczi katholizálásáért a protestánsoknál, s Erdély bekapcsolni akarásáért Apaffinál, nagy visszatetszést idézett elő.

Ily bonyolult helyzetbe sodortatott egyszerre az ügy. Csak annyi szerencséjük volt, hogy Baló oly ügyesen jártéi, hogy a tolmács névszerint senkit sem tudott megnevezni. De azért a nyomozás titokban megkezdődött, s oly menetet vett, hogy már octoberben azt írták Apaffinak, hogyha a török segély még sem érkezik, el vannak veszve.

Erre a fejdelem Inczédi Pétert még azon hóban újra Krétaiba indítá. Elfogadást nyervén, tolmács nélküli kihallgatást kért; megkapta ugyan, s bár a tolmács hűtlenségét felfedezé, az áruló Panajot elég ügyes volt a nagyvezér leányát ügyének megnyerni, s Inczédi 35 napi várakozás után sem kapott más választ, mint az előtte benjárt Baló hozott.

A dolgok e kedvezőtlen folyamában a békétlenek ügyét még az a csapás is érte, hogy Apaffinak oka lett óvatosabbá lenni. Z o l y o m i Miklós, a kövári fogságban elhalt Zólyomi Dávid fia, Hunyadvár ura, ki atyja nyugtalan jellemének csak is árnyoldalait örökölte, ki II.J Rákóczi György, Kemény János s Apaffi ellen is fellépett volt mint követelő, s ezért fogságba jutván, jószágait elvesztette; most midőn azokat visszakövetelné, s mert már el voltak adományozva, vissza nem kaphatná — a portára futott, panaszt emelt, hogy jószágait Apaffi Tökélynek s a szultán más ellenségeinek adá. A porta, ki az ily fejdelemségre vágyakodók támadásában hasznot látott, beirt, hogy Huny a dót Tököli Istvántól,

Gyalut Bánffi Dénestől, a hunyadi főispánságot Kapi Györgytől Zólyomi részére vegye vissza.

Apaffinak megsokasodtak tehát gondjai, mert a jószágok hatalmas kezekben valának: Zólyomit tehát az apr. 20—i fejevári hongyülésen a portára futásért perbe ránták; azonban Nemes Jánost 2000 arannyal a portára futtaták; ¹⁾ s hogy kiegyenlítésék 1668 jan. 10-ére Beszterczére hongyülést hirdettek; ²⁾ melyben Bánüt Gyaluért Szamosujvárral akarták kárpótolni; mit azonban a rendek, a fiscalítások el nem idegenítéséhez ragaszkodásból, visszautosítottak. Nemes János is éppen visszaérkezett, Zólyomi felől megnyugató hírt hozott, a rendek az ügyet függőben hagyák. Erre febr. 23-án I n c z é d i is hazaérkezett, meghozta az érintett kedvetlen választ; miről a magyarországiakat azonnal értesítők. Ezek már tovább mennén, mintsem visszaléphettek volna, nem tágitottak, reményükkel a francia király, XIV. Lajos felé fordultak, Murányba 30,000 tallért tettek össze, Kende Gábort Apaffihoz küldők: azonban ez arra utasítá őket, hogy kísértsék meg a portát magok, részéről szintén támogatandja. Apaffi ezen visszahúzódása Nádasdyét is maga után vont. Zrínyi P. ellenben, kit a kormány ezek folyama alatt nevezett vala ki Horvátország bánjává, a bosniai basával összeköttetést szerzett; sógorát a tevékeny fiatal gr. Frangepán Ferenczet és gr. Tatenbachot, Stiria kormányzóját, szintén belevonta, s oly merészen lépett fel, hogy az év vége felé már a portára küldött.

Mindamellet Apaffi is megtett annyit, mennyi hatalmában állt. Mint a magyar protestánsok gyámolítója, folyvást sürgette az udvart, hogy biztosokat nevezzen ki, kik a felmerült sérelmeket valahára elenyésztetni igyekezzenek. E biztosság 1669 mart. 14-kén ki is lón nevezve. Az udvar Róttál Jánost, Apaffi lekötelezettjét, a még mind kegyben álló Zrínyi Pétert, püspök és cancellár Szegedit, s Pethő tábornokot; Apaffi Kapi Györgyöt hunyadi főispánt, Teleki Mihályt kövéri kapitányt s Nemes Jánost küldé, kiket utjokban a magyarhoni protestánsok szintén felkértek, hogy ügyöket támogassák. Az összejövetel határnapja apr. 14-e volt, de az erdélyi követek csak májusban értek ki, előadák 23 pontban az

¹⁾ Törvénycz.. Mike, Art. Diet. 111. 555. ²⁾ Ugyanott.

eligazítás alá eső tárgyakat; de mint képzelhető volt, az értekezlet eredmény nélkül maradt, a protestánsok nem nyertek egyebet pusztá ígéreteknél.

Az elégületlenek erre újra tervük tovább forralásához láttak. A francia udvarhoz küldtek, azonban a király júliusban kimondá, hogy az aacheni békekötést felbontani nem akarja, sőt őket is engedelmességre inté. Újra Apaffihoz fordultak tehát, s rábírták, hogy oct. elején Rosnyai Dávidot a portára indítá.

Az osztrák érzelmű Bánffy Dénes már máj. 4-én figyelemztető Apaffit, hogy Rákóczi Ferencz az erdélyi fejedelemiséget keresi: ²⁾ nem sok hitelt kapott; mígnem Bukowáczi Ferencz Zrinyi udvarmestere, kit a nagyvezér Rosnyaival egy napon fogadott, a portán nem kevesebbet kért, minthogy Zrinyit tegyék Magyarhon, Rákóczit Erdély fejedelmének. Rosnyai ugyan erről nem értesült, de igen a bécsi udvar. A békétlenek ezen törekvését Apaffiinak besúgni, az udvar 1970 febr. 28-n Kászoni jezsuitát küldé be; szőnyegre hozá egyszersmind a portára futott Zólyomi fenyegetőzéseit is; mi azonban ennek vesztére ütött ki, mert a folyamatban levő országgyűlés, mart. 3-án, őt notázta; ³⁾ Apaffi a terv leleplezését megköszönte ugyan, de mégis tanácsié a bécsi udvarnak, hogy belvillongások lecsendesítésére a szelidebb eszközök sokkal hasznosabbak.

A dolgok ily szerencsétlen fejlése közepette, miután élőlkről Zrinyi Miklós és Wesselényi elhalt, Apaffi, Nádasdi visszalépett, a török és francia udvar támogatásra nem vállalkozott: Zrinyi Péter, a tüzes Frangepán unszolására mind merészebb lépéseket tett, ismételve a portára küldött s új ajánlatokat tett. ⁴⁾ A mindenről értesült bécsi udvar, hogy a vihart leültesse, még mielőtt Apaffi tanácsa megérkezett volna, a békétlenekkel szemben nagyszerű lépéseket tett. Zrinyinek Forstall Mark áruló udvari papja által kegyelmet ígért, ha fiát kezessül adja, s egy úrlapot küld, melyben eléje reversaljst írhasanak. Megtette, de Frangepan fellépésére megbánta,.. A kockát elgördíték, Februárban a fegyverre kelés zászaj át kitűzik,..Rákóczi Ferencz Kassán hasonlót tett, 8000

¹⁾ Szalay, Magyar. Tört. Tár. V. 119. ²⁾ Okl. Arpadia 11.55. ^Kemény, Suppl. Diplomát. X, 369. Zólyomi a portán hala el. ³⁾ Okl. Tud. gyűjt. 1818. I. 67.

lovast s 4000 gyalogot állíta fegyverbe, s midőn a császáriak kérdőre vonák, nyíltan kimondá, hogy határozott szándéka a hont megszabadítani: Bocskai István által Ó n ó d o t bevétette, Tokajt ostromoltatni kezdé; Munkácsot is megkísértette, de anyja népe ágyúval felelt. Ennyi sikerült Rákóczinak, a többinek még ennyi sem. Mert Zrínyi sergeit csak hamar szétszórák, maga Csáktornyába szorult... april közepén gr. Frangepánnal együtt Bécsbe került; Tattenbach grófot is elfogák; Rákóczi apr. 22-én lázadónak lőn hirdetve, anyjához menekült, ki neki egy jezsuita által, néhány vár s néhány százezer frt árán máj. 27-én kegyelmet eszközölt. ¹⁾ Hívei, mint Bocskai István, P e t r ó c z i István a T ö k ö l y veje, Forgács Miklós, V a y Mihály, K u b i n y i László, Wesselényi Pál Erdélybe futottak.

A mint le voltak verve, Apaffi a személye iránti roszat, jóval fizetendő, fellépett éretlek. Az erdélyi indigenává lett siroki Hedri Benedeket Bécsbe, Baló Lászlót a portára küldte; de közbejárása nem sikerült, követei augustusban mindenünnen csak pusztá szép szóval tértek haza. A bebörtönzések megkezdődtek; Murány is be lőn véve, s Szécsi Máriánál, Wesselényi nádor özvegyénél egy hordó összeesküvési okiratra bukkantak. Ennek nyomán sept. 3-án Nádasdit is elfogták; Tököli Istvánt ostrom alá velék, ki azonban meghalt, fiát, a 15 éves Imrét emberei álsruhában Lengyelországon át Erdélybe, anyja birtokaiba szökteték.²⁾ Sept. 20-ikán Lőcsén nyomozó bíróság ült össze, alsó-ausztriai férfiakból: elnökéhez Rottalhoz Apaffi Kovács Istvánt küldé. E bizottmány később megszűnt, de ugyancsak Róttál elnöksége alatt egy más ült össze Pozsonyban: a befogottak légiója ez elé állítatott. A bűnösökre fő- és vagyonvesztés mondatott ki, s a pápa kegyelemkérése se hallgattatván meg, 1671 apr. 30-án Nádasdinak Bécsben, Zrínyinek és Frangepánnak Németujhelyen fejét vevék,, a történt később Tattenbachkal is,, még pedig a három utolsó mindenikének feje csak három három csapásra hullá el,,... ³⁾ A lefejezettek és menekültek jószágait elkobzák, elajándékozák,,... A nyomor számtalan jelenete következett be;

¹⁾ Cserei M. Histor. 38. I. ²⁾ Övé Hunyad, Csúcs, Krakké s a Szjlágycschi uradalom. ³⁾ Engel, Gescbicht. V, 66.

több protestáns templom, s az eperjesi tanoda épülete elvétellett, a sárospataki tanárokat a Rákóczi anyja elűzte; ¹⁾ s nehéz idők nehezkedtek az országra, mi végül is a Rákóczi forradalommal végződött. ²⁾

IV.

A török hódoltatását Kolozsvárig terjeszti. A Zrínyi pártiak Erdélybe jöven, Innen Invaslét kísértének. Teleki Is kiment. A beütés nem sikerült.

E közben, mint egy harapodzó koranyag, a török hódítási vágya mind mélyebben húzódott Erdély életerére. A török vágya már János Zs, halálakor a volt, hogy Erdélyt basasággá csinálja, de folyvást nem sikerült.

Most, mert Barcsai (1658) Lúgos és Káránsebes tartományát átengedte, Zarándmegye is tarthatlanná vált-, s miután Nagy-Várad is (1660) török kézre került, az oda helyzeti Ali basa szintén basaságot szakított ki magának: előbb csak a hajdú városokat és Debreczent, majd Bihart, később a Szilágyot is kormánya alá hajtá, végre csak nem Kolozsvárig, a két Szamos partjáiig benyomult, s alapítá az úgynevezett hódoltságot; ³⁾ már — 1664. nov. 1-én Segesvárott tartott hongyülésen e terület úgy jelenik meg, mint a mely a kapunként kirótt 10 tallérból csak y₃-addal terhelteztett, minthogy a váradi basának is pénz és élelem adóval tartozott.

Mennyi erőszakot és időt számítottak volt ki a törökök arra, hogy Erdélyt hódoltsággá, illetőleg basasággá változtassák, nem bírjuk megmondani: de hogy folyvást elébb nyomultak, s hogy az ország a megsemmisítetéstől méltán rettegett, mutatja az, hogy Dézset is féltették, s az 1665 máj. 1-én tartott gyűlésen elrendelék, hogy palánkba vétessék; Kolozsvár már szintén véghelylyé lévén, 1665 sept. 10-én Bánfi Dénes személyében főkapitányt tettek

¹⁾ Hogyan jött M.-Vásárhelyre 1. Salamon D Stalu. Eccl. Ev. rét. 174. ²⁾ Cserei M. Históriája 38—50. Chronic. Fnchs. II 169. ³⁾ Hódoltságból 1. Approbata 111. R. 2. Tit, 6 art 19. tit. 18. art. 31. tit. 4. art. 47. tit. 4. art. 71. tit. 1. art. V. R. 44 edict. Compilata IV. It. 5. tit. 3. art. V. R. 32. Edict. 46. Edict, Chronic. Fuchsio II 169.

élére; hogy mennyire kapkodtak, jelzi az, hogy az 1667 jan. 5-ki marosvásárhelyi gyűlés a Zarándmegyébe vett német praesidiumot jóvá hagyta s azoknak élést rendelt; 1667 apr. 20-án Szilágy-Cseh vára, bár magán birtok, hogy praesidiuma magát fenntarthassa, fizetését az adóból rendelékel; mint az 1669 jún. 5-ki gyűlés törvénycikkei mutatják, a Kolos- és Szolnokmegyei birto-kosság Kolozsvárra s más városokba futott, a nép a török előtt fal—vaít pusztán hagyá, fclhatalmazák tehát a kolozsvári főkapitányt, hogy a megyékről vegyen fel serget s a hódoltalónak fegyverrel is ellenálljon; Ilye vár át, nehogy a török belelopja magát, le-rontatni hatázzák, s elhányattatását Apaffi 1670 sept. 28-án el-rendelte. O Mind ez nem volt elég, hogy a hódoltság előnyomu-lásának ölébe állhassanak, az 1671 mart. 9—ki fogarasi gyűlésben a nemesekre, a főbbeket névszerint megemlítvén, 100—500 tallér kölcsönt róttak. És ha a Somlyói, szilágy-csehi, kővári, sebesvári, szamosujvári, kolozsvári erődök nincsenek, még beljebb, még se-besebben haladtak volna.

Ily viszonyok közt a magyarhoni urak ide menekülése nem kis gondot adott Erdélynek, mert míg egyfelől Leopold kiadatá-sukat követelte, másfelől, mint látók, a török portával csak oly lábón állottak, hogy a szélbeli basák Erdélyt szívesen felfalták volna. S mint Daczó máj. 23-ról Konstantinápolyból írta, Jenő környéke át nem bocsátásáért, mint ebekkel bántak velek a portán.²⁾

A dolgok ily állásában Apaffi jónak látta fegyveres erő után nézni: a nemességet jún. 18-ára Szamosfalvára rendelő, szemlét tartatott, fővezérré Teleki Mihályt nevezte, s utasításul adá, hogy minden megtámadtatásra készen legyen.³⁾ E seregmozgalmak a menekülteknél magas reményeket költöttek, annyival inkább, mert Petróczi Istvánt és Szepesi Pált magok is a portára küldték volt: onnan is reméltek, mert Apaffi Daczó János portai köve-tének a támogatást elrendelte s oda utasítá, hogy ha szintén had-dalí kimenését sürgetnék is, annak se munkáljon ellene; ⁴⁾ mire

1) Okl. a szászvárosi levéltárban. 2) Arpadia II. 104—8. 3) Arpadia 11. 109—12. 4) Arpadia 111. 83.

a nagyvezér Petrócziékat szívélyesen fogadta, s júl. 18-án azon biztató válaszszal bocsátotta el, hogy forduljanak a budai basához, mint a magyarhoni ügyek vezetőjéhez, egyszersmind egy követet adott melléjük, ki Bécsben érettek szót emeljen. A reménytelen jó válaszra a menekültek sürgetni kezdek, hogy Apaffi a kész sereggel Magyarországra invasiót kísértsen, azonban a fejedelmi tanács» melyet a fejedelem augustus hóban Radnóthra hívott össze, még nem látta az ügyet megérve. B a l ó Lászlót tehát újra a portára, Brenkovics Györgyöt pedig a budai basához kiildék: kik octoberben azon iüzenettel tértek meg, hogy a budai basának parancsa még nincs; a nagyvezér pedig szemökre hányta, miért nem léptek fel a kötött béke előtt. Mégis jött annyi vigasztalás, hogy török követ érkezett, ki a fejedelmi tanácsba lépett, s az osztrák udvar sürgetésére felszólító Erdélyt, hogy a Magyarhonból bemenekült rablókat adják ki; azonban kéz alatt tudtul adá, hogy a porta a magyarhoni menekült urakat ilyeknek nem tekinti.

Két kérdés foglalalatoskodtatá e szerint ez időben Erdélyt, a határszéli foglalások s a menekültek kérdése, mindkettőre nézve a portára követséget határoztak. Az elsőre nézve Szilvási Bálintot, N e m e s Jánost és Hirling Jánost indítók útra, kik 1672 februárjában üres szavaknál nem sokkal többel tértek meg, mert a Jenő köri faluk átengedését követelték. A menekültek ügyében C s e r m é n y i Mihályt küldék ki, elpanaszollaták, hogy a magyar királylyal a békét már alig képesek fenntartani, mert emberei folyvást nyugtalanítják az erdélyi határokat: de martiusban e se hozott több vigasztalást, a nagyvezér neheztelve vette a sürgetést; azonban Szaidi basa biztatólag tudatta, hogy erre is sor kerül. ²⁾ Ennyi biztatásból az illetők végre azon ötletre jöttek, jó lenne egy invasiót kísérteni, hátha ez által egész Magyarországot talpra kelthetik. A beütést Erdély felől tervezték; az eszmének itt kellett tehát útját egyengetni. Ismerték, hogy Erdélyben már is¹⁾ két párt van, egyik a török, melynek élén B é l d i Pál és Tele k Mihály állt; a más a német, melyet Bánfi Dénes képviselt, kit a mérséklettek, mint a már öreg Bethlen János cancellár, támogattak: ³⁾ kik kimondák, ne bízzék a fejedelem a francziába, mert

¹⁾ J. Bethlen 203—18. ²⁾ J. Bethlen 209. ³⁾ L. tanácsit, Kernény App. Ep. X. 367.

a inig- ide dobol, a német elüti a port rajtok kiknek sikerült keresztül vinni, hogy a fejevári nov. 25-ki országgyűlésen a rendek az invasiót elveték. ²⁾ De azért a menekültek mégis célhoz jutottak: e végre a fejdelem legbensőbb környezetébe nyomultak, mint a gyanusítók, s köztük Cserei állítja, Telekit a nádorság reményével nyerték meg; a fejdelemné, mint magyarhoni származék, szintén részükén állt, a fejedelmet folyvást ösztönzé, hagyna fel az óraigazítások- s könyvfordításokkal, fogjon fegyvert, kövesse Bethlen Gábor s főleg I. Rákóczi Gy. példáját, kinek unokája, mert Magyarhonban kardjával, birtokokat szerzett, most herczgi módra él; ³⁾ Apaffinak, mint tüzes magyarnak s buzgó protestánsnak szintén meg voltak sugallatai; az ország s főleg a fiatalság a szabadság és függetlenség eszméjére szintoly fogékony volt — ily körülmények közt a pártalakítás nem volt nagy feladat.

A fejdelem aprilisben Fogaras-várában mulatván, az idejött Petroczival és Szepesivel értekezetbe bocsátkozott, s eredménye a lett, hogy Apaffi a beütés létrehozásába beleegyezett, a hajdúk felkeltésére Írást adott ki, s e mellett két fejedelmi pecséttel s aláírással ellátott úrlapot, melyeket szükség szerint töltsenek ki — Erre a menekültek magoknak 1672 máj. 5-ére, Beszterczére gyűlést hirdettek. A nagyvezérhez újólág két követet indítottak.

Azonban a szép lendületet újra csapás érte. Bánfi, Fogarasban megfordulván, az úrlapok kiadásának nyomára jött, s sikerült a fejedelmi tanács által a fejedelmet oda hangoltatni, hogy azokat visszavette.

A kiküldött követek szintén azon akadályra bukkantak, hogy Ghika havasalföldi vajda tovább inehetésöket nem engedé meg, maga vállalkozott kérelmük megküldésére. De azért a menekültek nem visszakoztak. Tanácskozás végett Tordára gy ültek, Apaffiitól legalább annyit kértek, jelljen ki egy helyet, hol magukat szervezhessék: mit azonban a tanácsosok az országgyűlés beleegyezése nélkül tanácsosnak nem tartottak.

Megnyílt tehát a menekültek által oly óhajtvá várt országgyűlés Radnóthon, júl. 26-án. Ügyök szőnyegre jött, meleg pártfogásra talált, mivel Magyarhonban már alig maradt vala templom

¹⁾ Cserei M. Hist. 68 I. ²⁾ Mike, Art. Diet. III. 656.19. Art. ³⁾ Cserei M. Histor. 65—67.

a protestánsok kezében. Ehez járult, hogy a szultántól egy kapucsi basa érkezett Radnótira, tudatá, hogy a porta haddal indult Lengyelországra;²⁾ sőt júl. elején Nemessányi. a menekültek Ghikáról letartoztatott követe is megjött, meghozáa porta azon izezetét, hogyha hiszik, hogy sikerrel szállhatnak síkra, nem ellenzi.

A menekültek erejükben elbizakodva, nem gondoltak reá, hogy a porta általok csak Leopoldot akarta sakkban tartani, hogy ő Lengyelországban háborítatlan csatázhassák. Tordán némileg szervezték magokat. Onnan Kővárvidékre mentek, s ott Teleki Mihály mint kővári főkapitány védelme alatt, Mármarosbamegkezdék a becsapásokat. — S mint láthatni, Apafii már ekkor elveti a koczkát, ha Bethlen János cancellárnak nem sikerül öt arra bírni, hogy sept. 17-ére a fejedelmi tanácsot hívassa egybe.

De már a menekültekre nézve a megfontolás késő volt. Mert ők aug. végén Petroczi István, Kende Gábor, Szemere Pál s Szuhai Mátyás vezérlete alatt, mintegy nyolczszázan Szöllösnél berohantak, s a forradalom tüzét meggyújtották. Mint Cserei írja, francia pénzzel voltak ellátva, s Hasszán váradi aga 500 törökkel támogató őket,.. A hajdúság csakhamar felkelt: rövid időn 15,000 emberrel rendelkeztek,, Spankau tábornoknak előttük a Tiszán vissza kellett húzódnia. Mire a felkeltek Kassát, Regécz, Ónód, Patk, Tokaj, várát ostrom alá vették.

A jó siker Teleki Mihályt is kiindulásra hirta. Bár a fejedelmi tanács a kővárbeli ágyúk kivitelét megtiltotta: Teleki sept. 16-án, Wesselényi Pál-, G y u l a fi László-, Forgács Miklóssal, mintegy 700 lovas s 500 gyalog élén Kővárvidékéről Szathmár alatt termett. ³⁾ Kevés csatározás után magát Vasvárba húzta, várta hogy erősödjék: azonban a szathmári németörség sept. 20-n reácsapott, mintegy 2000 gyalogja csatatéren maradt, Teleki is csak bajjal menekült. ⁴⁾

E ponton találta az ügyet az országgyűlés, mely oct. 10-n Radnóthon nyilék meg. A rendek interpellálták a kormányt, adná elő, hogyan állanak az ügyek a két császárral? Kiderült, hogy a beütésre a szultán beleegyezését nem bírják, s Bánfi Dénes leleplező, hogy a fejedelem Teleki terveibe beleegyezett. Heves vita

1) Arpadia 111. 112. 2) Chrnaic Fuchsio II. 173. 3) Ugyanott 174. 1
4) J. Bethlen II. 240—79.

keletkezett. Mire oct. 15-én Kornis Gáspár azzal bízott meg, miszerint kérje fel a fejedelmet, hogy a két császárral az ügyet egyenlítse ki, ha szintén Teleki bevágásával is történhetnék. Apaffi a rendek e megrohanását igen zokon vette; B é l d i Pál, mint ki a menekültek pártján állott, Bánfival szintén keményen összeszólkozott. Végül is, Apaffi Nagy Lászlót 1000 arannyal a porta engesztelésére, M a c s k á s i Boldizsárt pedig felvilágosításokkal Bécsbe indítá; s a gyűlés — mely a keleti görög compania Erdélyiem keletkezhetségét elhatárá, s ez által az örmények bejövetelének utat nyitott — oct. 28-án befejeztetett. Itt érkezett meg a sejtett hir, hogy a felkeltek oct. 26-n Eperjestől nem messze, Gyirkónél Spankau és Kopp tábornokok által majdnem tönkre verettek. Macskási is megérkezett, kedvező hangulat helyett, csupán a haditanácstól hozott választ, mely nov. 12-ről Apaffiit jelelte a megkegyelmezés akadályának, mint a ki menhely helyett, fegyvert ad a menekültek kezébe; sőt a svéd követ Van der Nath s ersek Szelepesényi cancellár is figyelmezteté, hogy pártfogása a mostani körülmények közt a menekülteknek többet árt, mint használ. ²⁾

A menekültek ügye tehát ismét visszaesett régi bajai közé. Szepesi Pált Erdélyen át a portára küldék; Petroczi Istvánt vezérüknek tevék, szintén oda indíták, kit azonban Apaffi, mert az erdélyi fejedelemség elleni törekvések gyanújába hozta magát, le tartóztatott, s 1673 jan. 10-n Fogarasvárába küldött. Szepesi februárban megtért, s meghozta a hirt, hogy a szultán még most a császárrali békét nem akarja ugyan megszegni, azonban a magyar királyság helyreállításától nem idegen, s e végre egy tekintélyes küldöttséget kíván a portára.

Szepesi egyelőre Telekit, ez majd a fejedelmet értesité az ;ze-neiről. A menekültek, miután febr. 27-én Magyarország kormánya Ampringen tábornokra, katonai parancsnokra bízott, s az a templomok elszedését újra napirendre hozta, kétszeresen kaptak az ajánlaton: s a mint a tavasz megnyílt, a menekült főurakból álló küldöttsége a portára indult, kikhez Apaffi Székely Lászlót adá. A küldöttség szerencsésen beérkezett: de mert a lengyelekkel a há-

¹⁾ Törvénycz.. Mike, Art. Diet, 111. 667. ²⁾ Joan Bethlen 11. 240—79.

ború tovább folyt,¹⁾ a szultán nem akarván a császársban egy második ellenséget is talpra állítani, csak kéz alatt fogadta őket, tudokra adá, hogy jelenleg mi sem történhetik éretők.

A menekülteket még e sem hangolá le. A fejdelemtől pénzsegélyt és vezért kértek: ki vezérül Teleki Mihályt jelölé ki; azonban a szabadon bocsátott Pelroczi, mint választott fővezér ez ellen tiltakozott, miért Várad mellett újra elfogatott, Szamosujvárbá lón záratva: mi a váradi basát, mert a hódoltságban fogák el, roppant haragra inditá. ²⁾ Mi már csak azért is kellemetlen vala, mert Kopp kassai tábornok a menekültek támogatásáért, júl. 26-án ágyúkkal fenyegetődött; s bár Apaffi Koppnak azt válaszolá, hogy Erdélybe a szoros-utak miatt bejönni bajos, de kimenni még bajosabb: mégis midőn a tanácsosok Radnóthon összegyűltek, a fejdelemnek tartózkodást tanácsoltak. A török is Chozimnál nov. 11-én a lengyelekkel szemben csatát vesztett; s mindamelltt hogy a nov. 18—i fe[^]jérvári hongyülésre — mely Huszt-várát Apaffinének adományozó — a menekültek követeket küldtek, ³⁾ az országgyűlés pénzsegélyen kívül egyébbe nem bocsátkozott: így ez év minden fellépés nélkül folyt le.

Mire a menekültek főparancsnokukká Wesselényi Pált választák.

V.

Bánfi Dénes tragoediája és Indokai.

A bekövetkezett 1674-ik év új olajat öntött a parázsban folyvást égő tűzre, Magyarország izgatott kedélyére. A protestáns papok, kik közül már a múlt évben egy serget elítéltek, mart. 5-én Pozsonba lónek idézve; s kik nem katholizáltak, vagy el szökni nem tudtak, azok közül azon feltevésből, mert a forradalmat ők szítják — holott katolikus főurak kezdték — Bethlen Miklóshoz irt és kézre került levelök alapján, apr. 4-én, százhatot számúztak, hatvanegyet gályarabságra Ítélték, Triesztbe szállítottak, ⁴⁾

Ily körülmények közt, Teleki Mihálynak, hogy úgyszólván, égett talpa alatt a föld, hogy a menekültek élére nem állhat; de a porta nyílt ellenzése miatt mit sem tehetett. Hogy

¹⁾ Chronich Fuchsio 11. 175. ²⁾ Joan Bethlen 403. ³⁾ Törvényei. Art. Diet. III. 168. ⁴⁾ Neveiket I. Cserei Histor. 57, 1. Engel V. 80.

ezen ellenzést elhárítsák, a máj. 10-i fejevári hongyülésen a Lengyelországra ismét hadat viendő szultánnak lisztvitelt szavaztak, Naláczi Istvánt, Domokos Tamást feles ajándékkal Moldvába a török elébe küldték: ¹⁾ mindent megtettek, hogy kedvét keressék; de most is vesztegülést parancsolt. Azonban a császárral nyílt háborúban álló XIV Lajos lengyelországi követe, Beaumont marquis sept. 13-n Erdélybe érkezett, pénzt hozott, Apaffit fegyverfogásra serkenté, s a menekülteknek a francia kormány nevében — királyt ígért. ²⁾

E tény Telekit teljes elhatározottságra bírta. Az elnyomott magyar szabadság mellett mindent megakart kisérteni.

Azonban az óriási akadályok folyvást előtte álltak.

A szultán haragjáról legkevesebbet látszott tudni, gondolta, ha eddig kézalatt biztatást nyújtott, a jó siker könnyen kiengeszteli. Nagyobb akadálynak tetszett neki a conservatív nézetekkel saturált fejedelmi tanács, mely az invasio ellen folyvást tiltakozott; azonban legnagyobb akadálykép tűnt fel Bán fi Dénes, ki gr. Róttál kassai parancsnokkal magát közlekedésbe tette, az osztrák és katolikus érdekek mellett buzgolkodott, Bécsből bárói czimet fogadott el, s mit titokban régóta táplált, németes érzelmét lekezdé leplezni. ³⁾ Bánfit megbuktatni s ezáltal az ellenzőket terrorizálni, e lón Teleki vezér gondolata.

Nagy kérdések, mert B á n fi Dénes az ország leghatalmasabb, leggazdagabb főura, e mellett neje, Bornemisza Kata, Testvér volt a fejedelemnével. De a két hatalmas növel Teleki is első unoka volt anyjáról, ész és befolyásra nézve sem vala kisebb Bánfinál; e mellett Bánfi oly egyéniség volt, kit elegen rettegtek, de kevesen szerettek.

Teleki tehát egy ligát terveit, melyet a főurakkal Bánfi megbuktatására alá akart Íratni. Legelőbb is Bodolára ment Béli Pálhoz, a második hatalmas úrhoz, Bánfi legnagyobb ellenéhez, ki mint Cserei beszéli, személyes gyűlölsége mellett még féltékeny is volt szép nejére. ⁴⁾ Utánna Csáki Lászlót kérésé fel, kit Bánfi azzal bántott vala meg, hogy ez Bánfi bonczidai erdejére menvén

¹⁾ Törvényei. Mike, Art. Diet. Hl. 686. ²⁾ Cserei M. Hist. 70. Szalay, V. 167. ³⁾ Archiv d. Vereins IV. F. 1. 283. Cserei M, Hist. 70. ⁴⁾ Cserei M. Hist. 72. 77.

vadíszni, mint tilalom sértőt udvari népével meglepé, s ebédre hívás ürügye alatt, fogva vitte udvarába. ¹⁾ Miután ezek aláírták, a többi főur nem sokat vonakodott: mint oly erőszakos ember ellenében, ki az ellene panasznál akarókat akasztófával fenyegeté, s Biharmegye követét ez okból Szamosujvárra zárátá; ki sógorasszonya Szentpáli Ignáczné házát, Báldon földig rontatá; mint oly kapzsi ember ellenében, ki Zólyomi javaiból Gyalut kapta volt, s midőn a porta Zólyomival mintegy kereskedést űzött az országon, s Gyalut a rendek neki visszaakarák adni, hogy a portáról hazajöhessen, Bánfi Gyaluért a legnagyobb erősséget, Szamosujvárt kívánta az országtól.

Ily ember ellen a nagyokat könnyű volt capacitálni. De végrehajtására egész fegyveres sereg kellett, mert már Magyarhonban hadakat kezdett volt fogadni. Hogy ellene felléphessenek, a székely székek főkapitányjainak, inil Nemes János háromszéki, Dac zó János csíki, B e t h l e n Miklós udvarhelyi, Iornis Gáspár maroszéki főkapitányoknak rendelkeztek, hogy a népet felültessék, s azon ürügy alatt, hogy a váradi basa hodoltatásai ellen szállnak táborba, Kolozsvárra siessenek. ³⁾

Bánfi mit sem sejtve, épen ioppádon volt, Torda és Kolozsvár közt, Vitéz Gábor fia keresztelőjén, midőn veszi a hirt, hogy a maroszékiek K o r n i s Gáspár alatt Tordára 'érkeztek, s B e t fién Miklós az udvarhelyiekkel szintén érkezendő.

Megsejtve a dolgot, lóra kapott, Kolozsvárra menekült, azonban, mert neje Koppádon Kornis fogságába esett, a Tolnai Mihály, kolozsvári ref. pap tanácsára, a császárhozi futásról eszét letette. ⁴⁾

A koczka tehát Bánfival szemben el vala vetve, és elfogattása nem sikerült, mi Telekiéket nem kis zavarba hozta. Mert mint kolozsvári főkapitány a kolozsvári, szamosujvári, szilágy-csehi, semlyői és sebesvári keze alatti hadakkal rendelkezhetett, s rendelkezett is: a mit e várakból hamar összehúzhattott, azokkal Kolozsvár előtt, Ajtonnál, táborba szállt; mire a székelyek Fejérvár elé, Tövisre húzódtak vissza. De a fejedelem, ki azalatt a ligának megnyeretett, kemény rendeletet bocsátott ki, hogy a csíkiak is siessenek, s minden hadak fegyvert fogjanak.

¹⁾ Cserei M. Hist. 73. ¹⁾ Ugyanon 75. ³⁾ Ugyanott 79. ⁴⁾ Archiv N. F. 1. 283. M Kovacsoczi Arpadiffja 11. 03.

Tábor tábor ellenében állott már, s minden a polgárháború iszonyaitól félt, a midőn Bánfi belátta, hogy az országgal van ügye, hogy alkudozást kezdhessen, nejét kiszabadíthassa, és a fejedelmet, fejdelemnél megnyerje, néhány tisztjét küldé Fejérvárra: azonban igen rosszul választott, mert e tisztek magok hozzák meg sergének a fejdelem elfogató parancsát, mire Bánfit a szamosujvári várórség elfogta, Kolozsvárra küldötte; hová az összes székelyhadak már kiérkeztek, s felettek a főparancsnokságot B é l d i Pál már által is vette.

Bánfi el nem menekülése, az országot, roppant zavarba, saját személyét pedig a legnagyobb veszedelembé sodorta. A fejdelem rendelkezett: hogy Bánfit és nejét vigyék Bethlen-várába; katonáit eskessék az ország hűségére; Nemes János a székelységgel Bánfi jószágait szállja meg, B é l d i pedig a többi főurakkal menjen Fejérvárra, hová, nov. 18-ára gyűlés volt hirdetve.

A hongyülés összeült. ¹⁾ Egy rész azon volt, hogy Bánfit oda hozzák; a Teleki-párt pedig kivitte, hogy a vádpontokat Bethlenbe küldjék meg. A vád 31 pontban lón fogalmazva, s a hongyülés dec. 5-én Sárpataki Márton ítélmester által kiadatván, Macskási Boldizsár, Dániel István táblai ülnökök, s Trainer András beszercezi követ azt dec. 7-én Bethlenben — Bánfi elébe tevék, ki a mellette levő kolozsvári tanár Pataki István segélyével érdemleges feleletét megtette; s a vád és mentség már dec. 15-én a ház asztalán feküdt.

E vádak nagy részét fennebb már érintettük: kapzsisággal, erőszakkal, a személy és vagyonbátorság megtámadásával volt legtöbb pontban vádolva: mikre Bánfi, tán mert helyzete súlyát nem ismerte, mellékesen, tagadólag, kitérőleg, mindenesetre igen röviden felelt; magát az ország határozásának alá veté, csak annyit kért, hogy nejének s gyermekeinek Erdélyben engedjenek békés iakást. Hogy Bécsbe levelezett, nem tagadta, de mint mondá, né mely jószágai visszakaphatása mellett, a haza ügye jobbra fordítását szem előtt tartá. ²⁾ Egyébiránt is mindegy lett volna, bár mennyit ir: Erdély akkor mondhatni respublika volt, s az ostracismusk

¹⁾ Cserei M. Hist. 83. Chronicon Fuchsio II. 176. ³⁾ E kéziratban igen elterjedt pontokat legelőbb kiadta Szilágyi S. Bánfi és kora 56—74 l.

az igen kiemelkedettek megbuktatásának, száműzésének már több áldozatát láttuk: Bánfi felett a pálcza el vala törve. Dec. 17-n egy Ítélet kelt, mely felemlítvén mennyi vérrel szereztek és tarták meg őseink a hazát, Bánfit mint titkosan traktálót, mint ki a hon békéjét s Apafi fejedelemiségét felforgatással fenyegeti, mint a ki idegen hadakat akart hozni az országra, s annyi erőszakot követett el, hogy csak erőszakkal lehet helyreütni, notázák: ősi javait neje és fia részére meghagyák, de szerzeményeit, minthogy erőszakkal szerezte, elvevék; fiát a még gyermek B á n fi Györgyöt felügyelet alá veték, meghatározzák, hogy anyja csak is magánál vagy Kolozsvárit neveltetheti; s nehogy apja nyomdokait kövesse, törvénybe ígtatták, hogy a fejedelem neki jószágot ne adományozhasson, s Apaffiné után, ne örökölhessen. ¹⁾

E végzés megvitele- és végrehajtásával Csáki László, Bánfi legnagyobb ellenei egyike bízott meg, ki dec. 18-a éjjelén Bethlenben termett, a rab urat alvó neje mellől felköltetvé, s mire ez kilépett, vérpad és bakóra esett tekintete,, S pór Perez múlva, midőn a fejedelemné által kieszközölt kegyelemmel Bethlenvár kapuját dörgeték, már késő volt — Bánfi feje már ott hevert. ²⁾

VI.

A menekültek fellépése. Béldi P. elfogatása. Apaffi XIV.

Lajossal szövetségre lép. Teleki a császár ellen megy.

Béldl Pál bukása.

A szerencsétlen Bánfi D. sorsát illetőleg Erdélynek a catholicus párt elleni határozott fellépését csak is a magyarhoni események által lehet indokolni. Magyarországon a jezsuiták a protestáns templomok és iskolák elvevését, községek és egyesek áttérítését katonai támogatás mellett folytatták; s mi leginkább lázítá a kedélyeket, hogy a protestáns papokat a trieszti s nápolyi vizekre gályarabságra küldözék. Ettől tartottak Erdélyben, mert a jezsuita missiók titkon Erdélybe is bejöttek vala már, Kolozsvártt és Udvarhelyit már jezsuitákat látunk. ³⁾

A protestánsok e szervezett üldözése, a papok gályarabsága az európai protestáns udvaroknál, igen természetesen, nagy sen-

¹⁾ Törvényei. Mike, Art Diet. III. 691. ²⁾ Monographiáját megírta Siilági Sándor. L. Bethlen Miklós I 394—419. Cserei 71—86. ³⁾ Kemény Adversaria 111, 1675.

satiót idézett elő, a svéd, belga udvarok követei Bécsben felléptek, Angliét is csatlakozásra szólíták: azonban az udvar nem mint üldözötteket, hanem mint lázadókat és lázítókat kívánta őket tekintetni.

Az elnyomott nemzet érettök mit sem tehetett. A fájdalmas közvéleményt egyedül az Erdélybe menekültek s az erdélyi magyarság tolmácsolhatta. Ezek tehát felkeltek, a váradai basától támogatva, guerilla csapatokban kezdtek mutatkozni, sőt Kopp, kassai generális kegyetlenkedéseit megtorolják, apró csatázásokhoz fogtak, s megkezdődött az ellenségeskedés, melyben a menekültek kurucz az az keresztes, a császárpárti magyarok pedig l a b a n c z nevet kaptak;¹⁾ s különösen a térítők ellen irtó háború vette kezdetét.

Az erdélyi kormány s a protestáns fejedelmek fellépése még se maradt egészen siker nélkül. A bécsi udvar szelidebb rendszabályokhoz nyúlt: febr. 3-ról elrendelte, hogy a nápolyi gályarabságban sínylő papokat hazabocsássák, mi néhány hónap múlva teljesedésbe ment; a túlbuzgolkodó Kopp kassai tábornokot Spankau, ennek hirtelen halálával Strasaldó generális váltta fel, kik szelidebb kényszerítő módok alkalmazására lőnek utasítva; hogy a kormány körében is látszassák a magyarokkai kibékülni akarás, magyar urakból Bécsbe nagyszerű értekezletet hívtak össze, hová Apaffi, Csáki László személyében követet küldött s általa a kibékülés alapfeltételül a német katonaság Magyarhonból kivitelét, országgyűlés egybehívását, nádor választást, végre, az országos tisztéségek benszülöttek általi betöltését tűzé. A Csáki által tolmácsolott érzelmeket az értekezletre egybehívtak nagyrészt magokévé tévén az udvar a katonaság kivitelét kereken megtagadta, s bár a többire megfontolást ígért, az értekezlet eredmény nélkül bomlott fel.²⁾ És hogy a kormánynak engedélyeket hozni nem volt szándékában, csakhamar megmulatá az által, hogy nem sokára, Strasaldó a kálvinista Rómát, Debreczent, bár az erdélyi részekben feküdt

¹⁾ A kurucz név a Dóshad emlékéből veszi eredetét, a császári gyalogok némelyek szerint a ldbrel nevezettek labanezoknak. E nevek eredetéről, Új m. muzeum 1856. VI. 90. Cserei 57. lapján labanezot lobba ncsról, puskájáról származtatja. V. 6. Chronic. Fuchsio II. 187.
²⁾ Engel Geschichte V. 83.

mind a váradi basának, mind a fejedelemnek adózott, azon ürügy alatt, hogy a menekülteket támogatja, katonáival kiraboltató; s I-Leopold, bár Erdély felett hatalma nem volt, mart, 29-éről Mokchay Andrást erdélyi illetőleg gyula-fejérvári püspökké nevezé, s mindamellet, hogy az erdélyi rom. kaiholikus püspökség 120 év óta meg volt szüntetve, jószágai el voltak adományozva, azon felhatalmazással nevezte ki, hogy jószágait vegye át, kezdje meg főpapi uralmát, s minél többet lakjék Erdélyben.')

Ily erőszakolások azon időben visszatorlás nélkül nem maradhattak. Mielőtt a visszatorlások elbeszélésére térnénk, megemlítjük, hogy I. Rákóczi Ferencz, II. Rákóczi György fia, Erdély választott, de nem uralkodhatott fejedelme, júl. 4-én meghalt: hátrahagyta, mint hat hónapos gyermeket II. Rákóczi Ferenczet, ki a keletkező félben levő viszályokat tetőpontra hágtatá.

E közbevetés után, arra térünk át, hogy a fennebb említett politikai s vallásos elnyomásokra, melyeket a bécsi udvar Erdélyre is kiakart már terjeszteni: az erdélyiek se maradhattak tovább is tétlenségben. Belátták, hogy az udvar ha egyebet nem, annyit mindenesetre célba vett, hogy Erdélyben zavart és szakadást idézzen elő. Teleki, ki Bánfi Dénes buktával a dolgok élére, került, s ez időben a legnagyobb hazafi szerepét vitte, igen jól ismerte, hogy Bánfi bukta után is létezik még egy párt, mely a hon függetlenségét, a porta támogatása nélkül, magyarhoni ügyekbe való fegyveres beavatkozás által koczkáztatni nem akarja; tudta, hogy ezek élén az elbetegesedett cancellár Bethlen János; ennek fia, a sokat utazott, szép talentomu Bethlen Miklós, s a hatalmas löur Béldi Pál állanak, kikhez a katholikus főbbek, mint Csáki László és Apor Lázár tartoznak. Teleki a bécsi udvar vallásteri benyomulásában egy tervnek vélt szálára akadhatni, mely tán ezen urak kezeiben van: hogy nyomára jöhessen, s egyszersmind a menekültek utjából is eltávolíthassa őket: a fejdelemmel Béldi Pált és Bethlen Miklóst Fogarasba hivatá, s ott azon ürügy alatt, hogy a fejedelmet megakarják buktatni, 1676 apr. 23-án fogságra vetteté.²⁾

A mérsékelt közvélemény ezen terrorizálása után, Teleki, ki

1) J. Kemény, Adversaria III, 1676. 2) Bethlen M önéletir. I. 441—68. Cwei M. 88—96. Chronichon Fuchsio. II. 177.

akkor már kővári és huszti főkapitán, tordamegyei főispán s mondhatni első miniszter, eljöttek látá az időt, hogy vágyainak szabad röptét engedjen. E percztől az általa támogatott békétleneknek teljes reményt nyújthatott, mit el nem is mulatott.

A menekültek ügye tehát Erdélyben ismét előtérbe nyomult. A titkon üzött segélyezés mind nyíltabban intéztetett. Ezek a guerilla harezhoz mind erélyesebben láttak hozzá: s a csapatok, mik még júliusban csak portyázó csapatoknak tetszetlek, csakhamar Ónodnál Strasoldot úgy megverék, hogy maga is sebet kapott. Hogy nyíltan sikra szállhassanak, Teleki Mihályra vártak, ki mintegy 12,000 embert gyűjtött vala össze, s indulókészen állott; de a fejdelem miatt mind nem indulhatott. Azonban oct. 13-án megszületett Apaffi fia, Mihály, erre vállalkozóbb lett ugyan; ¹⁾ de hogy még sem birta magát elhatározni, mutatja az, hogy nov. 5-én azt írta Telekinek, mikép a végzés szerint hétfőn indulhat; de más napról rendeleté kelt, melyben meghagyja, hogy új rendeletig élete, feje, jószága elvesztése alatt, senki inslánliájára meg ne mozduljon. ²⁾ Azért Teleki kiment, Szathiuárig nyomult, támogatta a menekülteket, de csak mint egy figyelő hadtest parancsnoka, mely inkább csak is az erdélyi határokat látszott védelmezni.

Azonban Apaffi késedelmezésének is megvoltak saját okai, melyek legnagyobbika volt, hogy Konstantinápoly és Bécs között húsz éves béke állt, s míg ki nem telik, Kiuperli Achmet nagyvezér sehogy sem akart beleegyezni, hogy Apaffi magát oly háborúba keverje, melyben nyíltan nem támogathatná. Innen volt, hogy bár Teleki kiment, jónak látta Szathmárról visszahúzódni. De azért a menekültek ügye nem vala elejtve, ha a porta vonakodott a békét megszegni, a bécsi udvarral nyílt harezban álló XIV. Lajosnak utat nyitott, hogy Ausztriát hátmegett a magyarokkal megtámadtassa. Sobieszki, vagyis III. János lengyel király Apaffival s Teleki Mihálylyal magát levelezésbe tette. ³⁾ Bethune marquis, a francia udvar lengyelhoni követe 1677 martiusában Reverend abbét Apaffihoz küldé, s kinyilatkoztatá, hogy készek a menekülteket Lengyelországból támogatni. ⁴⁾ Ennek következtében Apaffi

¹⁾ Tört. Emlék a m. nép életéből, kiadja Szabó K. és Szilágyi II. 5.
²⁾ J. Kemény, App Ep. X. 447—455. ³⁾ Levelei, Kemény, Appar. Fpist. X.
⁴⁾ Chronic. Fuchsio. II. 197.

is Lengyelországba küldött, s Bethune és Apaffi küldöttei, Absolon Dániel, Macskási Boldizsár, Feigel Péter, Farkasföldi Fábián Varsában, máj. 27-dikén szerződést Írtak alá, melyben XIV. Lajos és Apaffi szövetségre léptek: Apaffi kötelezte magát, hogy a török pártfogása s Teleki Mihály vezérlete mellett 6000 gyalog s 9000 lovassal Ausztriát Magyarországon megtámadja; a francia király pedig ennek ellenében évenként 700,000 tallér hadisegítségét, 19 ágyút ígért. Egyúttal a haditervet is megállíták, mi abból állt, hogy 5000 toborzott lengyel jöjjön be s 15,000 erdélyi, 8000 békétlen fegyverfogása mellett a harczot kezdjék meg. E szerződéssel Apaffi részéről a Tökölyek embere, most Apaffi titoknoka Absolon, a békétlenek részéről Sándor Gáspár ment Párisba, hol a menekültek küldöttje, mint egy hatalmasság követe, oly pompával fogadtatott, s XIV. Lajos a szövetséget júl. 13-án ratificálta.

E szövetséghez csakhamar a véletlen is járult: a háborút ellenző nagyvezér meghalt, s helyébe a hadra kész Kara Mustafa lépett; e mellett Sobieszki Leopolddali szövetkezése is hajótörést szenvedett: most már Bethune marquis, mint Sobieszki sogora, mintegy szabad kezet kapott. A szövetség azonnal életbe lőn léptetve, Bohamb marquis 6000 lengyel önkénnyessel oct. elején Szathmár előtt állott, hová a sánta Wesselényi Pál 7000 békétlent vezérelt, kikhez Teleki, kinek a francia 10,000 aranyat küldött, ²⁾ 4000 erdélyivel csatlakozott., A harcz tehát kezdetét vette., Schmidt tábornok szállt velők szembe, de elsőbb Lebenyénél, majd Nyalábnál teljesen megverték, annyira, hogy a szintén oda siető Kopp generális se volt képes a győzelmeket feltartani.

Újra kitortek tehát a kegyetlenkedések, a magyarok és németek közt a gyűlölet soha se fejezte magát ki irtózatosabban, mint éppen ezen időkben. A kerékkal törés, karóba huzatás, akasztás, mind két részről mindennapivá vált. I. Leopold hogy ezeknek véget vessen, dec. 10-ről körlevélben szólítja fel főbijeit, adjanak tanácsot, hogyan lehessen a dolgokon segíteni: a hazafi párt az alkotmány helyreállítását, e mellett a békétlenek vagyis protestánsok javai visszaadását ajánlta; a bigottabbak ellenben megmarad-

¹⁾ Tud. gyűjt. 1835. IV. 419. ²⁾ Bethlen Miklós II. 65.

tak nézetükben, hogy a protestánsokat ki kell irtani. ¹⁾ A békétlenek pedig Debreczen körül téli szállásra vonultak; a főbbek Sz.-Somlyón haditanácsot ültek, meghaláozák, hogy tavasszal újra síkra szállnak, Telekit teszik fővezérnek, ki mellett egy 12 tagú tanács működjék.

Erre Teleki dec. elején hazajött, a Wesselényi alatt harczolt magyarhoniakat szintén magával hozá, Szeben körül szállásold el, a főnökök a fejdelem köré gyűltek Fogarasba, ²⁾ készülteket tettek tavaszra. De hogy szabad kezét nyerhessenek, azon pártra, mely az intervenczióban Erdély s illetőleg a nemzet még fennállt függetlensége kockáztatását láták, egy hatalmas csapást kellett intézni.

Hogyan fogatta volt el Teleki pár év előtt ezek fejét, Béldi Pált és Bethlen Miklóst, fennebb említettük; itt csak azon megjegyzéssel tartozunk, hogy őket, mert elítélni nem lehetett, később (1677 mart. 31-n) kezesség mellett szabadon bocsáták. Bethlen Miklós, miután elfogatásával az udvarhelyszéki főkapitányságot elvesztette, teljesen magányba vonult: Béldi ellenben azon boszus gondolattal hagyta el börtönét, hogy Telekit, megbuktassa: a két leghatalmasabb ember tehát összetűzött.

Tartozunk elismerni, hogy Béldit hazafiság vezérelte, legfeljebb azt hozhatjuk fel ellene, hogy miért nem vette észre, hogy az erdélyi katolikusok által, másoknak is eszközül szolgált; ³⁾ s hogy a más párt több politikával bir, s lesújtóbb erővel rendelkezik. Ezek, hogy a fejedelmet Béldi ellen határozott fellépésre bírják, felkölték benne a fejdelemség féltését; hogy az udvar politikájában szintén nagy szerepet játszó Apaffinét is belevonják, mert nem igen szerette a piperét Béldiné, Vitéz Zsuzsánna ellen: kelték irigységre, szellőztetvén, hogy Béldiné kevészer, s akkor is mindig fejedelmi fényben jelenik meg nála. ⁴⁾ B é l d i Pál az ellene tett intézkedésből mit sem sejtve, rendületlenül követte politikai megváltozását: az interveniáló politikát, melynek rugóját ő csak Teleki Mihály nagyravágásában kereste, folyvást ellenzéj; s magának mind hatalmasabb pártot alakított. Mint székelyek generálisa szép fegyveres erővel rendelkezett, népszerűségére, gazdagságára

¹⁾ Engel Geschichte 87, ²⁾ Fundgruben HI. 357. Kemény, prol Cap. Alb. I. 251. ³⁾ Archiv, d. Verein IV. F. I. 284. ⁴⁾ Beth. Miki. ünéletir-441. Cserei M. 88-96. Chronic Fuchsio II. 183.

is adott valamit. Mielőtt fellépne, Kapi György-, Haller János-, Csáki Lászlóval s másokkal Teleki járma lerázására szövetséget kötött; A p o r Lázár-, Dániel István-, K á l n o k i Bálint-, Domokos Tamással Háromszéket, Lázár Istvánnal Csikót tervelték felkeltetni; s az országgyűlésre oly szándékkal akartak menni, hogy Telekit, mint a haza ellenét, fogságra ejtsék: de nem sikerült. Teleki, kinek éles szemei voltak, minden áron arra törekedett, hogy Béldit megelőzze: nem kevesebbet eszközölt ki a fejedelménél, mint azt, hogy engedélyt adott neki, hogy Béldit elfogathatja. E terv kivitelére a székely székek főkapitányainak, s különösen Bethlen Gergelynek — kit pár év előtt a fogságba vetett Bethlen Miklós helyett tettek vala Udvarhelyszék főkapitányának, — rendeletet adott ki: ez egész buzgalommal a dologhoz látva, az udvarhelyszéki székelyeket felülteté, a marósszékiek s a várörségek is melléje jöttek; mire szép sereg volt együtt, Béldi egyik ellenét Mikes Kelemen azon ürügy alatt, hogy vele egyezkedni akarnak, hozzá küldék, hogy készülteiben feltartoztassa, a Béldi mellé gyűlt székelységet lebeszélje. Teljesen is sikerült, a háromszéki tábor hazaoszlott, ekkor 1678 januárja közepén a fejedelmi seregek reácsaptak: Béldi, Csáki László, Paskó Kristóf, Apor Lázár, Domokos Tamás s más pártfőnökök csak is a portára futásban találtak menedéket. ¹⁾

Az apr. 19—ki fogarasi országgyűlés az elfutottakat notáza.²⁾ Majd Bethlen Farkas — kit a gyűlés a február 13-án meghalt Bethlen János helyébe, ³⁾ cancellárnak tett — Mikes Kelemen, Szilvási Bálint fényes követséggel, ajándékokkal a portára mentek, s Béldi Pált portai fogságba ejtették.

¹⁾ Bethlen Miklós önéletírása 475—505. Cserei 97—101- Béldi jószágait elosztók, Bodolát aug. 24—oct. 14-ig földig ronták, ő a portán halt el 1681-ben. Dániel Istvánt, Keresztesi Sámuel, Kálnoki Kristófot, Bialis Olasz Ferenczet 1678 máj. gyűlésen elfogták, Dévára zárák; (Thaly, Tört. kalászkok 113) notázzák; Bialist, Keresztesit, Haliért majd elbocsáták, Kálnoki 7000 firtal váltá meg magát; a Béldivel elmenteket Aporon kívül száműzték. Béldiné, Lázár István a szamosujvári, Kapi György a dévai, Haller János a fogarasi várban hala el. A befűottakat a porta Béldi halála után szétbocsátá. Bethlen M. önéletleir. I. 499—502. Cserei M 106—14. ¹⁾ E gyűlés nyomait, becikkelyezést, I. az 1679 máj. 2[^]. t. cikkbe. Mike 111 799- Bethlen M. Í.493. ³⁾ Kundgruben 111. 358.

VII.

Apaffi is kimegy. Tököly fellépik. Apaffi másodszor, harmadszor, negyedszer is kimegy. Tököly Magyarhon fejdelme. A török Bécs alá megy, tönkre verik. Apaffi is kün van.

Bánfi Dénes és Béli Pál bukásával minden hang elnémult, a kormány-gyeplő teljesen Telekijkczébe jutott. Csak az egy K o r n i s Gáspár mert még vele szembeszállni, még a fejdelem is azzal kezdé kifizetni a kérelmezőket: „lássá Teleki uram, a mint ő kegyelmének tetszik.“

Teleki Erdély határa tovább terjeszthetése reményében, a magyarhoni békétlenek ügyét egészen magáévá tette, s Apaffit is reábirta, hogy mellettek, mint egykor Bethlen Gábor és I. Rákóczi, fegyvert fogjon. Hogy élelmet és pénzt teremtsenek, apr. 19-kén Fogarasban országgyűlést tartottak, s azon ürügy alatt, mintha a törököknek a muszákkal hadjárata kezdődne, 600 szekér lisztet szavaztatott meg, s jún. 2-án Fejérvártt egy új hongyülésen ropant adót vettek ki, melyet a földesurak előlegezzenek, mire a fejdelem is, hogy lelkesítse őket, 20000 tallért ajánlott. ¹⁾

Így biztosítván magokat, midőn már benn pártot nem láttak, a hadakat felültették. Készen lévén, Apaffi kiadá nyomtatásban is megjelent, latin nyelven írt drastikus manifestumát, a melyben keserű ékesszólással előadva Magyarország elnyomtatását, elmondja, mint fogott az elnyomott Magyarországért Bocskai, Bethlen Gábor és Rákóczi fegyvert, mennyi vér ömlött már: s kijelenté, hogy ezek nyomdokát követve, ő is, mint magyar, fegyverhez nyúlt, hogy az elüldözött menekülteket hazájokba visszategye, s a nemzet eltiport szabadságát helyreállítsa. ²⁾ Ezzel júliusban Erdélyből kiindultak. De még mielőtt a sokat Ígérő hadjárat kezdetét vette volna: Teleki a szövetséges francziák óhajtására a fővezérséget, az egykor menekült, s Erdélyben nevedett, 21 éves gr. Tököly Imrének engedte át, ki ekkor Teleki Anna nevű leányával, özvegy Apaffi Miklósnéval mátkaságban állott: azonban egyezményre léptek vele, hogy a mit foglalnak, Apaffi fejdelemségéhez csatolandják. ³⁾

¹⁾ Törvez. Mike Ari. Diet 111. 753—57. ²⁾ Cserei M Hist. 1211. Okl. Chronic. Fuchsio II. 190 ³⁾ Chronic. Fuchsio II. 217.

Tököly Imre, a magyar szabadság ez egyik legnagyobb bajnoka, megkezdő tehát tövises pályáját, mely öt húsz évi forradalmi harcznak s végül is száműzésnek viszi elébe. Az ifjú hős, mint az elégedetlenek felkért fővezére, megnyitá ezennel hadjáratát. — Mindjárt kezdetben Munkács, Kassa s a bányavárosok környékén egy sereg várt, többek közt Besztercebányán 180,000 darab általi aranyat kerített kezére; s mint egy hatalmasság „Vallásért és Szabadságért“ felirattal pénzt kezdett veretni.

Már messze lengett lobogójuk, midőn a magyar nemzet ostora, a véletlen, egyszerre közbevágot: XIV. Lajos Hollandiával aug. 10-n fegyverszünetet kötött, a német birodalommal szintén egyezkedett. Tököly, a mint e híreket vette, egyszerre tisztába jött magával, hogy a táborban levő francziákra és lengyelekre nem számíthat, hogy külsegélyben többé nem bizhatik: mert a kormány, mint minden ősszel, a fegyverszünet iránti ajánlatát neki is megtevé, azt elfogadta. S hogy vakmerőség lett volna el nem fogadni, a következés csakhamar megmutatá, mert XIV. Lajos fegyverszünete 1679 febr. 4-én közte, a császár és svéd király közt a nymvegi békeszerződésé vált, melynek 31-ik pontjában Apaffi s illetőleg a békétlenek is belefoglaltattak ugyan, de azért a jövőre semmi kezesség nem nyújtott; e mellett Bohamb marquis, a beküldött franczia vezér bár kedvet mutatott a Tökölynél maradásra, de lengyeléi, mivel megvoltak már rakodva, fellázadtak, őt elfogták és hazamentek.

Tököly fegyverszünete febr. 28-án járt volna le; de még ki sem tölt, egyezkedés jött közbe, melyben az ürességben hagyott nádori méltóság betöltése, a Magyarhonra behozott ismeretlen adók visszahúzása, a protestáns templomok visszaadatása, komoly tárgyalás alá jöttek ugyan; de miután Tököly a trakta titkos pontját, Rákóczi Ferenczné, a szép Zrinyi Ilona keze megkaphatását, az ifjú özvegy anyósa és a kormány belejátszása miatt keresztül nem viheté, az ellenségeskedést újra megnyitá.

Megnyitá, mert bár a marquis elment, még tekintélyes segédforrásokkal rendelkezett: a békétlen Magyarország, a békétleneket híven támogató Erdély, még mind mellette vannak; ott di-

1) Archiv, d. Verelns N. F. I. 282. I. Kemény, Adversaria 111. 1679-dik év.

lőtt Lengyelország, mely ha nem is segíti, de csatavesztés esetére menhelyet ajánlt; sőt XIV. Lajos sem hiányzott, ki békéje daczára pénzt küldött be, s jún. 8-ról, midőn Apaffinak megírta, hogy a nymvégi béke pontjaiba be van foglalva, nemmulatá el tudtul adni, hogy továbbra is szövetségese marad; végre, hogy a törökre is támaszkodhattak, mutatja az, hogy a midőn a lengyel királylyal (oct. 12-én) békét kötött, a szerződés 4-ik pontjába belé tévé, hogy ha Erdély földén ellenség mutatkoznék, azt a lengyel király se'itkon, se nyilván nem fogja segíteni... Ily támogatások mellett Tököly síkra szállása nem volt pusztá vakmerőség.

Annál kevésbé nem, mert Apaffi az idei hadjáratra is ké- ' szült kiszállani. Táborá, mely a porta elnézése mellett, oláhoni hadakkal volt támogatva, aug. 21-én indult Szamosujvárról; sept. 1-én Aranymezőnei Kövárvidékén járt; a váradi és egri basákkal egyesült, úgy tartott Tököly felé, ki a békétlenek táborával szintén elébe jött; a lövezérséget Apaffinak adá: s támadáshoz fogtak, mit mindjárt azzal nyitottak meg, hogy sept. 18-án a német őrséget Kállóból kivettek.

Azonban a szép kezdetet ismét csapás érte: a békétlenek fejei, Tököly és Wesselényi közt oly nézetkülönbség fejlett ki, hogy Tököly Wesselényit elfogató; ide járult még az is, hogy Apaffi jobb keze, Te Te ki és Tököly a további haditerve felett szintén meghasonlottak, mi az egész tábor meghasonlását vont maga után. Mert kiegyeztetni nem lehetett, az erdélyiek és a menekültek hada két felé vált.

Tököly a békétlenek hadával a bányavárosok felé vette útját, hol XIV. Lajos, mint protectora tiszteletére érmet veretett; s honnan sept. 27-én Morvába beütést kísértett. Apaffi pedig megfordítá^ táborát, sept. 3-án Ecsednél, oct. 7-én Szathmárnál járt; harmadnapra a törököket, oct. 18-án a moldvai és havasalföldi hadakat maga mellől haza bocsátá, azzal visszaindult, hazajött. ')

Tököly tehát, hogy a következő 1680 telét békésen kihúzhassa, az újra megajánlt fegyverszünetet most is elfogadta. Ennek következtében ismét elkezdődtek az alkudozások; de mosti«azonnal kiderült, hogy a kormány csak időt akart nyerni. Azonban most az egyszer csalatkozott, mert még folyt a trakta, mire a francia udvartól Akakia Roger, mint követ Apaffinál, hogy fegyvert

1) Tör. Eml. a m. nép életéből II. 5.

foghasson, segélypénzzel, ő egy török pedig Tökölynél azon biztatással jelent meg, hogy tartsa magát, mert tavasszal a szultán Ausztria ellen személyesen fog fellépni. Sőt Tököly titkos vágya, Zrínyi Ilonávali frigye is lendületet kapott, a szép özvegy a jesuiták kezébe esett anyósa, II. Rákóczi Györgyné befolyása alól magát emancipálta; mire Tököly mátkájának, Teleki Annának jegygyűrűjét visszaküldte. ²⁾ A francia udvar és a porta biztatása, az anyósa által bár kitagadott, de mégis gazdag Zrínyi Ilona kezéhez kötött remény, Tökölyt új vállalatokra ragadta. Még a fegyverszünet letelése előtt ismét fegyverben állt, három hadtestet szervezett, egyikkel Morvába, másikkal Silésiába akart töretni, míg a harmadikkal benn kívánt működni. E váratlan fordulat az udvart nem kissé lepé meg, Szelepcsényi helytartó Sebestyén András, erdélyi czimzetes püspököt sept. 9-én Tökölyhöz küldé, hogy szándékától elvonja, s következése lett, hogy azon feltét alatt, hogy a kormány, Tököly óhajtásához képest, országgyűlést hív össze, az alkotmányt és nádorságot visszaállítja, s a békédének s protestánsok javait visszaadja — nov. 15-én a fegyverszünetet hét és fél hónapra ismét megújíták.

Ez egyezmény következtében 1681 apr. 28-ára Sopronba csakugyan összehivatott valahára a magyar országgyűlés. Tököly is meg lőn híva, de előre látva, hogy kívánt sikerre nem vezet, bár kezeset akartak adni, nem jelent meg, hanem a helyett a hongyűléshez máj. 7-ről intő iratot intézett, melyben őket mindenkül felelősökké teszi. A gyűlést I. Leopold személyesen nyitá meg, ki ide máj. 22-én érkezett, pár nap múlva a tanácskozás kezdetét vette, s legelsőbb is gr. Eszterházy Pál nádorrá lőn választva; de a menekültek ügye a kormány, a protestánsoké a túlnyomó katolikus követek ellenszenvén mindjárt kezdetben kiesett kerékvágásából.

Tököly, a mint erről értesült, ajún. 1-én lejárandó fegyverszünet meghosszabbítását előre felmondta. S mire a fegyverszünet kitölt, azon epedve várt tudósítást kapá, hogy a nagyvezér megrendelte, hogy török és oláhboni segélysergeket kapjon, s hogy Apaffi szintén utasítva van, hogy kiszálljon s a fővezérséget

¹⁾ Chronic. Fuchsio II. 187. ²⁾ Gr. Bethlen Miklós önéletir. I. 519.

vegye át: mire Tököly júl. 7-én az országgyűlés ellen kemény kifejezésekben tiltakozott.

Mint Cserei Írja, Apaffi már ekkor a királyság, Teleki a nádorság elnyerhetése reményében tették a készüléketek. Miként a Rákócziak, mielőtt kiszálltak, úgy Apaffi is Teleki közreműködésével ²⁾ jún. 13-án, a fejérvári hongyülésen, öt éves fiát, II. Apaffi Mihályt, nagy hirtelen következőjévé választatá; ³⁾ jún. 20-n Szébennel biztosítottá magát, hogy ha reá szorul, öt falai közé bocsátja, azzal 7000 erdélyi, 3000 moldvai és oláhoni fegyveressel, 5 ágyúval aug. végén újra kiindult. A mint kiért, Wesselényi Pál 1200 lovassal, Tököly 7000 békétlenel, a budai basa 25,000 törökkel mellé csatlakozott. Apaffi lón a fővezér, Teleki M. a főgenerális. Azonban a visszavonás magva el volt vetve: Teleki, mivel Tököly leánya jegygyűrűjét visszaküldte; Apaffi, mert Tökélytől fejdelemségét félteni kezdé, nem a legbensőbb viszonyban találkoztak; s mire Káliéhoz érkeztek, már oda volt fejlődve az egyet nem értés, hogy itt Tököly tölök ismét külön vált,, a törökök hazamentek,, s Apaffi, a nélkül, hogy a kard szerencsáját megpróbálta volna, octoberben Szathmárhoz vonult, ⁴⁾ még azon hóban hazajött; bár Teleki hátramaradt, a fejedelmet novemberben ő is követte.

A magyarhoni országgyűlés tehát komolyan nem lévén támogatva, a sérelmek mezején hagyatott, egyezkedett, codificált, de úgy, hogy a menekülteket ki nem elégité, s a jelen volt protestáns követeknek a törvényczikkek ellen tiltakozniuk kellett; s bár dec. 30-án I. Leopold egy sereg articulust irt alá, azért a vallás-szabadság és alkotmány helyreállítása egy jövő hongyülésre hagyatott. Azonban a kormány e vívmányainak nem sokat örvendhetett, mert ezalatt Tököly a portán a francia udvar által kivitte, hogy a szultán és Leopold közt tervezett békefolytatás füstbe ment, sőt a helyett a díván dec. 30-án, Ausztria ellen a háborút kimondá. ⁵⁾

A mint a hongyülésnek vége volt, Tököly az eredményekkel! meglegedotlenségét nem késett kijelenteni. E mellett I. Leopold, mert a portával 1664-ben 20 évre kötött vasvári békéje le-

1) Engel V. 97. 2) Kemény Köti. Cap. Alb. I. 252—3. 3) Cserei 124. Bethlen Mikl. önéletír. I. 541. Törvényei. Mike 111.853 Tud, gyűjt. 1835. IV. 119. 4) Oct. 9-n itt van, Thaly, Tört, kalászok. 117. 5) J. Kemény, Adversaria.III. 1682.

járandóban tevén, 1682 febr. 3-án követet indított Konstantinápolyba; azonban a T ö k ö l y ö is ment, s oda vitte a dolgot, hogy a nagyvezér a béke megújításáért egy millió aranyat követelt. A kormány tehát Tökölyhöz fordult, ki apr. 25-én szinleg egyezkedésre is lépett; de azon ürügy alatt, hogy az egyezmény következtében a budai basánál, mint békéltető akar fellépni, Budárament: honnan egész váratlanul, mint a magyarhoni részek fejdélini jelöltje távozott. SÖt, hogy feljött szerencsecsillagából egy sugár se hiányozzék, a mint innen visszatért, Zrínyi Ilonát, Magyarhon legszebb asszonyát, jún. 15-én Munkácson oltárhoz vezeté.

Vége lévén a nászszak, T ö k ö l y t júl. 7-én ismét elemében, a szabadságharcz tüze közt látjuk. A csak most Budán a basával kötött szerződéshez képest, a budai basának és Apafiiinak is meg kellett volna a harctéren jelenni: de Apafii csak nagy nehezen mozdult; de látva, hogy a kiindulást sürgető átiratok egyrejönnek, aug. 1-én Szamosujvártt a táborban hongyülést tartott, a nagyvezérhez mentegető követet küldött, ¹⁾ azzal szép lassan megindult Tábora aug. 10-én Zilahtól nem messze, Czigányinál haladott, s a magával vitt 12,000 embert csak is sept. 1-n vezeté Fülekhez, hol Tökölyvei s a budai basával egyesülvén, a vezényletet, hogy Apafiiit meg ne bántsák, a budai basa vette át. ²⁾

Tököly, ki már Apafii megérkezete előtt, aug. 14-én Kasát bevette volt, több várak és városok mellett, sept. 16-n Füleket is kézre kapá. ³⁾ Másnap, sept. 17-n, a porta Fülek alá fejedelmi jelvényeket küldött sTököly Magyarország fejdélmének lón kihirdetve. Mire a háttérbe szorított A p a f f i és T e l e k i, ez által a királyság és nádorságtól elesvén, s Fülek lerombolásán kívül más szerepet nem kapván, bosszúsán tértek vissza Erdélybe, hová oct. 18-án érkeztek. ⁴⁾ Nov. 21-én hongyülést tartottak, kirótták a lefolyt hadjáratra tett költségeket, s a ligát, melynek Bánfi Dénes és Beldi Pál áldozatul esett, eltörlötték. ⁵⁾

Az idei hadjárat szerencséje a portát azon ötletre hozá, hogy a béke kitelését be nem várva, fegyvert fogjon. Bécsben ezt meg-

¹⁾ Törvénycz. Mike Art. Diel. III. 881. ²⁾ Bethlen Miki. önéletir. I. 530. ³⁾ Chronicon Fuchsio II. 204. ⁴⁾ Bethlen Mikl. önéletir. I, 531. Chronie. Fuchsio II. 204. ⁵⁾ Törvénycz. Mike, Art. D. III. 885.

tudák, s 1683 jan. 24-én új követség ment, hogy a békét megújítsák; azonban béke helyett letartóztaták, de azért médot talált megizenni, hogy Bécs sorsa koczkán áll. Az udvar erre ismét Tökölyhöz fordult, azon feltét alatt, hogy erdélyi fejdelemségre segíti, maga mellé szolítá, de nem fogadta eh

A bécsi udvar tehát a legkomolyabban készüléthez fogott: a pápa segítségével a török ellen, febr. 10-én Velenczével, mart. 13-án Lengyelországgal szövetséget kötött, s a német udvaroktól azon ígéretet kapta, hogyha Bécs fenyegetve lesz, sergeket fognak küldeni; mart. 28-án Draskovics, horvátországi bán, 200,000 irtot kapott, hogy serget fogadjon; Károly, lotharingeni herczeg pedig fővezérré neveztetett.

Ideje is volt, mert a szultán minden hadait felülteté. Apafiinak is felkelést rendelt, mire apr. 24-én Fogarasban hongyülés lőn, egy sereg aranyat kérlek fel kölcsön; a tatárság átbocsátását elhatározták; azonban, ha az ellenséges indulatu oláhországi vajda itt akarna átmenni, Nemes Jánosnak meghagyták, hogy álljon a székelységgel elébe. ¹⁾ Ez alatt a szultán Iónstanczinápolyt apr. 16-án elhagyd; a tartár khán negyvenezer tatárral, százezer lóval, négy szekérrel máj. 22-én Erdélybe érkezett, Fogaras, Szeben, Fejérvár, Kolozsvár, Somlyón át, K a b o s Gábor élelmezési biztossága mellett, átvonult. ²⁾ A mint a török Magyarhonba ért, a nagyvezér T ö k ö l y t magához hivatta, tervet készitettek: juh 7-én már Bécsből futnak, I. Leopoid Tököly embereitől üzelve, szintén Passauba vonult, s a roppant török tábor a nagyvezér alatt, a szultán Belgrádon maradván, juh 12-én Bécset körülfogta.

Apafiinak is ki kelletvén menni, jún. 10-én Radnóthon értekezletet, ³⁾ juh 1-én Apahidán tábori hongyülést tartott, s hosszas húzás halasztás után, kiindult. A tábor egy részét székelység tette, kikről Cserei Tel eki, mint fővezér jellemzésére több adomát beszél el.⁴⁾ Az erdélyi sereg aug. 14-én Győr alá, 19-én a Lajta melletti Bruchhoz érkezett, honnan a fejdelem néhány száz lovas kíséretében, Kara Musztafa nagyvezérhez rándult, ki öt Bécs alatt zeneszóval fogadta; de harmadnap visszaküldő Győr alá, ⁶⁾

¹⁾ Törvez. Miké 111. 903 Fundgruben 11. 359. ²⁾ Bethlen Miklós 1, 536 Chronic. Fuchsio 11. 205. ³⁾ Okl. F. magyarországi Minerva. 1829—30. ⁴⁾ Cserei Histor. 138. ⁶⁾ Tört. Emi a magy. nép életéből 11, 7. Chronic. Fuchsio 11. 207.

feladatul adván, hogy a hidat oltalmazzák. Az erdélyi tábor folyvást itt maradt: innen írja Apaffi sept. 3-ról. hogy jobb szeretné otthon inni a medgyesi bort, mint nyelni ott a port. ¹⁾ Tököly pedig egy basával Pozsont ostromolta.

Bécs ostroma s a tatárság Ausztriábani pusztítása leírását mellőzve, csak annyit említettünk, hogy Bécs két hónapi ostrom alatt csaknem az utolsó szükségre jutott: a midőn Szobieszki János, lengyel király, azon szerződésök alapján, mely Bécs vagy Varsó töröktől fenyegetése esetére szólt, Caraffa osztrák követ hosszas unszolására megindult, Bécs alatt termett, s a császári, bajor- és szászországi hadakkal egyesülten harczra készült. A nagyvezér kicsinyelte elleneit, a budai basát küldő elejökbe, de szétverték; azzal a nagyvezérre csaptak, s sept. 12-én a török tábor merőben tönkre verék: Bécs fel lőn szabadítva. Az üldözőbe vett törökök a Duna mentén ie mily eszeveszetten futottak, mutatja az, hogy sept. 14-én maga a fővezér is már Győrnél járt, s csakis az erdélyi tábor itt léte segíté oda, hogy itt magokat rendbe szedhetők; mire az erdélyieket utó dandáruul hagyva, sept. 17-én Buda felé vonultak. ²⁾

Apaffi oct. 13-dikán Lippa felé szintén haza indult, ³⁾ szerencsén hazaérkezett.

T ö k ö l y, ki Eszterházy nádor és Lubomirszki lengyelével szemben szintén csatát veszített, ⁴⁾ most már maga fordult a bécsi udvarhoz, Homonnay Zsigmondot és Szepessi Pált Bécsbe küldő, Sobieszky közbenjárásában bizva, egyezkedni akart, azonban fejedelemségül Felső-Magyarországot kívánván, nov. 5-dikén egy osztrák-lengyel haditanácsban kihallgattatott ugyan: de mit se nyert; sőt bekövetkezett, hogy Sobieszky Bécs alóli visszatérő útjában Tököly várát ostrom alá vette.

Így végződött a bécsi expeditio. A nagyvezér dec. 15-ikén megsínoroztatott, de mindez a dolgok bekövetkezett új rendét fel nem tartoztatható.

¹⁾ F. M.orsz. Minerva 1829—30. I. ²⁾ Tört. Emi. a magyar nép életéből 11. 9. Cserei M. Hist. 144. ³⁾ Bethlen Miki. önéletir. I. 540. Cserei. 134—44 ⁴⁾ Chronicon Fuchsio 11. 211.

VIII.

A bécsi vesztes visszahatása. Erdély hajolni kezd. P. Dunod bejő, szerződési projectumot hoz, de nem fogadják el. Telekit megnyeri, vele szerződik. A megszállás kezdődik.

A roppant veszteség, mit a török Bécs alatt szenvedett, valamint Törökország, úgy Erdély történetében is nevezetes forduló pontot képez: kétszer kísértette meg Ausztria Erdélyt a török alól visszavinni a magyar korona alá, egyszer sem sikerült; a harmadik s illetőleg utolsó kísérlet sarkköve itt lőn megvetve. Itt kezdődöt egyszerismind, Magyarország törökkeli hossza« küzdelmének utolsó felvonása.

A törököt eddig a győzhetlenség nymbusa lenge körül, azonban Sobieszky hős elszántsága e nymbust, miként napjainkban a muszkáét Szcbasztopol, egyszerre elfujta: s az osztrák hadsereg, mely eddig kellő önérzettel soha sem harczolt, e percztől mindenre képesnek érezte magát.

T ö k ö l y Imre, a magyarhoni elégületlenek névleges fejedelme, Kara Musztafa nagyvezér megszínoroztatásával, szintén elveszté legfőbb támaszát. Ellenben a magyarhoni fővezér, Károly lotharingeni herceg, a protestáns fejdelmek közbenjárására, 1684 jan. 4-én általános amnestiával érkezett Pozsonyba; Sobieszky lengyel királynál szintén kieszközlék, hogy jan. 10-én az elégületleneknek a támogatást felmondá; a császári sereg sikra szálltak: mindezeknek a lelt következménye, hogy február folytán a Pozsonyban felállított purificáló biztosság előtt Tököly pártjából 14 főúr, 17 megye és 12 város jelent meg, s tette le I. Leopoldnak a megtérés és hűség esküjét.

A magyarhoni elégületlenek, s mondhatni Erdély ügyére nézve nem volt elég a bécsi katastropha, annak is oda kellett járulni, hogy a törököt a lengyelek és kozákok febr. folytán Oláhországban s Ukrániában megverték; sőt még az is bekövetkezett, hogy mart. 7-én Ausztria, Lengyelország és a velencei köztársaság, a pénzzel járuló pápa közbenjárására, a török ellen véd- és dacszövetséget kötöttek; mit végre az koronázott, hogy a porta szövetségese, XIV. Lajos, francia király aug. 15-én Regensburgban a császár-

ral fegyverszünetet kötött... Oly előzmények, melyek után Ausztria a törököt most már teljes erővel, három felől támadhatja meg.

A török oltalom alatti Erdély belátva mindezek horderejét, menekvés módokról kezdett gondolkodni. Már tavaly, midőn sergünk Bécs alá készültek, Apaffiék Vajda Lászlót az udvarhoz küldték vala, hogy a török megveretése esetére, Erdély részére jó véleményt biztosítson; és a míg Győr alatt vesztegeltek, a törökök figyelmét kijátszva, a győri német generál által az udvarnak azon ígéretet tették, hogy ha a török Bécs alatt veszt, hajlandók lesznek Ausztria oltalmát keresni. *)

Felesleges indokolnunk, hogy mihelyt a szerencse a töröktől elhajolt, Erdélyben a török irányábani viszony egyszerre lazulni s az Ausztriához vonzódás némely körökben erősbülni kezdett. T e l e k i, ki még egyszer, iljabb korában, Kemény János mellett az osztrák protectiót fegyverrel kezében kereste, szintén gravitált, de egyelőre elégségesnek látta a magyarhoni békétlenek támogatásának szárnyait szegni. A fejedelmet, kit Tököly fejedelemségre törekvésével ijesztgetett, könnyű volt elnézésre bírni; hogy a Tököly párt főnökeit megreltentse, Tököly barátját, Barcsai Mihályt, Ákos testvérét, fejérmegyei főispánt, mezei s udvari hadak főkapitányát, „mint veszedelmes tanácsost“ s e szerint nótára érdemest, elfogatta; hogy a fejedelemné tevékenységének elébe álljon, később Vajda László főpostamestert, a fejedelemné benső hívét, szintén elzárata. 2)

Ha már ennyit megtett Teleki, mint szívós jellem, következetes maradt. A fogarasi mart. S-ki országgyűlésen, hogy a székelly főbbeket zabolára vethesse, Iustra tartás ürügye alatt a belszékelyföldet saját és az erős katolikus Mikes Kelemen kormánybiztossága alá vetteté; hogy a segítségére lehető Kemény János-féle pártot erősítse, annak özvegyét Lónyai Annát tékozlónak nyilvánítatva, Gerendet Kemény Simon maradékai kezébe adatá; Barcsai Ákos donatióit, minthogy azok az osztrák pártiakat sujlolák, azon ürügy alatt, mert a fejedelmiszékbe a török erőszakolta, eltörölteté; s végre B á n f i Györgyöt, az osztrák érdekeknek

1) Cserei M. Histor 133. 110.1. 2) Cserei M Uist. 140—45. Bethlen Miklós 1. 148.

álozatul esett Bánfi Dénes fiát, az öt féken tartó törvényt alól teljesen felszabadíttatá. ¹⁾

A porta azon izenete, hogy Apaffi a bécsi udvarnál részére békét keressen, csakhamar meghozta az első jó alkalmat a további teendőkre. Apaffi követeket indíta Bécsbe; ezek felmentek, a töröknek kért békére tagadó választ kaptak ugyan: de azon szándék kijelentése, hogy Erdély Ausztriához áttérni hajlandó lett, a legszívesebb fogadtatásban részesült. — Minő utasítással mentek, kik voltak a követek, mit végeztek fenn, fájdalom, nem tudjuk: de hogy szavukra nagy súlyt fektettek, mutatja az, hogy az udvar tervkészítéshez kezdett, s egy követ leküldését tette kilátásba.

A kedélyek előkészítésére sokat tett az, hogy az osztrák sereg c nyár folytán is győzelemben állt: jún. 18-án Visegrádot, júl. 22-én Pestet bevette, s ezáltal a török uralom főtámpontja, Buda alá nyomulhatott; valamint az is, hogy Schulcz tábornok Tökölly a bányavárosok közt szintén keményen sujtolá. Azonban, mint ha sejtette volna a porta, hogy Erdély megtarthatására egy hatalmas sakkhuzást kell most tennie, a fejdelemmé választott, de általa három éven keresztül meg nem erősített ifjabb Apaffi Mihály részére, megerősítő athnamét küldött, s a török fényes küldöttség a fejedelmi jelvényekkel együtt, sept. 18-án Fejérvárra érkezett,.. ²⁾ Mi a fejedelmi udvar hangulatát egyszerre megváltoztatta.

A bécsi udvar azért, mit elkezdett, tovább folytató. Páter Dunod Antidius jesuitát, a pápa emberét, az év vége felé Erdélybe indíta, nyílt feladatául tűzvén ki, hogy a fejedelmet az úgynevezett keresztyén, vagyis a pápa, a lengyel udv. és Velenczével kötött, törököt megtámadni akaró szövetségbe leendő lépésre megnyerje; kéz alatti feladata pedig a volt, hogy Erdélyt a töröktől elszakasztva, a bécsi udvar felsősége alá vezesse. E végre fennől egy szerződési projectumot hozott le magával, melynek pontjai kivonatilag adva, a következők:

1. Erdélynek, mint Magyarhon részének, a magyar koronások függése ezennel kimondatik, az erdélyi fejdelem a magyar ki-

¹⁾ Törvénycz. Mikc, Art. Diet. 111. 917. V. ő az 1678. oct. 1. törvcikket. Ugyanott 769. Bethlen Miki. 1 545. ²⁾ Fundgruben II. 273111 359. Athnamét I. fej. kép. Csicsói Gy. prntocollouia 335. Chron. Fuchs. 11.214.

rály nyílt beleegyezése nélkül külhatalmasságokkal többé nem egyezkedhetik, a nélkül békét nem köthet.

2. Az erdélyi fejedelmeket, mint a törökök benyomulása előtt volt, a rendek szabad választása következtében, a magyar király fogja kinevezni.

3.A fejedelmek egész életükre választódnak, s változtatása csak azon esetekben adhatná elő magát, ha a fejedelmek a magyar király ellen fellázadnak; ha a kereszténység elleneivel czimborálnak; ha az országot igen nyomnák; végre, ha arra alkalmatlannokká válnának: akkor is a karok és rendek többségének beleegyezése s a király jóváhagyása mellett.

4.A fejedelemnek és Erdély rendéinek a magyarhoni országgyűlésen, mint régen, ismét helyük és szavazatok lesz.

5.Az erdélyi fejedelemiség régi határai közé visszavitetik.

6.A török által tartott erődök közös erővel fognak visszafoglaltatni.

7.Erdély már megalkotott, írott és szokásos törvényeit a király egy év alatt megerősíti; de új törvények csak is a király jóváhagyása mellett keletkezhetnek.

8.A régi privilégiumok, hiteles diploma alakjában, újra ki fognak adatni; jelesen a fejedelmek szabad választásáról külön diploma fog küldetni.

9.Apaffi Mihály éltéig tartó fejedelemiségéről szintén külön diplomát fog nyerni.

10.Hasonlóan külön diplomával fog fia, ifjabb Apaffi Mihály is atyja következőjének nyilváníttatni.

11.Apaffi halála esetére, ha fia még 25 éves nem lenne, a kormányt választás utján állított helytartó venné át, ki egy kormánytanácsossal fogna kormányozni.

12.A fejedelmek a magyar királynak, mint régen, hűségüket fognak letenni.

13.Úgyszintén a lakosok csak is azon tartozásokat és adókat fognák teljesíteni, mit régentén teljesítettek.

14.Ha a török háborúnak vége lesz, az adók és terhek mérsékeltetni fognak.

15.Kik (a nép közül, a Tököly táborából) hazájukba visszatérnek, öt évig semmi, más öt évig csak fél adót fizetnek.

A 16-ik pontban kikötöttet, hogy valamint a nemzeti fejedelmek, úgy a magyar királyok minden törvényes kiváltságai kölcsönösen tiszteletben tartassanak.

17.A magyar király és erdélyi fejedelem kötelezik magokat, hogy egymást kül megtámadók ellen egész erejükkel védelmezzik.

18.Ha a magyar királyok sergei Magyarhon, vagy a magyarhoni részek védelmére hadi lábon vannak, Erdély azok hatodrésztét téli szállásra tartozzék befogadni.

19.Ha a török ellen akár támadó, akár védelmi háború foiy, az erdélyiek a két előbbi pontban foglalt kötelezettségek teljesítésére szintén kötelesek lesznek.

20.Háború idején az erdélyi vezérek a királyi vezérektől fognak függeni.

21.Miután az erődök (Jenő, Lippa,Várad stb.) vissza lesznek foglalva, a fejedelmek várőrséget vihetnek s várnagyokat tehetnek belé.

22.A jelen trakta kedvezményéül, Erdélyből minden császári hadi fogoly 8 nap alatt bocsáttassák szabadon.

A 23-ik pont fennhagyá, hogy ha valamely hasznos kérdés kimaradt volna, egy év alatt utánlehesen pótolni.

24. Végül egy külön czikk a kalholikus és nem katolikus vallásfelekezeteknek szabad gyakorlatot kötött ki.

E volt a diploma projectuma rövidbe vonva, mit páter Donod hozott, s illetőleg, mit Ausztria Erdélynek kezdetben szánt vala. Meglehetősen ildomos szerkezet annyiban, hogy csak is a töröktől birt eddigi souzeránitást kívánta a bécsi udvarra ruháztatni, s a fejedelmi kormányzást meghagyni ígéré. Azonban az, hogy a fejedelmek alatt hozott törvényeket, a régi magyar királyok privilégiumait, I. és II. Apaffi Mihály fejedelemségét a szerződésből kihagyván, külön diplomák tárgyává tette, a szerződést igen gyanúsnak tüntette fel épen azon időben, melyet még a szász krónikások is a szabadság és jóllét arany idejének neveznek. ²⁾

Miként és hol jött e szerkezet tárgyalás alá, fájdalommal kell újra kijelentenünk, hogy a történetbúvárlatnak e körül is te-

¹⁾ Okl. Szász Károly, Sylloge Tractatumum Diplomát. Leopoldini. Claudiopol 1833. 3—9. ²⁾ Chronic, Fuclisio 11. 316.

endője maradt fenn. Mi a fejdelemnek s e szerint az országnak a keresztény szövetségbe lépését illeti, mint emlékiróink homályos megjegyzéseiből gyaníthatni, az az 1685-i febr. 22—ki, Fogarason tartott országgyűlésen merült fel,¹⁾ hol azt maga páter Dunod terjesztette elő. Mint feljegyezték, képletekben beszélt, s főindokul azt hozta fel, mintha a török kormány bizonyos feltételek alatt Erdélyt Lengyelországnak akarná átengedni; s küldetését úgy mutatá fel, miszerint azért jött, hogy ez átkeblezés ellen a császár védelmét felajánlja. Bár a katolikusok közt magának kemény pártot alakított, s Mikes Kelemen szóvivőségre bírta, a rendekkel nem sokra mehetett, s végén is azon máig sem felejthető szavakra volt kénytelen fakadni: nolentes volentes protegit vos sua Masjlas. ²⁾ De ez sem használt.

Fater Dunod látva, hogy nyílt utón nem haladhat, mellék utakra csapott át. Az elvből, hogy meg kell nyerni a főt, s azután a többi után megyen: Teleki Mihályhoz fordult, kiról tudta, hogy levéltárában a császártól, már Kemény János idejéből kegyelmes királyi kéziratokat bir:³⁾ öt körülhálózta, s csakhamar megnyerte az ügynek., Vele apr. 13-n, Fogaras vidékén, Teleki kercseso-sai udvarházánál titkos szerződésre lépett., mely nevezetes okmány kivonata következő:

Dunod, mint a császár Erdély fejdelméhez küldött teljhatalmú követe, császára és királya nevében Teleki Mihály, ⁴⁾ Erdély főtábornokának Ígérte:

1) hogy ő flge Telekinek minden eddig ellene elkövetett tetteit feledékenységre bocsátja;

2) hogy kegyjelül, mihelyt a Tököly magyarhoni uradalmi a császár kezébe esnek, azok jelen tékenyehbjei közül egyet neki adand;

3) hogy a töröktől bírt Magyarországhoz tartozó földön, a mint a Teleki jószágai a császár kezébe esnek, neki visszaadja;

4) igéero évenként titokban fizetendő nyugpénzt, melynek mekkoraságát a császárra bízták ⁵⁾

¹⁾ Törvénycz. Mike, Art. Diet. 111. 831. -) Cserei Histor. 140. Bethlen Miki. önéletir. 1. 551. II. 3. ³⁾ 1662 febr. 28. és jun 4-ről. <) Kemény J. kiadásában gráfnak iratik, de a kézirati példányokban e czim nem jön elő. ⁵⁾ Ezer aranyat kapott évenként. Bethlen Miki. 11. 65.

5)Ígérte, hogy ha a császárnak teendő szolgálataiért ellenségei támadnának, azok ellen védelmezi, azoknak el nem árulja, személyét ki nem szolgáltatja;

6)hogyha e szolgáltatáért Erdélyből kizorulna, javaitól megfosztatnék, a császári földön menhelyet s illő tartást talál;

7)Ígértetett, hogyha ezért fogságba esnék, a császár kiszabadítja;

8)biztosította, hogy maga és családja (református) vallását szabadon gyakorolhatja;

9)kölcsönös esküt Ígértek arra, hogy a szerződést titokban fogják tartani.

Ezzel szemben, az ismételve felemlített titoktartás mellett, Teleki ígére:

1)hogy céljok kivételére a török háborút, a császárnak kedvezőleg, előmozdítja; erre nézve

2)gondja lesz, hogy az erdélyi és császári seregek érintkezésbe jöjjenek;

3)ígérte, hogy a császári sergeknek évenként bizonyos élelmiszert eszközöl;

4)hogyha az oláhországi vajdának arra szüksége lesz, kiesszközlí, hogy Erdélyen keresztül mehessen;

5)hogy minden erejével oda fog munkálni, hogy azon két előterjesztett trakta, melynek egyike Erdély és a császár, mint magyar királylyali, a másika Erdély s a keresztény szövetségesekekeli szerződést illeti, teljesezésbe menjen. *)

Ez okmány kelte perczétől Erdélyben a dolgok egészen u rende kezdődött. Teleki gróffá neveztetett, de úgy látszik nem fogadta el, legalább a legmélyebb titokban tartotta, ²⁾ s ma is fenn van az adoma, hogy a kapott diplomát egyelőre az ablakán kive-tette volna: de azért egy politikát kezdett követni, mely még az éles szemű Bethlen Miklóst is kijátszá, mennyiben ki tudta vinni, hogy ő folyvást osztrák-ellenesnek tűnt fel, s az ellenzék csak-hogy opponáljon, folyvást kezére dolgozott.

1) Okl. J. Kemény, Notitia Cap. Alb. I 145. 2) J. Kemény Diplomatar. I. 503.

Czéljának minden, sőt ez évi török-osztrák hadjárat is kívánt szelet hozott: a császáriak júl. 31-én Esztergomot ostrom alá vették, aug. 13-án Eszéknél, aug. 17-én Esztergomnál, sept. 16-án Budánál fényes győzedelmeket vittak. Tököly, illetőleg a magyar clégületlenek sem voltak a császáriak ellenében szerencsésebbek: többek közt sept. 23-án Eperjest is elveszték; mire azon kellemetlenség következett, hogy a midón a török békeajánlatot tett, a lothringeni herczeg zálogul Tököly kézbeadását tűzte; mire Tökölyt a hirtelenkedő váradi basa oct. 15-én elfogatta, mi a békétleneket oly zavarba hozá, hogy oct. 25-én főfészküket, Kassát is elveszték; erre a hős Petneházi egész dandáréval átállt, s alig maradt együtt 3000 ember: mit aztán az, hogy a nagyvezér a váradi basát a Tököly kezébe adá, hogy megfojtássá, jóvá többé nem tehetett. ')

A Tököly iránt mutatott e kitüntetés hire még nem jött vala meg Erdélybe, á midón oct. 24-én Fejérvártt országgyűlés nyílék meg; bár az általam eddig látott törvényezikkekben nem fordul elő, de alkalmasint e gyűlésben kellett lefolyni annak, hogy a bukottnak vélt Tökölyt azon indokból, mert egyezményökhez képest az általa elfoglalt megyéket nem engedé Erdélyhez csatoltatni, hanem magának külön fejdelemséget kívánt alapítani: notázák, erdélyi javait, mint a hunyadi, krakkói, küküllővári uradalmakat, elkobzák. ²⁾ E gyűlés végzéseiben csak annyit látunk, hogy Barcsai Mihályt, mert Tökölyvel levelezett, elfogák s e gyűlésben szintén notázák; a Tökölyekhez szökött jobbágyokra, székelyekre büntetést szabtak; de látjuk egyszersmind azt, hogy Görgénybe, fel nem fedezett bűnnel vádolt embereket fogdostak össze; hogy nagy tervek voltak indulóban, az itt hozott törvényezikkek nyíltan kimondják; azon ürügy alatt, hogy a végvárakat cleséggel kell ellátni, gabona adót vetettek az országra; s kimondván, hogy a török gyengülése az országra veszedelmet hozhat, a fejedelmi tanács mellé: Bánfi György, Gyulafi László, Kemény János, Bethlen Miklós és Pál, Told a la gi János, Dániel István, Alvinczy Péter, Bánfi Farkas, Mi kó István, To r o c z k a i István, Gyulai

¹⁾ Cserei M. Histor. 154. ²⁾ Chronic. Kuchsio II. 217. lapon aprilre testi e véglést, de akkor gyűlés sem volt, sőt maga is említi, hogy fogva volt ekkorTököly.

Ferencz, Kálnoki Sámuel és Farkas, Kendeffi János, Bálint Zsigmond, Apor István, I n c z é d i Pál és Mihály, K a - bős Gábor, Hegyesi István, Ugrón Ferencz, Alsó János, R h é d e i János s mások személyében mintegy 30 tagból álló deputatiót, honvédelmi bizottmányt neveztek, utasításul adván, hogy a haza java s megmaradására mindent elkövessenek; s végül, mi legfontosabb, Haller Jánost, Pernyeszi Zsigmondot, Miles Mátyást és I n c z é d i Mihályt Bécsbe menendő követeknek választék, felhatalmazással és utasítással látták el, miket azonban nem ismerünk. ⁴⁾ E volt az első nyílt követség, mely Erdélyből egyezkedést ment kísérteni.

De ideje is volt már. Mert alkalmasint folyt már az országgyűlés, a midőn ¹⁾ Leopold Marchisio őrnagyot Apafiihoz küldé, s tudtára adatá, hogy az akkor Erdélyhez tartozott Máramarost télire császári sergek fogják megszállni. ²⁾ Itt van magyarázata a gabnadó előleges kivetésének. Ha feljegyezték volna, hogy az őrnagy mikor érkezett be, s mi választ kapott, sok mindennek nyitjára jöhetnénk: így csak annyit látunk, hogy Telekinek Dunoddali egyezkedéséhez képest, V e t e r a n i tábornok egy gyalog s négy lovas ezreddel csakugyan Máramarosba jött telelni; Csáki László pedig, ki Bélidivel a portára futott volt, annak halála után Lengyelországba, onnan Magyarai országba került, hol egy lovas ezredet nyert,—épen Kolozsmegyébe, nótán elvesztett jószágába, Bánü-Hunyad körül szállítá le ezredét. ³⁾

Megkezdődött tehát Erdély tervszerű megszállása. Egyelőre azonban csak is az úgynevezett hódoltság, a Szamoson tuR rész vétetett igénybe. Hogy a fejdelemnek a tervben nem sok része volt, mutatja az, hogy a megszállást ellenséges lépésnek vette, Teleki rémitésére fejedelmi székvárosát oda hagyá, udvarával, tanácsosaival, s hét zászlóalj katonával, nov. 30-ka éjjelén Szeben falai közé futott; ⁴⁾ dec. 18-án Fejérvárról ágyúkat viteteit, s Szebent védelmi állapotba tette. A porta pedig, hogy érdekét támogatva lássa, dec. 20-án egy kupucsi basát küldött melléje. ⁵⁾ E mellett, 1686 elején Tökölynek 9000 törököt, hogy magának

¹⁾ Törvcz Miko Art. Diet 111. 439. ²⁾ Bethlen Mikl. 1.552. ³⁾ Bethlen Mikl. 1. 556. II. 17—21. ⁴⁾ Fundgruben 111. 360. Chronic. Fuchsin 11.219. ⁶⁾ Fundgruben 111. 360.

Magyarhonban serget fogadjon, 20,000 tallér adatott, s meg lón bízva, hogy az Erdélyt megszállni akaró sergek ellen operáljon.

IX.

Scherffenberg Kolozsvár alá Jő. Hadaink felülnek. Sch Szeben alá nyomni. A bécsi tratatus. Az ország nem fogadja el. Budát a török elveszti.,

Végéhez értünk a nemzeti fejedelmi kor aranykorának. A hon, mely oly hosszason békében élt, ellenséget, katonai megszállásokat nem látott: e szerencsáját az 1685—ik évvel eltemette, óriási erőt kívántató küzdelmeknek indult elébe.

Még nem is tavaszodon, megkezdődött a katonai mozgalom. Február folytán Bethlen Miklóst Máramarosba küldték, hogy a Veteránt megszálló hadával számoljon s a népek fizettesen; de bár egy millióra ment fel a helyt felemésztett, felesikart s elvitt pénz és élelmi szer, a nép érettfé keveset látott. ') Teleki is, hogy a Szathmáron telet, s febr. 12-én Szt-Jóbot elfoglalt gr. Caraffával könnyebben értelmezhessek, martiusban a deputatio és tanács tagjaival Kolozsvárra tette át szállását, itt maradt apr. 14-ig, mely nap, mintegy színpadi hatást vadászva, mint vihar hajtattott be Szebenbe.²⁾ Felkelést rendelt. Máj. 12-n itt hongyülést tartott, hol hallatlan adómennyiséget, a kapukra 60 frtot, mi szintén példátlan volt, az e g y h á z helyet bíró nemesekre 2 frt, a székelységre 10,000 frtot vetettek ki; s tán a nemzet bizodalmatlankodása következtében a honvédelmi bizottmányba Rhédei István, Daczó János, Dániel Mihály, Jósika István, Nalác z i András, Buda János, Mikes Pál s mások személyében még tíz tagot nevezlek.³⁾

A helyzet, Szeben és a fejdelem, az ország és nemzet helyzete csakugyan válságos is volt. A császári kormány a kérdések kérdése megoldásához, Buda vára ostromához készült, hol majd másfélszázadja már, hogy basák tanyáztak. Veterani már a fejdelemség határában telet, Csáki pedig éppen Kolozsmegyében. Sőt még az is hozzá járult, hogy Tököly, kapott 9000 törökjével

¹ Gr. Bethlen Miklós II. 16. ²⁾ Bethlen Miki. II. 20. Fundgruben II. 360. Chron. Fuch. 11. 222. ³⁾ Törvénycz. Mike, Art. Diet. 111. 949.

felindult volt, hogy nejét Munkácsról kiszabadítsa, de Caraffa miatt fel nem hatolhatván, a törököket Jenő körül hagyván, a tőle elvett Hunyad vár alá jött, hogy azt visszavegye.

Így körül volt fogva fegyveres erővel Erdély, a midőn mindezek tetőzésére Csáki László Bánfi-Hunyadról, máj. 17-én, s nem soká Scherffenberg tábornok Máramarosból egyszerre csak Kolozsvár mellett Bonczhidánál, a hódoltság határán táborba szállottak. Képzeltetni a benyomást a hazára, mely huszonöt év óta német katonát nem látott. A nép odahagyá házát; vagyonát szekerekre rakva, marháját maga előtt hajtva, a hegyekre, erdőkre, havasokra futott. Rémület fogott el mindent: a fejedelem Szebent védelmi állásba tette, máj. 18-án a várost és várörizetet hűségére esketteté. Rendeletel bocsátott ki, hogy a nép lándzsára keljen, menjen Szeben alá; ¹⁾ a megyei nemességnek szintén insurrectiót hirdettek, ez iránt titkos végzéseket hoztak. ²⁾

A véstsejtető rendeletekre pár hét alatt mintegy 20,000 ember gyűlt Szeben alá. Teleki, mint ország generálja felettük szemlét tartott. A tábor zömét, 10,000 embert, Bethlen Gergely alatt Szeben és Medgyes közt a hássági völgybe helyezők; G y u - l l a f i László udvari főkapitányt a fizetett hadakkal s marosszékiekkel Kolozsvár felé a császáriak elébe indíták, oly utasítással, hogy a rablást fékezzék ugyan, de vért ne ontsanak; a harmadik dandárt, Kálnoki Sámuel alatt Déva felé küldék. ³⁾

Ki ellen? mintegy kérdéskép merül fel. Tököly ellen, ki bár Huriyadot nem adák neki át, mint barát lépett fel és fogadtott, s vele, mint a porta emberével ajándékokat váltottak; s ki látva Erdély Kolozsvár felőli megrohantatását, táborát Jenőről berendelte, Scherffenberg és Szeben közé akart nyomulni. Azonban Kálnoki azon utasítással, hogy Tökölyt elfogja, jún. 5-én Hunyad felé közelgett: mire Tököly éjjel, sergét ott hagyva, menekült, s Kálnoki a vezértelen népre csapván, azt szétszórta, több menekültet elfogott, kiknek Teleki orrárt levágató. ⁴⁾

Mialatt ezek folytak, Bécsben, a Haller János vezérlete alatt diplomáért ment követség működött, s egy okmány jött létre,

¹⁾ Chronic. Fuchsio II. 222. ²⁾ Végzéseket I Miké Gyűjt. ³⁾ Cserei Histor. 157. ⁴⁾ Pundgrtihen 111. 860. Cserei 157. Bethlen Miklós II. 26.27. Chronic. Fuchsio II, 224.

melynek párját Szebenbe előre leküldék, s itt egy bizottmány vette vizsgálat alá, melynek elnöke Teleki, tagjai: Bethlen Miklós, Bethlen Elek, Bánfi György és a comes Frank Bálint valának. ¹⁾

Ez az az egyezmény, melyet Bécsben, a császári és erdélyi biztosok, jún. 28-án írtak alá, s mi bécsi tractatus czim alatt lón ismeretes, s melyet, mielőtt, tovább mennénk, egész terjedelemben jónak vélünk magyar nyelvre téve ideiglatni, mint következik:

„Tudva legyen minden előtt, a kiket illet, hogy miután a császár ö felségét a magyar és csehországi királyt, a török szultán hitszegő fegyverrel megtámadta, az ebből eredett szent hadakozásnak társaságába tetszett ö felségének közoltalomra meghívni az erdélyi fejedelmet és annak karait és rendéit: kik a kereszténység közjávához buzgó indulatjokat a végre küldött követség által kijelentvén, kinyilatkoztatott kívánságukhoz képest, o következő czikelyekben állítottat meg az egyezés:

1.A cs. és kir. felség Erdély s a hozzá kapcsolt magyarországi részek oltalmát felveszi, és mikor a szükség kívánja, a fejedelem és karok megtalálására hadi segítséget küld; mely a cs. főhadi vezérséglől marad ugyan függésben, de a rnig Erdély határi közt marad, 5 flge a vezényletet a mostani, úgy a következő fejdelmekre bízza, valamint annak meghatározását is, hogy a segítséget meddig kívánják igénybe venni; a hadi nép hópénzét 6 flge fizeti, de szállásról és élelemről az erdélyiek gondoskodnak.

2.A mi török terület az ellenségtől elfoglalta tik, az a hadi törvények értelmében legyen az elfoglalóé, de a ini az erdélyiekhez tartoznék, Erdély annak birtokában meghagyatik

3.A fejdelemnek és a karoknak a mi jogok volt, fennmarad továbbra is Erdély és a kapcsolt magyarországi részek felett; kijelentvén a császári felség, hogy ottan a fejdelem joga ellen vármokat, harminczadokat, erősségeket nem állítat. Debreczen szintén ide értetvén.

4.A császári felség az erdélyieknek a visszaadandó jószágok iránt a szükséges utasításokat bevevén, az igazságra, és a fejdelem és karok közbenjárására, úgy a kiváltságokra méltó tekintettel lesz.

¹⁾ Bethlen Miklós ünéletir- 11. 22.

5. Gr. Csáki Lászlóra, mint a ki a fejdelem előtt gyanús, ő felsége a végszéleken hadi vezérséget nem biz; s azt sem fogja megengedni, hogy az erdélyieket valami kártétellel megbántsa.

6. Erdélyben és Magyarország ide kapcsolt részeiben a bevett négy vallást semmi mód és ürügy alatt soha sem fogja megháborítani; és a törvények ellenére nem igyekezend azok templomait iskoláit, jövedelmeit, javait elfoglalni.

7. Erdély törvényes fejedelme Apaffi Mihály, semmiképpen meg nem háborítatik, úgy fiának, szintén Apaffi Mihálynak már megtörtént megválasztását ő felsége jóváhagyja; ezek halála esetére pedig, Erdély részére a szabad fejdelemválasztás meghagyatikj

8. A mostani é« következő erdélyi fejedelmeknek legyen ugyan frigyszerző hatalmok, de csak is olyan szövetségekre, melyek ezen örökös szerződéssel nem ellenkeznek; sőt inkább azok, a közellenségek ellen, a kereszténység s főleg a császári felség, úgy háza és birodalma hasznára köttessenek.

9. A fejedelmek czimeit és jelvényeit az erdélyi szokás szerint maradnak, és azokat a cs. felség magának nem veszi.

10. Ő felsége birodalma népének Erdélyben, s az erdélyieknek a birodalommal szemben a kereskedés szabados legyen.

11. Soha sem fog arra működni ő felsége, hogy Erdélyben szentegyházi felsőséget állítson, és e kérdést a karok elébe soha sem hozatja.

12. Ő felsége szökevényei és árulói Erdélybe, úgy az erdélyiek is az ő felsége birodalmába be nem fogadtatnak. Az örökös jobbágyok szintén ide értetnek.

13. Az ő felsége alattvalói Erdélyben, úgy az erdélyiek is ő felsége tartományaiban törvényes kereseteiket és pereiket szabadon folytathatják, és az egyik helyt megtett ügyvédi felhatalmazások s törvényes kellékekkel kelt oklevelek mindkét részen érvényeseknek tartassanak.

14. Jóllehet a fejdelem, Erdély karai a kereszténységnek oltalmáért s öregbitéséért készek a rögtöni fegyverfogásra, mindazáltal, nehogy ellenséges indulatjok idő előtti leleplezése által magokra török vagy tatár zsákmányolást idézzenek elő: ő felsége beleegyezik, hogy Várad és Tömösvár megvétele előtt a császár sergéhez nyilván ne csatlakozzanak; hanem addig is oly erősségek

visszavivásánál, melyek az Erdélyhez kapcsolt részekben fekszenek, élelmiszerral, Tuvarozással az ország széléig segítsék, melyre a fejedelem és rendek kötelezik magukat.

15.Erdélyt és Magyarországnak azon kapcsolt részeit, melyek eddig nem hódoltak a töröknek, ő felsége téli katonai szállásolással nem terheli, haneha a lulajdonképi Erdély oltalma, vagy az ellenség ellen való vigyázatnak szüksége kívánná.

16.Midőn a császári udvarhoz követek mennek, szokás szerinti becsülettel fogadtatnak.

17.Ha területek foglaltatnak vissza a töröktől, azokból az, mi az erdélyieké visszaadatik, fennhagyatván 5 felségének azokhozi fensőségi és feudumi joga.

18.Bekövetkezvén a törökkeli fegyverszünet vagy békekötés, ő felsége részéről, a jelen szerződéssel egyezőleg, Erdély, Moldva és Oláhország befoglaltatnak; minden módon azon fog lenni ő felsége, hogy Erdély a török adófizetéstől megszabaduljon.

19.Viszont a fejedelem, az erdélyi karok és rendek kötelezik magukat, hogy nemcsak ő felségének, úgy házának, birodalmának és tartományainak becsületét és hasznát mindenütt jó keresztény hittel, tanácssal és cselekedettel előmozdítani igyekezzenek; s ha vész fenyeget, arról tudósítást tesznek: hanem egyszersmind a fennebb megírt királyi oltalomért és védelemért elismerésül esztendőnként huszonöt ezer aranyat, vagy ötven ezer species tallért fizetnek örök időkig; szorgosabb szükségekben gabonával, élelmekkel és fuvarozással is segítvén ő felségét; továbbra mind ezen szerződés, mind Erdély nagyobb biztosságáért a mostani hadak idejéig két helységet, úgymint Kolozsvárt és a dévai erődöt oly móddal adják át császár ő felségének, hogy azokban kétharmada az őrségnek az ő felsége katonáiból, a más harmad erdélyi katonákból tétessék, mely őrizetnek hópénzét ő felsége fizeti, a kenyeret pedig és körülöttük való szolgálatokat az erdélyiek szolgálattják ki; de megszünvén a hadakozás, mind a két hely kiűritetik és visszaadatik.

20.Ez a szerződés titokban fog ugyan tartatni, de keresztény hittel kötelezi mind a császár ő felségét, mind a fejedelmet s erdélyi karokat, és azok örököseit s utódait mindörökre, és a töröknek a békekötés után sem fog tudtára adatni.

21.A ratificált diplomák egy hó alatt, vagy ha lehet, -még hamarább, jó ós szokott formában szerkesztve, ki fognak cseréltetni.

Melyek bizonyására ezen szerződés mind a császári biztosok, mind az erdélyi követek neveik aláírásával s pecsétével meg erősítettett. Bécsben, jún. 28. 1686. Herczeg Dietrichstein Ferdinánd, Haller János, Miles Mátyás, Hermán badeni markgróf, Strattman Henrik, Perenyesi Zsigmond, Inczédi Mihály.

Ez volt az úgynevezett bécsi kötés, mely, mint egy tekintet is világosan mutatja, a keresztény szövetségbe lépés elvén alapul, harci szövetségről szól: azonban belevegyíti mellékesen a felveendő császári oltalmat is, de legkisebb vonatkozás nélkül a belkormányzásbani változtatásra. Ez, a mennyiben csak is kilátásba helyezeti későbbi bizonytalan diplomákra mit sem hagyott fenn, a Dunod által lehozott szövegnél is jobb: azonban a vizsgálatára kiküldött bizottmány a 19-ik pont azon tételében, mely Déva és Kolozsvár megszállását jelzi, az általános megszállás első kezdetét látá; Teleki Mihály pedig a 17-ik pont azon hozzáadásában „salvo jure caesarei Majestatis in iisdem jure superioritatis et feudi“, nem kevesebbet látott, mint Erdélynek a német birodalomba leendő keblezése létesítését, ugyanazt, mit most a reichsrathba lépésünk kérdésében látunk: ²⁾ s bár az csak a fegyverrel visszafoglalandó s Erdélyhez tartozó részekre vonatkozott, már akkor a legnagyobb visszatetszéssel találkozott.

Teleki, ki azon tanácsot adta volt, hogy a diplomát a császár sereg élén küldje meg, hogy lássa a fejdelem mellé küldött basa, hogy erőszak forog fenn: ³⁾ megdöbbenve állt saját műve előtt. Ő ki a múlt évben római szent birodalombeli grófságot kapott volt, de a czimet soha fel nem vevé: ⁴⁾ hogy Erdély f e u d u m, még ily közbeszurólag sem akarta elismerni. Ő mint conservativ, meggyőződését követte, midőn a török helyett, az osztrák fenségét kereste; de mint magyar és alkotmányos hazafi, inkább kockákra akarta vetni az ügyet, mint hogy Erdélyt császári feudumnak ismerje, s ez által utat nyisson, hogy az örökös tartomá-

1) Szász, Sjrlogge iraciatuum 11. I. ²⁾ Bethlen Miki. II. 21. V. ö. Cserei M. Hist. 222. ³⁾ Cserei M. Hist. 155. ²⁾ Bethlen Miki. 11. 154.

nyolc* sorába léptetessék A bécsi követeket tehát arra utasíták, hogy e pótlékokkal el ne fogadják; Bethlen Miklóst, Dániel Mihályt és Mikes Pált pedig Scherffenberg tábornokhoz küldék, megizenvén, hogy a inig e pontok iránt tisztába nem jönnek, a hódoltság határát át ne lépje. Négyyszer járt Bethlen a tábornokhoz és vissza, míg végre kiderült, hogy a bécsi kötés még ünnepélyesen aláírva nincs, hogy most várja annak leérkezését: azonban kijelenté, legyen benne bár mi, felette alkuba bocsátkozni felhatalmazva nincs. ¹⁾

Míg ezek ide lent így küzdenek, Bécsben a fennebb látott kötetet követeink aláírták; de azon írásban is kikért fennhagyással, hogy a Kolozsvár és Déva átadását illető pontot elfogadni vagy elvetni, az országnak fenntartották.

Ezen jún. 28-án aláírt szerződés, azon idő közlekedéséhez képest, csak is 8 nap alatt érkezhett Scherffenberg tábornok kezébe; azonban a tábornok ismeretlen okokból, tán mert meghalló, hogy júl. 2-án Szebenbe a fejdelemhez egy lengyel követség jött, ki a szövetség el nem fogadását tanácsolja; ²⁾ vagy talán mert a követség is, mely 400 ember kíséretében akart Szebenbe nyomulni, a tábornok kezére játszott: Scherffenberg Kolozsvár mellől, illetőleg a hódoltság határszéléről beindult, Szeben alatt termett, a fejdelemnek beizené, hogy hozza a bécsi szerződés aláírt szövegét.

úgy látszik, Szebent meg akarta lepni, s Szeben piacán akarta az erdélyieket vele megkínálni, de elkésett; mert jövetelének hírére, a szász nemzeti kormány, s a szebeni polgárok júl. 6-kán a bástyákra futottak, esküt lettek le, hogy a töröktől el nem szakadnak, a várt senki parancsára ki nem nyitják, a kulcsokat zsebre tették, s Telekinek is egyedül a tábori jelszó kiadását hagyják meg. ³⁾

Ily állapotban találta Scherffenberg tábornok Szebent, a midőn mintegy hétezer emberrel s Csáki László ezredével Szeben falai alá érkezett. Képzelné lehet, mily bizodalját kellett fel maga iránt, a mikor az általa hozott tractatus 5-dik pontjában az állt, hogy Csákit a császár Erdélybe nem bocsátja, s im Csáki maga hozza az öt kitiltó pontokat; mintha keresve keresték volna, hogy

¹⁾ Bethlen Miki. 11. 28 32. ²⁾ Fundgruben 111. 360. Betbl. Miklós Új 39. ³⁾ Fuudgruben 111. 361. Bethlen Miki. 11.41.

az erdélyiek el ne fogadassák. Hogy a közvéleményt mégis előkészítsék, s a Szebenben levő basának szemébe port hintsenek, másnap hajnalán Veteráni és Csáki a Szeben alatt álló Gyulafí által vezényelti táborunkra csaptak, s a békés hírekkel ámitott népből két halomra aprítottak össze, minek főleg a maros- és aranyosszékiek lettek áldozatai; e történt és a nélkül, hogy erre Bethlen Gergely közel fekvő tábora közelebb huzatott volna.

Sőt Bethlen Gergelynek is, hogy Gyulafí sorsára ne jusson, Parajétól Görgényig, a Szakadát-erdején ki és be kelle néhányszor megcsétáltatnia sergeit, tán hogy haza szökdöshessenek. ²⁾ Scherffenberg erre egyezkedést akart kezdeni. De miután tisztába jöttek, hogy Déva és Kolozsvár átengedése nélkül az aláírt szerződést a tábornok át nem nyújtja, ³⁾ az értekeződés sok akadályra talált. Végre a fejdelem magyar és szász urakból bizottságot küldött ki a várból, egy majorba, Csáki is oda jött, s júl. 10. és 12-én a kiegyezést megkísértették.

Mit végeztek együtt, teljes homály fedi., Egyik történészünk, Bethlen Miklós, mint a kit félre való bástyára rendellek, az egész összefüvetelről mi sem tudott, s emlékirata Írásáig sem értesült; ⁴⁾ Cserei Bethlen Gergely táborában Medgyes felé volt; de mégis megjegyezte azt, hogy Nagybátori József, a fejdelem udvari papja, a rákövetkezett vasárnap felállt, s azon atapigére: „olyan sárba ugrottatok, melyből lábatokat ki nem vonhatjátok!“ predikációt mondott, melyet azzal végzett: te hamis hitű fejdelem, s ti hitszegé istentelen urak, hiteteket meg ne szegjétek, különben az Isten mind titeket, mind az országot elveszt., ⁵⁾ Csupán egy krónikásunknál látjuk, mintha beleegyeztek volna, hogy a császári sergek csak hat hónapig quartélyózzanak benn. ⁶⁾

Bár mit végeztek júl. 12-én, annyit látunk, hogy a bécsj egyezményt ezáltal visszautasították; azonban Scherffenberg tábornoknak mégis valami eredményhez kellett jutnia, mert másnap Szeben alól felkelt, táborát Medgyesre vitte. Itt kapta a parancsot, hogy, mivel a török nagyvezér százezer ember élén Buda felszabadítására siet — azonnal hagyja el Erdélyt, rohanjon Buda alá.

¹⁾ Cserei Hist. 158. 59. ²⁾ Cserei Histor. 167. ³⁾ Sxási, Sjllogel 8. ⁴⁾ Bethlen Miklós, 11. 44. ⁵⁾ Cserei M. Histor. 160—2. ⁶⁾ Fundgruben 111.361.

Szebenben aug. 12-kén hongyülés Ion. Az itt keletkezett törvényczikkek ez eseményekre csak annyiban vetnek világot, mennyiben azt mondják, „hogy az állapotok kevésbé csendesebbek ... a fejdelem is Szebenből haza igyekszik,.. de a következő dolgok állapota bizonytalan.“ Azonban gyönyörű „csendesedés“, a mikor e gyűlésnek most újra adót, rendkívüli adót kellett kirónia, még pedig a kapukra 40 frtot, az egyházhelyi nemesekre 1 frtot, oly adót egy emberre, mennyit a hajdanidőben egész kapuszám fizetett; e mellett meghatározták, hogy a császár pénzét minden elfogadja; hogy a közvélemény ne nyilatkozhassék, a zajongókat büntetés alá veték; P e k r i Lőrinczet és D a c z ó Jánost, mert Tököly kezére dolgoztak, notázták... 1) Ezzel a fejdelem^ kilencz havi bujdosás után, aug. 27-én, Szebent elhagyá, visszatért székvárosába, — Fejérvárra. 2)

Itt állt Erdély ügye, a midőn a török uralma Magyarországon halálos dőfését megkapta... Buda két hónap óta kemény ostrom alatt; a török nagyvezér bár sietett felszabadítására, de az osztrák sánczai s a 80,000 császári s 20,000 magyar fegyvere miatt alája nem hatolhatott. Petneházi, Tököly egykori hős vezére, sept. 2-án megmásztá Buda falait, példája magyart, németet lelkesített. Buda be lőnj véve., a török őrség, magyar lakosság áldozatul esett. 3) Buda elestét egy sereg vár követte, s ez órától fogva nem volt, hová lábát a török Magyarországon megvethetné.

X.

Buda viaszavívása következményei. Caraffa Inquisitioni. A török Mohácsnál is veszt. Károly loth. herczeg Erdélyt megszállja. A herczegeli tractatus. Erdély megazállva marad. Moribunda Patria

A mint Buda a törökök kezéből kiesett, Magyarországon a dolgok egészen új fordulatot kaptak. A kormány és klérus szabad kezét nyertek: többek közt, hol Tököly fészke volt, a Szepességre, Csáki István és Károlyi László, mint királyi biztosok, azonnal kiszálltak, s az egykor katolikus templomokat visszaszedék.

1) Törvénycz.. Mike, Art. Diet. 111. 963. 2) Fundgruben 111. 361. 3) Cserei M. Hiit. 163. Tad. gyűjt. 1833. IV. 94.

Buda visszavétele s a protestáns vallás megtámadtatása Erdélyben is megtette hatását. Világossá kezdett lenni, hogy Tököly és támogatói elejtése után, Erdély következik. Révpartra jutni, addig is a porta és a császár közt biztos semlegességet biztosítani, ezt tevék feladatokul. Gyulai Ferenczet Bécsbe küldék, hogy inig egyfelől az Erdélyhez tartozó, tiszai megyéket a katonai megszállás ellen védelmezi, igyekezzék rábírní a kormányt, hogy a Haller által kötött bécsi szerződésből Kolozsvár és Déva megszállását hagyják ki. Oct. 19-én pedig, Fejérvártt országgyűlést tartottak, pénzről, s a várak számára borról, gabonáról gondoskodtak; a városokba menekvést könnyebbé tevék; a törökbuza és dohány termelését, használását megtiltották; s Tököly már lefoglalt jószágaiból, Küküllővártt, az ilyei és csehi kastélyt s a hunyadvári uradalom annyi részét, mennyi Tökölyt leánytestvéreivel szemben illette, az ifjú fejedelemnek adományozók.')

Mitől az országgyűlés félt, a katonai megszállás e tétről, legalább a Királyhágón belől ez alkalommal csakugyan elmaradt; de nem kis áldozattal, mert annyi gabonát, zabot s egyebet kellett kiküldeni, hogy 1687 januárjában tetemes pénz- és gabonabeli kényszerített kölcsönt kellett az országra kiróni. De megtették, csakhogy a megszállás létre ne jöjjön. A mint tehát ezen túl voltak, a fejdelem Gyulai Ferenczet Béosból visszahitta: kinék» mielőtt távozott volna, az udvar jan. 16-án tudtára adá, hogy bár a bécsi egyezkedésben változást nem tesz, fenntartja a további egyezkedés folytatását. ²⁾ Gyulai hazajöttére számítva, a fejdelem febr. 13-ára Fogarasba országgyűlést hívott egybe, Gyulai sikertelen követségéről referált, s tán mintegy ellensúlyul, a portának adóküldést szavaztak; ellenben Teleki a fejedelmi tanácsot, mely különben is saját teremtményeiből állott, pártja feltétlen hívével, a 24 éves Bánfi György s más hasonlókcal szaporító, míg egy Bethlen Miklós a tanácsba be mind nem juthatott; s hogy a hatalomra vergődött párt a közvéleményt még inkább terrorizálja, homoród szt-mártoni B í r ó Bálintot, udvarhelyszéki úri embert, mert Teleki barátja, Bethlen Gergely zsarolásai ellen kikelt, a szé-

1) Törvénycz.. Mike, Art. Diet 111. 973. Bethlen Miklós 11. 48. ²⁾ Sxisz, Sylloge 20. ³⁾ Törvénycz. Mike, Art Diet III. 985. Bethlen Miklós. 11. 52.

kely követek tiltakozása daczára, az országgyűléssel arra ítelteté hogy fejébe kakas-tollas szalma-süveget téve, Bethlent kövesse meg, s azután a pellengér alatt botot kapjon; ¹⁾ mely barbar ítélet körülbelöl végre is hajtattott.

Mig a dolgok Erdélyben ily komor szint öltének, Magyarországon a visszatorlás nagyban folyt, s ez időben a legmagasb fokára hágott. Caraffa Antal, nápolyi születésű gróf, lovassági tábornok, egyébaránt nagy kormányférfi, azon tervet adá a kormánynak, hogy Magyarországgal szemben lépjen a rémuralom terére, s annak kivitelére magát felajánlta. Felhatalmazását csak hamar meg is kapta. Kassa, Eperjes tájára, a Tökölyhez annyira ragaszkodó bányavárosok közé jött, febr. 1-én befogatásokhoz, majd az inquisitio kinzóeszközei segítségével vallatásokhoz fogott, s azon ürügy alatt, hogy a Munkácsra zárkozott Tökölynét most is pénzzel s egyebekkel segítik, oly kinszenvedéseket idézett elő, hogy a lefejeztetés s bár mi kínos halál, mit máj. 3-án kezdetett meg, kegyelemnek tekintett.

Magyarország, sőt a protestáns Erdély is megrémült erre; s minthogy Tököly s a bányavárosok érdeke mellett maga is kiszállt volt, a legsetétebb jövőt látta maga előtt. Ehez járult még az is, hogy a megbántott porta részéről a nagyvezér újra táborba szállott, Magyarországnak tartott, mi Erdélyt is előntéssel fenyegeté; az annyifelöl megtámadott erdélyiek ellen a moldovaiak is felkeltek, mint valamely végveszélyben levő országra beütéseket kísértettek.... A honvédelmi bizottmány tehát Balásfalvára gyűlt, s júl. 4-én határozottá emelte, hogy a török engesztelésére a váradi törökségnek írják meg, hogy a hódoltság terményadója kész, de küldjön utána; a Moldvafelöli beütések gátlására biztosokat rendeltek, kik a szorosokat megvizsgálják; a császárrali kegykeresés érdekében, a császárnak ajándékba paripákat szereltettek; végre táborba szállást, s országgyűlés tartását határozzák. *) Úgy látszik hadjárathoz készültek, mert a Radnothón júl. 26-án megnyílt gyűlésen kapuszám szerint 65 frt adót vetettek, s a hidak és utak jó karba állításáról gondoskodtak. ²⁾

Itt e ponton, a törököt Bécs és Budánáli vesztese után, a harmadik nagy csapás is elérte: a Magyarországra jött nagyvezér

¹⁾ Mike; Art. Diet. III. 999.

²⁾ Mike, Art. Diet. III. 1008.

éppen Mohácsnál, augusztus 12-kén, ismét csatát, még pedig roppant csatát veszti, mit újra egy sereg jelentékeny vár, mint Eszék, Pétervárad elbukása követett.¹⁾ Ez a török Magyarország uralmát ismét gyökereiben támadta meg, s a császári és magyar sereget mindinkább képesekké tévé arra, hogy a törököt a magyar korona területéről teljesen kinyomják.

A mohácsi győzelem után, mint gyanítani lehetett, Erdély megtámadása, illetőleg megtisztítása se soká maradhatott. A császári seregek fővezére, Károly lothringeni herceg gyalogságát hátrahagyva, lovasságával s 8 ágyúval a Dunán átkelt, Erdély határiba jött. Sz.-Somlyótól, oct. 1-én Houchin szathmári várparancsnokát és Tylli nevű titoknokát Radnótra küldé a fejedelemhez; kijelenteté, mikép jön, hogy Erdélyt a török járom alól felszabadítsa? küldjenek tehát elébe élelmet s rendeljenek ezreiknek szállást, s néhány város készüljön német őrséget befogadni. ²⁾ A német titoknők a fejedelem mellett maradván, a deputatio Radnótra összehivatott; oct, 7-én Bánfi Györgyöt és Alvinczi Pétert, két pompásan szerelt ajándék paripával, pénzzel a herceg elé bocsáták; de már késő volt, mert a herceg 40,000 ember élén oct. 16-án már Kolozsvár alá ért, bele akart szállni; mire a kolozsváriak a város kapuit megnyitni vonakodtak, ágyúkat vonatott elé, hogy ostromolja: úgy nyílt meg a herceg előtt Kolozsvár, oct. 19-én. ³⁾

E megszállás, Erdély e tekintélyes városának, a bécsi tractátában át nem engedett Kolozsvárnak erőszakos lefoglalása, roppant levertséget idézett elő az országban. S mire oct. 22-én tisztába jöttek, hogy a herceg Kolozsvár» meg nem áll, hogy a kiszolgáltatandó élelem utólagos megfizetéséről szó sincs, sőt a herceg a katonaság zsoldját is Erdélylyel akarja fizettetni, mi végre a fejedelem biztosaitól 900,000 firtot s a 18,000 emberre lealkudott katonaság számára 24,000 részlet élelmet s 16,000 részlet abrakot kívánt: a futás újra megkezdődött, a fejedelem oct. 23-án udvarával, tanácsosaival újra Szeben falai közé futott.

A herceg erre Kolozsvárról megindult, Szebennek tartott, s tudtára adatá, hogy készüljön német őrséget venni falai közé. Szeben, bár falai elég erősek, s a mellett a törökkel szakasztani nem

¹⁾ Cserei Histor. 174. ²⁾ Bethlen Mihály 11.58. Cserei 176. ³⁾ Chronicon Fuchsio II. 232,

akart, a kényszernek tovább ellentállni nem mert. A fejedelem látva a dolgok komoly állását, Bánfi Györgyöt, Alvinczi Pétert és Meltzer Györgyöt felhatalmazd, hogy újra a herczeg elé menvén, egyezkedjenek, feltételül szabván, hogy a herczeg és katonaság az ország kormányzásába ne elegendjenek. Teleki nekik különösen hármat hagyott meg: hogy a megállítandó katonatartási összeget portiónak ne nevezzék; hogy azt ne rhenens, hanem magyar forintba számítsák; hogy Csáki László Erdélyből eltávoztatását bármi áldozattal kivigyék. Erre a német tábor Balazsfalván, a herczeg Küküllővárt megállott. A tracta, mit útközben kezdettek vala meg, tovább folyt. Végre 700,000 rhenens, vagyis 840,000 mfrtban s a kivántató gabona mennyiségben megegyeztek: Csákit, hogy az országnak eleget tenni látszassanak, eltávolítók; ') s oct. 27-én létre jött az okmány, mit, mert Batázfalván írtak alá, báláz s f a l v i, vagy a lothringeni h e r e z e g e l i t r a k t á n a k szoktunk nevezni. Mely egész terjedelemben magyar nyelvre téve, itt következik:

„Miután az isteni titkos gondviselés a kereszténység szövetséges fegyverét a török és a hűtlennel szemben annyi szerencsés eredményre tetézte, hogy már a kereszténység biztosnak tarthatná azon szerencsés időpont jelenlétét, melynél fogva a török porta járma alól kinyienekedhetik: nem akart császár 6 felsége ily közjában semmit elmulatni, hanem a jelen alkalmat használván, a szerencsésebb utókorról is gondoskodni magát elhatározta; mely hasznos cél könnyebb és jobb elérésére, megfontolván mind a két részről a fennforgó okokat: egy felől a lothringeni herczeg, mint a császári sergek főhadparancsnoka, a császári felség nevében, más felől a fejedelem és erdélyi rendek követei között, e következő egyezménypontokat írták alá:

Első szakasz.

1. A fejedelem a császári és királyi felséghez és a kereszténység közös ügyéhez mind nagyobb hűséget akarván bizonyítani, a nagyságos fejedelem a császár hadainak egyik részét a jelen télre szállásra veszi, mit az alább megírt módon fog élelmeztetni; mely hadi nép a haza biztonsága tekintetéből állomásokra osztatva,

1) Bethlen Miklós II. 68. Cserei 177.

a jó hadi rendszabályok megtartása mellett, Szeben, Kolozsvár, Besztercze, Fejérvár, Szászsebes, Szászváros, M.-Vásárhely, Déva, Szamosujvár, Somlyó, Monostor és Tövisre szállásoltatnak el.

2. Az erdélyi fejedelem és rendek a császár hadainak egész téli élelmére 66,000 négy vékából álló erdélyi köből búzát vagy búzalisztet; 39,600 mázsa húst, mázsáját száz fontba számítva; 7000 negyvenes hordó bort; 120,000 köből zabot; a hat téli hónapra 144,000 mázsa szénát; 480,000 kéve szalmát ad.

3. Mely élelmiszerek a főhadí biztos által intézendő kivetés szerint hónaponként a katonaság szállása helyére szolgáltatódnak be; és pedig oly módon, hogy a katonaság bejövetele után mindigárt, a szükséges kellékeket a szomszéd helységek előlegezzék; mi azután az Ígért summából le fog számíttatni. A mi pedig a fát» sőt és gyertyát illeti, ezeket a gazda a katonával tartozik megosztani.

4. Azonkívül a fejedelem és rendek kötelezik magukat, hogy az egész téli időre pénzsegítségképen 700,000 német forintot adnak; még pedig, hogy a katonaság első szükségei fedezve legyenek,

nov. 15-ke előtt, mint első részletet, fizetnek .	75,000 frtot.
A második határidőben, jan. i-n .	150,000 „
A harmadikban, febr. 1-én	125,000 „
A negyedikben, mart. 1-én	100,000 „
Az ötödikben, apr. 1-én	100,000 „
A hatodikban, máj. 1-én	100,000 „
A hetedikben, jun. 1-én	50,000 „

5. Azonban világosan kifejeztetik, hogy mind az, a mi pénzben, mind az, mi élelmiszerekben ezen egyezésben, erre a téli időre ígértetett, csak egyedül Erdélyt, nem pedig egyszersmind a hozzá kapcsolt magyarországi részeket is illeti; minthogy a jelen téle mindenik külön fogja saját terhét hordozni; azonban azon nyílt feltét alatt, hogy a szállásolás elkülönítéséből az igazgatás elkülönítésére következtetés vonatni nem fog, sem az Erdély jogai-ba csorbítást nem tesz.

6. Mely pontok teljesítése iránt a fejedelem és erdélyi rendek készségében nein kételkedvén: az erdélyiek kérésére és a protectio megszilárdítása tekintetéből, a lothringeni herceg maga is ő felsége nevében, az erdélyiektől elébe lett következő feltételeket és pontokat fogadta el szóról szóra.

Második szakasz.

1.A nságos fejdelem maga, úgy a fejdelem asszony és ifjú fejdelem, úgy szintén minden Szebenben levő tanácsurak, követek, főrendek, nemesek, katonák, házoknépével és minden javaikkal együtt, hogy elkerüljék az ő felsége jövő hadaival való érintkezést, Szebenből kimehetnek, utazások bátorságáról jó keresztény hit alatt bizonyosokká tétetnek; melyre nézve a fejedelmi ház kiindulása előtt az előcsapatok visszahuzatnak. Úgyszintén azoknak is kik nem a fejedelmi házat kísérik, hanem egyebüvé mennek, bátorságos utazás engedtetik.

2.A fejdelem és fejdelemné, a tanácsurak, követek, főrendek, nemesek, szebeni tisztviselők, tanácsbeliek házaiba és a tanácsházba katonák nem tétetnek: úgy mindazonáltal, hogy a császári hadak parancsnoka s más tisztek számára illendő szállásról legyen gondoskodva: melyeknek elrendelése a szebeni tanácsra bízatik.

3.Egész Erdélyben a bevett négy vallás, azok papjai, iskolái, szentegyházai, isteni tiszteletök szabad gyakorlásában és jövedelmük vételében semmi utón nem háboríttatnak meg, hanem bevett és szokott törvényeik s szokásaik szerint élnek, semmi törvénytelenességgel, vagy károsítással nem illettéinek; a papok, tanárok és iskolák épületei, valamint egyebütt az országban, úgy Szebenben sem tartoznak szállásadással.

4.A mostani idősb Apaffi fejdelem, úgy az ifjú Apaffi Mihály fejedelmi méltósága az erdélyi törvények értelmében meg fog tartatni, uralkodásuk és kormányzásukba senki sem fog elegyedni; úgy az országgyűlések, fejedelmi jövedelmek, várak, városok, harminczadok, só-kikötőhelyek, arany-, ezüstbányák és vámok jövedelmeihez semmi igény sem formáltatik.

5.A fejedelmek, tanácsurak, táblai assessorok, fő- és alispánok, főbirák, kapitányok, városok királybirái, polgármesterei, úgy a más székely és szász tisztviselők, magok hivataluk és tisztségükben meg fognak tartatni; nem különben a várak és városok a magok törvényekben, kiváltságaikban és igazgatásukban, melyekbe semmi ürügy alatt sem fognak belé elegyedni; hanem a

haza fiait eddig használt törvényeikkel, szabadságaikkal, kiváltságaikkal és rendszabályaikkal bántatlanul fognak élni.

6.A régi, mostani s következő erdélyi fejedelmek adomány, ajándék, kiváltságos s jóváhagyó levelei szentül és illetlenül megtartatnak; sőt az erdélyi fejedelmek ezután is adományozhatnak, s kik Erdélyben, vagy a kapcsolt magyarországi részekben a fejedelmek adománylevelei mellett iktatásokat kívánnak véghez vinni, abban meg nem akadályoztatnak.

7.A káptalanok, konventek a magok egész szabadságokban és biztonságokban hagyatnak.

8.A hazafiak, úgymint tanácsurak, főrendek, nemesek és mások, úgy a kerített és mezővárosok, faluk s azok tisztjei jövedelmébe nem elegendnek, és azokat magokévá lenni nem igyekeznek.

9.Senki ingó és ingatlan javait, gabonáját, borát, s házi bútort, Szebenben, Kolozsvárit vagy más katonák által megszállt erősségekben, el nem foglalják, kinek-kinek meg lesz engedve, hogy sajátja körül szabadon rendelkezessék, ha akarja eladhassa, vagy kivitethesse. A megszállt és szállandó helyek, úgy azok szomszédságában fekvő területek, kerített- és mezővárosok, faluk, Erdélyben vagy a magyarországi kapcsolt részekben az erdélyi polgári közigazgatás alól ki nem vétetnek; különben a megígért pénzt, gabonát s egyebeket beszoigáltatni képesek nem lévén.

10.A fenn említett két fejdelem és azok udvara, nem különben akármely honfi, főrend és hadi ember kerített és inezővárosokbeli, a maga jószágán és házában szabadon és bátorságosan lakhatik; s azok utazhatása akadályozva nem lesz.

11.Ha a két fejdelem és a fejdelemné, a főrendek, nemesek» vagy hadi nép, magokat a megszállt erősségekbe, várakba, ke ritett városokba akarnak bevenni, oda bebocsátatnak, becsületes bánásban részesülnek, semmi kárral vagy törvénytelenességgel nem illettetnek és alkalmazatos szállással fognak ellátatni, kivált ha a török vagy tatártól félélem miatt kénytelenítettnek erősségekbe vonulni; ezen esetben a várórségek az erdélyiekkel együtt hitköteletten tartoznak azokat védelmezni.

12.A fejdelem ő nagysága, úgy az urak, nemesek és városok hamis árulóit helyet ne találjanak, s azoknak hitel ne adassák; ha-

nem azok ö nagyságának és a tanácsuraknak bejelentessenek; a hazafiai közül senkit is üldözni s elfogni nem fognak, egyiknek a másik ellen pártját nem fogják.

13.Senki jószágát, annál kevésbé a fejedelmi házét meg nem rohanják, gabnájához, borához, barmához, szénájához, szalmájához, szóval semminemű portékájához nem nyúlnak, el nem viszik; a jobbágyokat sem kényszerítik magok szolgálatjokra.

14.Fuvarozások alkalmával a szekereket, ökröket nem veszik el, nem tartóztatják le.

15.Minden rendű és állapotú embert illetőleg, haladéktalanul örök és általános amnestia adassák.

16.Se Szebenbe, se máshová szükségfeletti várörizet nem tétetik.

17.Erdélyben és a kapcsolt részekben a szabad kereskedés meg nem háboríttatik, az itteni harminczadok, vámok, jogok törvényeibe magokat nem elegyítik; a görögök, örmények és más kereskedők az országban háboríttatni nem fognak.

18.A megszállt vagy szállandó helyeken a fejedelmek, főrendek, nemesek vagy hadi emberek, hol tulajdont vagy tisztséget birnak, ha ott akarnának maradni, méltatlansággal nem illetetnek; és a hol magok lesznek, vagy javaikat s házok népét tartják, szállókkal nem terhelik, sem jövedelmükben meg nem rövidítetnek.

19.A jövő tavasszal a hadi nép minden megszállt helyről, a haza lakosai bántódása nélkül, kivitetik, és azután affélékkel nem fognak terhelteni. Ha talán ezt égető hadi ok meg nem engedné; a császár ö felsége a fejedelem ö nagyságával arról barátságos utón fog egyezkedni.

20.A városokban és várakbani hadi készletekhez, legyenek azok bármineműek, hozzá nem nyúlnak, haneha legnyomasztóbb szükség idején.

21.Az őrségek az urakat, nemeseket, hadi népeket és polgárokat nem nyugtalanítják és nem károsítják; úgy semmiféle ingyengazdálkodásra nem kényszerítik, a nőknél erőszakot nem tesznek.

22.A városi polgárok a kapuk, tornyok s bástyákra való viháztól el nem rekesztetnek, és a szászok privilégiumához képest

a kulcsok őrizete a polgármesternél marad: de a midőn a császári parancsnokok úgy kívánják, a kapukat akadály nélkül kinyitattják és beíratják.

23.Senki a fejdelem ő nagysága hűségétől el nem idegenítetik; a fejdelmet vagy más hazabelit hamisan áruie jelentéseknek hitel nem adatik, hanem ő nagyságától az affélékről tájékozás fog kéretni.

24.Azokat, kik egyik vagy más részről a másikhoz menekülnek, mind ő felsége, mind ő nagysága egyaránt kiszolgáltattják.

25.Szászvárosra, Szászsebesbe, Beszterczére, Kolozsvárra, Monostorra, Fejérvárra, Dévára, Szebenbe, Vásárhelyre, Tövisre katonák fognak szállásoltatni; a más helyek, ha eddig megszállva nem volnának, terheltetni nem fognak, haneha ezután tetszenék másképpen egyezni.

26.Ha mikor a császári felség és török között békesség köttenék, maradjon a dolog azon kinyilatkoztatás mellett, melyet tett ő felsége Gyulai urnák.

27.Ha a fejdelem országgyűlést hirdet, az nem akadályozta tik.

28.Mivelhogy a városok és erődökben élelmiszerek vannak letéve, azok felhasználását a fejdelem megengedi.

És mind ezen előadott pontok oly módon állítatnak meg, hogy a fejdelem ő nagysága és a rendek a magok részükről mindeneket pontosan megtartsanak és teljesítsenek, a császári felség ellen se titkon, se nyilván ne cselekedjenek és azt másoknak se engedjék.

Melyek kölcsönös keresztény és őszinte hitelesítésére, ez okmány két hasonló párban állítatván ki, azt a császár ő felsége nevében a lothringeni herczeg maga tulajdon keze aláírásával és nagyobb pecséttel; az erdélyi fejdelem ő nagysága és a karok részéről pedig az ezen egyezkedésre küldött követ urak tulajdon kezök aláírásával s pecsétökkel erősíték meg, és mindkét résznek kiadott. Kelt a Balázsfalva mellett táborozó császári táborban, oct. 27-dikén 1687.!)

Ez a lothringeni herczeggel kötött úgynevezett b a l á z s - falvi tractatus. Mint láthatni, ennek kiindulási pontja az,

¹⁾ Szász, Sylloge 24. Balia, Érd Törvényi. 297.

hogy a császári seregek ezen télre Erdélyt a török ellenében megszállják; de azon ötletből, hátha a megszállás hosszabbra nyúlnék, a p. Dunod által hozott, s Hallerék által Bécsben kötötté el nem fogadott egyezmény főbb pontjait is belefoglalák. A Dunodféle ajánlatnál jobb, de már a bécsi kötésnél hátrányosabb. Meghagyatik ugyan benne a fejedelmi kormányzás teljes mértékében, benne még az ifjabb fejedelem, sőt a II. Apaffi után következhető fejedelmek is elismertetnek: azonban a megszállás körüli pontok oly rugonyos szerkezetűek, hogy a megszállás megszüntetéséről semmi garantiát se nyújtottak. Ennél fogva kevéssel nézhetjük többnek, mint egy győztes hadvezér szerződését, melybe a politikai pontokat Írni engedék a mint tetszik, s csakis a katonai szempontot tárták komolyan szem előtt. Innen keletkezett aztán az, mit Bethlen Miklós megjegyzett, hogy Bécsben később e szerződést, mintha nem is kelt volna, olybá szerették volna venni; s az akkori ellenzék megjegyzése szerint, a bécsi kötéshez oly arányban állt, mint a jég a gyémánthoz, mely a tavaszi meleg szelet sem fogja kiállani.

Az egyezmény aláírása után, Bánfi György Szebenbe sietett, megvinni a fejedelemnek a herczeg azon izenetét, hogy készüljön Szebent elhagyni. Oct. 29-én délelőtt Scherffenberg táborával már Szeben előtt állott, s a fejedelem távozását annyira sürgető, hogy ebédjét sem hagyá elkölteni: és míg egyik kapun a fejedelem s különösen a zokogásra fakadt fejedelemné kivonult Fogaras felé, addig a más kapun a német ezredek bedoboltak. ²⁾

Kolozsvár cs Szeben után a többi város minden ellentállás nélkül meghajolt, minden erőd közökbe ment; csupán Brassó maradt megszállatlan, s csak a fejedelmi várak maradtak a fejedelem rendelkezése alatt.

A könnyű győzelem után Károly herczeg kiment Erdélyből, a főhadi parancsnokságot Scherffenberg tábornokra bizta, s Szeben ez órától az erdélyi katonai főhadparancsnokság székhelyévé változott. Alvezérei, Stahremberg és Veterani tábornokok a katonákat az országban szerte elhelyezék, s e perctől Erdély megszállva maradt.

¹⁾ Bethlen Miki. 11. 59. ²⁾ Fundgruben 111. 362. Cserei 177.

A megszállás végre lőn hajtva, s Erdély kezében még semm ratificált diploma. Mély aggodalom szállt meg minden kebelt, mert mit tehetett már Erdély a győztes fegyverek ellenében, mikor Magyarországon szintén ez időben, oct. 18-án, Pozsonyban országgyűlés nyílt meg, s a magyar szabadság garantiája, melynek alapján Tököly mintegy jogosan harczolt, az Andreámon diploma XXXI. pontja, mely szabadsága mellett fegyverfoglalási jogot adott a nemzetnek, eltöröltettek; s I. Leopold kilencz éves fiát, I. Józsefet, királynak választatván, s dec. 9-én megkoronáztatván, a magyar királyság királyválasztási joga az osztrákház részére mintegy megszűnt. A dolgok ily állásában Erdélynek úszni kellett az árral, úgy kellett révpartot keresni. Nov. 18-án tehát Fogamban országgyűlést tartottak, a kapukra 200 ftot, 35 köből gabonát, 2 hordó bort, 4 vágómarhát, 15 szekér szénát vetetlek ki, a székelyeket székenként szintén megrovák, élelmi biztosokat neveztek, s a katonákat ellátni megkezdették. ²⁾

A beszállásolt 27,000 ember a népre megtette hatását, annyival is inkább, mert Telekinek a volt kívánsága, hogy a szász és székelyföld ment maradjon, s így a Maroson belől szállásoltatás ne történjék; a főbb emberekre Teleki közvetlen folyt be, mert Fogarasba gyűjté őket, s nem engedé házukhoz hazaszállni, hogy saját engedelmes teremtményein kívül mással, a katonatisztek ne érintkezzenek. ³⁾ De voltak mégis bátor férfiak a hazában, kik szemébe mertek nézni a hatalomnak; s ezek közül Bethlen Miklós, ki Béli Pál bukásával hivatalát elvesztette, s így az ellenzék fejének tekintődhetett: emlékiratot szerkeszted, s azt titokbantarlás ígéréte mellett Scherifenberg katonai parancsnoknak Szebenben benyújtotta. ⁴⁾

Ezen emlékirat bár magános embertől származott, mégis nevezetesebb okmányaink közé tartozik. Moribunda Transilvania ad pedes augusli Imperatoris Leopoldi projecta — volt a czime emlékiratának, melyben előre bocsátva, hogy miként egykor Croesus néma fia, az apját megelőlni akaró katona fegyvere villogására megszólalt: úgy ő is esedezik a császárnak, ne vesse Erdélyt katonáinak oda zsákmányul; továbbá előadja, hogy három baj alatt nyög

1) Cserei Hist. 178. 2) Törve'nycz. Mike, Art. Diet. 111.1025. 3) Bethlen Miklós, 11. 66. 4) Bethlen Miklós, 11. 641.

Erdély: a szomszédos török és tatártóii félelem, némely hatalmasok zsarnokoskodása, s a katonaság miatt ránehezült szenvedések alatt; s felkérte a kormányt, hogy ezek orvoslására küldjön egy teljhatalmú, de közkedvességű biztost be, és adja ki a diplomát, mit egykor visszautasítottak: abban a vallásszabadságot, egyesek személy- és vagyonbátorságát, úgyszintén az ország törvényeit biztosítsa; és akkor hívjon össze országgyűlést, titkos szózatolás útján választasson egy directoriumot, bízva arra, hogy a szükséges reformokat az vigye át, még pedig a hazai törvények alapján.¹⁾ Ez az ismeretes Moribunda Transilvania rövid tartalma, mit Scherffenberg felterjesztett, mi azonban a Bethlen nézetével sokban ellenkező eredményt idézett elő: mert Teleki erre vele kibékült, s gr. CarafTa Erdély szervezésében ennek nyomán indult, s írta azon emlékiratát, melyben Erdély elnyomása tervét letette.²⁾ Bethlen emlékiratából a kormány irányt kapott, a nélkül, hogy Bethlen hazafiui óhajtásai is teljesebbé mentek volna.

XI.

C&raffa Erdélybe Jő, a tanácsosokat Szebenbe hivatja. Hűség nyilatkozatot írat asá, Úgy diploma proejectvmt kószltnek. Apafflné, utána Apafii Is meghal.

Bethlen egyik vezérelve az volt, hogy jöjjön be egy biztos, s mentse meg a hazát Teleki dictatorságától; másik, hogy adjon az udvar ki diplomát. Ezt kétség kívül az ország is ohajtá, mely a fegyveres erő beférkeződése után boldognak érezte volna magát, ha I. Leopold legalább a bécsi pontokat „ratificálta volna. E végre Gyulai Ferencz, I n c z é d i Mihály s ezek pennája D o n á t Mátyás személyükben új követséget indítottak fel, hogy a katonák visszahúzása sürgetése mellett, az említett szerződés kiadását munkálják; de 1688 jan. 4-én fájdalommal kelle megérteniük a kedvetlen választ, hogy miután Erdély már katonai erővel meg van rakva, a dolgok állása egészen megváltozott.³⁾

Úgy is volt. Mert Erdély megszállása bevégzett tény lett, és e mellett a törököt szerencséje egészen elhagyá. Hiába sinoroztaták

¹⁾ Ki emlékirat Szalai kiadásában hiányzik, kézirati példányainkban benne van. ²⁾ Archiv. d. Vereins. N. F. I. 167. ³⁾ Cserei, Hist. 175.

egymásután a nagyvezéreket, hiába tevék le a jancsárok IV. Mahomedet s állíták helyébe II. Szulejmant: a magyarhoni várak egyre buktak el. Gr. Caraffa, T ö k ö l y n é híve, Absolon Dániel áthajtásával oda vitte Munkácsot, mit Tökölyné három éven át oly hősileg védett, hogy a vár jan. 14-én capitulált: Tökölyné, Zrínyi Ilona, I. Rákóczi Ferencz, első férje javait megtartá ugyan, de gyermekeivel együtt Bécsbe belebbezett.

Tököly végső vára s a magyarhoni elégületlenek középpontja, a Szepesség is le lévén tehát sújtva, gr. Caraffa rendeletet kapott: jöjjön Erdélybe, s I. Apaffi közalgónek hirdetett halála esetére, Erdélyt készítse elő. A mint a hír megjött, a mondhatni permanens országgyűlés Fogarasban jan. 24-én az adó szorgalmas felhajtására új rendeletet szerkesztett, s a már kirótt mennyiséghez még 15,000 köből zabot vetett ki. E mellett biztosokat nevezett ki, kik Caraffa elébe menjenek, kikhez Teleki Vay Mihályt adá 2000 arannyal, kik Caraffát Dézsen találták. ³⁾

Gr. Caraffának, mint az eperjesi véres napok intézőjének jövése, hogy rettegéssel tölté el az országot, felesleges is mondanunk. Rémes hire előre jött, s hogy a nép mivel rémitette magát megemlítjük, miként azon hir terjedt el, hogy egy egész szekér spanyol vascsizmát hoz, melyet, mint Eperjesen, hevítve fog a vallasoknál a lábra vonatni.. Február elején érkezett Kolozsvárra. Bár egész ménes postalovat küldtek elébe, oly cynismussal lépett fel, hogy ökrökkel vonató hintóját. Az Erdély észak-nyugoti felébe összezsúfolt hadakat, azonnal az egész országra kiterjeszté, s Szebenben egyenesen a fejdelem, eddig lakatlan hagyott, szállására szállott be. ⁴⁾

Munkához kezdett. Legelőbb is a katonaság számára megígért pénz és élelem mikénti beszolgáltatását vette számba, s e tárgyban már febr. 20-ról ö, Teleki, Bánfi, Bethlen Elek, Alvinczi és Apor István egy munkálatot trtak alá. Ennek következtében, mart. 10-én Fogarasban gyűlést rögtönöztek: a katonaság számára még 30,000 köből búzát szavaztatott, s mert a pénzek befolyásával nem volt megelégedve, az urak, polgárok ezüstjeiket hozzák össze, s hogy hamarább pénzzé verethessék, Segesvárnak és

¹⁾ V. fl. Kemény Diplomater IX. 503. és Cserei. ²⁾ Mike, Art, Diet. 111. 1039. ³⁾ Bethlen 11. 67. Cserei 189. Bethlen, II. 73. 85.

Brassónak pénzverde állítási jogot engedtek.¹⁾ E gyűlésnek ennél kényesebb tárgya is volt: átírt a fejedelemnek, hogy a tanácsosokat hozzá küldje, mi nem kis rémületet keltett fel. Az átíratot a rendeknek Teleki adta elő, utasítást és felhatalmazást kért adatni; de mily utasítást adhattak volna, midőn az áthívás célját nem tudták. Hozás halasztáshoz folyamodának, de Teleki, Apor István és Gyulafi László az átmeneteire oly készséget mutattak; hogy menetelüket akadályoztatni nem kívánták. Teleki végrendeletet írt, s mintha eszébe jutott volna, hogy Castaldo Martinuzzit, Básta Mihály vajdát felhasználván, megölette, aggodalmak közt hajtattott Szeben felé: hol meglepetésére, a szt-erzsébeti hegyen, két század tisztelgő katonaság s gr. Caraffa segéde fogadá, s az elébe küldött diszhintóba ültető. ²⁾ így érkezett be apr. 27-én gr. CaraiTához, ki a három átment tanácsurat ebédre hivatá; ebéd után Telekivel hosszasan társalgón, este szállására ment, hol négy óráig beszélgetlek. ³⁾

Másnap reggel Caraffa kemény parancsot Íratott, hogy a többi tanácsos is Szebenbe érkezzék. A rendek ezt megkapván, máj. 3-kán tehát Teleki Mihály, Bethlen Gergely, Elek és Miklós, Székely László, Frank Bálint comes, Szabó Keresztély, Apor István s a két ítélő mester, Alvinczi Péter és Sárosi János és Filstich Mihály nevére felhatalmazást írtak alá, melynélfogva az ország nevében gr. Caraffával végezheessenek. ⁴⁾ A felhatalmazással a többi tanácsos is Szebenbe érkezett, hol tán számításból, a tábornok épen az nap akasztatott fel egy németet, s az az egész nap a Székely László ablaka alatt függött.

Az értekezlet és egyezkedés igen rövid volt, mert a mint gr. Caraffához mentek, egy nyilatkozatot nyújtott át, melyet a Tökölynét kézbe adó, most gr. Caraffa mellett hadititoknokoskodó Absolon Dániel fogalmazott, s melyet Teleki és a hivebbek előre átnézlek vala. A szerkesztményt Teleki terjesztő a tanácsurak elébe, de minthogy a tábornok előszobája adatott tanácsterraül, azt mély hallgatás fogadta, egyedül Bethlen Miklós és Apor István nyilatkoztak oda, hogy az országot átadni felhatalmazásuk nincs,

¹⁾ Mike, Art. Diet. 111. 1051. ²⁾ Cserei, ki Telekit tide kísérte, hitelesebbnek látszik. Hist. 180. V. ö. Bethlen, II. 74. ³⁾ Cserei, Hist. 181! ⁴⁾ Szász, Sylloge, 39.

terjesztessék az ország elé. ¹⁾ A kérdés eldöntése másnapra haladt ugyan el; de mint Bethlen írja, ki állhatott volna ellent a két Caraffának. És a mire megérték, hogy addig Szebenből ki nem mennek, sőt különben a fejdelcm is Szebenbe hozatik: ²⁾ máj. 9-én, miután gr. Caraffa kiadá nyilatkozatát, hogy a városok őrségei fegyvereiket és vagyonukat bántatlanul kihozhatják, — meghajoltak; ugyan e napról ők magok is egy nyilatkozatot írtak alá, mely állal Erdély a már örökössé lelt ausztriai házat, fejdelmének fogadta el. Mely nyilatkozat magyarra téve, némely azon időkre vonatkozó passus kihagyásával, így következik:

Mi, széki Teleki Mihály tábornok, B e t h l e n Gergely és Elek, borosjenői Székely László, Frank Bálint szebeni királybíró, S z a b ó Keresztély, szebeni polgármester, erdélyi fejedelem ö nagysága tanácsosai, Bethlen Miklós, altorjai Apor István, Alvinczi Péter és Sárosi János ítélőmesterek, Füstiek Mihály brassói bíró, a fejdelein ö nagysága s az erdélyi karok teljhatalmú követjei, adjuk tudtul és emlékeztül.

Visszatér Erdély Magyarország királyához, a honnét a balsors irigysége s némelyek büszke merészsége szakasztotta el, és felveszi biztos oltalmát a nagy, boldog, igaz és győzhetlen I. Leopold császár és Magyarország örökösödött királyának, és következőjének I. József királynak, kinek életét és trónát isten gonosztól oltalmazza, úgy szintén a több örökös magyar királyokét, az utolsó pozsoni országgyűlés értelmezéséhez képest, a karok közönséges egyezéséből s egy szívü kívánságából, mely boldogságot régen kérünk az isteni kegyelemtől.

A mi azért közönségesen kívánatos, az istennek kedves ezen pereztől fogva örök időkre boldog és szerencsés, mind a most élőknek és ezután következőknek kinyilatkoztatva legyen: hogy a reánk bízott teljhatalom erejénél fogva a fejedelem ö nagysága és az ország statusai közmegegyezéséből, önkéntes hajlamukból s keresztényi buzgalmukból, a török védelméről és minden vele való érintkezésről, ajándékok s adófizetésről, és mindenről, a mi a török portával, hozzátartozóival, barátjaival, társaival, és a római császár ö felsége s törvényes következői akárminémü ellenségeivel való

¹⁾ Bethlen Miklós II. 80 ²⁾ Cserei 182. Tört. Eml. a m. répi életéből II. 13.

közlekedést foglalna magában, lemondunk felségsértés büntetése alatt, mi napfényre jövén, az erdélyi törvények szerint rovatik ki.

Elfogadjuk ellenben tiszta és igaz hittel a fennkijelent mód. szerint, fenntisztelt ő felsége atyai védelmét magunk és Erdély minden maradékaira; melynek biztonságára, feljebb említett teljhatalmunk, bizonyosságunk erejénél fogva, cselekedetünk és végzéseinknek a fejdelein ő nagyságától s a statusoklóli jóváhagyása melleit azon helyiségeken kívül, melyeket már megszállt ő felsége hadi népe, Kővárra, Husztra, Görgénybe és Brassóba is befogadjuk; a midőn ő felsége rendelendi a török ellen, ki a kereszténység közellensége, és mások ellen is fegyvert fogni hajlandók vagyunk; alázatosan kérvén, hogy a győzhetetlen császári felség veleszületett kegyelmességéből szabadságainkat, kiváltságainkat, nevezetesen bevett vallásaink szabad gyakorlatát kegyelmesen erősítse meg; minket és maradékainkat azokban oltalmazni és megtartani méllóztassék. Nem is kételkedünk, hogy generális urunk ő nmlga gr. Caraffa, fejdelmünk ő nagysága és az egész ország kérését ő felségének hathatósan ajánlani fogja; melyet ő nmlga eddig is hozzánk kinyilatkoztatott hajlandóságától bizodalmason kérünk és remélünk; úgy szintén maga a generális ő nagysága is jogaink és kiváltságainkban meg ne háborítson; addig is a lothringeni herczeggel való szerződés maga erejében megmaradván.

Melynek nagyobb hitelességére és erejére, és hogy ezen biztosítás tudomása és a török fensőségtől elállásunk minden maradékainkra átszáljon, azt a három erdélyi nemzet pecsétjeivel meg erősítettük. Kelt Szebenben, máj. 9-én, 1688.

E szerint a három nemzet pecsété alatt okmányt adlak ki, melyben kinyilatkoztaták, hogy Erdély ezennel ismét visszamegy a magyar királyhoz, ennélfogva a török szövetséggel felmondanak; kötelezők egyszersmind magokat, hogy a már átadott várakon kívül, a többi várakba is német őrséget bocsátanak; s végre hogy a török ellen, ha kell, harczolni fognak: ezek ellenében azon kivánságokat fejezők ki, hogy gr. Caraffa polgári és vallási szabadságaikat ne zavarja; a lothringeni herczeggeli tractát pedig érvényben hagyják. ²⁾

¹⁾ Szász, Sjlloge. 40. ²⁾ Okl. Szász, Sylloge 40.

A mint a hűség esküje elhangzott, gr. Caraffa Fogarasba küldött, s az esküt a fejdelemmel is letétette. ¹⁾ Telekit pedig drága ezüst-terítéssel ajándékozta meg, melylyel nagyszerű diszebédet adott. Ezzel be lévén Caraffa szerepe végezve, néhány ezredet vett maga mellé, magának 500 társzekeret rendeltetett, ²⁾ gr. V e t á r a n i Frigyest főhadiparancsnoknak hagyván, a csatatérre indult, Híjában Lippát máj. 19-én bevette. ³⁾ Ugyané napról az ország Teleki részére felhatalmazást irt alá, hogy gr. Caraffához menvén, az általa kilátásba tett diploma, úgy a függő kérdések felett egyezkedjék.

V e t e r á n i pedig hozzáfogott a fejdelmi s több újonnan átbo-csátóit várak átvételéhez. Kisebb nagyobb zajjal mindenütt sikerült, azonban a brassói fellegvár megszállásában egész váratlanul akadály adta elő magát. A tanács itt sem állt volna el-lene, hanem a polgárság bort és élelmet szállított fel, oltalomra készült: Velerani s vele a fejdelmi biztosok megjöttek, s a fellegvár máj. 26-án néhány órai ostrom után magát feladta, miért a főbbek fejüket veszték. ⁴⁾

Ily jelenetek szövődtek a fogarasi, mondhatni folytonossá lett országgyűlés folyamába, mely a töröktől függést felmondá,... A homagium le volt téve, de az ellendiploma még sehol sincs. Az aggodalom folyvást nőtt, a rendek sehogy sem akartak lemondani a reményről, hogy a kormány az annyiszor Ígért diplomát, mely a bécsi és balásfalvi traktátat formulázta, ratificálva ki fogja adni. Hogy annál könnyebben célhoz érhessenek, diploma pro-jektumot szerkesztettek, ezt jún. 1-én aláírták, gr. Caraffához küldék, hogy ígéretéhez képest az udvarral kiadassa. Mely pro-jectumot magyarra téve, szintén egész terjedelemben közlünk; mint következik:

1. A bevett négy vallás soha semmi módon és semmi ürügy alatt a maga szabad gyakorlásában meg ne háboríttassék, hanem minden ekklésia, templom, iskola, papiház maga szokásaiban, szertartásaiban, határaiban, jövedelmeiben, kiváltságaiban, eddig

¹⁾ Cserei 182. Belliën Milliós II. 83, ²⁾ Az 1688. máj. 10. art, Mí-ke, Art. D. III. 1063. ³⁾ Cserei M. H st. 185. Beihlen M II. 96 ⁴⁾ Beth-len M. II. 94- Cserei 183. Chronicon Fuchsio II. 125. Lefejeztettek 1689. sept. 17. Archiv, d. Vereins N. F. I. 123.

gyakorolt szokásos törvényeiben, úgy az egyházi szolgák szolgáltatásokban, tiszlökben és szabadságokban illethetetlenül megtartassanak, a mint erről a lothringéni herczeg is velünk végzett vala.

2.A mostani fejdelem ő nga idősb Apaffi Mihály, úgy a tölünk választott ifjabb Apaffi Mihály magok fejdelemségökben, méltóságokban, címökben, jelvényeikben, szabad kormányzásokban, akár mi névvel nevezendő jövedelmeikben meg ne háboríttassanak, hanem az erdélyi törvények és szokások szerint azokban megtartassanak; és holtuk után is a fejdelemválasztásának szabadságáé felsége kegyelmes ígérete szerint is az erdélyiek kezében maradjon, mely fejdelmck azon hatalommal és szabadsággal élhessenek, mint a mostaniak; és senkitől, csak is a császári királyi felségtől függjenek, s méltóságra nézve minden időben és helyen Magyarországnádora felelt álljanak.

3.Hogy Erdélyben egyházi jog soha se állíttassák, mint ezt ő felsége már kegyelmesen megígérte.

4.A régibb, mostani és következő fejdelmck kiváltságai, ajándék és adománylevelei, úgy szintén a káptalanok, konventek, a hazának eddig használatban volt törvényei és szokásai, minden újítás nélkül szentül és sértetlenül magok erejükben megtartassanak, és az ország határai se csorbíttassanak.

5.Azon jószágok, melyek az Erdélyhez kapcsolt magyarhoni részekben a törököktől eddig visszafoglaltattak, vagy ezután visszafoglaltatnak, ha azok erdélyi birtokosokat illetnek, azoknak visszaadatnak.

6.Az erdélyieknek Magyarországon igaz követelésekhez képest, ő felsége kegyelmesen elégtételt szolgáltat.

7.Az erdélyieknek mindenütt szabad kereskedés engedtettség.

8.A szökevények és árulók mind a két részről visszaadassanak, minden váltságdíj nélkül; és a nagyobb csendesség megtartásáért a csalárd és haszontalan árulók be ne fogadtassanak, hanem inkább megneveztesenck és vádaskodásaik tudtul adassanak, hogy a kik vétkeseknek találtatnak, az erdélyi törvény szerint büntetessenek.

9.Minthogy az egész ország ő felségéhez és a keresztény közönséghez buzgóságát ereje felett bebizonyította, és azért ne-

hány esztendei kvártélytartás s a nagy adófizetés által ki van mérítve, méltóztassék ő felsége született kegyesség- és atyai indulatból a további kvártélytartástól, élmezéstől Erdélyt megmenteni, és a tőlünk ajánlott ötvenezer tallér összeggel évenként megelégedni.

10.A törökkel való békekötés alkalmával Erdély jó biztosíték mellett befoglaltassék; és az ő felsége katonái Erdélyből kivitessenek, az erődök az őrsergektől kiürítettessenek, és minden hadszerekekkel az erdélyieknek visszaadattassanak; és addig, míg kiürítettének, kiknek az erdélyiek közül az erősségekben vagy egyebütt akárhol javaik volnának, vagy javaikat bevinni vagy kihozni akarnák, semmi kár- és akadálylyal ne illettessenek; és a míg az ő felsége tisztjei vagy bármely rendű katonái Erdélyben maradnának, Erdély közigazgatásába és jövedelmei kezelésébe magokat ne avassák.

11.Az ellenség elől a fejdelem és fejdelemasszony egész udvarokkal, úgy bárminemű honlakosok az erődítvényekbe javaikkal együtt bebocsáltassanak,- és becsülettel fogadtassanak.

12.Az erdélyiek közül akárki, ha ő felségét írással vagy cselekedettel megbántotta volna, azokat ő felsége örökös közböcsánatban részeltesse.

13.Mitől az Isten őrizzen, a két fejdelem és fejdelemasszony, a főurak és nemesek Erdélyben nem maradhatnak: méltóztassék ő felsége Magyarországon vagy más országában bátorságos menedéket, védelmet és élelmet parancsolni azoknak, kik oda menekülnek.

Kelt az erdélyi és magyarországi kapcsolt részek három nemzete, karai és rendei közönséges gyűlésében, Fogaras városában, jún. 1-én, 1688.

Még e projectum írásánál az erdélyiek mind nagyot reméltek, nem kevesebbet kértek, mint az Apaffi fejdelemsége folytatását, halála esetére fejdelem választást, a katonák kivitelét, a várak kiürítését, az adó 50,000 tallérbani megállapítását. Még ekkor Erdély rendei azon jó hiszzenben ringaták magokat, hogy csak a protector változott, különben, ha a háború elcsendesül, minden a régi marad, a boldog fejdelmi kor még tovább fog folyni. E szerkesztményt gr. Carafának magküldték, azonban mekkora volt csa-

¹⁾ Szász, Sylloge Tractatum 45.

lódásuk, a midőn jún. 17-ről diploma helyett, leiratot kaptak, melyben a vallásszabadság megőrzése s a katonák féktelenségének megszorítása mellett, a többiekre leendő határozat a hadjárat befejezése utánra lőn elhalasztva; ¹⁾ míg ellenben ugyancsak jún. 17-ről Teleki Mihály I. Leopoldtól, maga s családja számára egy protectionalist kapott, mely tény Erdély Ausztria alá menetelére világot vet. ²⁾

Erre a legvérmesebb reményünk is megütköztek, bár a Telekinek küldött okmányról senki sem tudott. A szászok, hogy legalább magokat megmentsek, Caraffához követséget küldöttek, s felkérték, mint teljhatalmú biztost, hogy őket a császár nevében jogaik, vallásokbani megtartásában biztosítsa: miről júl. 2-án tőle csakugyan okmányt is nyertek. Sejtve az erdélyiek izgatottságát, júl. 5-ről, Szeged melletti táborából az országnak is irt, minden áron megkívánta nyugtatni, de azért a helyzet válságosságát tovább leplezni nem lehetett. A bizonytalanság minden hazafit bántott, de a fejedelmi házat teljesen lesújtotta. A fejedelmi háznak jövője felett oka lőn kétségbeesni. Apaffiné, az erélyes s mondhatni miniszteri szerepet játszott, Bornemisza Anna, sorsával kibékülni nem tudott. Csakhamar gr. Caraffa azon fenyegetésére, hogy a fejedelmi párt Bécsbe fogja küldeni, betegségbe esett, s rövid időre, aug. 8-án, ebesfalvi kastélyában meghalt, ³⁾ mi a fejdelemre búskomorságot s végső csapást hozott.

E gyászestire az országot még nagyobb aggodalom szállta meg. Mit kétszeresen nevelt az, hogy a császári sereg sept. 6-n Belgrádot is bevették, már csak Várad és Temesvár vala hátra, s győzelmesen nyomultak le Szerbián: méltán félhettek, hogy minél nagyobb lesz a vívmány, annál csekélyebb lesz, mit alkotmányunkból fenntarthatnak. Petki Nagy Pál tanácsost tehát az udvarhoz indíták, ez nov. 19-én egy hosszas és hat pontra osztott emlékiratot adott be, melyben a roppant katonai területi felmentés s a diploma kiadásán kívül: a váradai püspök, u nádor, az országbíró erdélyi ügyekbe lett beleelegyedése ellen tüzetes szót emelt. De a

¹⁾ Szász, Sylloge. 52. 54. ²⁾ Kemény Adversnriaja szerint meg van Szebenben a íisc. Archivumban 498 fasc. B. bclü alatt. *) Almakréken a luth. templom sirkerlőjébe temették sept. 8-án Tört. eml. a m. nép életéből 11. 14. Fnndgruben 111. 363.

sergek ily győzelmes állásában fellépésének mi sikere lehetett volna: dec. 9-ről azon üres vigasztalással bocsáttatott vissza, hogy jelenleg a török portávali békélődéssel vannak elfoglalva, de azért az udvarnak Erdélyre is gondja van; a diploma tárgyában pedig a törökkel! úgy bevezéséig legyenek türelemmel. Mi annyi volt, mint a diplomának bizonytalan időre lett elhalasztása.

A diploma kiadásának bevallott elhalasztása, Erdély alkotmányos helyzetét a lét és nem lét kérdései közé készült sodorni. A fejedelem már is csak árnyék; az országgyűlés már is csak élelmező biztosság; legfőlebb pipatilalom- s verébfogásról hozott törvényeket. Télire újra bejött a katonaság, ezt élelmezni kellett, s a mellett még CarafTa Lippánál álló tábora számára is élelmiszeri kellett külön kiróni. ²⁾ Oly adó kezdé nyomni az országot, hogy 1689 jan. 5-én a segesvári országgyűlésen egy-cgy kapura már 250 frtot, s minden egyházhelyi nemesemberro 25 ftot kellett kivetni. ³⁾ Mindenki belátta a botlást, melyet a bécsi tractatus el nem fogadása által elkövettek: mint írják maga Teleki is könyezve vallá meg, hogy bánja, mért utasította vissza, mikor ScherfTenberg tábornok meghozá. ⁴⁾ így voltak hangolva a kedélyek, a midőn V a y Mihályt, a Teleki vejét újra Bécsbe küldők, de ő sem volt szerencsésebb; mert a válaszban, mit máj. 11-én kapott, a diplomáról szó sincs, az általa visszabocsáttatni kért, eddig Erdélyhez tartozott, s most a töröktől visszafoglalt várakat: mint Jenőt, Temesvárt, minthogy a császári fegyver foglalta vissza, teljesen megtagadák; csupán annyit bírt kivinni, hogy a 700,000 frt katonatartási évi díjból 50,000 ftot, s annak is felét az apr. 21-kén majdnem egészen leégett Brassó részére, elengedték. ⁵⁾ De mi volt ez a bajok akkora tengerében, a midőn a nép a nagy adó miatt telkeit pusztán kezdte hagyni; s annyi adóhátrálék halmozódott össze, hogyjul. 15-én pótlékadót kellett vetni azokra, kik még bírtak fizetni; s négy hó múlva, nov. 24-én, hogy a jövő évi 700,000 ftot befizethessék, újra következett kapujától a 200 ft. ⁶⁾

¹⁾ Sász, Syllnge. 52. 54. ²⁾ I. Az 1688. sept. 27- és nov. 3-diki radnóthi, dec. 1-i ebesfalvi cikkben. Mike Art. Diet. 111. 1079—93.³⁾ Miké Art. Diet. III. 1099. ⁴⁾ Bethlen Miki. II. 85. ⁸⁾ PethS krónikája, folyt. Kélnoki S. 51. Bethlen Miki. II. 193. Archiv. N. F. II, 119, ⁶⁾ Mike, Art. Diet. 111. 1115—28.

Azonban, midőn a törökök kétsége legnagyobb, egész váratlanul új remény sugár merült fel, melyből, mint látni fogjuk, Erdélyre is fog háromlani annyi, hogy a szerződésekben kijelölt kívánságok egyrésze csakugyan léire fog jöni. Mikor már Ausztria Albániáig hatolt vala le, s azon gondolkozott, hogy Drinápolyt, s ennek megvétele után Konstantinápolyi vegye ostrom alá: a francia udvar, mint a török szövetségese, megtörve a császárral kötött fegyverszünetet, azon ürügy alatt, hogy az elűzött fürstenbergi herceget akarja visszavinni, Németországba rontott, kiáltványban tudata, hogy fegyvert fogott. Erre Ausztria hosszas vívmányának nagy része, egyszerre összeomlott. Sergeit az Alduna tájától a Rajna mellé kellett vonnia. A meghódított albániaiak, bolgárok, kiket a német tisztek sarczolásá elkeserített vala, azonnal török és tatárért küldöttek, magok is fegyvert fogtak, a császáriakkal szembeszálltak. S jóllehet, Veterani tábornok máj. 5-én Erdélyből szép sereggel ment segítségre, s bár a helyébe főhadikormányzó-ságra lépett Heusler tábornok később szintén oda sietett: Albániát, Szerbiát végül is elvesztették; s őszszel, a midőn Heusler tábornok Oláhországban akart téli szállást venni, az eddig hűséget színiéit vajda szintén tatárokkért küldött s a császáriakat Erdélybe visszanyorata.

A francia fellépéstől segitelve, a török tehát újra Magyarország visszafoglalására gondolt: 1690 tavaszára nagyszerű beütést terveit. A fejedelmet e hírek búskomorságából felvillanyozták. Radnótiiról, hol a nyarat oly lelki kínok közt töltötte volt, hogy enni sem mert, félt, hogy megöletik, s Telekitóli félelmében híveivel csak titkos ajtókon érintkezett: őszszel Ebesfalvára ment, orvosai tanácsára kedvenz időtöltését, a zenehallgatást újra elkezdte. Mire a török készülődésének híret vette, apr. 4-ére, Fogarasra országgyűlést hirdetett. Maga is ide jött., még apr. 10-én vadászatot rendeztetel., Másnap rosszul érezte magát, de még templomba ment, s párnap múlva, apr. 15-én már halva feküdt., nem minden gyanúja nélkül a méregtőli halálnak. ²⁾

¹⁾ Cserei Histor. 188—90. ²⁾ Almakeréken temették el 1691-ben. Cserei, Histor. 194—6. Szász, Sylloge. 37. Tört. emlékek a magyar nép életéből. 11. 14. Bethlen Miklós, 11. 103. Hogy 1691 febr. 18-án Almakeréken temették el I. Thaly, Tört. kalászkok. 118.

így végzé be pályáját a jobb sorsra érdemes I. Apaffi Mihály, kit, mintegy Zápolyát, oly divatos volt eddig csak is árnyoldalairól rajzolni. Mindkettő az osztrákház benyomulása ellen küzdött, s e miatt a zsoldos történetírók azt hitték, hogy a történeti igazságnak soha se lesznek felelősök; amaz alatt a reformatio lábra kapott, emez alatt a protestánsok húsz évi forradalmat üztek, a történések egy része előtt e volt egyik főhibájok: holott ha mindent megtagadunk is Apaffitól, a haza szent földje, a haza szent szabadsága szeretelét tőle clvitázni nem lehet. S be kell vallanunk, hogy reá is illik, mit Stuart Máriáról szeretnek mondani: hogy jobb volt hírénel.

Mint embernek fel szokták róni a gyakori poharazást: de a ki az egész Európában akkor divatozott dobozódás, idööltés-kép üzött poharazásról olvasott, be kell hogy vallja, hogy Apaffinak e nem volt szenvedélye, s hogy kortársainál nem vala roszabb; fel szokták hozni, hogy a fejdelem gondok helyett, óraigazításokban, könyvek olvasásában, fordításában, muzsikában, gyönyörködött: ') de ha elgondoljuk, hogy alkotmányos monarchia fejedelme volt, kinek mondhatni felelős miniszterei voltak, kiért e szerint tanácsosai és illetőleg Teleki nagyrészt a felelős; ha elgondoljuk, hogy XIV. Lajos korában uralkodott, Apaffi hibái egészen más világitásban tűnnek fel.

A Báthoriak politikai, a Bethlenek vallásos erőszakoskodása, a Rákócziak fősvénysége, a Barcsai és Kemény ingatagsága nem jelenik meg jellemében: minden baja, hogy mikor trónra lépett, nem tartozott a hon főbbjei közé, hogy fejedelmeink között leghosszasabban s legválságosabb időben uralkodott.

1) Chronic, Fuchii 11. 246.

II. Apaffi Mihály és Tököly Imre.

(1690 apr. 15—1691 dcc. 31.)

II Apaffi M. fellép. Status consiliumot alkotnak. Fejdelem-séget keresik. Tökélyt a porta ellenfejedlemnek nevezi. Beüt. Zernyestnél fényes győzelmet vív. Az ország meg-hódol neki.

1. Apaffi hirtelen halála, mint nagyszerű kérdőjel állt a dolgok folyamában. Heusler tábornok a hirre Portimbákra sietett, Telekit magához hivatta,, s híre futott, hogy Teleki fejdelemséget keres. Az éppen egybegyülve volt rendek a megboldogult fejdelem fiának, a 14 éves Apaffi Mihálynak, mint választott fejdelemnek lioinagiumot akartak letenni, de Heusler ellenzésén megtörtött. ²⁾ Azonban, hogy a kormányzás fenn ne akadjon, az eddigi 40 tagú honvédelmi bizottmányból, Teleki elnöksége alatt s tatus consiliumot állítottak, a kormányt annak adák kezébe., Hogy a halálhírt megvigye s az ifjú fejdelem megerősítését kérje, consiliarius Nagy Pált Bécsbe indilák, felkltldék egyszersmind a megválasztatásáról szóló törvényezikket is, melyben nyíltan ki volt téve, hogy II. Apaffi 20 éves koráig trónra nem léphet.

Mint fennebb látók, őt a rendek még 1681 jur.. 13-án atyja következőjének választák; a török porta még 1684 sept. 18-kán elismerte: de változván a souzarain, móg hátra volt I. Leopold beleegyezése.

Hogy az udvar beleegyezését ki fogják nyerni, nem volt valami ábránd, mert trónra léphetését eddig soha egy szerződés sem hozta kétség alá. Az 1686 jún. 28-án létre jött bécsi trakta, melynél fogva a cs. és k. felség Erdély oltalmát felvette s fegyveres segítséget Ígért: az 1-ső pontban a segítség mikénti használatát,,a mostani, úgy a következő fejdelmökre“ bizta; a 3-dik pontban a mostani és k ö v e t k c z ö erdélyi f e j d e I m e k n c k „frigyszerző hatalmat“ biztosított; a 8-ikpont „II. Apaffi meg-

¹⁾ Cserei II. Hlistor. 197, ²⁾ Bethlen Miki. önéletír. 11. 113.

választását elismerte, ennek halála utánra az erdélyi rendeknek fejedelmválaszlást hagyott fenn.“¹⁾

Az 1687 őszi téli szállásra bejött lothringeni herczeggel, a balázsfalvi táborban oct. 27-én kötött szerződés alapján, Apaffi a császár hadait téli szállásra elhelyezvén; ezzel szemben a herczeg I. Apaffi s a következő ifjú Apaffi Mihály fejedelem hatalmát ujlag biztosítá, megígérte, hogy a haza belülegeibe nem elegyedik, s a katonák tavasszal az országot ide hagyják.²⁾

Csak is az említett két trakta után hozta Caraffa létre 1688 máj. 9-én az úgynevezett protcctiót elfogadó nyilatkozat, „mely által Erdély visszatért Magyarország királyához“ s az e végre kinevezett biztosok „a török védelméről“ lemondának.³⁾ Mire jún. 1-ről a fogarasi országgyűlés, a fennbbitct formulázva, egy diploma feltételül szolgál szerkesztményt küldött fel Caraffa által I. Leopoldhoz, melynek 2-dik pontjában „az akkori fejedelem Apaffi Mihály, úgy a tőlük választott ifjú Apaffi Mihály fejedelemségét, hatalmát, czimét, ezimerét, szabad uralkodását, jövedelmét, s holtok után a fejedelem választásának szabadságát, ő felsége ünkenytes ajánlása szerint fennhagyták magoknak“; a 9-ik pontban a védelemért évenként 50,000 tallért ígérték; a 10-dikben kiköték, hogy a mint a törökkel béke helyreáll, a katonák kivitessenek, s a várak üríttessenek ki.⁴⁾

Mint az elősoroltakból láthatni, a fejedelmiség folytatását egy szerződés sem hozta kétség alá, II. Apaffi uralkodását ország és udvar egyaránt érvényesnek tekintette.

Azonban, míg az erdélyiek a jó reménnyel így táplálkoznak, a török porta, ki Erdélyhezi jogát feladni hajlandó nem volt, egy nagyszerű sakkhuzást tett: a magyarhoni clégületlenek fejdelmét, gr. Tököly Imrét, Erdély fejdelmévé nevezte s serget adott melléje, hogy behozzák.

Hogy e nagy gondolat horderejét egy tekintettel beláthassuk, egy pár sort kérünk Tököly jellemzésére.

Tököly Imre, a forradalmár gr. Tököly István s az ik-

1) Balia, Erdély Közönséges törvényei. 289, 2) Okl. Dalia. 297. 3) Okl. Balia. 310. 4) Okl. Dalia, 314 s a fennidézettek.

túri Bethlen Annától született gr. Gyulafi Mária fia. Ez időben még csak 33 éves, tehát a legjobb korban levő férfi; de különben is, mint elbeszélte viselt dolgaiból látók, azon nagy jellemek közé tartozott, kikben az ész szilárd jellemmel, a jellem kitartó tevékenységgel, s a tevékenység önfeláldozásra kész hazaszeretettel párosul. Ő mint 13 éves gyermek elvesztvén a Wesselényi-mozgalmak miatt atyját s magyarhoni birtokait, anyja jószágaira, Erdélybe menekült; mint 21 éves fiataalt a magyarhoni békétlenek fővezérékké választék, három évi küzdelem után Zrínyi Ilona, I. Rákóczi Ferencz özvegye kezével a Rákóczi-jószágok birtokába jutott; a török porta őt Magyarhon fejdelmének nevezte ki; smint ilyen, a nagyvezért Bécs alá követte., jelszava lévén: szabadság vagy halál!

Mire I. Apaffi Mihály, apr. 15-én meghalt, a bécsi udvar még mind nem volt tisztában magával, minő kormányzási reformokat hozzon be Erdélybe, a diploma kiadása s II. Apaffi elismerése még mind kérdés tárgya volt.. Ellenben a török, a mint I. Apaffi halála hírére vette, Tökölyt felkaftányozta, Drinápolyból Erdély felé indítá, hogy a fejedelembe behelyezze. ²⁾

E hirre a status consilium, Heusler tábornok átírására, Radnóthon, hol az ifju fejdelem székelt, júl. 17-én gyűlést tartott: melyben többek közt meghatározók: hogy a consilium egy része az ifjú fejdelem mellett maradjon; hogy a bodzái szorost megerősítsék; hogy Fejérvárra 5000 köböl gabonát szállítsanak; s végre mi legfontosabb, hogy az ország Gyulafi László vezérleto alatt insurgáljon. ³⁾ Később Tököly beütni akarása híre mind bizonyosabbá lévén, aug. 2-án, aug. 21-kére Szebenbe országgyűlést hirdettek. ⁴⁾

Ez alatt Tököly Oláhországon át Erdélynek, a harcziás nagyvezér, Koprugli Musztafa pedig Szerbián át Magyarországnak, tartott. Károly lothringeni herczeg, a magyarhoni hadak fővezére, apr. 18-án meghalálolván, a fővezérséget Lajos badeni herczeg míg augusztusban átvette, a magyarhoni sergek meglehetősen zavarba

¹⁾ 1657-ben született I. Kemény, Suppl. Dipl. 303. ²⁾ E beütés leírását I. Kemény. Fundgruben II. 238. Ennek kivonatát S. Provinzialblaetter I. 217. Bethlen Mikl. sl. 113. Cserei 197—208 ³⁾ Mike, Art. Pict. III. 1161. ⁴⁾ J. Kemény, Adversaria III. 1690.

jutottak volt, mert üres pénztár mellett, szélesen kiterjedő, s mindenfelől megtámadott határ-vonalt kellett fedezniük. Az erdélyi hadakat felültették. Gr. Velerani Belgrád felé a nagyvezér elé sietett; Gyulafi László, az erdélyi hadak egy részével szintén eltársa a Vaskapuzhoz volt rendelve, a verestoronyi szorost a vármegeyi s aranyosszéki hadak kísértették elzárni, Heusler Donátpedig, a Velerani helyébe léptetett erdélyi főparancsnok a benmaradt hét ezredből hármat a vaskapui, négyet a bodzai-szorosra állított.

Tököly júniusban Csengesz Akmet basával, néhány ezer törökkel, tatárral Oláhországba érkezett; a porta az oláhoni vajdát is melléjek rendelvén, júl. elején Erdély határán megjelent. Heusler tábornok júl. 7-én a Barczaságra sietett, a bodzái s a töröcsvári szorosakat sánczoltatni kezdte, maga pedig az előbb említett szorosnál szállott táborba.

Néhány hétig táboroztak itt, Tököly beütése, mintegy bizonytalanná kezdett válni, mígnem aug. 15-én estefelé, mikor Heusler tábornok a gazdag genuai marquis Doria ezredessel, gr. Magni és Nordkerner ezredesekkel kártyáztván, kalapját tallérral s aranynyal telve látta, veszi a hirt: hogy Tököly a töröcsvári-szorosra helyezett németek- és marosszékiekből álló őrséget szétverte, s a sánezokat és ágyúkat elfoglalta.

Heusler tábornok e meglehetősen váratlan tudósításra a csiki-ujtozi- és bodzai-szorosokon fedezetet hagyva, táborát nagyhi-telen a töröcsvári-szoroshoz tette át. A csendes napok ismét megújultak. Itt vette Tököly második nyiltlevelét, melyben Erdélyből kivonulásra szólítá fel; ide érkezett Macskási Boldizsár a felültetett nemességgel; ide hozta ősz szakáit, Heuslerlöl mintegy kényszerítve, Teleki Mihály is, mint Erdély főlábornoka. A kedélyes tábori élet újra kezdetét vette; előőrsi csatározáson kívül egyéb nem mutatkozott. A töröcsvári szorost tárták szemmel: midőn aug. 21-én jön a még meglepőbb hír, hogy Tököly, mint egy Hannibál a járatlan Alpesecken, mászva, lovai farkára fákat kötötte, minden podgyászát, ágyúját hátrahagyva, 16,000 emberrel, a határszéli Kárpátokon át, Töröcsvár és Zernyest közé, a völgybe ereszkedett.

¹⁾ Cserei M. Hist. 197. ²⁾ Cserei M. Hist. 199, Fundgruben 11. 244.

Heusler belátva a helyzet veszélyeit, azonnal trombitát fuvat, sergét, mely előtt két jesuita feszületet vitt, a berontott tábor elébe vezérlő: de már akkor Tökélyt Zernyestcn felytil, harczy sorban találta. Tökély előcsapalát tatárság, utócsapatát jancsárság, hadzömét menekültek, törökség s Brankován Constantin oláh vajda serge képező. Mindkét rész csatára készült. Henslerrel négy gyalog német ezred, feles magyar és székely lovasság, mely utolsók a Tökély mellett levő magyaroktól! megkülönböztetés végett, karukat keszkenővel kötötték vala át; jobb szárnyát Doria marquis ezredes; a balt tábornok gr. Magni, a hadzömét gr. Nordkerner vezette. Teleki Mihály Housler mellett állott. A csatát Tökély kezdte, ki jobb szárnyával a cserjés oldalon övéit előnyomta; s az alatt a jobbon a tatárság és kuruezság bevágot; hogy ezeket feltartoztassák, Doria ezredes ment elejébe, hat századdal, de azonnal elvágatolt s be lón kerítve. Erre Tökély centrumának rohamot vezényelt, s bár a németek oly sortüzet adtak, hogy kilencz zászló azonnal földre hullt: azért a németek sorait áttörték, s köztök a legvadabb kardcsata támadott.

A székelység, mely a német gyalogok megett volt felállítva, látván, hogy Tökély sárga nadrágos, veres magyarkás kuruezai oroszán módra küzdenek, mcgbozlának, meg utánok a nemesség. A hadrendnek egyszerre vége lett. Heusler megpillantva, hogy a bekerített Doria még mind harczol, néhányad magával visszazárguld: de már késő, mert a testes Nordkerner elesett, Doria marquis tatár kézbe került, oda Heusler tábornok is, kiket Tökély a tatároktól magához váltott. A főtisztek közül egyedül Magni menekült, ki nehéz sebekkel Hermányba ment, hol a szászok sujták le; Balacsán oláhhoni vajdajelölt szintén oda veszett; a magyarok közül többek közt Bethlen Samu maradt csatatéren; Teleki Mihályt Kálmán nevű lova, megbotolván, töéök üldözök kezébe juttató, s annyi sebet kapott, hogy Komáromi János, fogságba esett titoknoka, másnap csak nagy nehezen ismeré fel, úgy küldé meg Tökély Telekiednek Görgénybc. ²⁾

Tökély győzelme teljes volt, s helyzetü biztos, mert bár

1) Fundgruhen II, 244. Chronic. Fuchsio II. 247. 2) Cserei, 199—205. Bethl. Mikl 11. 116. Chronic Fuchsio II. 248. üernyeszegi templomba (emeltetett es 1691 leltr 22-n. Tört. Eml. o m. n. életéből II. 17.

ágyú nélkül jött, nyolcz ágyúnak jött birtokába. A német sergek tönkre voltak verve. Hogy a csatatérnek teljes ura legyen, Daróczi gyalog kapitányát a brassói németőrség bezárására in.litá, melyet gr. Guttenslein Venczel alezredes, a csatavesztés hallatára, a fellegvárba vitt vala fel. Míg kapitánya Brassót lezárta, maga aug. 25-én Földvár mellé szállt... az országot fegyverre szólitá... pár nap múlva egy moldvai küldöttség is érkezett, ¹⁾ mely szerencsését üdvözölte... Az ország nemesei, a székely székek, a közel fekvő szász székek követei azonnal megjelentek s hódolatukat bemutaták.

II.

Tököly hongytlést tart. Fejedlemnek választják. A status oonsllam Bethlen Miklóst diplomáért küldi. Gr. Caraffa emlékirata e tárgyban. A diplomát fenn aláírják. Tökélyt kiverik.

Tökölyt a zernyesti csata szerencséje tetőpontjára emelte. A közvélemény, mely a biztosító diploma ki nem adásáért folyvást zúgolódott, egyszerre feléje fordult. Mert a török támogatásában teljesen bízott, mint fejdelem lépett fel. Azonban, azon nagy hibát követte el, hogy győzelmét hirtelen nem használta, a szétszórt császári serget nyomban nem követé, s a Heusler helyébe lépett Castelli tábornoknak időt engedett, hogy magát Erdély határain összeszedje. ²⁾ E helyett, mert hihetőleg a székelyekkel tisztába akart jöni, mielőtt háta megelt hagyná, Földvárnál néhány napot töltött; s hogy az ország üterét is kikémlelje, innen Fejérvárra, sept. 9-ére országgyűlést hirdetett. Mielőtt Földvárról megindulna, Petróczi Istvánt, fővezérét Fogarasnak indítá, hogy útjában a vidéket Heusler serge romjaitól megtisztítsa; maga serge más részével sept. 7-én megindult; a székelyföldén, Segesváron át, Fejérvárnak tartott.

Mire ide ért, már az erdélyiek egész tábora volt kíséretében, de már a magokat rendbeszedct császáriaktól a gyűlést nem látta tanácsosnak itt tartani, azt Szeben mellé, Kereszténysziget térségére tette át. Az erdélyieknek a volt nézetük, hogy hagyjon fel az or-

¹⁾ Fundgruben 11. 250. ²⁾ Chronic Fuchsio 11. 248.

szágygyűléssel, siessen ki Vaskapu felé, egyesítse magát a nagyvezérrrel s elébb verjék meg a badeni bercezet; de ez a magyarhoni menekültek, főleg Pctrézi és a negédes szlavinczai Sándor Gáspár ellenzésén teljesen megtörött: megnyílt tehát sept. 15-én a nevezetes országgyűlés, mely Tökélyt, a múltak feletti hangos panaszok között, Erdély fejedelmének választotta, és mint lutheránust Hermán Lukács lutheránus püspök által sept. 22-én beigtatá³; s melynek végzéseiből megemlítjük: hogy egy sereg törvényezikket hozott, mely Tököly fejedelmi conditioin s a kölcsönösön lelett eskün kívül, Tökélyt és hívét Daczó Jánost a nota alól felszabadná; a Tököly vei bejött magyarhoni menekülteket honfiusitá; a portára követküldést határozott; a szászok privilégiumát megtartatni kötelező; s végre a német nemzetet s honvédöböl honvesztövé Jett deputatitot ejuráltaugy, hogy a deputatiónak soha Ilire se hallassák az országban, ²) mit Tököly sept 29-én erősített meg. S mint fejdelem pénzt kezdett veretni.

Mig ezek folytak, Tököly hadai egész Erdélyt elönték, egész Kolozsvárig portyáztak, úgy, hegy a kolozsvári parancsnoknak, Lichtenstein herczegnek a kapukat be kelle záratnia, mert a nép Tökölyhez csatlakozott. ³)

Mig Tököly az erdélyi fejedelmek tróna helyreállítását Erdély déli részeiben karddal próbálja; a statu« consilium az iQu fejdelem bátorságba helyzetetésében, s az alkotmányos élet diplomatai utoni helyreállításában fáradozott.

A mint Tököly beütésének híret vették, Bethlen Miklós, N a l á c z i István, Székely László az ifjú fejdeimet Radnóthról bátorságosabb helyre, Kolozsvárra kísérték; később, Haller János, B á n f i György, Apor István tanácsosok, Alvinczi és Sárosi ítélömesterek is ide érkeztek; s miután a zernyesti ütközet, illetőleg Tököly győzelme hire hozzájuk érkezett, tanácskozáván, háromban állapodnak meg: ezek elsője volt, hogy az ifjú fejdeimet Kolozsvárnál is biztosabb helyre szállítsák; második a volt, hogy boros-bocsárdi birtokos, óvári Készéi Jánost, a fejdelem első

1) Fundgrnben 11. 255. 111. 362. Cserei 206. 2) Törvcz. Mike, Art. Diet. 111. 1171. 3) Tört. fml. a m. nép életéből II. 16. 1.

nevelőjét küldjék Bécsbe, ki a segélykérés mellett, az ifjú fejedelem fejedelemsége megerősítését sűrűsse; harmadik a volt, hogy az angol és porosz udvart a bécsi követségek útján, mint protestáns udvarokat felkérjék, hogy az ifjú fejedelem ügyét támogassák.¹⁾ Készízi felment, azonban a vállalkozó szellemű Bethlen Miklósnak azon ötlete jött, hogy maga is felmenjen: mint emlékiratában megjegyzi, biztosítékot akart szerezni, nehogy a forradalomba vegyült Erdélylyel a győzelmes császár, majd mint hódítvánnyal bánják; ha pedig Tököly győz — gondolá magában — akkor könnyű lesz hazajöni. Ezen gondolatot a tanácsurakkal közölvén, egyelőre őt, mint országos követet, nem voltak hajlandók megbizni, de később beleegyeztek: aug. 31-én 8 pontú utasítást írtak elébe, melyben különösen a diploma kiadása s Apaffi megerősítése munkálását tették kötelességévé; ²⁾ egyszersmind Írást vettek tőle, hogy utasítását át nem lépi; útjára 300 aranyat adtak. Azzal Bethlen Miklós aug. 31-én megindult, sept. 8-án Béciben volt.

Bethlen e követségét „Sudores et Cruces“ czimű kisebb emlékiratában hosszasan eléadvá, ³⁾ elbeszéli, hogy felérkezvén, egy diploma projectumot készített, azt gr. Íínszkinék, az államkancellárnak beadá, egy projectumot, mely az ország alkotmányos szabadsága biztosítását, II. Apaffi fejedelemsége megerősítésétől különválasztá, mennyiben ez utolsót egy más diploma tárgyává tette. E mellett Donkelmann Miklós, porosz, s lord Paget angol « más protestáns államok bécsi követeihez fordult, mindent megmozgatott, hogy célhez jusson: mert Koszói sept. 4-ről azon kurta felelettel utasított volt el, miszerint nincs most ideje diploma kiadás kérdésének, mert előbb az ország csendjét kell helyreállítani. ⁴⁾

Bethlen felmenetelének szükségessége már is indokolva volt, s ügyességének csakhamar sikerült a könnyeden elnapolt ügyet újra szőnyegre hozni, miben annyival könnyebben boldogult, mivel úgy látszik, a kurta felelet sokaknak, s még gr. Caraffa tábornoknak sem tetszett, mert mikor Bethlen Mikló«, őt az indu-

¹⁾ Bethlen Miki lh 117. Okl. Bethlen Miki. 11. 375. ²⁾ Czíme: Sudores et Cruces Comitís. IV. de Bethen. A Szalay által eszközölt kiadásban hiányzik. Kézirati példányainkban bírjuk. ³⁾ Bethlen Miki. 11. 120.

lőfélben levőt felkereste, egész bízatólag mondá, reméljen, mert ő a magát a császárnak megmondotta.

És úgy is volt. Gr. Caraffa egy emlékiratot szerkesztett és nyújtott be arról, „hogyan lehessen Erdélyt osztrák fennsőség alatt tartani.“ Mennyiben ez emlékirat gr. Bethlen Miklót „Moribunda Patria“ című már említett beadványát vette alapul, s mennyiben az udvar politikájának Erdélylyel szemben egész korunkig kiható irányt adott, nem lesz felesleges ez emlékiratot ismertetni. Gróf Caraffa azon tételre: vájjon Erdélyt, ha Lajos badeni herceg Tökélytől visszafoglalja, megtartsák-e szabadságában saját fejedelmek alatt, vagy osztrák intézmények szerint kormányozzák? egy hosszú értekezést tett megfontolás tárgyává, melyben, kivonatilag adva, következőket ajánlja az udvar figyelmébe:

1. Azt, hogy Erdély német igazgatás alá menjen, bajos lesz kivinni, mert Erdély semmit sem szeret úgy, mint szabadságát, mit Tököly folyvást ajkán hord; s vallásszabadságát félti, mint szeir.fényét.

2. Figyelmébe ajánlja a kormánynak, hogy az elfoglalás óta, ahhoz képest, mint az a fejedelmek alatt volt, súlyos adózás nehezült az erdélyiekre, s ezért fordulat után sóhajtoznak; mi annál inkább tekintetbe veendő, mivel Magyarhon is tele van titkos békétlennel, mi rosszabb a nyílnál; már pedig Erdély leigázása nélkül Magyarhont féken tartani nem lehet.

3. Így jelezve a körjeleket, gyógyszeről kívánt gondoskodni Kétféle gyógyszert ajánlt: rögtönit és későbbit. Rögtön foganatba veendőnek ajánlla, hogy az adót könnyítsék; Erdélyben csak annyi serget tartsanak, mely Tökölyt visszatartóztassa; a többi sergeket pedig csak Erdély közelében kell elhelyezni, de úgy, hogy minden perezen mint segítség benn teremhessen.

4. A jövőre nézve ajánlta, hogy az Erdély körüli eljárásban, politikai és katonai szempontból, határozott elveket kell felállítani, s azokat minden időben szem előtt tartani; e végre felhitta a kormányt, hozza tisztába, vájjon Erdélyt ő fleg közvetlen uralma alá akarja-e hozni, vagy pedig fejedelmek által akarják kormányoztatni? Minthogy ez a dolog sarka, azt javasla, hogy Bethlennel mindeken előtt e kérdést döntsék el.

5. fia a fejedelmeket megyhagyják, akkor csak a katonai

szempontbóli biztosítás marad fenn: mire nézve a várakat merőben német katonai őrsegekkel javallá megrakni, mit azonban költségnek tartott; de költségét az ország adójával kívánta fedeztetni. Azonban a fejedelmek kormányzását nem tartván tanácsosnak.

6) Azt ajánlta, hogy vegye a császár közvetlen uralma alá, minthogy az erdélyi fejedelmek magukat meg nem védhetik; de ha megvédehetnék is, figyelmeztető, hogy a ki a fegyver ura, az ura az országnak is.

7) Azonban eszélyes eljárást ajánlt, mert mint mondá, megállított axioma, könnyebb egy szabad országot elnyomni, mint egy alkotmányos szabadságában meghagyottat szolgaságban tartani: mert a félig elnyomott nép mindig szabadsága helyreállításán dolgozik. S előnyül hozta fel, Bethlen M. Moribunda Patria-jából, hogy itt a köznép már el van nyomva, csak a főbbek élvezték a hatalmat és kiváltságokat.

8. S mind ez annál is inkább megfontolandó, mert Erdély új vívmány, s a birodalom szélén fekszik; a mellett, mint a történet mulatja, népe nyugtalan természetű: folyvást törekedni fog, hogy a kevesebb adóval beérő török alá visszamenjen.

9. Erdély fekvése fontos, de veszedelmes lévén, mint a monarchia és kereszténység előbástyája, szélbeli fekvésénél fogva sokkal szlidebb bánásmódot igényel, mint a közben jeső tartományok: mert inig egyfelől népe forrongó természetű, a hűtlen lengyel s a két Oláhország, továbbá a török és tatár fenyegető szomszédsága miatt másképpen. biztosítható.

10. Mindezen körülményeket megfontolván, az a véleménye hogy ide az absolut császári uralom behozatalára oly utat kell választani, melyen a timor és amor egyesítve legyen: a rettegést a fegyverek előidézük; a szeretet megnyerésére a vallásokat nem kell bántani; s még a katolikus javak visszavételével is késlekedést ajánlt.

11. Ezért, míg a császári kormány gyökeret nem ver, a nép szeretetét nem kell megtámadni; de azért a birodalmi terhek bevitelére az utat egyengetni kell: bár törvényeikre fognak hivatkozni, protestálni fognak, a fiscus számára hol lehet jóságokat kell foglalni, Fogarasba kapitányságot kell állítani, de mit sem tesz, a kormány szép csendesen haladjon.

12. Minthogy, a ki egy országot akar lefoglalni, annak a befolyással bíró egyéneket kell legelőbb is megnyerni: e végre jutalmazásokhoz kell fogni, lévén ott elég feldarabolt fiscalis jószág; a szászoknak szintén juttatni kell; de e mellett azon elven, *divide et impera*, az egyenetlenséget, mi a két nemzet közt van, éledésben kell tartani; az eszmék kivitelét az erdélyi főhadi parancsnokságra javasló bízatni.

13. Minthogy a törvényeket egészen eltörölni, a kormányt a hazafiak kezéből teljesen kiragadni nem lehet: a szászakat a katonai parancsnokság útján folyvást legyeztetendőknek mondá; de úgy, hogy a más nemzetek észre ne vegyék. A *gubernium consiliariusaira* nézve a volt tanácsa, hogy egyenetlenséget kell köztök előidézni, s kezükben csak a kormány füstjét hagyni; és a mikor ezek kihálnak, ajánlta, hogy engedelmesekkel töltsék be helyüket. Azonban szerinte, ezen tervezett katonai fensőség csak akkor jenne leleplezendő, mikor keletfelőlről többé vész nem fenyeget.

14. A 11. Apaffi fejdelemségét úgy kívánta megoldani, hogy Bethlenéknek hagyják fenn a reményt; de a fogalmazás úgy essék ki, hogy a beleegyezés kifejezve ne legyen.

Ez a gr. Caraffa tábornok *projectumának* politikai része, a többi a katonai szempontot illeti. Erre nézt, hogy rövidék legyünk, csak a következőket említjük meg:

A 15—ik pontban azt ajánlta, hogy Apafiitól a kamara-jövedelmeket rendre szedjék el, s az erősségeket, mint Fogarast, Görényt, Dévát és Kővárt állítsák jó karba; Szebent és Brassót, mert az elsőt megerősíteni költséges, az utolsót éppen nem lehet, lássák el citadellával; Szamosujvárt jó pontnak jelelvén, jó karban tartását, Besztercze elébe sánezvonatáct ajánlt.

A többi pontban a katonai igazgatóságnak jobb gazdálkodást kívánt kötelességévé tétetni; s végül arról értekeznek, mint lehet Erdélyben, ha kell, hadjáratot folytatni; s ha elfoglalják, hogyan lehet legkönnyebben visszafoglalni...¹⁾

Ezek fővonalai a Caraffa tábornok *projectumának*, Minden diplomatai homályossága mellett igen fontos Erdélyre nézve, mert mint látni fogjuk, nagy része foganatba vétetett. Erről mondható

¹⁾ A nevezetes okmányt I. Archív. N F. I. 162—84.

Bethlen Miklósnak, reméljen, mert ő a császárnak véleményét már megmondotta.

Mindamellet, hogy mind Bethlen Miklós, mind a Caraffa tábornok diploma körüli munkálata a kormány asztalán feküdt, ez úgy még nem akart komoly lendületet venni. Azonban egy szerencsés véletlen a Bethlen által képviselt ügynek rendkívüli protectort támasztott: azon minden kedélyt fellázító hír futott Bécsbe, hogy a badeni herczeg hadastul elveszett, s Erdélyt a törökség és tatárság előntötte..²⁾ Volt is valami belőle, mert a mint a badeni herczeg, az Erdélybe jött Tököly ellen jövendő, sergeil a Duna mentén összevonta: a török Szerbiát visszavette, oct. 8-án, Belgrádot ^iszonyú mészárlások között megívta, s Orsóvá, Brod, Pozséga s egy sereg vár szintén elesett, és a mi a magyarhoni szerbek betelepülését előidézte, az osztrákházhoz hú Csernovics Arzén30,000 szerbvel hazájából Magyarhonba szorult.

Tököly Erdélybe lett becsapása, zernyesti győzelme s Belgrád megvétele, hatalmasan szónokoltak Bethlen mellett, ki a helyzet előnyeit nem is késett felhasználni: azonban az udvar igényeinek is sok részben elég volt téve. Eddig Erdély a jogait biztosító diplomában a fejdelemség folytatását mindig beletevé; benne volt minden eddigi szerződésben, az 1688 jún. 1-ről Caraffa utján felterjesztett utolsó szerkesztményöknek szintén második pontját képezé; most Bethlen s illetőleg II. Apaffi tanácsosai belenyugodtak, hogy II. Apaffi leendő megerősítését csak az ország diplomája előzményeiben említsék meg, azt külön diplomára hagyják; s ha két diplomát nem nyerhetnek, egyet is vegyenek el. Az udvar az egyik diplomának a másik nélküli elfogadásában a beállt kétes körülmények közt félgyőzelmet látva, a Bethlen által szerkesztett s az ország szabadságait biztosító diploma tárgyalását e hírekre megkezdette; s azon csekély változtatással, hogy az első pontba, a katolikus püspök és jezsuiták kirekesztését tartalmazó kifejezést el nem fogadván, helyette „alterius quam nunc est eléri“ ment; s a 9-ik pontba t a n t u m trés catholici consilarii helyett s a l l e m trés tétetett — egészen elfogadta. Azon különbséggel mégis, hogy a Bethlen által kért angol, svéd s más protestáns fejedelmek garan-

1) Bethlen Mik. II. 121. 2) Beth. Mik. II. 123.

tiája merőben kihúzatott. Hogy mily sebesen folyt a tárgyalás, nem felesleges megemlítenünk, hogy a diploma Belgrád bevétele után nyolcz napra, oct. 16-án alá volt írva, s azt a Tököly-pártiak részére egy általános amnestiát ígérő nyílt rendelettel kézbesíték Bethlennek, kit 200 aranyat nyomó aranylánczczal, — s miután a gubernátorságot, lent tanácsos társainak tett ígéretéhez képest el nem fogadta, a mármarosai főispánsággal tisztelték meg,, s azzal arra lón utasítva, hogy az amnestiával és diplomával minél előbb itthon legyen. ¹⁾

Erdély alkotmánya a diploma által, legalább papiron, meg lón mentve. Azonban Tökölyre nézve, kinek a diplomát nagyrészt köszönhetjük, a koczka megfordult. A Kolozsvárra húzódott status consiliumnak nem volt elég az, hogy Bethlen Miklóst Bécsbe küldé; de egyszersmind, Apafii fejedelemiségét féltvén, a Zernyestnél szétvert sereg küldöttével magáét is egyesité, hogy Lajos badeni herczegnek, mint a császári seregek fővezérérek Tököly betűtését hírül vigyék. A herczeg, ki a múlt év decemberében Erdélyben járt, a helyzetet jól ismerte, azon gondolat alapján, hogy jobb Serviát, mint Erdélyt elveszteni: az aldunai csatáért sept. 21-én ott hagyá, mintegy tiz ezred lovassággal villámgyorsan benntermett. Sept. 30-án már Szász-Sebesnél járt; másnap Szebennek indult, ²⁾ oct 5-én kiáltványt bocsátott ki, melyben tudalá Erdélylyel, hogy a császári oltalmi sereg megjött, s az elfutottak bizton térjenek hajlékukba. ³⁾ Mi nem kis meglepetést idézett elő.

Tököly belátva, hogy a túlnyomó erőnek ellent nem állhat, Keresztényszigeten bezárván a hongyülést, Medgyesen, Segesváron, Udvarhelyen, Erdővidékén át visszahúzódott oda, honnan kiindult volt, a Barcaságra: oct. 11-én Brassó mellett, Hermánvnál táborozott. Itt akart volna csatát kísérteni; de az oláhhoniak s a zsákmánynyal rakodott tatárság haza készült; a törökség sem sok kedvel mutatott: képzelhetni Tököly, a haza szent földén megáll—hatásért 20 év óta harczoló szabadsághős keserű fájdalmát, midőn belátta, hogy fejedelemisége nem több, mint egy pünkösti királyság

¹⁾ Bethlen Miklós önéletirata 11. 122. ²⁾ Glunnicon Fuchsio j1. 249.

³⁾ Kemény Cap. Alb. I. 161.

dicsősége. Mert a tatárság, minek Várad felől szintén be kellett volna rontania, meg nem jött, nem akarván övéit koczára vetni: mire a herozeg ezredével, Tökölyt nyomban követve, oct. 24-én szintén a Brassótól pár órára fekvő Földvárhoz érkezett: ő oct. 25-én Heusler tábornokot, mint hadi foglyot magával vive, Doria marquist bee ületszó mellett családjánál Brassóban hagyva, kísértetvo egy sereg erdélyi menekült által, kik között K á l n o k i Sámuel, Gyulai Ferencz, Horváth Ferencz és Miklós, Mikes Pál, Cserei Mihály s más hasonlók valónak, a bodzai-szoroson Olóhországba ment ki... ¹⁾ két hónapi bcnléte s egy havi fejdelemkedése után, ide hagyá Erdélyt — örökre.

III.

Tököly új beütéseket kísért. A leop. diploma feletti vita. Elfogadják. Gubernátort stb, választanak. A diplomát kiadják. A diploma szövege.

Tököly kivonulása után Erdély kormánya ismét a status consiliumra bíratott, melynek Teleki eleste után Bethlen Gergely lón a feje. A dolgok ismét visszamentek régi kerékvágásukba.

Míg Tököly húzódott, Bethlen Miklós a kapott diplomával Erdélynek tartott, de a kóborló kuruczok s tatárok miatt, Kővár felé kerülve, csak nov. 12-én érkezett Enyedre, hogy itt a győzelmes badeni herczeggel találkozzék. Átnyújtó a hozott amnestiát, hogy kihirdettesse. Azzal Szebenbe sietett, mint a hová II. Apafii és tanácsa magát vonta vala. Onnan az ifjú fejedelmet Fogarasba kísérik, hogy a diploma felett szabadon tanácskozhassanak.

Azonban a tanácskozás folyama még mind nem lehetett nyugodt, mert mit Tököly nov. közepén megkísértett, az újra beütést, most még combináltabb erővel próbálta: mert hogy a császári sereget a Barczaságról elvonja, a megjelenésével elkésett Galga tatár szultán Várad felől csakugyan beindult, előcsapatával egész M.-Vásárhelyig nyomult, s Tordánál Herbeville lovasait szétverte. Azonban Tökélynek a másodszeri beütés nem sikerült, mert Galga szultán ellen maga a herczeg szállt ki, s Gyalunál történt csekély

¹⁾ Cierei M. Hüt. 207—10. ²⁾ Chronic. Fuchsio 11. 250.

csata után visszanyomta; Tököly elébe pedig az erdélyi főparancsnokul itt hagyott Veterani tábornok állt. De azért Tököly dec. 30-kán harmadszor is beütést kísértett, előcsapata már ismét Zernyeszig nyomult: azonban Veterani, ki főhadiszállását Sepsi-Szt-Györgyön üttötte volt fel, oly résen állott, hogy egy összezsapással, melyben a hannoveri herczeg elesett — újra kiverte. ¹⁾ Mire Tököly Oláhországba belebb húzódott, lemondott a beütés reményéről, katonáit téli szállásra szétbocsátá.

A császáriak tehát urai maradnak a helyzetnek. Veterani kiáltványt bocsátott ki, felszólítá a népet, ne higgyen Tököly machiavelli barátságának; felhívta, hogy adják kézbe a bujdoklókat, s a bünbocsánatot újra kihirdette. ²⁾

És e szelíd fellépés nem is téveszté hatását, benn minden lecsendesült; sőt még a Tökölyvel kibujdosottak egy része is, a szintén kibujdosott Csereivel tartva, hogy inkább a kutyák igrák meg vérüket itthon — haza szállingóztak, az amnestiát szintén igénybe vették. ³⁾

Lecsillapulván tehát a Tököly-féle viszály, II. Apaffi tanácsosai is eljötnék láták az időt, hogy országgyűlést hívnak össze, s a diplomához minélelőbb hozzá szóljanak.

E gyűlés 1691 jan. 10-én nyílt meg Fogarasban. Hogy a gyűlés folyamára némi fényt derítsünk, nem lesz felesleges megemlítenünk, hogy az országban tiz ezred német lovasság táboroz; gr. Veterani főhadparancsnok a gyűlés helyétől néhány mértföldre, S.-Szt-Györgyön szállásol; s hogy királyi biztosnak gr. Falkenstein Frigyes, a császári sergek főhadibiztosa jelent meg. A tanácskozás megkezdődvén, felolvasák a diplomát, melynek előszava, előrebocsátván azon reményt, hogy a badeni herczeg Tükölyn győzedelmeskedni fog; prologjában megemlítő: hogy Apaffi még csak 14 éves, s a törvények értelmében csakis 20 éves korában kezdheti fejedelemségét, aggodalmak közt fejezé ki, hogy most a Tököly által megzavart időkben e törvényen változtatni, azaz mint kiskorút a kormány élére állítani, még nem látja tanácsosnak: de hogy az országot jogai, törvényei felőli féltékenykedésében meg-

¹⁾ Fundgruben 11. 264—66. Bethlen Mikl. 11 129. Cserei 212. ³⁾ J. Kemény, Append. Diplom. XIX. ³⁾ Cserei M. Hist. 208. 215.

nyugtassa, ezzel az országot illető diplomát a kormány Bethlen Miklós által küldi, mint következik. Erre megkezdődött a hosszúságos és heves vita: az egyik rész elfogadását II. Apaffi megerősítéséhez akarta kötni; a másik rész mitsem akart a diplomáról tudni, csak II. Apaffi megerősítéséről; a harmadik el akarja fogadni a diplomát, de gubernátor nélkül, tanácsosok kormánya alatt... Vitakoztak, nézet nézet ellen küzdött, de abban, hogy a hon szabadságából a mennyit lehet minden áron meg kell menteni, mindnyájan egyetértettek. Végre is belátták, hogy Erdély a hat évtől annyiszor újra irt diplomák pontjaival úgy van, mint Róma a Sybillakönyvekkel, minél hosszasan alkudozik, annál kevesebbet s mégis csak a régi árban kapja: megállapodtak abban, hogy a lehozott diplomát elfogadják, de gubernátor nélkül; s ily szellemenben jan. 18-án a rendek I. Leopoldnak s utódának I. Józsefnek a hűségüket le is tették:!) és ez által, az eddig török által bírt souzärenitast az ausztriai házra, mint Magyarország királyára egész ünnepélyességgel átruházták; azonban ünnepélyesen kijelentvén, hogy: a küldött diplomát országul elfogadták ugyan, de választott urok és fejedelmök II. Apaffi mellé három tanácsost rendeltek.

Azonban a felterjesztésben kijelentett megállapodás nem soká tarthatá magát. A kül befolyások mind nagyobb hatást gyakoroltak. A gyűlés tovább folyt, a gubernátorság eszméje, mert azt hitték, hogy a kormány az uralkodó párt óhajtása ellenében Bethlen Miklóst akarja betenni, miután jelöltjöknek, B á n f i Györgynek hat szózat többséget biztosítottak, néhány napra elfogadhatóvá nőtte ki magát: ²J a diplomát, gr. Falkenstein közreműködésére, egész terjedelemben elfogadták, s febr. 5-én, tekintetes nagyságos Bán fi György uramat gubernátornak, tekintetes nemzeti Bethlen Gergelyt ország főgeneralisának, tekintetes nemzeti Bethlen Miklóst ország kancelláriusának, tekintetes nagyságos Ha l l e r Jánost főkincstartónak; továbbá G y u l a f i László, G y e r ö f i György, Keresztúri Sámuel, iklódi Toldalagi János uraimékat tanácsosoknak választák.

A diploma nem csak elfogadva, de a II. Apaffit háttérbe szorító záradék a választás által egyszersmind teljesebbé is lévén

¹) D. Fundgruben 11. 270. ²) Bethlen Miki 11. 131.

vétetve, követséget határoztak, mely Bécsbe felmenvén, különösen hármat igyekezzék kivinni: egyiket a diploma ünnepélyes kiadatását; másikat, hogy a míg az ifjú fejdelem felnő, az udvar a kormányzást hagyja a status consilium kezén s akkor a fejedelmet erősítse meg; harmadikat, hogy a pereket ne kellésék az udvarhoz fellebbezni, s a consilium a tiszteket szabadon állíthassa be.

Szép remények, de hogy kivihetésében bíztak, mutatja az, hogy Bethlen Gergely, G y u l a f i László és Klokner György Bécsbe menendő követeknek 21 pontból álló utasítást adtak, mely egész értekezés azon elv felett: hogy mióta Erdély a magyar koronától elszakadt, még két versen volt Ausztria alatt, de minthogy fejedelmet nem rendeltek élére, ezen uralom mind a kétszer megbukott; s hogy mióta Erdély elszakadt, annyi gubernátor közül csupa három volt, ki alatt az ország nem romlott, s azok alatt is azért nem, mert Báthori István, Bocskai és Bethlen Gábor nyakukon ültek; ezek mellett az utasítás a diploma azon pontját illetőleg, hogy a felebbezések az udvar elé menjenek, hivatkozott arra, hogy ezt már Maximilián Báthori Istvánnal szemben ide engedte; utasítók továbbá, hogy a fejdelem megerősítését mi módon fogadják el; végre meghagyák, hogy okvetlen tanácsot nyerjenek a fejdelem mellé, mert ha két-három ember kapja kezére a kormányt, azok vissza fognak élni vele. Ily utasítást kapva Bethlen Gergelyék, májusban, Bécsbe indultak. ²⁾

Felmentek. De a mint a tavasz annyira nyílt, a hadjárat a török és Ausztria között újra kezdetét vette, mi az erdélyi követséget háttérbe szorítá. A nagyvezér Magyarországnak tartott. Tökély pedig, ki a francia udvartól 100,000 tallér segélypénzt kapott, Erdélyben újra szerencsét akart kísérteni. Egyelőre a veres-toronvi-szoroson indult be, de reménytelen ellentállásra találván, júliusban a Bánság felé húzódott, hogy Lúgos felől törjön be. Már a vaskapui-szoroson akart zörgetni,, midőn vette a leverő rendeletet, hogy a török főserghez csatlakozzék. Csatlakozott, apróbb nagyobb csatákat vívtak, mígnem aug. 19-én a badeni herczeg ellenében elveszték a nagyszerű salánkeméni csatát, hol 145 ágyú mellett a nagyvezér Koprugli is ott maradt a csatatéren...

¹⁾ Okl. Szász, Sylloge 84. ²⁾ Fundgruben 111, 363.

Ily körülmények közt semmi csuda, ha a diploma ünnepélyes kiadása kérdésében felment követségnek nyolcz hónapig kellett várakoznia... a protestáns külföldi követségeket rendre segítségül hívni... mígnem két oly hozzáadással, mely az egészet felforgatással fenyegette: I. Leopold dec. 31-én aláírta a diplomát, s függő pecsét alatt Bethlen Gergelyéknek kezébe adák. ¹⁾

A diploma, mi leopoldi diploma név alatt ismeretes, mely Ausztriát s illetőleg a magyar koronáhozi viszonyunkat s Erdély belkormányzatát rendezé, s mely legnevezetesebb két oldalú szerződéseink egyike — egész terjedelemben, magyarul így hangzik:

Mi Lipot, Isten kedvező kegyelméből választott felséges római császár, és Német-, Magyar-, Cseh-, Horváth-, Dalmat-, Totstb. országok királya; Ausztria főhercege, Burgundia, Brabant, Stájer, Karantán, Krajna, Luxemburg és Alsó- meg Felső-Szilézia, Wurtemberg és Tessen hercege; Svábhon fejedelme, a római szt birodalom, Burgau, Morva, Felső- és Alsó-Luzsatia örgrófja; Habsburg, Tirol, Ferretum, Kiburg és Görcz grófja; Elzassitartománygróf; s Slavon örvidék, a naoszi rév és Salins 'ura s t b, s t b. Nagyságos, vitézlő, tisztés és nemes, okos és ovatos, őszintén kedvelt híveinknek, az erdélyi tartomány minden rendéinek és a többi, mind egyháziaknak, mind világiaknak, kiket illet, császári királyi kegyelmünket és minden jót. Kegyesen megértvén azokat, miket Erdély küldöttje, vitézlő hiv kedvelt Betlen Miklós bőven előadott, ²⁾ s arra nézve, a mit az 1686 jún. 28-kai óhajtott oklevél megerősítése, az ama vidékeken gyakorlott vallások, a kiváltságok, méltóságok és hivatalok, az adók és teletetés terhei könnyebbitése, a tartománynak hajdani virágzásábani visszaállítása, és a más közboldogságra sokat szolgálók tekintetében, irántunk tartozott tisz-

¹⁾ Szász, Sylloge 118 Az mit az ország afogarasi gyűlésen elfogadott. 1 Syll.67. ésgr. Kemény S.-féle Cartofilacnmban a múzeum gyűjteménye közt. VI. 57. Kemény József, App. Diplomatar. XIX ez év. A különbséget a Bethlen-féle s ezen diploma közt: Schuller, Rechs-geschichte I. 78. ²⁾ Mint fennebb említők, Bethlen Miklóst, II. Apafii tanácsosai, az Apafiiival Kolozsvárra húzódott tanácsosok küldöttek Becsbe 1690 aug. 31-én; míg a nemzet más része Tököiy mellett nyilatkozó tt.

telettel és hűséggel esedezve kért; legfelsőbb királyi tisztünknek ismerjük, (melytől, midőn a sergek ura az idők viszontagságai szerint segédkedik, szerencsés javulások szoktak eléfordulni) e legdrágább erdélyi tartományt, mely századok előtt tekintetes Magyarországunkhoz jutott, mind inkább s inkább lelkünk gyanánt magunkhoz ölelni. Mellőzve ugyan is más, a keresztény név közönséges ellensége ellen rendelt, hadi működéseket, Lajos badeni örgróf ő kedvességét, a T ö k ö l y és az őt követő lázadók, nem különben a törökök és tatárok berohanásai meggátlására, sereggel oda küldöttük; azon erős reményt táplálva, hogy az, ki által a királyok uralkodnak és a mi igazságos, azt végezik, karjának erejében, igazság kedviért, császári fegyvereinket és az erdélyi katonaságét isteni áldásával segitendi, s királyi szándékunknak szerencsés fogamatot nyujtand. A már elébb nekünk átküldött Miségi esküt,.. soha nem enyésző dicséretességgel letéve, a bármely eshetőségekben tetteleg s erőhöz képest tanúsított hűséget (melyet igazság szerint becsülünk), a jövődőségnek átadni, s minden igyekezettel lelkesen oda munkálni buzdítand, nehogy az ellenségek, a hegyek, mintegy korona által körülfogott tartományt, rablás és prédálással, tűzzel és vassal dúlják, az öröktől fogva egy lélekben egyesült nemzeteket, a cselek gonosz ármányai és izgatásaival szétozlatván, a barbárok súlyosabb szolgálárma alá vessék, s a nemzetet, az összes kereszténységnek eddigi bástyáját megrontsák.

A mi az Apafii Mihálynak a fejdelemségben következésére nézve óhajtott oklevél megerősítését illeti: ¹⁾ miután az, mint tizennégy éves ifjú, a törvények szerint, (melyek iránt a nemes rendek szent engedelmisséggel viseltetnek) huszadik esztendeje előtt a kormányra serdültek nem tekinthetik; ezen, a Tököly hűtlensége által háborgatott időkbén, ²⁾ nagy kegyesen sem Erdély érdekére, sem a haza javára szolgálónak nem Ítéltük, ha az említett törvények áthágásával valami újítás történék. Ennek következé-

¹⁾ II. Apafii Mihályt, mint eléadtuk, a rendek 1681-hen atyja következőjének választék, a porta 1684-ben megerősíté. Az iti kérdésbe jött megerősítés, mint látni fogjuk, soha sem következett be. ²⁾ Értetik gróf Tököly Imre és a vele menekültek, nehiny év óla, tartó évenkénti beütése, melynek következtében, 1690 aug. Erdélybe ütvén, míg Bethlen Miklós a diplomáért fenn mulat, sept. 21-én erdélyi fejdelemnek választott.

sében a kiskorú az úr félelmében, azon belső tanácsosoknál, kikre a tartomány közigazgatása bízva van, illő erényekben, a fejedelem-ségben következtetésre, a serdülttség idejéig, nevelendő, a benne feltűnendő lelki adományok jelei bevárando végre a haza előmenetelére a császári királyi kegyelem készségesen fogadandó. Nehogy pedig az alatt is Erdély összes rendének legkisebb okuk legyen kétséges elmével lenni, vagy legkisebbet is egyebet gyanítani atyai szándékunknál: a hűséges karokat és rendeket egyetemleg úgy maradékaikat is, kik iránt, hogy királyi koronánk hűségében teljesen megmaradandának, bizodalunk van, királyi szavunkkal s a legőszintőbb hittel biztosítjuk a következő czikkelyekkel:

Először. Az ott bevett templomok, ¹⁾ iskolák, ²⁾ parochiák, vagy más mint a mostani papság és egyházi személyek behozatala ügyében, semmi sem inasittatik meg;⁴⁾ bármely ellentmondás, akár papi, akár világi részről, soha az ellennem nyomván semmit is; úgy mindazonáltal, hogy a katolikusok, önköltségükön, és így minden más vallások terhelhetése nélkül, Kolozsvárit, ájtatoskodások jelen helyén, magoknak templomot építhessenek; úgy Gyulafejérvárt is a kisebb templomot, mely hajdan

¹⁾ Bevett vallás négy volt: a r. katolikus, református, lutheránus és unitárius vallás (Approb. i. R. 1. Tit. 2. art.) A három protestáns vallásnak superintendense, a r. katolikusoknak eddig vicarius volt. A görög vallás uem számított a bevett vallások közé, de azért püspöke volt, ki Kejérváron lakott. Ez időben a szászok mind lutheránusok; a magykr és székely református és unitárius, katolikusok csak Csíkba» voltak tömegesen. ²⁾ A hatholicus templomokat a helységek magokkal együtt protestáns vallásra vitték át, úgy hogy a megyéken csak — Kolosir-onosoron, Sz.-Fenesen, Szent-Lászlón, Szent-Benedeken és Fejérváros volt templomok; a szászok közt egy se vala; a Székelyföldön Csikón kívül csupán Udvarhely» találunk. Kolostor az összes Erdélyben ketté maradt volt, egyik Csik-Somlydn, a más Mikeházán, a Szent-Ferencziek kezében. (Archív. X. F. I. 278—89. ³⁾ Nagyobb iskolák ez időben: a reformátusok egyedi és a fejérvári ugynevezet' s.-pataki iskola; a lutheránusok szebeni és brassai, az unitáriusok kolozsvári, s a rom. katolikusok. In. losmonostori, udvarhelyi és fejérvári iskolája, melyek mellett 1600-tól két-két (magát jesuitának nem nevező) jesuita páter és két-három magistr működött. (Archív. N. F. I. 279.) ⁴⁾ A jesuiták be nem hozatalit érti, kiket 1588. 1607. 1610-ben hozott t, cziktek kirekesztettek; dt azért világi s más papi ruhában folyvást benn lappangónak.

Báthori Kristóf által emeltetett, s el van pusztulva, újra felépíthessék; ugyanazon katolikusok, minden helyen, ha kevesen vannak és jövevények, magánlag, ha pedig sokan, vallásuk nyilvános gyakorlatával és templom építés jogával bírjanak úgy, mint más Erdélyben bevett vallások bírnak oly esetben, ha t. i. valamely helyen számra nézve erősebbek.

Másodszor. Megerősítjük a hűséges karoknak minden magyar királyok, hasonlóképpen Erdélynek Magyarországtól külön válása óta, fejd e l m e i a d o i n á n y - l e v e l e i t, jószágadásait, kiváltságait, nemesítésein, az általuk adott cziineket, tisztségeket, méltóságokat, dézinákat, s végre mindennemű javadalmakat és jószágokat, akár magánosok, akár városok és községek, és ezéhek, akár a bevett vallások közül bármely egyház, parochia vagy iskola részére adattak, mind Erdélyben, mind Magyarország részeiben, a Székefyföldön és Debreczenben, ha bár egykor valamely egyházhoz, conventhez vagy káptalanhoz tartoztak is; úgy, hogy senki, sem tőlünk, sem más egyházi vagy világi rendű férfiútól, megtámadás vagy pör által ne háborgattassék; hanem hogy mindenki azt, mit most vall és bír, jövendőben is vallhassa és bírhassa, az említett királyok és fejedelmek adománylevelei szerint; kivéven, ha valamely adományait azon fejedelmek saját végzemőnyeik által eltörölték volna. *)

Harmadszor. Azon haza Approbata ²⁾ Compilata a Constitutio czitnü törvényes könyveit, ³⁾ Verbőczyi Hármas könyveit (kitudva mégis ebből András király kilenczedik czikkét, mely az utolsó pozsonyi országgyűlésen eltöröltetett, a conslutióiokat, a szász nemzet hatóságát, sérthetetlenül megmaradónak nyilatkoztatjuk ugyan,... De minekutána magok a rendek,

1) E pont által a fejedelmek minden adománylevelei egyszerre, s nem mint: D.-féle projection óhajta, külön biztosítva lőnek; mi által leginkább az 1556-ban a sécularisait papi javak eladományoztatása érvényben maradására czéloztak. ²⁾ Ar. Approbata czimű törvénykönyv az 1541—1653 közt hízott törvényezikkeket codificalta; 1653. mart. 15-én erősíté meg II. Rákóczi György. ³⁾ A Compilata az 1654—69 közti törvényezikkekből van állóivá; megerősítette I. Apafii M, 1669. mart. 4-én. ⁴⁾ Értetik a Verbőczyi I. R. 9-ik tit. 6. §-a, mely az Andr. diploma 31-ik pontja alapján a törvénylapodó király alatt a fegyverrelést megengedi. Erdélyben az 1744. 6. t. czikkbe foglalók be.

mind a vallás, mind végzeményeik és kiváltságaikra nézve, egymás közt egyet nem értenek, s a katolikusok a fennirt 1. és 2. cikkelyekben magokat sérelmezetteknek tartják; a szászok pedig régi kiváltságaikat s azok használatát és szokásos jogukat a 3-ik cikkelyben jobban oltalmaztam: kérelmezik; magoknak a rendeknek érdekében levőnek tartjuk, hogy ama három cikkely körül forgó nehézségeiket, barátságos kiegyenlítéssel és megegyecüléssel, császári királyi helybenhagyásunk mellett, elintézni törekedjenek; ez pedig nem sikerülvén, a felekezetek meghallgatása, s erdélyi tanácsosaink e feletti véleményük megértése után, magunkra háromlik császári királyi lisztünk szerint elhatározni, a mi jogosnak és igazságosnak fog találtatni.

Negyedszer. A bevett szokást, tudniillik, melyét a legfőbb hatalomnak nem ítélünk kisebbségére szolgálnia, a kormánysszék, titkos tanácsosok, országgyűléső véleménynyilatkozati rendjére és szabadságára, atörvényes tábla, az ítélőmeslcrck és közbirák, úgy szinte az alsóbb és felsőbb törvénytészek tekintélyére, az igazságszolgáltatás szokott rendje gyakorlatára nézve (mindezeket, fenmaradván a fontnsbakban a királyhoz folyamodhatás) sértetlenül fenntartatni rendeljük. A gazdaságiakban is, a királyi haszonvételekre és fiscust illetőkre nézve, a hűséges rendek előleges őszinte értesítése nyomán, oly okkal és móddal élünk, hogy kamarai bizottmányok által, vagy egyéb utón, senkit a nemesek, polgárok vagy magányosok közül, terhelni ne lehessen vagy kelljen. ²⁾

Ötödször. Minden, akár a közrend, akár az igazságszolgáltatás vagy a a gazdaság ellátására szükséges hivatalokban erdélyi születésűekkel, magyarokkal t. i. székelyekkel és szászokkal fogunk élni, vallásukat nem tekintve; sem külső nemzetek, vagy a kik velünk együtt azoktól külsőknek és képteleneknek fognak ismertetni, méltóságokban és tisztségekben, valahányszor olyanok megüresülni találnának, nem nyernek elsőséget; ³⁾

¹⁾ Ezen pont utolsó fele, elkezdve onnan: „de minekntana magok a rendek“ Bethlen M.-féle fogalmazásban, mit a kormány leküldött — nem volt benne. ²⁾ A cameratica commissio Magyarhonbau már divatba volt, ettől féltek; 1700-ban ide is behozok. ³⁾ Ezen pont azon félelmen alapszik, hogy mikor még kétszer Erdélyt Ausztria átvette volt, Martinuzzitól s Bi-

fennmaradván mindazáltal az ő beleegyezésük mellett azoknak a hazafiúsításra fel vagy fel nem vétel végett, ajánlási jogunk.

Hatodszor. Magszakadás vagy hűtlenségi vétekből, a királyi fis cusr a szállandó jószágokra hajlandók leszünk érdemeket szerzett erdélyieket, u. m. magyarokat, székeleyeket és szászokát méltatni. Magányosok azon jószágai pedig, melyek a mi fegyverünkkel szereztettek vissza az ellenségtől, régi birtokosaiknak vagy azok maradékainak csupa királyi kegyességből vissza fognak adatni. *) Mely végre valamely Erdélyben levő törvényszéket, vagy hadvezérünket fogjuk, e külön esetben, királyi megbízással, kegyesen utasítani, hogy az okmányok megvizsgálása után, a mint igazságosnak fog láttatni, úgy intézkedjék.

Hetedszer. Legfelsőbb állam-igazgatónkat, kit régen vajdának neveztek, vagy annak helyettesét, Erdély bennszülött nemesei és főrendéinek sorából fogjuk kiszemelni, nem tekintve katolikus-e vagy más ott bevett vallásu, ha hűséggel és érdemmel tündöklök. Ugyanaz tartatik ineg az erdélyi hadak parancsnoka, ³⁾ a főkancellár, ⁴⁾ a belső tanácsosok, ⁵⁾ a főispánok székely kapitányok, ⁶⁾ az tiélőmesterek és más az előtt dívott méltóságokra nézve is. És ezeket

thori Zsigmondiéi, azonnal idegeneket raktak be, főleg a pénzügyhez; alapszik további azon, hogy Magyarországnak e tárgyban több törvény-czikket kellett hoznia. Mindezen kikötés daczára, a fiscalitások kezelése 1700-ban bejövén Tavonat. német kézbe esett. S a magyarokat a kamarai szolgálatból annyira kiszorították rendre, hogy, mint Apor Péter Írja, 1735-ben egy kamarispán se volt magyar. *) Értetnek a török kézben levő bán-sági jószágok, melyek azonban vissza nem adattak. ²⁾ Katolikus főbb családok ekkor, a Kornis, Haller, Csáki, Torma, Mikes, Káluoki: a most élő főbbek mind protestánsok voltak. ³⁾ Folytatása lett volna a nemzeti katonaság eddigi szervezetének; előbb Bethlen Gergely, végül Apor István neveztetett ki, de kiútván a Rákóczi forradalom, nem igtatók be, s így a magyar generalisság Apor 1700-ban nov. történt halálával megszűnt. ⁴⁾ Eddig csak egy kancellár volt, ezáltal a második, azaz udvari kancellár ki-nevezésére van ut nyitva. Előbb a főkancellár a gubernium mellett volt, 1742-től az udv. kancellár lett fő. ⁵⁾ A fejdelmet idejében 12 tanácsos, consiliarius volt, 13-ik volt a fejdelem. Egyelőre a kormány 11 et nevezett, 12-ik volt a gubernátor; 1792 óta a kincstárnokot s más sarkalatos hivatalokat ide értve, 15 van. ⁶⁾ Minden székely széknek főkirálybirája mellett egy főkapitánya is volt — mi később megszűnt.

N y o l c z a d s z o r. Oly módosítással adjuk meg legkegyelmesebben, hogy a kormányzó, az erdélyi hadak parancsnoka, a kancellár, belső tanácsosok hivatalaira s az ítélőmesterségre kijelöltek, valahányszor azok betöltendők, megerősítés végett élönkbe terjeszszék; hogy a különböző nemzetek állása annál csendesebb maradjon, a veszedelmes ármányok és tisztvadászások távol legyenek, s mindenik elméjében, egyező kívánsággal a közboldogság, a kormányzás legjobb céljául, mely (elé kell törekedni mindnyájoknak, begyökeredzve maradjon... A mi pedig a más tiszteket illeti, u. m. a királybírákat, a szászok és székelyek közt, a szolgabírákat, alispánokat a vármegyékben, a bírákat, polgármestereket és hasonló tiszteket a városok- és mezővárosokban, melyek a községek szabad választása által szoktak náluk betölteni, ezek ugyanazon szabadságban és törvényes szokásban maradjanak meg jövődre is; a mi megerősítésünk mindazáltal, valamint az előbeniekben úgy hasonlóképp a mondott esetek mindenikében kikérendő lévén.

KiJenczedszer. A közboldogság tetemes öregbedését hittük kegyelmesen onnan következtethetni, ha a tizenkét személyes belső tanácsban legalább három katolikus leszen, a tizenkét személyes királyi táblánál hasonlóképpen három katolikus, a többiek más bevett vallásból vétetvén; és pedig a belső tanácsban legyen a szebeni királybíró is a bevett törvények szerint a szász nemzetből, az ítélőmesterek közül pedig egy katolikus legyen, a mostaniak közül mindazáltal mindenik, hivatalában megmaradván. ²⁾

Tizedszer. A közügyek tárgyalására, az igazság szolgáltatására, s a királyi előadásoknak, ha volnának, meghallgatására szükséges esztendőnkénti országgyűlések; nem különben az octavalis törvényszékek ³⁾ kihirdetését. Kormányzóknak és

1) E pont utolsó fele, onnan Kezdve: „A mi a más tiszteket illeti” miként a 3-ik pont vége, szintén utólagosan fenn tetetett hele. ²⁾ Itéld» mester eddig kettő volt, egyik református, másik unitárius, ekkor mindkettő református vala: pér év múlva a harmadikat állíták, a katolikusok részére. ³⁾ A kir. tábla összeállítását érti, melyet Így neveztek, mivel évenként kétszer, rendesen valamely ünnep után, mint Vizkereszt, Szt.-György Szt. Lukács után 8 nappal kezdtek, s 40 napig tarták.

belső tanácsosunknak hagyjuk meg,¹⁾ fenntartván magunknak mindazoknak, mik itt történnek, királyi megerősítését.

Tizenegyedszer. Legfelsőbb állam-igazgatónknak legyen meg a különben is tartozott hatósága, átlapolja és elsőbbsége, mindig a tartományban jelen legyen, s mind az egyháziakban, mind a világiakban szokott esküvel a hazai törvényekhez kötve; illő évdíjakkal a királyi rendelünk kegyesen neki, és a belső tanács- és királyi táblabelieknek, királyi kincstárunk- és fiscusunkból. Ha-hogy a közhaszon, s a különféle ott lakozó nemzetek csendes állapotja annak évenkénti megváltoztatását javasolná, a rendek szabadságában áll mielőbb másra adni szavazataikat, azt a mi további legkegyelimesebb elhatározásunk alá terjesztvén. *)

Tizenkettődször. Béke idején, (melyet a béke Istene mielőbb közelítsen meg) ötvénezer lallérnyi adóval, Magyarország és Erdély ellen folyó háború idején pedig négyszázezer rajnai forint adózásával, a tennésbeliekkel is ide töldva, elégszünk meg; a kivetés és beszédés módját a tartomány hűséges rendei- és tiszteinél hagyván, mely általuk részrehajlás nélkül helyes arány szerint leszen intézendő; ³⁾ a többit, mik a mondott summákon felül, béko vagy háború idején, a haza védelmére szükségeltetnének, a hűséges rendek szeretőitől, s az összes nép könnyítésétől vezettetve, a királyi és fiscusi jószágokból, nem különben a sóaknak és többi érezbányák, harminczadok, szászok tizedei, a vármegyei tizedek haszonbéré, s más jövedelmekből pótlandók. ⁴⁾

Tizenharmadszor. Ajándékok és más, nálók szokatlan sarezok nemei nem hozatnak be, a vámokat és harminceadokat fel nem emeljük. ⁵⁾

¹⁾ Az országgyűléseket egyelőre a főkormányzó hívta egybe; az 1791. 10. I ez. csak kihirdetését hagja a főkormányzónél. ²⁾ Az évenkénti választás soha se fiirduh elő. ³⁾ A portai add a fejdelmek alatt egyelőre 10,000, később II. Rákóczi Gy. idejétől 15,000 arany volt. A 50,000 tallérból mér 1700-ban egy millió forint leit. Egyik országgyűléstől a másikig szokik volt kivetni, hogy n fejdemetek ezáltal tv országgyűlés s sérelmek orvoslására kötelezzék. A kirovás kapuszám szerint történt, 10 gazda telt egv kapni; de 1699-ben e mód eltöröltetett, 1750-ben ai országot conscribál.ik, s 1754-ben egé-zen más, azon adórendszer hozatott be¹ mely 1848-ig divatozott.) E pont végén az első fogalom a leküldüt, diplom.a szavai közt, szintén stilaris változás történt. ⁵⁾ Kegyes, óhajtas maradt.4

Tizennegyedszer. A székelyek, e legvitézebb nép, minden adó, minden téli és nyári szállásolások alkalmatlanságai, a tizedek, s felkelés terhével járó, birtokaiktól való fizetendőségek alól, valamint eddig, úgy jövődöre nézve is, ki legyenek véve. Ellenben a haza védelmére saját költségükön katonáskodni maradjanak kötelesek, mindazonáltal ide nem értve a székely parasztokat és jobbágyokat.¹⁾

Tizenötödször. Műiden áruk szabad adásvevését, vagy is azokkal kereskedést engedünk, miképpen az a fejdelmek alatt volt; kegyesen akarván, hogy a nemesek előjogai és kiváltságai is e részben megtartassanak.

Tizenhatodszor. A nálok dívó szokás szerint haszonbérlet által megváltatni szokott dézmákat is a földesuraknál meg hagyjuk, a haszonbért mindazáltal a fiiscusnak fenntartván,²⁾

Tizonhetedszer. Nagy és nem szükséges őrsegekkel, részben tartományi katonaságból kiállítandókkal, s a mi kincstárunkból fizetendőkkal, a tartományt nem fogjuk terhelni. Parancsnokot mindazáltal és főnököt németet adunk nekik, a kinek is a kormányzóval, az államtanáccsal s az erdélyi hadak parancsnokával minden hadi ügyekben közlekedése lésszén; egyéb, az említett állam- vagy kormányzékhez tartozókba, magát be nem avatandja.

Tizennyolczadszor. Levezzük a szász nemzet, és mindenütt a szegény nép nyakáról, a visszaéléskép megrögzött ingyenes élmezését nagy állapotú utazóknak, a lovak és mindennemű igásmarha szolgáltatását és szállásolásoknt, úgy más egyéb hasonló, főképp a nevezett szász nemzetben az utazók által gyakorolt visszaéléseket;³⁾ legkgyelmesebben javallva és parancsolva, hogy

¹⁾ A székelyek eddig nem adózlak, hanem tartoztak fejenként csatára szállni. Ez megszűnván, a primerek és azok, kik czi teres levelet vettek, men'ek marsd'nk, a többi 1714-ben adó alá esett; mígnem 1761-ben felloit a szclbeli katonaság: kik fegyver alá estek, az adó alól felmentettek. ²⁾ A (lézma az 1536-beli secularisatio útín a papságtól a fejdenni tárházra szilit, kivévo a szász földet, bal a Bithoriiktól meg hagyott rész a papoknál maradt; ezt a földesurak a kormánytól pénzfizetés melleit haszonbérbe vették volt ³⁾ A fejdelemek alatt az utazó akárhol járt, kinyitató a kaput behajtatott, szívesen lón fogadva; ez később is így volt, de a szászok már okkor sem szerették: innen eredt e pont.

a posták, udvarunkhoz előleg felterjesztendő értesítés után, az államtanácstól, a fogadók pedig, a barátságosan elfogadandó, illő pénzen és áron élelmezendő utasok számára, a földesurak és városok által rendeltessenek el. ¹⁾

Mi tehát, kik legkegyelmesebb királyi tisztünk teendőit kézbesítendő, összes és egyes népeink boldogságát, közjavát, az országos nyugalmat, a kereszténység öregbedését, s e drága Erdélyországot, az Isten segedelmével soha többé a török Minotaurus labyrintusába be nem bonyolítandót, szívünkre vettük; látván és megvizsgálván a mondott czikkelyeket és pontokat, azokat a karok, rendek és minden lakosok, úgy az összes keresztény egyetem becsületére, nyugalma és javára szolgálóknak tartván, azokat minden részeikben és fejezeteikben helyeseljük és örökkéig érvényes törvényül szentesítjük ezen sorainkkal; ígérvén királyi szavunkkal, s az általunk és fenséges házunk által soha meg nem sérthető hitünkkel, hogy azokat szilárdul és bántatlanul megtartjuk, mind nagyobb és nagyobb jótéteményeket hajlandók e leghűségesebb nemzettel éreztetni. Kelt Bécs városunkban, dec. hó 4-én, az Ur születése után az 4691 -ik, országosunknak a római birodalomban 34-ik, Magyarországon 37-ik, Csehországban 36-ik esztendejében. ³⁾ Lipót s. k. Gr. Strattmann T. A. Henrik, ö szents. cs. k. felsége parancsára Verdenburg István András s. k.

Ez az annyit emlegetett kót oldalú szerződés, melyet Bethlen Miklós szerkesztett, a kormány és nemzet elfogadott, s most I. Leopold diploma alakban kiadott. Attól, mit a rendek 1688 jún. 1-én felterjesztettek, merőben más; azonban a Bethlen által szerkesztettél is messze esett, mennyiben nem említve a 12-ik pont

¹⁾ Rendes postahivatalok nem állottak, a közügyi leveleket rézpléhvél ellátott, úgynevezett czimeres posták hordták. Egy postamester volt, ki az udvarnál lakott, nőtelennek kellett lennie, s rendszeren a portára jársókat végzé. (Archív N. F. 1. 284.) ²⁾ Apor Péter szerint szemeket szájoikat tátották 1687-ben — a német katonaság bejövetele után — mikor Kolozsvárit az első vendéglő megnyílt, a német ugyanaz okbó nyílt az első ut melletti fogadé, Miriszlón. ³⁾ Eredetije a főkönnányszék levélátrában őriztetik. Latin leven, Toldi F. fordítása szerint adtuk. Magyar birodalom alaptörvényei Bndán 1861. 133. I Ez nagyobb leop. diplomának is nevezetik miután 1699 sept 5-ről egy pótlék diploma jött, mely a rém. kath valás ügyét szabályozza. L. e dipl., 1 Kemény, Suppl. dipl. XI. 401

végéni változtatást: a 3—ik végére fenn záradék tétetett, mely a szászoknak és katolikusoknak új követelések tételét engedte; s mennyiben a 8-ik pont szintén hozzáadást kapott, mely a megyei és széki tiszteket is fensőbb megerősítés alá vontp; mely hozzáadás s különösen azáltal, mi a katolikus vallás és szász nemzet érdekében tétetett bele, mint látni fogjuk, csakhamar a diploma sarkkövében mozgattaték meg. Mindamellett oly diplotpa volt, hogy méltán felkiálthatott a conservativ Cserei: „bizony gyönyörűséges diploma l békességben élhettünk volna, ha a három nemzet s négy vallás közti súrlódás ki nem forgatott volna belőle.“¹⁾

Mely napon a diploma Bécsben az erdélyi követségnek kézbesítettett, ugyanaz napról, szintén dec. 31-ről, mellék tárgyú, 10 pontos kérelmükre is megkapták a végzést, mi azonban a Tököly párt részesei részére biztosított amnestián kívül, teljesen tagadólag hangzott. Mi a II. Apaffi fejedelemségéről diploma kiadását tárgyszó kérelmüket illeté, arra ismét csak az lón a felelet, hogy ő felsége ennek kiadását is Ígéri, s a felterjesztett diploma szövegét elfogadja: ³⁾ mi azonban most is csak annyit tett, hogy II. Apaffi nagykorúsága messze van, s majd ha Tökölyt leültetik, akkor intézkednek e tárgy felett., Kimondatott egyszersmind, hogy a követek nincs miért ok nélkül tovább fenn mulassanak.

Jóllehet a két Ígért diplomáért csak egyet kaptunk, mégis meg volt azon vívmány, hogy Erdély, miként egyelőre terelve volt, nem mint hódítmány ment át, s nein olvasztatott be az örökös és hódított tartományok módjára: ⁴⁾ hanem mint Magyarország egykori része a magyarkoronához ment vissza, ahoz csatoltatott, s alkotmányát diploma alakban biztosítva vitte magával. Mi ha nem történik, eddig alkotmányunknak hirepora se lett volna,

És ezzel Erdélynek a magyar koronához visszacsatoltatása be lón fejezve.

Hogyan szüntetik meg a nemzeti fejedelemiség, hogyan fejük ki ebből a gubernátorság, a következőkben fel fog derülni.

¹⁾ Cserei M. Hisl. 225. ²⁾ Okl. Szisz, Sylloge 99. ³⁾ Okl. Szász, Sylloge 111. ⁴⁾ Cserei M Hist. 222.

Tököly és II. Apaffi soha többé trónra nem jöhettek. Mennyiben játszanak be tovább is történetünkbe, nem mulatjuk el elbeszélni-Kiegészítésül Tükölyről megemlítjük, hogy nejét, Zrínyi Ilonát 1692 jan. 25-ki szerződése alapján Heusler tábornokkal kicserélte; hadjáratait a török mellett tovább is folytató; az 1699-ben kötött karlóviczi béke következtében, mikor a török Erdélyről lemondott, Tökölyre is rászabatott a belebbezés; a porta kegyéből fejdclmi módon élt; míg nem neje 1703 febr. 18-ón, ő maga 1705 sept. 13-án elhalt —mint menekült.

II. Apaffiról szintén megemlítjük, hogy őt, kinek a választási törvényczikk és a leopoldi diplomához képest 20 éves korában kellett volna a fejdelemséget átvenni, élte 20-ik évet 1696 oct. 13-án erte el; de ekkor fejdelemség helyeit, fegyveres fedezet alatt Becsbe vitetett; s miután a karlóviczi békekötésben a porta Erdélyről végkép lemondott — Apaffit is 1701-ben lemondatták; hercegi czímmel ruházzák fel, de honába jöni nem engedék; így halt el Bécsben, 1713 febr. 1-én, — sírba vivén magával családját s az erdélyi nemzeti fejdelemséget.

Tartalom.

	Lap.
Még egy pár szó a fejelemikor jellemzéséhez.....	5
TIZENÖTÖDIK KORSZAK.	
A Rákócziak kora	9
I. Rákóczi György	13
II. Rákóczi György	52
Rhédei Ferencz.....	65
II. Rákóczi György, másodsor.....	68
Barcsai Ákos	77
II. Rákóczi György, harmadszor	83
Barcsai Ákos folytatja	95
Kemény János	103
TIZENHATODIK KORSZAK.	
Az Apaffiak kora.....	117
I. Apaffi Mihály	118
II. Apaffi Mihály	202
Tököly Imre.....	203
II. Apaffi folytatja	215